

**COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI**

**CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)**

**XXX-XXXI
(2011-2012)**

**IAȘI
2012**

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT (redactor șef)
Loredana SOLCAN (secretar de redacție)
Senica ȚURCANU
Sorin IFTIMI
Adriana MOGLAN
Tamilia-Elena MARIN
Cătălin HRIBAN

Traduceri realizate/revizuite de Coralia COSTAȘ
Tehnoredactare – Loredana SOLCAN, Cosmin NIȚĂ,
Cătălin PUNGĂ

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon/Fax: 040232218383
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII
Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

Abrevieri <i>Abbreviations – Abreviations - Abkürzungen</i>	5
Senica ȚURCANU, Asupra prezenței pumnalelor din os în cadrul complexului cultural Cucuteni-Tripolie / <i>About the presence of bone daggers within the Cucuteni-Tripolie cultural complex</i>	7
Nicolae URSULESCU, Vasile COTIUGĂ, Un nou tip de sceptru de piatră în preistoria României / <i>A new stone scepter type within the prehistory of Romania</i>	16
Ion IONIȚĂ, O necropolă a dacilor liberi la Hârtoape (com. Vânători, jud. Iași) / <i>Ein gräberfeld der freien daker bei Hârtoape (gem. Vânători, bez. Iași)</i>	39
Alexandra-Marcela POPESCU, Fapte de necredință săvârșite de boieri moldoveni. Pribegia / <i>Deeds of disloyalty undertaken by Moldavian boyars. Errancy</i>	55
Olivia SENCIUC, Istoriografia românească a alimentației: geneză, surse documentare, direcții și metode de cercetare / <i>Romanian historiography of food behavior: genesis, documentary sources, research directions and methods</i>	65
Valentin CONSTANTINOV, Din istoria Basarabilor. Interpretări cu privire la cronica de la Bucovăț / <i>Aspects of the Basarabs' history. Interpretations of the chronicle of Bucovăț</i>	83
Bobî APĂVĂLOAEI, Alimentarea cu apă a orașului Iași în perioada domniilor fanariote / <i>The water distribution system in Jassy during the phanariotes' epoch</i>	93
Alla CEASTINA, Rolul arhiepiscopului Dimitrie Sulima în construcția catedralei și clopotniței din Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea / <i>Archbishop Dimitrie Sulima's role in the construction of the cathedral and belfry of Kishinev during the 1st half of the 19th century</i>	107
Manole BRIHUNET, Biserici din spațiul pruto-nistrean în anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea / <i>Churches of the pruto-dniestean territory in the 1920s-1930s</i>	115
Sorin IFTIMI, Portretul principelui sârb Miloš Obrenovič, de Josef August Schöefft (1835) / <i>Serbian prince Miloš Obrenovič's portrait by Josef August Schöefft (1835)</i>	127
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Informații despre izvoare de apă sărată din Podișul Moldovei în surse documentare inedite din secolul al XIX-lea / <i>Information on saltwater springs of the Moldavian Plateau in unpublished 19th century sources</i>	155

Liliana CONDRATICOVA, Ateliere de bijuterie și piese de podoabă în spațiul pruto-nistrean (1900–1914) / <i>Jewelry workshops and jewelry items in the pruto-dniestean territory (1900–1914)</i>	165
Iulian GHERCĂ, Giuseppe Chiaudano și modelul ziarului catolic / <i>Giuseppe Chiaudano and the model of the catholic newspaper</i>	173
Corneliu CIUCANU, Războiul din Răsărit și perspectiva tragică a comunizării României reflectate în memorialistica lui Mircea Eliade / <i>The war in the East and the tragic perspective of the communization of Romania as reflected in Mircea Eliade's memorial writings</i>	183
Vladimír GARDAVSKÝ, Eliberarea orașului și zonei Kroměříž / <i>The liberation of the city and zone of Kroměříž</i>	203
Mihaela TEODOR, Actori instituționali din sistemul de control și cenzură a presei: biroul de cenzură de pe lângă legația sovietică din București (1944-1947) / <i>Institutional actors of the media control and the censorship system: censorship office of the Soviet legation in Bucharest (1944-1947)</i>	221
Aurica ICHIM, Un inventar al muzeului „Cuza-vodă” aflat la Arhivele Naționale Iași (1949) / <i>An inventory of the "Cuza-vodă" museum in the National Archives of Iași (1949)</i>	235
Paul NISTOR, Relațiile internaționale ale României în anii '50 ai secolului al XX-lea. Cadrul general, principalele evenimente, relații bilaterale și accesul în organizațiile internaționale / <i>The international relations of Romania in the 1950s. General background, main events, bilateral relations and the access to the international organizations</i>	247
Ion EREMIA, De la „proiectul dacic” la anexarea Basarabiei. O filă din politica țarismului de „eliberare” a creștinilor de sub Imperiul Otoman, reflectată în istoriografia rusă contemporană / <i>From the "Dacian project" to the attachment of Bessarabia. A page of the tsarist policy of "liberation" of the Christians oppressed by the ottoman empire as reflected in the contemporary Russian historiography</i>	263
Recenzii și note de lectură / <i>Book Reviews</i>	287

ABREVIERI

ABBREVLATIONS – ABREVLATIONS - ABKURZUNGEN

AA	-	<i>Arta și Arheologia</i> , Iași.
AARMSI	-	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București.
Acta Musei Tutovensis	-	<i>Acta Musei Tutovensis</i> , Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad.
AIIAI=AIIIX	-	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
AMM	-	<i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> , Anuarul Muzeului „Ștefan cel Mare”, Vaslui.
ANI	-	Arhivele Naționale Iași.
ANIC	-	Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.
ANRM	-	<i>Arhiva Națională a Republicii Moldova</i> , Chișinău.
ArhGen	-	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Societatea Română de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
ArhMold	-	<i>Arheologia Moldovei</i> , Academia Română. Institutul de Arheologie Iași.
AȘUI	-	<i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BAI	-	<i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Iași.
BAR	-	<i>British Archaeological Reports</i> , Oxford.
BCIR	-	<i>Buletinul Comisiei Istorice a României</i> .
BMA	-	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț.
Carpica	-	<i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CercIst	-	<i>Cercetări Istorice</i> , Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
Convorbiri Literare	-	<i>Convorbiri Literare</i> , Iași.
DIR	-	<i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
DJANBt	-	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Botoșani.

DRH	- <i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Eurasia Antiqua	- <i>Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens</i> , Deutsches Archäologisches Institut, Berlin.
Hierasus	- <i>Hierasus</i> , Muzeul Județean Botoșani, Botoșani.
Ioan Neculce	- <i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași</i> , Iași.
Materiale	- <i>Materiale și cercetări arheologice</i> .
Monumentul	- <i>Monumentul. Lucrările Simpozionului Național Monumentul - Tradiție și Viitor</i> , Iași.
Muzeul Național	- <i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
Pontica	- <i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
Revista Arhivelor	- <i>Revista Arhivelor</i> , Arhivele Naționale ale României, București.
Revista Istorică	- <i>Revista Istorică</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
RMM	- <i>Revista Muzeelor și Monumentelor</i> , București.
RRH	- <i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , L'Institut d'Histoire „Nicolae Iorga”, București.
SCIV(A)	- <i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SMIM	- <i>Studii și materiale de istorie medie</i> , Academia Română. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
Suceava	- <i>Suceava</i> , Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
TD	- <i>Thraco-Dacica</i> , Institutul Român de Tracologie, București.
Tyragetia	- <i>Tyragetia</i> , Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.

ASUPRA PREZENȚEI PUMNALELOR DIN OS ÎN CADRUL COMPLEXULUI CULTURAL CUCUTENI-TRIPOLIE

Senica ȚURCANU¹

În patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași, la numărul de inventar 13674, este înregistrată o piesă din os fragmentară, care provine din cercetările sistematice realizate în situl eponim de la Cucuteni, în deceniul șapte al secolului trecut (Fig. 1). Aceasta a fost descoperită într-o locuință Cucuteni B, mai precis în locuința III/20, cercetată în 1965 și a fost înregistrată în inventar ca spatulă, fiind expusă, ani la rând, în expoziția de bază a muzeului printre uneltele din os. În monografia așezării publicată în 2004, în capitolul dedicat uneltelor, M.-C. Văleanu încadrează tipologic această piesă ca spatulă, dar o încadrează în faza A a culturii Cucuteni² (cu siguranță, ca urmare a unei erori, pentru că marcajul arată clar descoperirea în locuința aparținând fazei B).

La începutul anului 2008 am selectat această piesă printre uneltele din os care urmau să facă parte din expoziția dedicată civilizației Cucuteni-Tripolie de la Vatican³. În momentul în care am început fișarea materialului, am realizat că piesa prezintă niște detalii constructive aparte, care nu au legătură cu morfologia și funcționalitatea unei spatule.

Piesa este fragmentară. Partea care se păstrează măsoară 102 mm lungime și 34 mm lățime, având grosimea maximă de 5 mm (Fig. 1). În opinia noastră, ea reprezintă un fragment dintr-un pumnal de os, refolosit – după ruperea lamei – ca spatulă. Partea păstrată conservă mânerul (sau, posibil, tija, adică partea care se prindea în plăsele din lemn, corn sau os) – de formă relativ dreptunghiulară și ușor albiată, cu colțurile rotunjite –, o

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² M.-C. Văleanu, *Uneltele din os și corn*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra-Neamț, 2004, p.147, fig. 74/1.

³ Expoziția a fost deschisă în intervalul 16 septembrie-30 noiembrie 2008 la Palazzo de la Cancelleria, Vatican. Catalogul acesteia: L. Stratulat, N. Ursulescu, S. Țurcanu, F.-A. Tencariu, C. Hriban (eds.), *Cucuteni – Trypillia: A Great Civilization of Old Europe*, Cucuteni pentru Mileniul III Foundation & Hers Consulting Group, București, 2008. Piesa are numărul de catalog R243, p.135, 243.

mică parte din lama propriu-zisă (cu două tăişuri), precum și zona de legătură dintre aceste două părți. Ca elemente morfologice care particularizează piesa determinându-ne să o considerăm pumnal, menționăm nervura mediană, bine individualizată, conservată pe o lungime de 33 mm, precum și zona tăişului stâng, clar profilată în urma unei intervenții de subțiere efectivă.

Suportul pe care fost realizată este reprezentat de un metapod de bovidu⁴. Gradul de fragmentare și șlefuire a piesei nu permite sesizarea naturii domestice sau sălbatice a speciei.

Piesa este spartă atât longitudinal, cât și transversal. În cazul spărturii longitudinale este vorba de o modificare relativ recentă, survenită fie în momentul descoperirii, fie ulterior, ca urmare a uscării osului. Din păcate, spărtură a afectat exact zona mediană a piesei în dreptul nervurii de pe suprafața dorsală. Ea a determinat, de asemenea, dispariția tăişului drept.

Spărtura transversală este veche și a fost determinată de ruperea lamei pumnalului. După acest incident, piesa a fost reutilizată, probabil ca spatulă. Această schimbare a funcționalității a determinat rotunjirea vizibilă a noii extremități, situație remarcată pe suprafața ventrală a piesei. Noua terminație imprimă artefactului un aspect aproximativ simetric. Ea a determinat, credem, încadrarea piesei ca spatulă.

În secțiune transversală, zona țije (sau a mânerului) este ușor convexă. A fost extrem de bine șlefuită pe suprafața dorsală. Pe o mică porțiune din partea superioară a suprafeței ventrale, păstrează parțial urmele țesutului osos spongios.

Această descoperire are analogii, în opinia noastră, cu o piesă descoperită întâmplător la Bădiuți (com. Ștefănești, jud. Botoșani) (fig. 2). Piesa a fost publicată concomitent, în 1996, într-o variantă în limba română⁵ și o alta în limba franceză⁶. Anterior, în 1994, a fost prezentată în cadrul sesiunii organizate de Complexul Muzeal Județean Neamț cu ocazia împlinirii a 110 ani de la descoperirea așezării eponime, varianta în limba franceză fiind publicată în volumul care reunește comunicările susținute la

⁴ Determinarea anatomică și morfologică a fost realizată de d-na conf. univ. dr. Luminița Bejenaru de la Facultatea de Biologie a Universității „A. I. Cuza” Iași căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁵ P.Șadurschi, M. Diaconescu, C. Timofte, *Figurina antropomorfa din os descoperită la Ștefănești – Botoșani*, în *Hierasus*, X, 1996, p.7-20 (în continuare Șadurschi *et al.*, 1996a).

⁶ Idem, *La figurine anthropomorphe en os découverte à Ștefănești-Botoșani*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (éds), *Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme*, BMA II, Piatra-Neamț, 1996, p.69-73 (în continuare Șadurschi *et al.*, 1996b).

această sesiune⁷. Cele două texte prezintă deosebiri de nuanță în ceea ce privește interpretarea artefactului.

Piesa a fost pusă în legătură cu așezarea din punctul Ștefănești-*La Stârcea*, încadrată în subfaza Cucuteni B₂⁸. Autorii au interpretat-o ca fiind un fragment de statueta antropomorfă, cu analogii în plastica din os cucuteniană de la Igești (jud. Vaslui) și Florești (Republica Moldova), precum și cu o piesă aparținând culturii Cernavoda I de la Ulmeni (jud. Ilfov)⁹. Această încadrare tipologică a fost preluată și în alte lucrări apărute în ultimii ani¹⁰.

Și în acest caz, este vorba de o piesă fragmentară, căreia îi lipsește extremitatea distală. Partea păstrată este, în opinia noastră, mult mai sugestivă (decât în cazul piesei de la Cucuteni) în a aminti de un pumnal. Se păstrează, de asemenea, tija, adică partea de prindere în plăsele sau poate, mai curând, chiar mânerul propriu-zis, o parte destul de mare din lama pumnalului și porțiunea care realizează legătura între aceste două părți.

În starea în care a ajuns până la noi, piesa are o lungime de 115 mm și o lățime maximă de 34 mm. Grosimea maximă este de 5,7 mm¹¹ (Fig. 2/b). Este spartă transversal, mult mai jos decât piesa de la Cucuteni; are aproximativ aceeași secțiune longitudinală, ușor convexă. Față de prima piesă prezentată, lama pumnalului nu are profilat tășul. Este foarte bine lustruită, pe ambele suprafețe.

Păstrează, extrem de evidentă, nervura mediană la fel de vizibilă pe ambele suprafețe, profilată la același nivel, ca și mânerul piesei. Partea care reprezintă, în opinia noastră, lamă propriu-zisă este realizată printr-o ușoară adâncire față de nivelul mânerului. Sau, mai curând, mânerul piesei este evidențiat, realizarea sa imitând morfologia pumnalelor similare din aramă, cu plăsele aplicate din os, corn sau lemn. Această profilare a mânerului a fost interpretată de autorii care publică piesa ca o reprezentare a triunghiului sexual¹².

Spre deosebire de piesa de la Cucuteni, cea de la Ștefănești nu a fost reutilizată.

⁷ Gh. Dumitroaia, D. Monah (éds), *Cucuteni aujord'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme*, BMA II, Piatra-Neamț, 1996.

⁸ Șadurschi *et al.*, *op. cit.*, 1996a, p.7-8.

⁹ *Ibidem*, p.8.

¹⁰ M. Wullschleger, J. Chamay, F. Van der Wielen-van Ommeren (eds.), *Neolithische kunst in Rumänien*, Arte'm, Napoli, 2008; număr de catalog 83, p.211.

¹¹ Șadurschi *et al.*, *op. cit.*, 1996a, p.9.

¹² *Ibidem*, p.9-10.

În privința analogiilor, în materialul publicat în limba română, autorii amintesc de prezența unor piese aproximativ similare în teritoriul de la est de Prut. Sunt citate piesele de la Brânzeni III și Costești IV, care ar fi considerate „simboluri ale unor arme miniaturale (pumnale)”¹³ (Fig. 3). Este redată, într-o notă, chiar și o afirmație făcută de către V. I. Markevici, prilejuită de discuțiile legate de comunicare, care și-ar fi manifestat rezerva față de încadrarea acestor piese drept pumnale, folosind sintagma „așa-zise pumnale”¹⁴.

De asemenea, este amintită prezența acestor piese în materialele redactate de către arheologii ex-sovietici, dar sub rezerva că multe dintre aceste piese pot fi considerate plăcuțe de os în curs de prelucrare pregătite pentru a fi transformate fie în pumnale, fie în altfel de piese, poate chiar în figurine¹⁵.

În varianta în limba franceză a materialului se renunță la aproape toate aceste aprecieri, făcându-se doar mențiunea existenței unei asemănări frapante cu o piesă de la Bilcze Złote¹⁶.

Piesa de la Bilcze Złote este întregă (Fig. 4/1) și a fost descoperită la sfârșitul secolului al XIX-lea în peștera Werteba (de pe teritoriul acestei localități). Are o lungime de 141 mm, lățimea maximă 40 mm și grosimea maximă de 5 mm. Prezintă un decor incizat în zona mânerului, dar și în porțiunea care delimitează mânerul de lama propriu-zisă. Nervura mediană este delimitată prin două linii incizate, paralele, mai corect spus două șanțuiri paralele, profunde, asemănătoare unor caneluri. În partea superioară a mânerului prezintă o perforație ușor oblică¹⁷.

Inclusă, încă de la începutul secolului trecut, în ilustrația unor materiale dedicate ultimei faze de evoluție a culturii Tripolie, piesa a fost considerată încă de la început ca fiind pumnal, imitație a celor similare din metal¹⁸. Se află, chiar de la descoperirea sa, în patrimoniul Muzeului de Arheologie din Cracovia și a fost expusă în cadrul mai multor expoziții

¹³ *Ibidem*, p.10.

¹⁴ *Ibidem*, p.10, nota 20.

¹⁵ *Ibidem*, p.10-11.

¹⁶ Șadurschi *et al.*, 1996b, p.71.

¹⁷ Conform aprecierilor arheozoologului, L. Bejenaru, toate piesele prezentate în materialul de față au fost realizate pe oase lungi de erbivore, în speță pe metapodale. Morfologia naturală a acestora include și perforația pe care meșterii preistorici au integrat-o în mai multe cazuri/varianțe tipologice în piesa realizată. În această situație este și perforația acestui pumnal.

¹⁸ K. Hadaczek, *La colonie industrielle de Koszytowie (aron-t de Zaleszczyki) de l'époque néolithique. Album des fouilles*, Les Monuments Archéologiques de la Galicie I, Lwów, 1912, pl. V/27a.

temporare dedicate descoperirilor din aria periferică nord-vestică de evoluție a culturii Tripolie organizate, de-a lungul timpului, de către muzeele poloneze. În toate cazurile în care aceste expoziții au beneficiat de cataloage sau site-uri special concepute, piesa a fost încadrată, de asemenea, ca pumnal¹⁹. Chiar în momentul de față este expusă, alături de alte trei piese cu aceeași încadrare tipologică, într-o expoziție temporară deschisă la Muzeul de Arheologie din Cracovia, care cuprinde piese de valoare excepțională provenite de pe teritoriul actual al Ucrainei, aflate în patrimoniul muzeului polonez²⁰. Este, probabil, piesa cea mai cunoscută dintre cele de aproximativ același tip descoperite la Bilcze Złote.

În momentul de față, în literatura de specialitate sunt cunoscute cinci pumnale provenite din peștera Werteba de la Bilcze Złote. În colecțiile muzeului polonez (unde se păstrează piesele provenind din vechile cercetări realizate în secolul al XIX-lea) se regăsesc doar patru dintre aceste pumnale, ușor diferite ca tipologie, dar făcând parte, evident, după cum se poate constata, dintr-o serie²¹ (Fig. 4/1-2; Fig. 5/3). O a cincea piesă, provenită din cercetările din ultimul deceniu realizate de către M. Sokhatskyi, se află în colecțiile Muzeului din Borshchiv, Ucraina²². Tipologia ei, ușor simplificată, se apropie de cea a piesei cu decor incizat (Fig. 4/3).

Într-un material publicat recent²³, C.-M. Lazarovici afirmă, pe baza unor informații personale primite de la M. Sokhatskyi, că în această peșteră, s-ar fi descoperit 40 de pumnale din os. Informația nu se regăsește, deocamdată, în nici unul dintre materialele publicate de către cercetătorul ucrainean²⁴.

Dintre piesele publicate, ne reține atenția piesa din figura 4/2 deoarece aceasta se apropie cel mai mult, dintr-un anumit punct de vedere, de piesa de la Cucuteni. Când facem această afirmație vizăm, ca element

¹⁹ Catalog de expoziție: M. Kuraś (red.), *Kultura Trypolska*, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, Stalowa Wola, 2005. În intervalul 2008-2009 a făcut parte dintr-o expoziție temporară deschisă la Muzeul de Arheologie din Cracovia, care cuprindea piese de excepție din patrimoniul muzeului. Adresa site-ului expoziției: <http://www.ma.krakow.pl/wystawy/czasowe/skarbyMAK>.

²⁰ Expoziția *Ukraina Przed*, deschisă în intervalul iunie 2012-mai 2012. Vezi: http://www.ma.krakow.pl/ukraina_przed_wiekami.

²¹ Muzeum Archeologiczne w Krakowie: http://www.ma.krakow.pl/muzeum/zbiory/bilcze_zlote.

²² *Ancient Trypillia. Seven Thousand Years of Spiritual Art*, Fund for Research of Ancient Civilizations, New York, 2010, p.33.

²³ C.-M. Lazarovici, *Peștera Werteba de la Bilcze Złote*, în *ArhMold*, XXXIV, 2011, p.82.

²⁴ M. Sokhatskyi, *Archeologicini rozkopki v pečeri Vertebe na Podilli*, în J. Lecha, J. Partyki (eds.), *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*, Ojców, 2001, p.207-227.

comun, profilarea tăișului propriu-zis prin delimitarea clară de lama piesei. În ceea ce privește partea proximală a artefactului, este clar că, în această situație, avem de-a face cu o piesă la care această parte redă mânerul propriu-zis și nu tija (partea care se prindea în plăsele din lemn, corn sau os), așa cum este de presupus pentru piesa de la Cucuteni și, posibil, și pentru cea de la Bădiuți. Mânerul acestei piese este bine individualizat. Conturul lui este dublat de o linie incizată care realizează și delimitarea acestuia de lama propriu-zisă. Subliniem faptul că în acest caz zona de trecere de la mâner la lama propriu-zisă este cvasi-inexistentă iar delimitarea este realizată printr-o linie dreaptă incizată și nu oblică, ca în cazul pieselor anterior prezentate.

Alte două pumnale din lotul de la Bilcze Złote aparțin unei variante ușor schematizate ale aceluiași tip de piesă (ilustrăm doar una dintre acestea: Fig. 5/3). Apreciem că aceste artefacte reprezintă, mai curând, lamele unor pumnale prinse în mâner, probabil printr-un nit. Le lipsește mânerul (sau tija). Secțiunea acestor piese este lenticulară, ușor albiată. La realizarea acestui tip s-au preluat și exploatat atributele morfologice ale elementului anatomic folosit ca suport. Astfel, nervura mediană este înlocuită cu o șanțuire/canelură care străbate zona centrală a pieselor. Ea reprezintă, de fapt, o integrare în morfologia artefactului a unuia dintre atributele naturale ale metapodalelor, care constituie suportul din care aceste piese au fost realizate. Aceeași situație se remarcă și pentru perforația pe care o prezintă aceste piese, care servea, probabil, pentru fixarea lamelor în mâner. Perforația constituie o caracteristică naturală a morfologiei metapodalelor, atribut preluat și exploatat de către meșterii preistorici.

Analiza relativ recentă realizată asupra ceramicii descoperite în peștera Werteba a relevat faptul că locuirea de aici s-a desfășurat în intervalul cronologic Cucuteni B₂ / Tripolie C I - Tripolie C II/γ²⁵. Unele vase din peșteră sugerează influențe/relații cu cultura amforelor sferice și cu cultura paharelor în formă de pâlnie (*Trichterbecher/Funnel Beaker*)²⁶.

Specialiștii din Republica Moldova consideră că nivelul Cucuteni B₂/Tripolie CI de la Bilcze Złote se încadrează în monumentele de tip Brânzei, care în literatura de specialitate din Ucraina, figurează ca fiind de tip Zvanec/Zhvaniets²⁷. Este vorba de o variantă regională târzie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, situată în zona Prutului mijlociu și a Nistrului mijlociu. Așezările mai amplu cercetate citate în legătură cu acest

²⁵ S. Kadrow, M. Sokhatskyi, T. Tkachuk, E. Trela, *Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materialów zabytkowych kultury Trypolskiej z Bilcza Złotego znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, în *Materiały Archeologiczne*, XXXIV, Kraków, 2003, p.53-143.

²⁶ *Ibidem*; M. P.Sokhatskyi, *Verteba*, în M. Ju. Videjko (coord.), *Entsiklopedija Tripil'skoj tsivilizatsij*, t. II, Kiev, 2004, p.83-85.

²⁷ I. Manzura, *Manifestări culturale în perioada de tranziție*, în *TD*, XV, 1994, p.105-106.

aspect regional sunt Brânzeni III, Costești IV și Vărativ-Holm²⁸. Toate cuprind materiale târzii (Tripolie CI-CII). În inventarul acestor comunități au fost descoperite piese de același tip cu cele care fac obiectul studiului nostru (Fig. 3/1-5).

Geografic, stațiunile de la Costești și Brânzeni sunt situate vis-à-vis de Ștefănești, pe malul estic al Prutului.

Fără a intra în detalii, într-o lucrare de sinteză, I. Manzura precizează că respectivele pumnale sunt piese tipice pentru această variantă regională²⁹. Fără interpretări și apelându-se la ilustrații schematice, în bibliografia ex-sovietică sunt publicate câteva piese de același tip, toate provenind din arealul estic al complexului cultural Cucuteni-Tripolie³⁰.

Conform Enciclopediei Civilizației Tripolie, aceste pumnale sunt realizate din oase de erbivore mari. Au lungimi cuprinse între 15 și 30 cm și lățimi între 2 și 4,6 cm, iar grosimile lor variază între 2 și 6 mm³¹. Unele imită, chiar în totalitate, piese similare realizate din alte materiale (pumnalele cu lamă din aramă și mâner din os, corn sau lemn), altele păstrează doar lama, lipsindu-le tija sau mânerul propriu-zis³².

Revenind la teritoriul românesc, acest tip de piesă nu a fost semnalat, până acum, printre descoperirile atribuite eneoliticului. Singurul tip de pumnal din os menționat în literatura de specialitate, prezent încă din neolitic, îl reprezintă vârfulurile foarte ascuțite realizate pe oase lungi de erbivore mari prezentând o șanțuire centrală (metapodii provenind de la bovidee și cervide)³³ (Fig. 6/1-3). Aceste piese sunt foarte apropiate – ca morfologie – de împungătoare.

*

Maria Gimbutas a văzut în apariția pumnalelor un semn al tranziției fundamentale în organizarea puterii politice din Europa de sud-est spre

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p.105, fig. 2/4-5.

³⁰ Vezi: V. I. Marchevici, *Pamjatniki epoch neolita i eneolita*, în colecția *Arheologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, Chișinău, 1973, p.56-60, fig. 16/1; Idem, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii*, Chișinău, 1981, p.96-97 și fig. 50, 85/9. Fotografiile color ale unora dintre aceste piese au fost publicate în: Idem, *Mănturii ale trecutului Dalekoe-Bližkoe. These Remote Near Ages*, Chișinău, 1985, p.98, 167. Piesele cu număr de catalog 105-107 provin de la Brânzeni III. V. M. Masson, N. Ja. Merpert (eds.), *Eneolit S.S.S.R.*, Moskva, 1982, fig. LXXXV/13-15.

³¹ M. Ju. Videjko, *Kindžal și Kindžali kistjani*, în M. Ju. Videjko (coord.), *Entsiklopedija Tripil'skoj tsivilizatsij*, t. II, Kiev, 2004, p.217-218.

³² *Ibidem*, p.218.

³³ C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu*, București, 2007, p.74, 82-83.

finalul eneoliticului³⁴. În opinia sa, acestea constituie elemente ce reflectă schimbarea organizării sociale a *Vechii Europe*.

Centrată în jurul simbolurilor feminine, *Vechea Europă* se prăbușește la finalul eneoliticului fiind înlocuită de societățile războinice, centrate în jurul simbolurilor masculine.

Alături de importanța sa ca armă care a revoluționat tehnica de luptă, pumnalul (din metal în special, dar și din silex și, mai rar, din os) a fost considerat de mai mulți autori ca prima și cea mai clară piesă de prestigiu din societățile războinice³⁵. Importanța socială a pumnalului din metal în Europa de nord și în lumea egeeană este reflectată de depunerea sa în mormintele presupusei elite și în producerea unui număr mare de copii din silex a mult prea scumpelor și rarelor pumnales din metal³⁶.

Pentru perioada de început a epocii bronzului pumnalele au fost descoperite în morminte regale sau ale războinicilor, constituind elemente tipice ale riturilor de înmormântare și ale acropolelor indo-europenilor sau populației kurganelor³⁷.

Un aspect foarte important care trebuie subliniat este faptul că nervura mediană constituie un element de importanță funcțională, deoarece adaugă tărie lamei pumnalului³⁸.

*

Toate piesele amintite în acest material aparțin fazei târzii de evoluție a complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Așa cum s-a afirmat în repetate rânduri, este vorba de o perioadă caracterizată de o complexitate deosebită. Criza societății eneolitice, accentuată de mișcările de populații dinspre est spre vest, a implicat profunde transformări economice, sociale și spirituale.

Prezența pumnales din os poate constitui, ca și în cazul încă rarelor pumnales de metal, o reflectare a integrării unor noi mentalități (războinice) în viața socială și în manifestările magico-religioase ale comunităților Cucuteni-Tripolie. Unele dintre pumnalele din os la care am făcut referire în acest material pot să fi fost folosite efectiv ca arme (Fig. 4/2; Fig. 3). La cele mai multe însă, analiza elementelor morfologice ca și a proprietăților lor

³⁴ M. Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe*, Los Angeles, 1974; Eadem, *The Civilization of the Goddess*, San Francisco, 1991.

³⁵ D. W. Anthony, *V. G. Childe's World System and the Daggers of the Early Bronze Age*, în B. Wailes (ed.), *Craft Specialization and Social Evolution: In memory of V. Gordon Childe*, Philadelphia, 1996, p.47-66.

³⁶ *Ibidem*, p.48.

³⁷ M. Gimbutas, *Începutul epocii bronzului în Europa și indo-europenii, 3500-2000 î. e. n.*, în *Civilizație și cultură*, București, 1989, p.141.

³⁸ *Ibidem*, p.165.

fizico-tehnice implicite (avem în vedere, în special, partea lor activă – fie că este vorba de vârful pieselor sau de tăișul lor) ridică anumite semne de întrebare vizând o folosire în contexte războinice propriu-zise. În aceste circumstanțe, înclinăm să le considerăm a fi fost folosite în anumite contexte rituale sau simbolice. Dacă informația publicată de C.-M. Lazarovici va fi confirmată de materialele publicate ulterior, caracterul lor de „instrumentar” de cult va fi certificat. Situația ar avea cu atât mai mare greutate cu cât caracterul sacru ca loc de cult al peșterii Werteba a fost evidențiat și de alte categorii de descoperiri.

*

În încheiere, facem precizarea că nu ne-am propus, prin acest material, decât să semnalăm prezența în spațiul de la vest de Prut a unui anumit tip de piesă – pumnalul din os – despre existența căruia, deocamdată, nu există semnalări în literatura românească de specialitate.

Am intenționat, în fapt, să atragem atenția asupra acestui tip de artefact, plecând de la ipoteza, care pentru noi este aproape o certitudine, că și în colecțiile altor muzee se găsesc piese similare. Spunem certitudine pentru că recent, am intrat în posesia ultimei piese din „puzzle-ul” prezentat în materialul de față. Este vorba de o imagine publicată (în 1956) de Ioan Nestor, inițiatorul săpăturilor de la Trușești, într-o revistă de specialitate din Germania, însoțind un articol despre preistoria României³⁹ (fig. 7). În legenda imaginii se precizează clar că este ilustrat un pumnal de la Trușești. Este reprezentat, după cum se poate constata, un pumnal aparținând variantei schematizate.

După cum este cunoscut, în așezarea de la Trușești a fost cercetat și un nivel sărac aparținând fazei Cucuteni B₂ târziu (doar cinci locuințe și câteva complexe)⁴⁰. Piesa nu a fost publicată în monografia așezării și nu am reușit să o regăsim integrată în nici un alt material de specialitate. Se află, cu siguranță, pusă la păstrare într-un depozit al unei instituții de profil din România.

Cât privește complexa problematică ridicată de pumnalele din os, apreciem că acest tip de artefacte necesită un studiu special care să stabilească cu exactitate aria lor geografică de răspândire, variantele tipologice și pe cât posibil, atributele utilizării lor.

Mulțumiri: La realizarea acestui material am beneficiat de sprijinul continuu și constant al d-nei cercetător științific dr. Cornelia-Magda

³⁹ I. Nestor, *Wichtige archäologische Funde in Rumänien*, în *Wissen und Leben*, 3, 1956.

⁴⁰ M. Petrescu-Dâmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p.22-23.

Lazarovici, cât și a d-lor lector univ. dr. Sorin Ignătescu și prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, cărora le adresăm mulțumiri și pe această cale.

About the presence of bone daggers within the Cucuteni-Tripolie cultural complex⁴¹

Abstract

The paper aims at pointing out, for the first time in the Romanian specialized literature, the presence within Cucuteni-Tripolie settlements, of bone daggers created using as models similar items made of metal.

Two older finds are reinterpreted as they were wrongly classified typologically, one as a spatula (the item of Cucuteni-Cetățuie, Iași co.), another as an anthropomorphic statuette (the item of Bădiuți, com. Ștefănești, Botoșani co.). At the same time, we point out the existence of a similar artifact among the finds of Trușești-Țuguieța, Botoșani co., item whose storage place is not known nowadays.

Classified in two typological variants, the described items belong to subphase Cucuteni B₂, these artifacts being found in sites which belong to the late phases of the Cucuteni-Tripolie complex. They have analogies within the finds of Brânzeni III and Costești IV on the eastern bank of the Prut and also in the sites of the Vykhvatynți type, situated on the Middle Dniestr and in the Cave Werteba of Bilcze Złote situated in the northeastern peripheral area of the Cucuteni-Tripolie cultural complex.

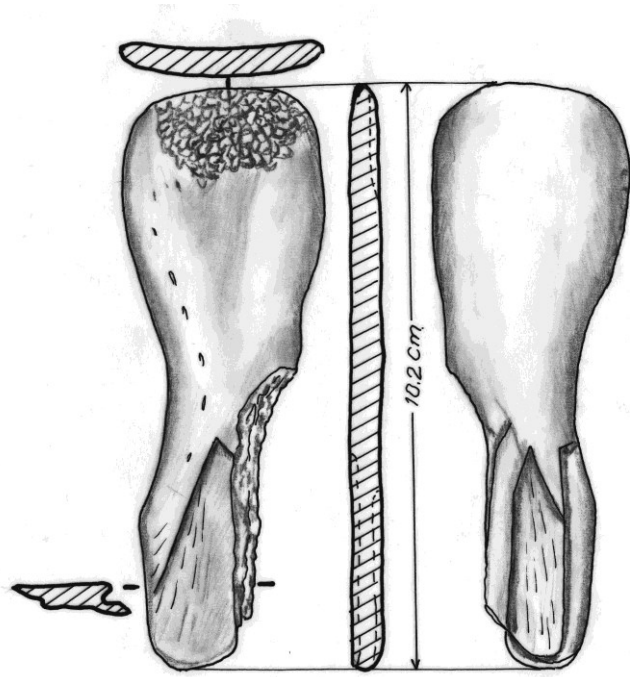
List of Illustrations:

- Fig. 1. Bone dagger, Cucuteni-Cetățuie, Iași co., Romania.
- Fig. 2. Bone dagger of Bădiuți, com. Ștefănești, Botoșani co., Romania (*apud* Șadurschi *et al.* 1996a).
- Fig. 3. Bone daggers of the Republic of Moldova. 1-3, 5, Brânzeni III; 4, Costești IV(1, 5, *apud* www.nationalmuseum.md; 2, 4, *apud* Marchevici 1985; 3, *apud* Masson, Merpert, 1982)
- Fig. 4. Bone daggers of Werteba Cave, Bilcze Złote (Ukraine) (1-2, *apud* http://www.ma.krakow.pl/muzeum/zbiory/bilcze_zlote; 3, *apud* *Ancient Trypillia* 2010).
- Fig. 5. Bone daggers, schematic type. 1, Costești IV; 2, Ofatinți / Vykhvatynți; 3-4, Bilcze Złote. (1-2, *apud* Masson, Merpert, 1982; 3, *apud* http://www.ma.krakow.pl/muzeum/zbiory/bilcze_zlote).
- Fig. 6. Eneolithic bone daggers. 1, Precucuteni III: Târgu Frumos-Baza Pătule, Iași co.; 2, Cucuteni A: Ruginoasa-Dealul Drăghici, Iași co.; 3, Cucuteni A: Cucuteni-Cetățuie, Iași co.. (*apud* Stratulat *et al.* 2008).
- Fig. 7. Ceramicware and bone dagger of Trușești-Țuguieța, Botoșani co.; sickles of Corlăteni, Botoșani co. (*apud* Nestor 1956).

⁴¹ Rezumat tradus de Coralia Costăș.

a

b

Fig. 1.
Pumnal din os, Cucuteni – Cetățuia, jud. Iași, România

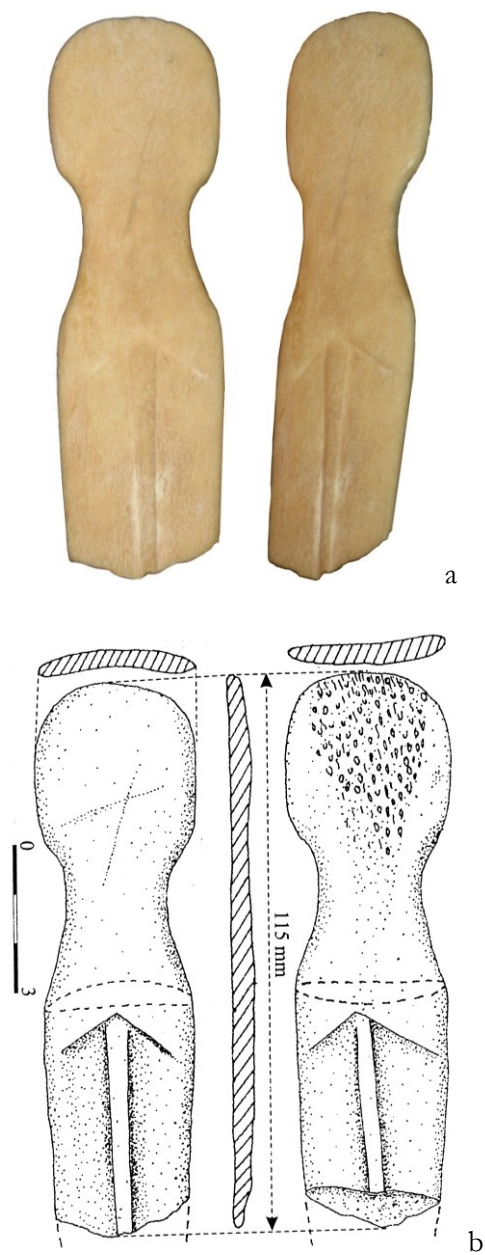

Fig. 2.
Pumnal din os de la Bădiuți, com. Ștefănești, jud. Botoșani, România
(după Șadurschi *et al.* 1996a)

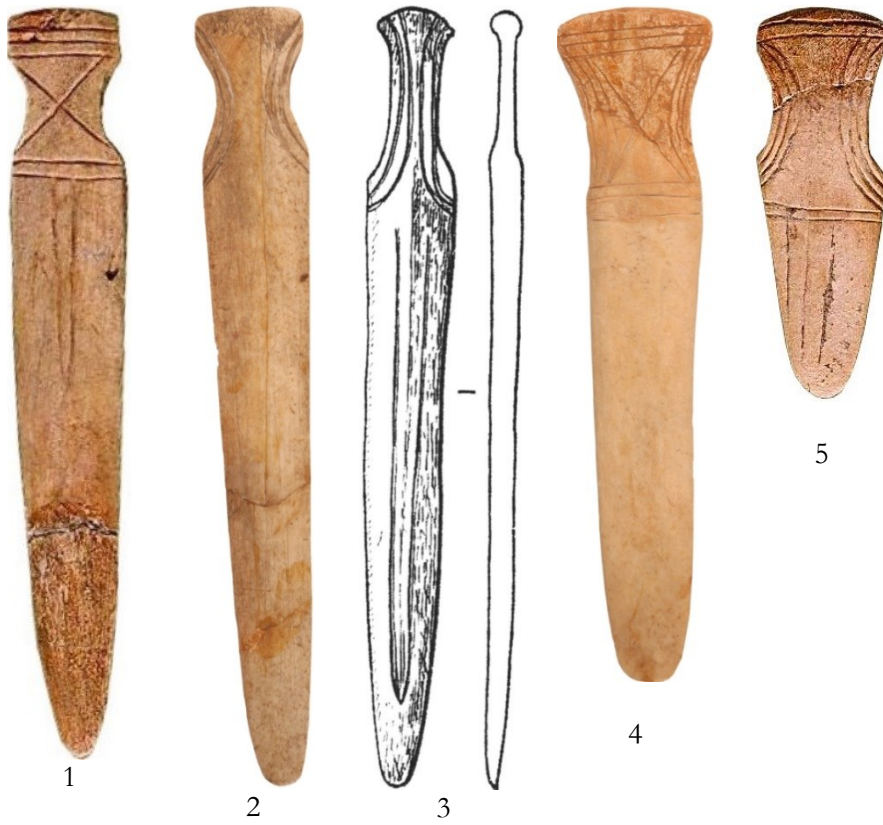

Fig. 3.
Pumnale din os din Republica Moldova. 1-3, 5, Brânzeni III; 4, Costești IV (1, 5, după www.nationalmuseum.md; 2, 4, după Marchevici 1985; 3, după Masson, Merpert, 1982)

1

2

3

Fig. 4.

Pumnale din os din Peștera Werteba, Bilcze Zlote (Ucraina) (1-2, după http://www.ma.krakow.pl/muzeum/zbiory/bilcze_zlote; 3, după *Ancient Trypillia* 2010)

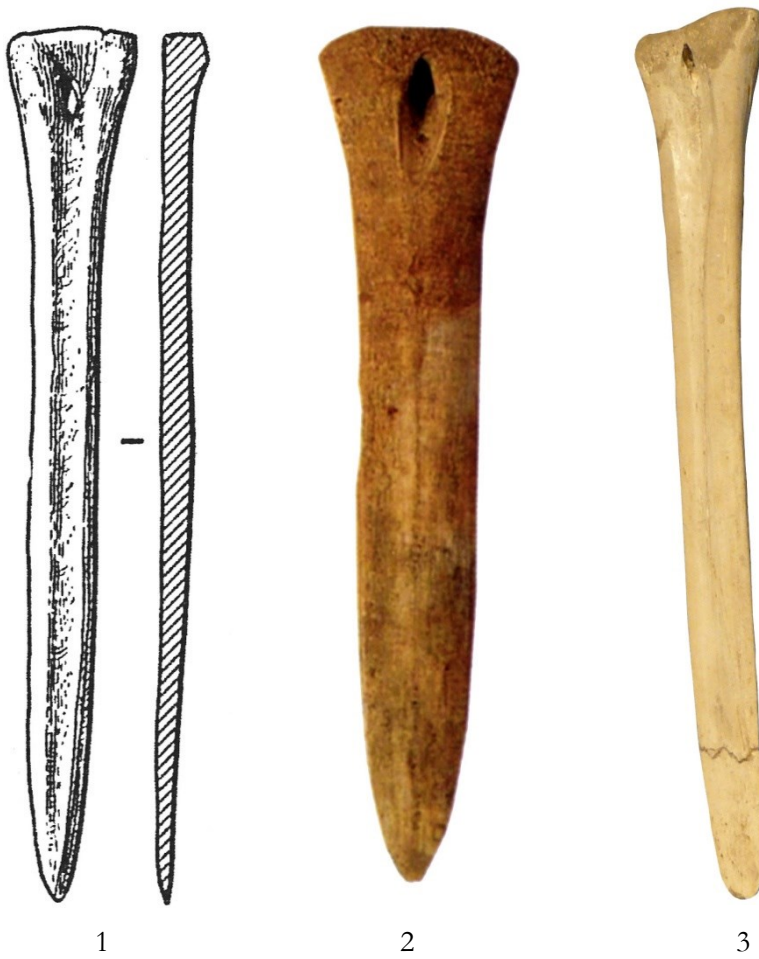

Fig. 5.
Pumnale din os, varianta schematizată. 1, Costești IV; 2, Ofatiți / Vykhvatiți;
3, Bilcze Złote (1-2, după Masson, Merpert, 1982; 3, după
http://www.ma.krakow.pl/muzeum/zbiory/bilcze_zlote)

Fig. 6.

Pumnale eneolitice din os. 1, Precucuteni III: Târgu Frumos-Baza Pătule, jud. Iași; 2, Cucuteni A: Ruginoasa-Dealul Drăghici, jud. Iași; 3, Cucuteni A: Cucuteni-Cetățuie, jud. Iași (după Stratulat *et al.* 2008)

Fig. 7.
Ceramică și pumnal din os de la Trușești-Țuguieța, jud. Botoșani; seceri de la Corlăteni,
jud. Botoșani (după Nestor 1956)

UN NOU TIP DE SCEPTRU DE PIATRĂ ÎN PREISTORIA ROMÂNIEI

Nicolae URSULESCU¹, Vasile COTIUGĂ²

Considerații introductive. Sceptrele, prin forma lor deosebită și prin funcția pe care o îndeplineau, de simbol al prestigiului³, au atras mereu atenția cercetătorilor trecutului istoric. Rolul lor ca izvor istoric devine cu atât mai important când este vorba de perioadele pre-literate, deoarece oferă sugestii cu privire la structurile sociale și la universul credințelor și simbolurilor diferitelor comunități preistorice.

Sceptrele de piatră au fost utilizate mai ales în perioada eneolitică și în epoca bronzului, pe spații destul de vaste, din Orientul Apropiat până în Europa Centrală, cunoscând o anumită concentrare în zonele nordice și vestice ale bazinului Mării Negre. Pentru fiecare perioadă există o tipologie a acestor piese, ceea ce sugerează că simbolistica lor era destul de strictă, pentru a-și îndeplini rolul de semne de prestigiu. Totuși, foarte rar, apar și abateri de la regula tipologiei stricte. Tocmai o asemenea „excepție” dorim să o prezentăm în rândurile ce urmează.

Date generale. Piesa la care ne referim a fost descoperită întâmplător în anul 1964⁴, în partea de nord a localității Popricani (jud. Iași), pe coasta înaltă (Dl. Ciobanului) de deasupra râului Jijia, în stânga D.J. 24C (Iași-Cârnăcești), care continuă, spre nord, de-a lungul Prutului (Fig. 1-2). Piesa a ajuns în posesia Seminarului de Arheologie al Universității „Alexandru Ioan

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, IAȘI.

² Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, IAȘI.

³ B. Govedarica, *Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Neolithikums im Karpaten-Balkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas*, Heidelberg Akademie des Wissenschaften Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung des Vorgeschichte des Balkans. Monographien Bd. VI, Mainz, 2004; V. A. Dergacev, *O skipetrakh, o lošadiakh, o vojne. Etjudy v zkušitu migracionnoj koncepcii M. Gimbutas*, Sankt-Peterburg, 2007, p.150-197.

⁴ Piesa a fost găsită de un elev din Popricani (jud. Iași), care a donat-o mai târziu Cercului de arheologie de la Palatul Copiilor și Elevilor din municipiul Iași, când a devenit membru al acestui cerc. În registrul colecției cercului piesa a fost înregistrată cu nr. de inventar 55.

Cuza” din Iași în anul 1998⁵. În cercetarea de suprafață pe care am efectuat-o în zona considerată ca loc de proveniență a obiectului nu am găsit materiale arheologice, poate și datorită faptului că terenul era înțelenit. Dar, spre poalele respectivei cueste au fost semnalate urme arheologice, datate în Bronzul târziu (cultura Noua) și în Hallstatt⁶, ceea ce ar putea sugera o eventuală încadrare cronologică a piesei.

Descrierea piesei. A fost lucrată dintr-o placă de gresie cuarțoasă, fin granulată, de culoare galbenă (dată de oxihidroxizii de fier puternic hidratați – limonit)⁷. Gresia, destul de moale, a permis schițarea unor detalii anatomice (Fig. 3-4). Lungimea maximă a piesei este de 129 mm; lățimea maximă (în dreptul mânerului de prindere) = 73 mm, reducându-se treptat spre capătul ciocului, unde atinge doar 20 mm. Grosimea maximă a plăcii este de 17 mm.

Toate elementele decorative au fost realizate prin incizii, iar în cazul ochilor prin scobiri. Autenticitatea piesei este confirmată prin existența unei pelicule (rezultat al zăcerii în sol), care acoperă întreaga suprafață, inclusiv decorurile adâncite; deci, acestea nu puteau fi realizate printr-o eventuală prelucrare modernă.

Piesa redă, destul de realist, capul, ciocul lung și gâtul unei păsări de apă (Fig. 3). Ciocul (până la cercul care indică orbita ochilor) are o lungime de 75 mm, reprezentând, deci, aproape 60% din lungimea totală a piesei. De-a lungul ciocului, de o parte și alta, sunt trasate două șanțuri adânci și late, care marchează părțile inferioară și superioară ale pliscului. Cele două șanțuri (lungi de circa 90 mm) pătrund și dincolo de liniile care marchează cercurile orbitelor, până aproape de scobiturile ochilor. Liniile circulare ale orbitelor sunt ceva mai înguste decât șanțurile ciocului. Cele două cercuri, ca și scobiturile ochilor, sunt inegale ca dimensiuni și destul de stângaci tratate. Astfel, orbita din dreapta are un diametru de 33-34 mm, iar adâncitura ochiului este foarte puțin scobită (fig. 4A). În schimb, cercul orbitei stângi este mai deformat (diametrul oscilează între 31 și 35 mm) și are o scobitură a ochiului mult mai accentuată (Fig. 4B). Partea din spate a

⁵ Mulțumim și pe această cale profesorului Marcel Tanasachi, pe atunci conducătorul Cercului de arheologie de la Palatul Copiilor și Elevilor din Iași, care ne-a pus la dispoziție piesa în vederea valorificării științifice, furnizându-ne, totodată, datele pe care le deținea despre această descoperire. De asemenea, prof. M. Tanasachi ne-a însoțit în cercetarea de teren pe care am efectuat-o în zona în care elevul afirmase că a descoperit obiectul. Din păcate, descoperitorul nu a putut fi contactat, deoarece, între timp, a părăsit localitatea.

⁶ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 2, 1985, p.320-321, punctele 7, 8 și 10.

⁷ Determinarea rocii a fost făcută de conf. dr. Nicolae Buzgar de la Departamentul de Geologie al Universității „A. I. Cuza” Iași, căruia îi mulțumim și pe această cale.

capului este arcuită, iar capul se sprijină pe un suport de formă cvasi-rectangulară (reprezentând probabil gâtul), care a jucat rolul de mâner pentru prinderea într-o coadă. Acest suport are înălțimea de 20 mm și lățimea de 42 mm.

Toată zona gâtului a fost acoperită cu liniuțe fin incizate, dispuse în rețea (Fig. 4) – motiv ornamental care pare a indica penajul. Pe partea dreaptă acest decor a fost șters aproape în totalitate, pentru a se realiza o subțiere a bazei, în vederea introducerii într-un mâner. Doar zona colțului din față, care prezintă o proeminență (cep de prindere), a păstrat grosimea inițială a plăcii, probabil în scopul unei mai bune fixări în coadă (Fig. 4A).

Specia păsării. Pe baza detaliilor destul de exact redată pe piesa de la Popricani, se poate aprecia că pasărea reprezentată aparține ordinului anseriformelor – gâsca și lebăda fiind reprezentanții cei mai cunoscuți ai acestui ordin⁸.

Funcționalitate. Se consideră că scepstrele de piatră (uneori și din corn sau os⁹) erau prinse într-o coadă/prăjină (probabil de lemn)¹⁰ și îndeplineau funcția de semn de prestigiu, fiind purtate de personaje cu rol proeminent în cadrul comunităților (Fig. 5), fie pe plan social (persoane cu atribuții executive și/sau militare), fie pe plan religios.

Încadrare cultural-cronologică. Prin aspectul său general, piesa se încadrează în categoria scepstrelor zoomorfe de piatră (realizate mai ales din granit, dar și din roci locale)¹¹, care redau, în variante realiste sau abstractizate, diverse animale, dar mai ales capete de cai¹². Singura excepție clară o reprezintă exemplarul de la Hărman, despre care se consideră că redă naturalist un cap de șarpe¹³.

⁸ Determinarea a fost realizată de Prof. dr. Iordache Ion de la Facultatea de Biologie a Universității „A. I. Cuza” din Iași, căruii îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

⁹ A. Frînculeasa, P.Mirea, *Asupra unei reprezentări zoomorfe descoperită în tell-ul Gumelnița de la Ciolănești din Deal, jud. Teleorman*, în C. Croitoru (ed.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători*, III, Galați, 2007, p.37-46.

¹⁰ Pentru modul de prindere în coadă și etalare a pieselor considerate scepstre, vezi: V.A. Dergacev, *op. cit.*, p.210-211, fig. 68-69.

¹¹ Vl. Dumitrescu ș.a., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p.541-544; Vl. Dumitrescu, *Câteva precizări cu privire la scepstrele în formă de capete de cal din R.P.R. și din U.R.S.S.*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p.925-936; D. Berciu, *Asupra problemei așa-numitelor scepstre de piatră din R.P.R.*, în *SCIV*, V, 1954, 3-4, p.537-548.

¹² B. Govedarica, E. Kaiser, *Die äneolithischen abstrakten und zoomorphen Steinzepter Südost- und Osteuropas*, în *Eurasia Antiqua*, 2, 1996, p.59-103; N. Harțușche, *Scepstrele din piatră zoomorfe – interpretare și cronologie*, în *Pontica*, 37-38, 2004-2005, p.71-97; A. Frînculeasa, P.Mirea, *op. cit.*, p.37-46.

¹³ B. Govedarica, E. Kaiser, *op. cit.*, p.59, 79, 97 (aici este indicat eronat, ca loc de descoperire, Ariușd); Fl. Gogâltan, A. Ignat, *Transilvania și spațiul nord-pontic. Primele contacte*

Sceptrele zoomorfe s-au răspândit în spațiul nord-pontic și în cel balcano-carpatic, într-o perioadă corespunzătoare eneoliticului dezvoltat și final (mijlocul mileniului V - mijlocul mileniului III CAL BC). Din păcate, până în prezent, nu cunoaștem vreun alt exemplar avimorf, asemănător celui de la Popricani, printre sceptrele acestei perioade. Dar, reprezentările de păsări sunt cunoscute în pictura culturii Cucuteni, în cadrul unor compoziții decorative complexe, care denotă că păsărilor li se atribuia un anume rol ritual¹⁴. De asemenea, se cunosc reprezentări ornitomorfe și în plastica de lut a aceleiași culturi¹⁵.

În epoca bronzului și în cea a fierului forma sceptrelor se modifică: pe lângă măciuci și buzdugane, care le continuă pe cele din perioada eneolitică, apar îndeosebi cilindri ușor tronconici, cu cap în formă de ciupercă (așa-numiții „pilugi”)¹⁶.

Fără a exclude complet posibilitatea apartenenței piesei de la Popricani la categoria sceptrelor zoomorfe eneolitice, o serie de argumente ne determină să înclinăm spre o datare mai târzie, undeva spre sfârșitul epocii bronzului sau în Hallstatt. Se știe că în această perioadă simbolurile solare se întâlnesc extrem de frecvent, ca urmare a preeminenței cultului solar¹⁷. Printre aceste simboluri, în afară de cele extrem de explicite (cercuri cu raze, vârtejuri spiralice ș.a.), se întâlnesc și cele care reprezintă, stilizat, păsări, în legătură cu credința larg răspândită (transmisă, prin tradiție

(*ca 4500-3500 a. Chr.*), în *Tyragetia*, S. N., V (XX), 2011, 1, p.12 (cu rectificarea cuvenită privind locul descoperirii).

¹⁴ A. Nițu, *Reprezentarea păsării în decorul pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova*, în *CercIst*, VI, 1975, p.45-54; V. I. Markevici, *Posadne tripol'skie plemena severnoj Moldavii*, Chișinău, 1981, fig. 7/4, 24/1, 27/2, 57/10, p.144-145; D. Boghian, C. Mihai, *Le complexe de culte et le vase à décor ornithomorphe peint découverts à Buzneza (dép.de Iași)*, în M. Petrescu-Dîmbovița ș.a. (éds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI I, Iași, 1987, p.313-324.

¹⁵ A. Nițu, *Teme plastice ornitomorfe și zoomorfe pe ceramica cucuteniană din Moldova*, în *CercIst*, VII, 1976, p.49-55; E. Comșa, *Figurinele și alte piese de lut ars reprezentând păsări din epoca neolitică descoperite în Moldova*, în *CercIst*, 18-20 (1999-2001), 2002, p.89-104; N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Problèmes de la culture Précucuteni à la lumière des recherches de Târgu Frumos (dép.de Iași)*, în V. Spinei, C.-M. Lazarovici, D. Monah (eds.), *Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii maștrii Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Iași, 2005, p.238, fig. 11/7.

¹⁶ N. Boroffka, E. Sava, *Zu den steinernen „Zeptern/Stössel- Zeptern”, „Miniatursäulen” und „Phalli” der Bronzezeit Eurasiens*, în *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 30, 1998, p.17-113; C.-E. Ursu, I. Mitrea, *Considerații asupra sceptrelor tronconice din piatră descoperite pe teritoriul României*, în *Suceava*, 26-28 (1999-2001), 2001, p.159-171 (cu un repertoriu al descoperirilor); M. Irimia, *Sceptre de piatră inedite din județul Constanța și unele considerații privind legăturile zonei vest-pontice cu spațiul egeean în bronzul târziu*, în *Pontica*, 41, 2008, p.79-117; V. Diaconu, L.-E. Istina, *Un sceptru de piatră atribuit epocii bronzului provenit de la Măgura, județul Bacău*, în *Carpica*, XL, 2011, p.53-62 (cu bibliografia la zi asupra problemei).

¹⁷ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p.272-453.

folclorică, până în zilele noastre) că soarele, care se ridică dimineața din ape, călătorea toată ziua pe bolta cerească într-un car tras de păsări acvatice, până seara, când se întorcea iarăși în ape, unde rămânea peste noapte¹⁸. Există destul de numeroase reprezentări miniaturale ale unor asemenea care cerești, trase de păsări de apă, cum ar fi bine cunoscutele exemplare de la Orăștie¹⁹ (jud. Hunedoara) și Duplaja²⁰ (Serbia), pentru a aminti doar pe cele din zonele mai apropiate²¹.

Este, deci, posibil ca reprezentările de păsări acvatice, însoțitoare ale soarelui, să fi fost utilizate și ca sceptre, în calitate de simboluri solare, poate de către personaje cu atribuții religioase în cadrul comunităților din epoca bronzului și prima perioadă a epocii fierului. O asemenea interpretare s-ar putea susține și prin existența unor piese, oarecum asemănătoare cu cea de la Popricani, în contexte religioase din Orientul Apropiat: în templul de la Tell ed-Duweir/Lekiš (Israel)²² (Fig. 7/1), în templul de la Amman (Iordania)²³ (Fig. 7/2), în templul din nivelul V de la Betšan (nordul Palestinei)²⁴ (Fig. 7/3), în templul de la Kamid el-Loz (Liban)²⁵ (Fig. 7/4) sau la Megiddo (Israel), în nivelurile VIII și VIIA²⁶ (Fig. 7/5) – toate din faza canaanită târzie (Bz târziu III), datată aproximativ în secolele XIV-XIII î.Hr., ceea ce corespunde cu perioada culturii Noua din România. Din păcate, nici din această perioadă nu se cunosc, pe teritoriul României (sau în zonele învecinate), alte sceptre cu reprezentări ornitomorfe, care să poată servi ca analogie piesei de la Popricani. Există, însă, unele piese de bronz, de

¹⁸ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989, p.99, 548-549; Ovidiu Birlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p.370-371; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p.367-384; I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 1994, p.29, 68-69, 88-89, 130, 170-171; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, 1 (A-D), București, 1994, p.248-251; 2 (E-O), 1994, p.98-99, 204-207; 3 (P-Z), 1995, p.23-27, 237-243; J. Verthemont, *Dicționar al mitologiilor indo-europene*, Timișoara, 2000, p.199.

¹⁹ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p.317 (183) și fig. 200; R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p.245; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1974, p.386, fig. 425/1.

²⁰ D. Garašanin, în J. Filip (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I, Praga, 1966, p.313.

²¹ Pentru alte exemplare, vezi: H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. IV (Bronzezeit)*, München, 1980, Bd. II, p.693, 704.

²² *Ibidem*, Bd. II, p.751; Bd. III, pl. 117/45, nr. 56.

²³ *Ibidem*, Bd. II, p.753; Bd. III, pl. 120/A7.

²⁴ *Ibidem*, Bd. II, p.745; Bd. III, pl. 126/B8.

²⁵ *Ibidem*, Bd. II, p.755; Bd. III, pl. 153/10.

²⁶ *Ibidem*, Bd. II, p.748-749; Bd. III, pl. 130/A9; 132/13.

tipul celor din depozitul de la Gușterița (jud. Sibiu)²⁷ (Fig. 8/1), reprezentând protome avimorfe cu un știft pentru înfigere²⁸ (Fig. 8/2-5), sau cu tuburi de legătură²⁹ (Fig. 8/6-7), ori cu o gaură în corpul păsării pentru fixare³⁰ (Fig. 8/8).

În concluzie, considerăm că, pe baza documentației actuale, piesa descoperită întâmplător la Popricani ar putea să reprezinte un nou tip de sceptru preistoric de piatră. Necunoașterea contextului arheologic al descoperirii nu ne permite deocamdată decât să formulăm ipoteze în legătură cu atribuirea cultural-cronologică a piesei. Datele indirecte sugerează fie o datare în eneoliticul dezvoltat sau final, fie la sfârșitul epocii bronzului - Hallstatt timpuriu. Cu toate că există această incertitudine, dorim totuși să introducem piesa în circuitul științific, cu speranța că vor mai apare sceptre avimorfe similare, cu context clar de descoperire, ceea ce va ajuta și la datarea mai precisă a piesei noastre.

A new stone scepter type within the prehistory of Romania

Abstract

The item we present has been identified with the occasion of a fortuitous discovery made in 1964, in the northern part of the village Popricani (Iași County, Romania), on the high side, above River Jijia.

The item was carved out of a quite soft sandstone plate, which allowed the sketching of some anatomical features. The maximal length of the object is 129 mm, and the maximal width (at the grips) – 73 mm, diminishing gradually towards the end of the beak, where it reaches only 20 mm. The plate is 17 mm thick.

The item represents in a quite realistic manner, the head, the beak and the long neck of a water bird, the shape being obtained by cutting, except for the eyes which are rendered by means of cavities. Based on the rather accurately rendered details, we can say that the represented bird belongs to the order of Anseriformes, whose most famous representatives are the goose and swan.

By its general aspect, the item falls into the category of zoomorphic stone scepters, that illustrate various animals, in realistic or abstract versions. Indirect data suggest as dating either the Upper Eneolithic (in the Cucuteni culture environment) or in the Late Bronze Age - Early Hallstatt.

²⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p.96, pl. 160/1-2.

²⁸ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, Bd. III, pl. 379/B4 (Nagydém - Ungaria); 412/H (Inn bei Töging - Germania); 421/K9 (Staudach - Germania); 420 /1-2 (Hart - Germania).

²⁹ *Ibidem*, Bd. III, pl. 420 /24 (Hart - Germania); 378/10 (Zsujta - Ungaria).

³⁰ *Ibidem*, Bd. III, pl. 421/C1 (Hader - Germania).

List of Illustrations:

- Fig. 1. Area of the find: A. Overview; B. Detail (*apud* Google).
- Fig. 2. Topographical map of the area of the find.
- Fig. 3. Popricani. Avimorphic stone scepter.
- Fig. 4. Popricani. Avimorphic scepter – detail with the eyes: A. Right eye; B. Left eye.
- Fig. 5. Manner of assemblage and use of the stone-scepters (*apud* Dergacev 2007, p. 210-211).
- Fig. 6. Solar bronze chariots, drawn by water birds: A. Orăștie (*apud* Dumitrescu 1974, fig. 425/1); B. Dupljaja (*apud* Filip 1966, p. 313).
- Fig. 7. Bird representations in the Near East, of the Late Canaanite Phase (LB III). 1. Tell ed-Duweir/Lekiš; 2. Amman; 3. Betšan; 4. Kamid el-Loz; 5. Megiddo (*apud* H. Müller-Karpe 1980, III, pl. 117/45; 120/A7; 126/B8; 153/10; 130/A9; 132/13).
- Fig. 8. Bird representations of the Bronze Age in Central Europe. 1. Gușterița (*apud* M. Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 160/1-2); 2. Nagydém; 3. Inn bei Töging; 4. Staudach; 5-6. Hart; 7. Zsujta; 8. Hader (*apud* H. Müller-Karpe 1980, III, pl. 379/B4; 412/H; 421/K9; 420 /1-2, 24; 378/10; 421/C1).

Fig. 1. Zona descoperirii: A. vedere generală; B. Detaliu (după Google)

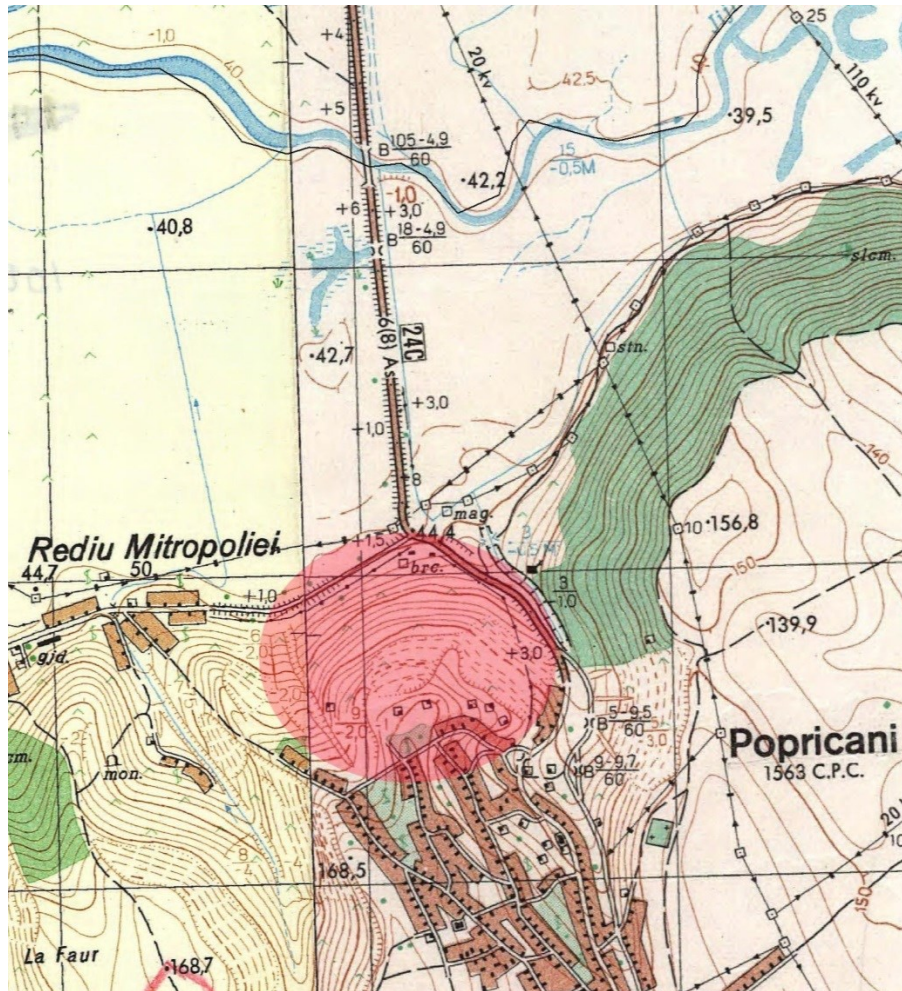

Fig. 2.
Harta topografică a zonei descoperirii

Fig. 3.
Popricani. Sceptru avimorf de piatră

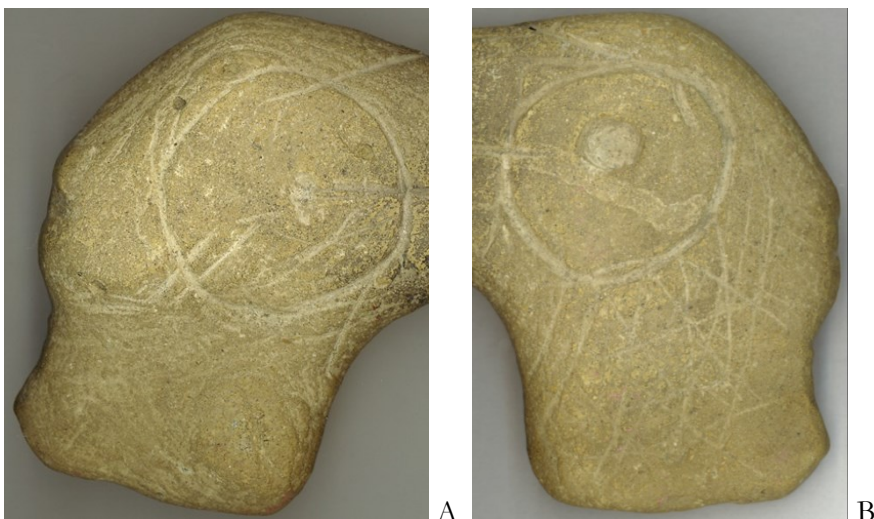

Fig. 4.
Popricani. Sceptru avimorf de piatră – detaliu cu zona ochilor:
A. Ochiul drept; B. Ochiul stâng

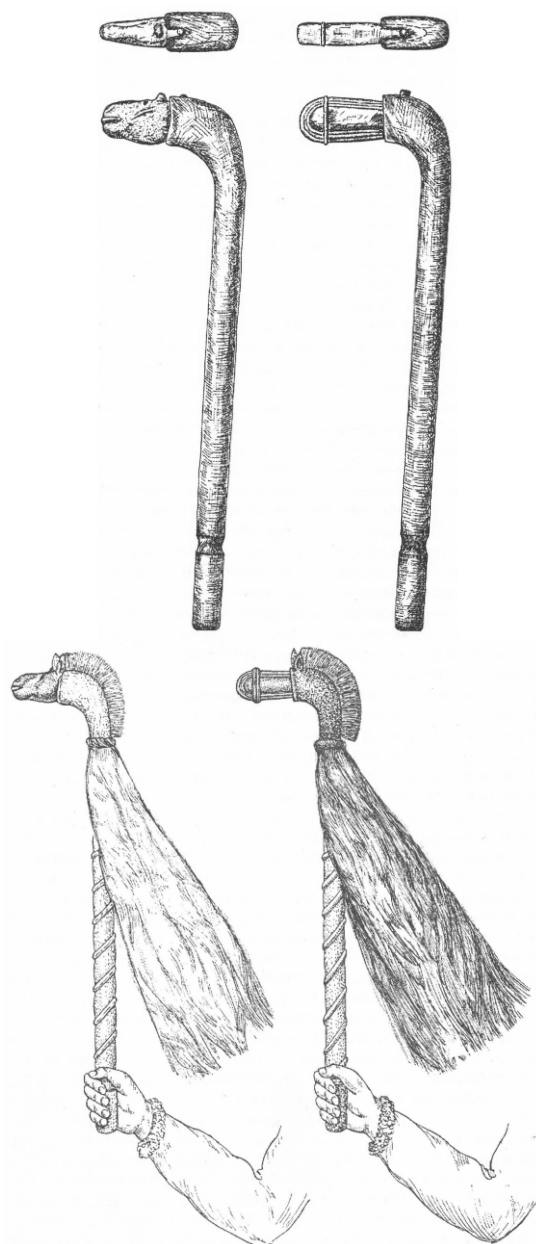
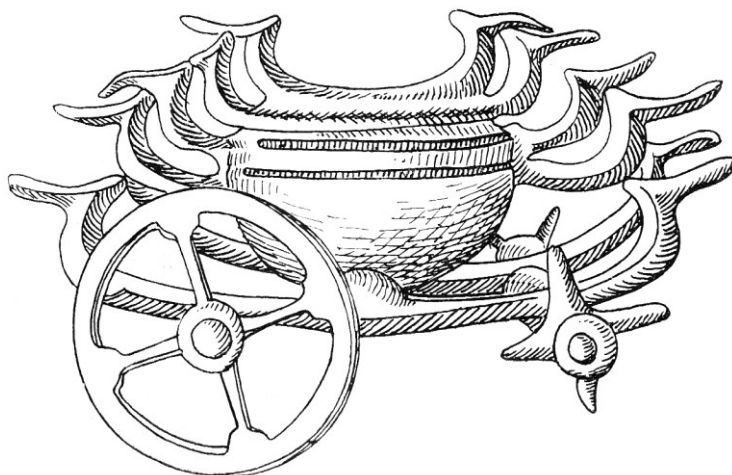
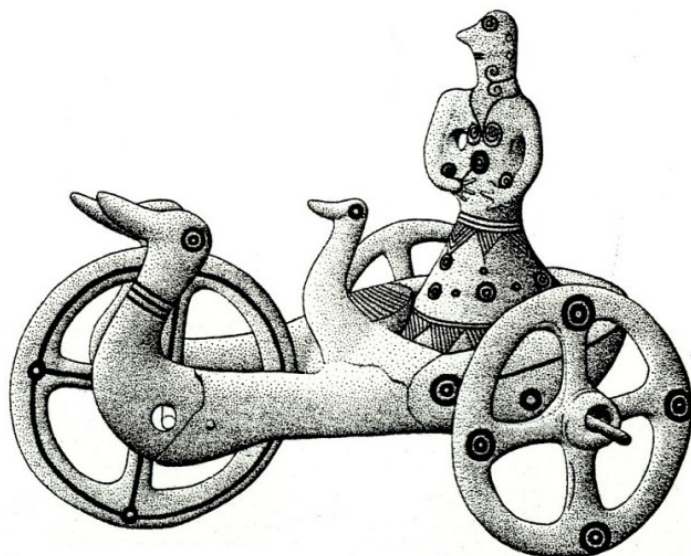

Fig. 5.

Modul de asamblare și utilizare a sceptorilor de piatră (după Dergacev 2007, p.210-211)

a

b

Fig. 6.

Care solare de bronz, trase de păsări acvatice:

a. Orăștie (după Dumitrescu 1974, fig. 425/1); b. Duplajaja (după Filip 1966, p. 313)

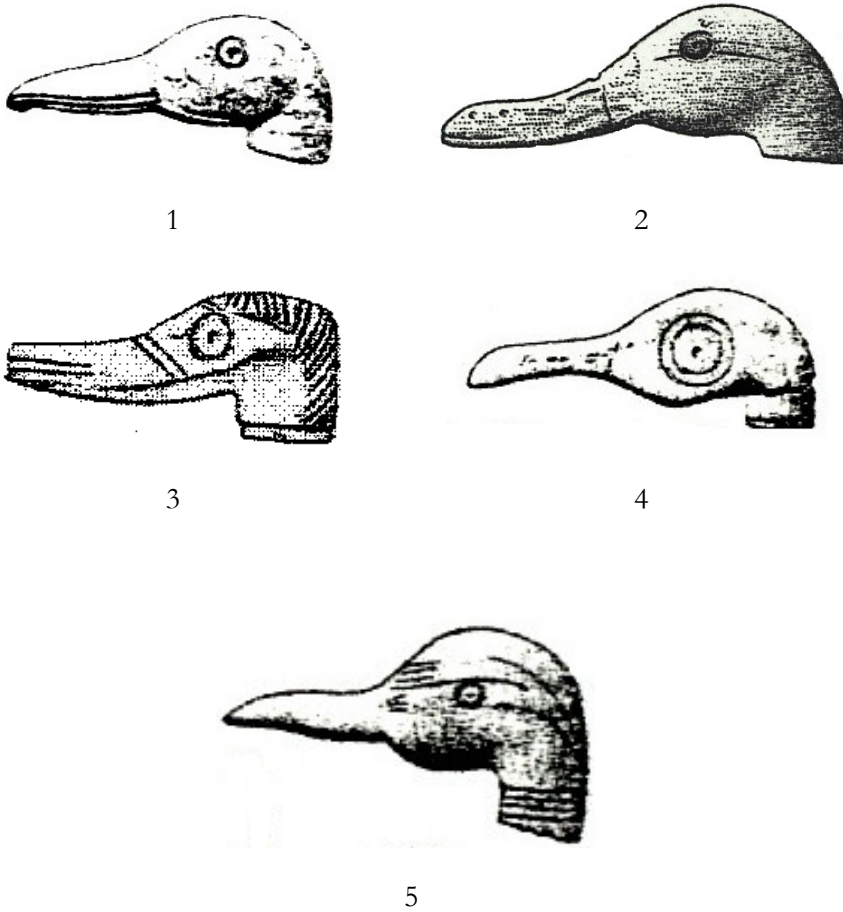

Fig. 7.

Reprezentări de păsări în Orientul Apropiat, din faza canaanită târzie (Bz târziu III):

1. Tell ed-Duweir/Lekiş; 2. Amman; 3. Betšan; 4. Kamid el-Loz;
5. Megiddo (după Müller-Karpe 1980, III, pl. 117/45; 120/A7; 126/B8; 153/10; 130/A9; 132/13)

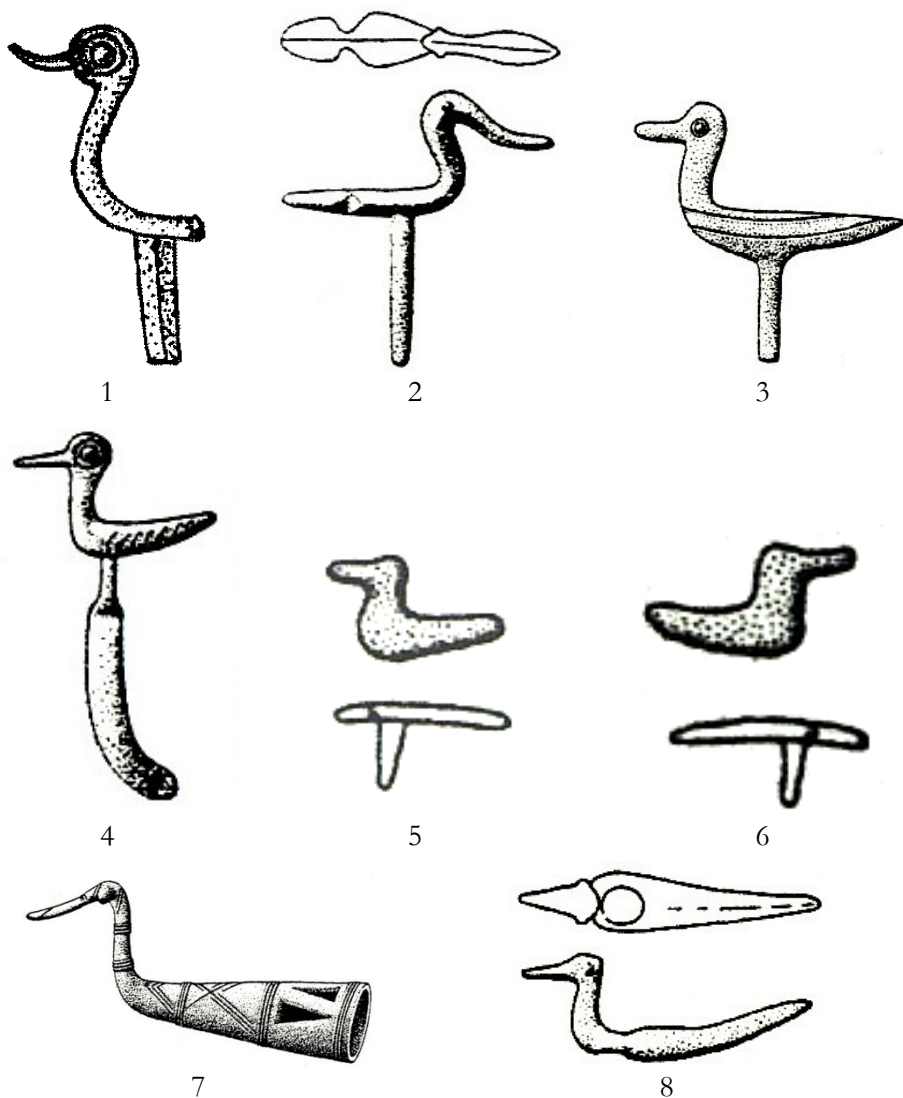

Fig. 8.

Reprezentări ornitomorfe din epoca bronzului în Europa centrală:

1. Gușterița (după Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 160/1-2);
2. Nagydém;
3. Inn bei Töging;
4. Staudach;
- 5-6. Hart;
7. Zsujta;
8. Hader (după Müller-Karpe 1980, III, pl. 379/B4; 412/H; 421/K9; 420/1-2, 24; 378/10; 421/C1)

O NECROPOLĂ A DACILOR LIBERI LA HÂRTOAPE (COM. VÂNĂTORI, JUD. IAȘI)

Ion IONIȚĂ¹

În urma informațiilor ajunse la Institutul de Arheologie din Iași referitoare la găsirea unor vase de lut întregi pe teritoriul fostului sat Țintirim, situat pe malul stâng al Siretului, atunci făcând parte din comuna Stolniceni-Ghițescu (raionul Pașcani, regiunea Iași), în ziua de 13 iulie 1962 am efectuat unele investigații în raza localității respective, pentru a stabili natura complexului semnalat și a prelua materialele arheologice salvate. Astfel, cu acel prilej am recuperat două vase de lut provenind dintr-un mormânt de incinerare aparținând dacilor liberi, precum și o monedă de argint romană, găsită în primăvara anului 1961 la distanță de circa 100 m de locul mormântului. În momentul efectuării cercetărilor, terenul era acoperit de o vegetație aflată în perioada de maximă dezvoltare, așa încât nu s-au putut observa pe suprafața terenului nici un fel de resturi ale unor eventuale vestigii arheologice.

Descoperirea mormântului a fost făcută în vatra satului, în grădina lui Botea Petru, la circa 20 m spre nord de o moară (Fig. 1), motiv pentru care localnicii numesc locul *La Moară*. După relatările localnicilor, mormântul a fost descoperit la adâncimea de 1,20 m cu prilejul săpării gropii pentru amenajarea unui beci. Din aceleași informații rezultă că la circa 1 m depărtare de urnă a fost observată o suprafață neregulată de aproximativ 0,70 m² arsă la cămăzuiu, aflată la adâncimea de 1,20 m. Acciași săteni au mai declarat că alte morminte de același fel s-ar mai fi descoperit cu ani în urmă cu ocazia săpării unei gropi în apropierea morii.

Vasul folosit ca urnă în mormântul de la Hârtoape (Fig. 2, 2) este de dimensiuni destul de mari și s-a păstrat întreg, cu unele mici și neînsemnate deteriorări din momentul descoperirii. Astfel, o toartă a fost desprinsă de corpul vasului și ruptă în două fragmente, iar un alt mic fragment a fost rupt din partea superioară a corpului vasului. Toate fragmentele desprinse din vas s-au păstrat și restaurarea recipientului este completă.

¹ Academia Română - Filiala Iași, Institutul de Arheologie, IAȘI.

Urna este din pastă fină cenușie, fiind acoperită cu angobă negricioasă, îndepărtată pe o mare parte a vasului. Este de tipul amforelor cu corp globular, două torți și fund inelar ușor profilat. Gâtul, aproximativ de formă tronconică, este delimitat la bază de o nervură în relief. Zona gâtului a fost acoperită cu angobă negricioasă și lustruită prin linii trase vertical, cu excepția a două fășii verticale cu lățimea de circa 2 cm, fără angobă și nelustruite, situate de o parte și alta a vasului, aproximativ la egală distanță de cele două torți. Aceste zone au fost decorate una cu trei linii verticale, din care două în zigzag și una dreaptă între ele și alta, s-ar părea, doar cu o singură linie verticală în zigzag.

Pe umărul vasului, de la brâul în relief și până la limita de jos a torților este un decor de linii verticale cu lățimea de 2 mm, la distanță de circa 1 cm una de alta. Aceste linii au fost executate după acoperirea vasului cu angobă negricioasă, așa încât instrumentul cu care s-a executat decorul, deși a pătruns numai puțin în pasta încă moale a recipientului, a străpuns și a înlăturat totuși stratul subțire de angobă, astfel încât decorul liniar a rămas mat și fără angobă. Marginea vasului, evazată și îngroșată la exterior, are o arcuire interioară, realizată probabil pentru a facilita așezarea unui eventual capac ($H = 29,4$ cm)².

Vasul folosit drept capac era un castron (Fig. 2, 1) lucrat la roată, din pastă fină cărămizie, densă și bine frământată, acoperit cu o angobă de culoare roșie. Castronul, fragmentat în mai multe bucăți, avea partea superioară cilindrică, marginea subțiată și ușor răsfrântă, un prag accentuat pe umăr și fundul inelar profilat ($H = 7$ cm)³.

Moneda romană amintită, un denar din vremea împăratului Marcus Aurelius (anul 174)⁴, a fost descoperită cu ocazia unor lucrări de prașilă în primăvara anului 1961, pe ogorul lui Adăscăliței Petru din punctul numit *Dealul Cepei* sau *Babnă* (Fig. 3). Locul se află la circa 100 m depărtare de punctul în care a fost descoperit mormântul de incinerare.

² Vasul a fost inclus în expoziția permanentă a Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași, care la acea dată funcționa în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie al Academiei Române și în inventarul căruia a fost înregistrat la nr. II-2727.

³ Fragmentele acestui castron, inventariat la aceeași dată (14 mai 1963) cu vasul folosit ca urnă, la nr. II-2728, nu au mai putut fi găsite după mutarea institutului din 1970 într-o altă locație, iar desenul de la fig. 2, 1 a fost realizat după o schiță în creion făcută înainte de dispariția acestuia, de semnatarul acestei lucrări.

⁴ V. Mihăilescu-Bîrliba, V. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova (I)*, în *ArhMold*, XII, 1988, p.315 (nr. 28), fig. 3, 28. Fotografia monedei și retușarea ei pentru publicare au fost realizate de colegul Lucian Munteanu, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Prin reforma administrativă din 1968, localitatea Țintirim a intrat în componența satului Hârtoape din comuna Vânători, județul Iași⁵. Fostul cătun/sat Țintirim a purtat, de-a lungul anilor, și alte nume, cum ar fi Poienița, Părtănoșii sau Satul Nou, a fost înglobat de mai multe ori la satul Hârtoape, alcătuind partea de sud-est a acestuia și a aparținut de comunele Lespezi, Bădilița (purtând uneori numele de Crivești) sau Stolniceni-Ghițescu, localitate careia din 1968 i s-a schimbat numele în Vânători⁶.

Descoperirile de la Hârtoape, atât mormântul de incinerare, cât și moneda romană de argint, au fost menționate în câteva lucrări publicate de-a lungul anilor, dar niciodată sub numele localității Hârtoape, așa cum ar fi fost corect. Unele inadvertențe se datorează modificărilor aduse de reforma administrativ-teritorială din 1968, care n-au fost cunoscute suficient de bine și nici respectate întotdeauna de autori. Dar o parte din ele au fost determinate uneori și de preluarea unor informații incomplete sau chiar eronate, care circulau oral între specialiști, fără a mai fi verificate la cei care dețineau informația.

Cea mai veche știre despre necropola dacilor liberi de la Hârtoape a apărut în cunoscuta lucrare *Așezări din Moldova* din 1970, care folosește deja nomenclatorul unităților administrativ-teritoriale stabilite prin reforma din 1968. Informația despre mormântul de incinerare de la Hârtoape, menționată (fără a comunica sursa) sub numele *Pașcani-Țintirim (jud. Iași)*, nu a mai fost cuprinsă în partea de repertoriu a lucrării, ci doar introdusă în sinteza făcută asupra datelor acestuia și luată în considerare la statistica generală a necropolelor dacilor liberi și la repartizarea lor pe diferitele subunități geografice⁷.

Numele de Pașcani-Țintirim cuprinde numele a două localități, care reflectă în parte situația anterioară reformei din 1968. Mai corect ar fi fost, chiar păstrând nomenclatorul vechi de localități, să se folosească forma inversată de nume, adică Țintirim-Pășcani, pentru a indica mai întâi localitatea de descoperire, sub numele căreia să se introducă noul sit arheologic. Țintirim reprezintă localitatea descoperirii, iar Pașcani pe cea a orașului în apropierea căruia se afla și spre care gravita satul respectiv. Oricum, o localitate Țintirim nu mai exista ca nume după înglobarea ei la satul Hârtoape, așa încât informația cu privire la această descoperire a fost dată eronat.

⁵ *Județele României Socialiste*, București, 1969, p.326; D. Moldovanu (coord.), *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I. *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, Partea 1, București, 1991, p.535-536.

⁶ Țintirimul¹ vezi Poienița² în *Ibidem*, Partea a 2-a, București, 1992, p.921, 1234.

⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p.68-69.

Următoarea știre despre necropola dacilor liberi de la Hârtoape este publicată tot sub numele Pașcani-Țintirim de Gh. Bichir, care o preia din lucrarea menționată anterior, pe care o și citează. Mai întâi informația apare în monografia despre cultura carpică în limba română (1973)⁸, iar apoi în varianta tradusă în limba engleză (1976)⁹. Necropola a fost introdusă și pe două hărți, una cu toate descoperirile aparținând dacilor liberi (Pl. I) și alta numai cu descoperirile funerare ale acestora (Pl. III). Cartarea necropolei de la Hârtoape este diferită pe cele două hărți și eronată în ambele cazuri. Astfel, pe planșa I, necropola de la „Pașcani-Țintirim” a fost introdusă pe lista descoperirilor la nr. 34 și poziționată eronat pe malul drept al Siretului¹⁰. Pe harta cu răspândirea numai a necropolelor dacilor liberi, descoperirea apare sub numele de Țintirim (denumirea oficială a localității înainte de a fi înglobată la satul Hârtoape) și plasată eronat mult mai spre est și anume pe malul drept al Bahluiului. Presupunem că intenția a fost aceea de a fixa locul tot pe malul drept al Siretului și că eroarea aparține fie autorului Gh. Bichir, fie desenatorului care a executat harta respectivă¹¹.

Din cele două lucrări menționate ale lui Gh. Bichir mai este clar că el a beneficiat și de alte informații decât acelea apărute în *Așezări din Moldova*, pe care o citează. Astfel, Gh. Bichir încearcă o interpretare a variantei ritului de înmormântare căruia îi aparține mormântul de incinerare de la Hârtoape. El sintetizează riturile de înmormântare ale dacilor liberi și întocmește un tabel în care sunt stabilite patru variante pentru mormintele de incinerare.

Conform Tabelului nr. 1, mormântul de la Pașcani-Țintirim avea oasele calcinate depuse în urnă, iar aceasta s-ar fi aflat într-o casetă de piatră¹². Această informație referitoare la mormântul de la Hârtoape, reieșită din rubricile tabelului, nu mai este comentată în textul lucrării, în care, totuși, există un paragraf ce ne explică prezența lui în tabel. Contextul de care poate fi legat introducerea mormântului de la Hârtoape în tabelul 1 este cel referitor la variantele ritului funerar al incinerăției la dacia liberi sesizate de Gh. Bichir. El observă patru variante, pe care mai întâi le formulează, iar apoi le analizează separat. Acestea ar fi: 1. morminte de incinerare în urnă cu capac; 2. morminte cu resturile incinerate puse direct în groapă, fără urnă; 3. morminte de incinerare în urnă fără capac; 4. morminte cu resturile

⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Biblioteca de arheologie, XX, București, 1973, p.29.

⁹ Idem, *The Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A.D.*, BAR Supplementary Series, 16 (I), Oxford, 1976, p.18, 178.

¹⁰ Idem, *op.cit.*, 1973, pl. I (Harta nr. 1), nr. 34; Idem, *op. cit.*, II, 1976, pl. I (Map 1), nr. 34.

¹¹ Idem, *op.cit.*, 1973, pl. III (Harta nr. 3); Idem, *op. cit.*, II, 1976, pl. III (Map 3).

¹² Idem, *op.cit.*, 1973, p.43, Tabel nr. 1 (nr. 20); Idem, *op. cit.*, I, 1976, p.32, Table 1, nr. 20.

incinerate depuse „într-un fel de casetă, improvizată din lespezi de piatră, fără urnă”¹³.

În textul referitor la variantele de rit ale mormintelor de incinerare aparținând dacilor liberi din Moldova, Gh. Bichir nu a mai luat în discuție mormântul de la Hârtoape. Ipotetic, după datele eronate din tabelul 1, acesta ar fi trebuit inclus în varianta a patra de rit, caracterizată prin depunerea resturilor incinerate direct într-o casetă amenajată din lespezi de piatră, fără urnă. El atribuie acestei variante doar mormântul de incinerare nr. 7 de la Moldoveni - Gabăra¹⁴. Explicația probabilă pentru care mormântul de la Hârtoape nu a mai fost inclus în varianta a 4-a de rit ar putea fi aceea că acesta avea resturile incinerate depuse într-o urnă, pe când mormântul amintit de la Moldoveni avea oasele calcinate puse direct în groapă. Prin urmare, pentru a cuprinde și complexul funerar de la Hârtoape, ar fi trebuit lărgită sfera variantei 4 sau eventual introducerea a încă unei variante (a cincea), cu resturile incinerate puse în urnă, iar aceasta într-o casetă din lespezi de piatră.

Acreditarea unei variante de rit cu morminte având resturile incinerate depuse într-o casetă din lespezi de piatră este o idee fără nici o credibilitate. Este adevărat, obiceiul la dacii liberi din Moldova de a căptuși uneori gropile mormintelor cu lespezi de piatră mai mari sau mai mici este atestat destul de rar în câteva necropole, atât la incinerări (cu sau fără urnă), cât și la înhumații și este de presupus că fenomenul se datorează influențelor din lumea romană. Spre exemplu, o asemenea situație a fost semnalată în necropola de la Văleni (com. Botești, jud. Neamț), unde lespezile de piatră au fost utilizate pentru amenajarea unor gropi de morminte, cum ar fi mormântul 415 de incinerare și mormintele 70, 160 și 528 de înhumație¹⁵.

Mențiunile despre mormântul de incinerare de la Hârtoape apărute în lucrările anterioare din anii 1970, 1973 și 1976 nu au fost cuprinse și în repertoriul arheologic în două volume pentru județul Iași, deși autorii au făcut cercetări de teren în raza localității Hârtoape. Mai mult, ei au făcut investigații chiar în punctul *La Moară* și au menționat corect că fostul cătun/sat Țintirim, care a avut și denumirea de Poienița, a fost înglobat la satul Hârtoape¹⁶.

Ceea ce trebuie reținut cu atenție, este faptul că în zona descoperirii mormântului de incinerare de la Hârtoape, apărut în repertoriul menționat

¹³ Idem, *op.cit.*, 1973, p.30; Idem, *op. cit.*, I, 1976, p.18-19.

¹⁴ Idem, *op.cit.*, 1973, p.33; Idem, *op. cit.*, I, 1976, p.21.

¹⁵ I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988, p.21, 41, 49, 58, 85-86, fig. 12, 31; 16, 22; 17, 15, 18.

¹⁶ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, II, Iași, 1985, p.450-451.

sub numărul de cod *LXXXVI.4.A. Poenița - Moara (14)*, au fost descoperite multe materiale din epoci diferite, printre care din secolele II-I î. Hr., II-III, IV și IV-V d. Hr., pentru care în ilustrație se dau și unele fragmente ceramice care ar aparține acestor secvențe cronologice. Desigur, este dificil de stabilit acestor atribuiri o credibilitate absolută numai după piesele cuprinse în ilustrație. Unele tipuri de vase supraviețuiesc o perioadă mai îndelungată, astfel că ele nu pot fi un indicator precis. Spre exemplu, pentru secolele II-I î. Hr. în repertoriu sunt ilustrate trei fragmente și anume Fig. 42,1 și 50, 8,13. Ultimele două vase lucrate cu mâna (de la Fig. 50, 8, 18) au o formă cu o mare durată în timp și de aceea nu pot indica o încadrare cronologică exactă. Totodată, și ceașca dacică de tip clasic cu toarta plină (ilustrată la Fig. 42, 1) are o mare durată în timp, din sec. II î. Hr. și până în sec. IV d. Hr. O asemenea evoluție și cronologie a fost sesizată încă de multă vreme de I. H. Crișan¹⁷. Astfel, ceștile dacice cu toarta plină (variante III) au fost datate la Poiana în secolele II î. Hr. - I d. Hr.¹⁸, iar la Brad în ultimele două niveluri dacice (sec. I î. Hr. - începutul sec. II d. Hr.)¹⁹. De asemenea, ceașca tronconică cu toarta plină este prezentă și în cultura dacilor liberi din secolele II-III d. Hr., așa cum o dovedesc exemplarele descoperite la Poienești²⁰, Poiana Dulcești - *Siliște*, Piatra Neamț - *Lutărie*²¹ și Văleni²², precum și mai târziu în cultura Sântana de Mureș din secolul al IV-lea d. Hr.²³. Prin urmare, după ilustrația dată în repertoriul județului Iași, nu există nici o certitudine cu privire la existența unei eventuale așezări din sec. II-I î. Hr. în punctul Hârtoape - *La Moară*.

Referitor la același repertoriu al județului Iași, trebuie făcută și precizarea că localizarea punctului *La Moară* pe harta comunei, raportată la

¹⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică – cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p.17, 153-160, pl. XLVI, 1.

¹⁸ S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, *Ceramica din așezarea geto-dacică de la Poiana, județul Galați*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV (2000-2001), 2003, p.25, fig. 39, 2; 41, 16; 45, 10; 48, 6; 49, 9, 11; 50, 4; 111, 4, 11, 14, 22; 112, 7, 9, 11; 114, 7, 11; R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridana. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Bibliotheca Thracologica XXXIX, București, 2003, p.75, fig. 176, 2; 179, 16; 183, 10; 186, 6; 187, 9, 11; 188, 4.

¹⁹ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica X, București, 1995, p.162, pl. 69, 10-28; 266, 1-6.

²⁰ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p.348, 410, fig. 172; 335, 1.

²¹ Gh. Bichir, *op. cit.*, 1973, p.64 (tip.a/2), pl. XXXIX, 2; XLI, 4; Idem, *op. cit.*, 1976, p.51, pl. XXXIX, 2; XLI, 4.

²² I. Ioniță, V. Ursachi, *op. cit.*, p.39, 68, fig. 39, 4.

²³ I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș - Cerneahov pe teritoriul R. S. România*, în *ArhMold*, IV, 1966, p.206, fig. 15, 2, 6; V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad - Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004, fig. 34, 16; 35, 3; 38, 1.

vatra satului Hârtoape, este eronată²⁴, întrucât fostul sat Țintirim, numit anterior și Poienița, reprezintă partea de sud-est a vetrei actuale a satului Hârtoape și nu cea de nord-vest, unde îl plasează autorii repertoriului.

Ultima informație asupra sitului dacilor liberi de la Hârtoape - *La Moară* apare într-o cronică a descoperirilor monetare din Moldova, care se referă exclusiv la moneda găsită în apropierea mormântului de incinerare aparținând dacilor liberi. Primul din cei doi autori ai cronicii numismatice menționate a primit informația la scurt timp după cercetările de teren chiar de la semnatarul acestei note, cu datele oficiale din nomenclatorul localităților din momentul respectiv, anterior reformei administrative din 1968. În absența unor informații precise asupra modificărilor intervenite, și anume înglobarea cătunului Țintirim la satul Hârtoape și schimbarea denumirii centrului comunal din Stolniceni-Ghițescu în Vânători, autorii cronicii numismatice au operat cu unele informații neautorizate, astfel că numele fostului cătun Țintirim a rămas ca denumire a punctului de descoperire, considerat a se afla în raza satului Lunca, localitate componentă a orașului Pașcani²⁵. Prin urmare, localitatea de descoperire a denarului de la Marcus Aurelius trebuie rectificată: în loc de „Lunca, municipiul Pașcani” să fie localizată în satul Hârtoape, com. Vânători, jud. Iași.

*

Vasele de tipul urnei de la Hârtoape sunt cunoscute în număr redus încă din perioada Latene III, așa cum o arată un exemplar de la Răcătău²⁶, precum și alte câteva de la Poiana, unde apar în variante diferite, mai ales cu dimensiuni mai reduse și cu gâtul strâmt²⁷. Dar numărul lor este mult mai mare în mediul cultural al dacilor liberi din secolele II-III d. Hr., când ele sunt prezente atât în așezări, cât și în necropole, unde au fost utilizate ca urne. De altfel, această categorie de recipiente a atras atenția mai ales prin exemplarele din necropole, păstrate în condiții mult mai bune și de obicei întregi. Nu intenționăm să facem aici un studiu mai amplu referitor la folosirea lor în așezări, unde puteau avea funcționalități multiple.

Exemplarele descoperite în necropole, păstrate mai întotdeauna întregi sau aproape întregi, permit o clasificare tipologică mai fină și, de asemenea, o încadrare cronologică mai precisă, atunci când în inventarul mormintelor se află obiecte mai sigure databile, cum ar fi fibulele sau alte

²⁴ V. Chirica, M. Tanasachi, *op. cit.*, p.450, harta LXXXVI, 14.

²⁵ V. Mihăilescu-Bîrliba, V. Butnariu, *op. cit.*, p.315, nr. 28.

²⁶ V. Căpitanu, *Ceramica geto-dacică descoperită în dăna de la Răcătău, comuna Horgești, jud. Bacău, în Carpica, XVIII-XIX (1986-1987), 1987, p.134, fig. 49, 2.*

²⁷ R. Vulpe, S. Teodor, *op. cit.*, 2003, p.83, fig. 213, 3-4, 6.

accesorii vestimentare și podoabe. Cea dintâi descoperire a unei urne de acest tip pare să fie exemplarul recuperat în 1929 de I. L. Neagu în necropola dacilor liberi de la Vârteșcoiu (jud. Vrancea) și publicat ulterior drept „o frumoasă amforă greacă”²⁸. Formularea autorului arată și originea evidentă greacă a vaselor de acest tip în ceramica dacică.

Alte patru urne de același tip au fost descoperite în 1949 în mormintele nr. 39, 65, 101 și 150 din necropola dacilor liberi de la Poieniști²⁹. A urmat apoi urna din mormântul de la Conțești (com. Valea Seacă, jud. Iași) descoperită întâmplător în 1955³⁰ și alte câteva apărute în 1957 prin săpăturile de la Pădureni (jud. Vrancea)³¹. Mai multe urne din aceeași categorie au fost descoperite în anii 1961 și 1962 în necropola de la Dumitreștii Gălății (com. Schitu Duca, jud. Iași). Din cele trei morminte de incinerare dezvelite prin săpături, prin care nu s-au putut evalua nici măcar cu aproximație numărul complexelor funerare sau întinderea necropolei, unul din ele (mormântul nr. 2) conținea o urnă asemănătoare aceleia de la Hârtoape³². De asemenea, alte cinci urne de același tip provin din mormintele distruse prin lucrările agricole³³.

Altă necropolă în cuprinsul căreia au fost descoperite destul de multe vase cu două torți din categoria amforelor cu fundul plat lucrate din pastă fină cenușie este aceea de la Siliștea (com. Iana, jud. Vaslui). Astfel, șase din cele nouă morminte de incinerare descoperite în 1963 cu ocazia lucrărilor de reamenajare a șoselei comunale aveau ca urnă amfore cenușii cu fundul înelar (mormintele nr. 4-9)³⁴. Tot acestui tip ar putea să îi aparțină și urna din mormântul 3³⁵. Prin urmare, cel puțin două treimi din urne aparțin acestui tip, ceea ce rămâne o excepție pentru toată cultura dacilor liberi.

²⁸ I. L. Neagu, *Noi achizițiuni ale Muzeului de Antichități din Iași. II. Stațiunea barbară de la Vârteșcoi*, în *AA*, III, 5-6 (1930), 1931, p.45-46, fig. 3, 1.

²⁹ R. Vulpe, *op. cit.*, p.323-324, 334, 347, 367, fig. 122-123; 144; 173; 221; 357, 2.

³⁰ Em. Zaharia, *Mormântul de incinerare din secolul al III-lea e. n. de la Conțești (r. Pașcani, reg. Iași)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p.491-493; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p.285 (nr. 228 a), pl. CCXXIV, 13.

³¹ S. Morintz, Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p.490, fig. 2, 1.

³² I. Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitreștii Gălății, județul Iași*, în *ArhMold*, VI, 1969, p.123, 125, fig. 3, 3.

³³ Cu ocazia publicării necropolei se consemna și observația că numărul urnelor de acest tip era destul de mare la Dumitreștii Gălății (6 din cele 19 urne de incinerare, constituind circa o treime din total), *Ibidem*, p.125, 129, 134, fig. 3, 2; 4, 3-4; 5, 3; 6, 4.

³⁴ I. Ioniță, *Necropola dacilor liberi de la Siliștea (com. Iana, jud. Vaslui)*, în *Acta Musei Tutovensis*, VI, 2011, p.38-40, fig. 3, 4; 4; 5, 3.

³⁵ *Ibidem*, p.38, fig. 3, 3.

Desigur, trebuie avut în vedere numărul foarte redus de morminte din această necropolă.

O situație deosebită și destul de neclară poate fi observată în necropola dacilor liberi de la Bărboasa - *Dealul Gălănești* (jud. Bacău), în cuprinsul căreia au fost descoperite 291 de morminte de incinerare. Într-o scurtă lucrare publicată după prima campanie de săpături din 1965, cu prilejul căreia au fost dezvelite 93 de morminte, se menționează că cele mai frecvente vase folosite ca urne ar fi amforele cu două torți lucrate la roată din pastă fină cenușie. Fiind o lucrare preliminară, elaborată și publicată cu scopul de a face doar o prezentare generală, ea nu cuprinde un catalog al mormintelor și nici prea multe detalii, astfel încât nu se poate estima numărul acestora și nici în care complexe au fost găsite. Se poate numai menționa că o astfel de urnă cu două torți a fost găsită în mormântul 13, informație care nu rezultă din text, ci din ilustrație și legenda figurilor³⁶.

Lucrarea finală, tratând toate cele 291 de morminte de incinerare descoperite până în 1968, în care se prezintă și catalogul complet al necropolei, oferă o altă imagine. Astfel, 193 din totalul celor 291 de morminte aveau oasele calcinate depuse în urne, iar la restul de 98 acestea au fost puse direct în groapă. În ceea ce privește urnele, una era reprezentată de o amforă romană, 30 erau lucrate cu mâna din pastă grosieră, iar 162 erau lucrate la roată din pastă fină. Acestea din urmă aveau, de cele mai multe ori, culoarea cenușie (121 urne) și numai mult mai rar culoarea cărămizie (41 urne)³⁷.

Înainte de orice analiză tipologică a acestor 162 de urne lucrate la roată din pastă fină, se impune precizarea că vasele de tipul amforelor cu două torți și fund inelar descoperite în cultura dacilor liberi au aproape în exclusivitate culoarea cenușie. Numai cu foarte rare excepții au fost semnalate și vase de acest tip arse la roșu. Astfel, un prim exemplar a fost descoperit în nivelul II din așezarea de la Poiana - Dulcești³⁸ și un al doilea în mormântul 84 de la Bărboasa³⁹. Prin urmare, vasele de tipul amforelor cu două torți și fund inelar trebuie căutate printre urnele de culoare cenușie din această necropolă.

Dacă încercăm o analiză chiar sumară a necropolei de la Gălănești pe baza catalogului publicat în lucrarea finală din 1975, constatăm că o

³⁶ C. Buzdugan, V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Bărboasa – Bacău*, în *Carpica*, I, 1968, p.202, fig. 3, 2.

³⁷ V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerare din secolul al III-lea de la Gălănești - Bărboasa, comuna Onești, județul Bacău*, în *Carpica*, VII, 1975, p.64.

³⁸ Gh. Bichir, *op. cit.*, 1973, p.80.

³⁹ V. Căpitanu, *op. cit.*, 1975, p.73.

asemenea analiză nu poate fi realizată, întrucât informațiile oferite de aceasta sunt extrem de reduse și destul de îndoielnice. Chiar numărul total de urne menționate pe categorii de autorul săpăturilor este greu de verificat după catalog, deoarece la marea majoritate a urnelor cenușii nu sunt menționate formele și nu sunt date în ilustrație. Urne de tipul amforelor cenușii cu două torți și fund inelar au fost menționate doar în următoarele opt morminte de incinerare: 10, 13, 27, 90, 121, 122, 158 și 179⁴⁰. Încă o urnă de același tip ar mai putea fi și în mormântul nr. 156⁴¹. Dintre acestea au fost ilustrate doar urnele din mormintele nr. 13 (foto), 158 (desen și foto) și 179 (desen)⁴².

În perioada anilor 1970-1974 au fost descoperite alte cinci necropole ale dacilor liberi, în care au fost folosite amfore de tipul celor aflate în discuție ca urne. Două dintre aceste necropole s-au găsit la Bârlad - Prodana (mormântul 2)⁴³ și Mălușteni (jud. Vaslui) (mormintele nr. 1, 10, 12 și 18)⁴⁴. Urmează mormintele de la Sohodor (com. Horgești, jud. Bacău)⁴⁵, Săucești (jud. Bacău) (mormântul 48)⁴⁶ și Podeni (jud. Suceava), în care opt morminte (nr. 1, 3, 6, 19, 23, 24, 29 și 35) de incinerare aveau ca urnă câte o amforă cu două torți și fund inelar. Așadar, în circa 25% din mormintele de incinerare în urne de la Podeni s-au folosit vasele de tip amforă⁴⁷, ceea ce reprezintă un procent destul de ridicat.

Un interes aparte îl constituie necropola dacilor liberi de la Zvoriștea, în cuprinsul căreia s-au cercetat 95 de morminte de incinerare și în care fragmente de amfore cu două torți și fund inelar s-au descoperit de la 18 exemplare. Cu toate că la Zvoriștea au fost dezvelite și morminte de incinerare cu oasele calcinate depuse în urne, printre acestea nu se află nici o amforă. Fragmentele de amfore se găseau amestecate cu reziduurile de la rug și depuse direct în gropi⁴⁸.

⁴⁰ V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de incinerare din secolul al III-lea de la Gălănești - Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău*, în *Carpica*, VII, 1975, p.68-69, 74, 76, 79, 81.

⁴¹ *Ibidem*, p.79.

⁴² *Ibidem*, fig. 5, 1-2; 22, 1-2.

⁴³ V. Palade, *Noi descoperiri carpice în județul Vaslui*, în *Școala bărlădeană*, 3, 1971, p.93, 96, fig. 2, 1; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982, p.91, fig. 27, 2.

⁴⁴ *Ibidem*, p.97/99, fig. 2, 1.

⁴⁵ V. Căpitanu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în sec. II-III e. n. în județul Bacău*, în *Muzeul Național*, II, 1975, p.303, fig. 9, 3.

⁴⁶ Idem, *Necropola daco-carpică de la Săucești, județul Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p.157, 181, fig. 8, 3.

⁴⁷ M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorăștea*, Iași, 1999, p.23-28, 93-96, fig.11.

⁴⁸ *Ibidem*, p.32-41, 93-96, fig. 12.

În sfârșit, alte câteva vase de tip amforă cu fundul inelar folosite ca urne au mai fost descoperite la Stânca (com. Ștefănești, jud. Botoșani) (mormintele nr. 26 și 27)⁴⁹, Comarna (jud. Iași)⁵⁰, Popești - *Nastac* (com. Dragomirești, jud. Vaslui)⁵¹, Tanacu - *Chiscul Ulucilor* (jud. Vaslui)⁵² și Oncești - *Canton* (jud. Bacău)⁵³.

Tipul de amforă cu două torți și fund inelar lucrat la roată din pastă fină cenușie, numit uneori în literatura de specialitate și „amforă carpică”, mai apare pe teritoriul Moldovei în inventarul a două morminte de înhumare sarmatice din Câmpia Moldovei, fiind considerate ca vase de ofrandă. Cele două morminte au fost descoperite pe malul stâng al Jijiei, în localitățile Albești (jud. Botoșani)⁵⁴ și Pogoraști (com. Răuseni, jud. Botoșani)⁵⁵.

După toate caracteristicile, cele două vase descoperite în mormântul de incinerare de la Hârtoape aparțin culturii dacilor liberi. În această privință, nici apartenența culturală și nici cea etnică a mormântului nu poate ridica vreo problemă. De altfel, toată zona din preajma Pașcanilor, situată pe valea râului Siret, este foarte bogată în vestigii aparținând dacilor liberi. Una din acestea se găsește la numai câțiva kilometri depărtare de necropola de la Hârtoape și anume la Crivești - *Vatra satului*.

Ceva mai dificilă este încadrarea sa cronologică, întrucât din inventarul mormântului lipsesc obiecte ce ar putea oferi date mai precise. Pentru amforele cu două torți și fund inelar nu există nici un fel de cronologie bazată pe caracteristici tipologice, de aceea trebuie să fie acceptată, deocamdată, o cronologie mai largă, în secolele II-III d. Hr. Totuși, ținând seama de unele detalii prin care se deosebește de exemplarele din Latene III, optăm pentru o datare începând din a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr. În ceea ce privește castronul folosit drept capac al urnei, acesta ar putea fi datat mai curând în prima jumătate a secolului III d.

⁴⁹ I. Ioniță, O. L. Șovan, *Necropola dacică de la Stânca (comuna Ștefănești, jud. Botoșani)*, în *Hierasus*, V, 1984, p.93, 97, 99-100, fig. 6, 1, 3.

⁵⁰ Descoperire întâmplătoare. Material inedit.

⁵¹ V. Căpitanu, *Descoperiri arheologice în comunele Tanacu și Dragomirești (județul Vaslui)*, în *AMM*, I, 1979, p.233-234, fig. 3, 4; 4, 2.

⁵² *Ibidem*, p.228, fig. 3, 1.

⁵³ I. Mitrea, *Noi contribuții arheologice la cunoașterea istoriei și civilizației dacilor liberi de la est de Carpați în secolele II-III*, în *Carpica*, XX, 1989, p.163, fig. 16, 6.

⁵⁴ O. L. Șovan, V. Chirica, *Noi descoperiri sarmatice în Câmpia Moldovei*, în *Hierasus*, V, 1983, p.81, fig. 3, 2; 4, 1.

⁵⁵ I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *ArbMold*, II-III, 1964, p.312, fig. 5, 1.

Hr., perioadă în care ar trebui încadrat și mormântul de incinerare de la Hârtoape.

Cartarea necropolelor aparținând dacilor liberi cu urne de tipul amforelor cu fund inelar nu prezintă nici o situație deosebită (Fig. 4). În general, ele sunt răspândite aproximativ în tot arealul ocupat de necropolele dacice din această perioadă, fiind mai frecvente acolo unde și descoperirile de morminte sunt mai numeroase. Totuși, unele nuanțări privind arealul și frecvența vaselor de acest tip la dacii liberi ar putea fi făcute, eventual, și după cartarea exemplarelor de amfore provenite din așezări.

Ein gräberfeld der freien daker bei Hârtoape

(gem. Vânători, bez. Iași)

Zusammenfassung

1962 wurde am Rande des Dorfes Hârtoape (Gem. Vânători, Bez. Iași) ein Brandgrab zufällig entdeckt, und vom ihm sind zwei lokalen Drehscheibentongefäße aus feinem Ton erhalten. Eine graue Amphora mit zwei Henkeln und Standring diente als Urne und eine ziegelfarbige Schale als Deckel. Zeitlich ist das Urnengrab in der ersten Hälfte des 3. Jh. zu datieren.

Abbildungsverzeichnis:

- Abb. 1. Karte der Gemeinde Vânători. Siedlung (2) und Gräberfeld der freien Daker: 1. Hârtoape – Weichbild; 2. Crivești – Weichbild.
- Abb. 2. Hârtoape – Weichbild. Torgefäße als Urne (2) und Deckel (1) benutzt.
- Abb. 3. Hârtoape – Weichbild. Römischer Denar von Marcus Aurelius.
- Abb. 4. Verbreitung der zweihenkelige Amphoren mit Standring als Urne bei den freien Dakern (1-19) und als Beigabe bei den Sarmaten (20-21) benutzt: 1. Bârboasa; 2. Bârlad - Prodana; 3. Comarna; 4. Conțești; 5. Dumitrești Gălățui; 6. Hârtoape; 7. Mălușteni; 8. Onțești; 9. Pădureni; 10. Podeni; 11. Poienești; 12. Popești; 13. Săucești; 14. Siliștea; 15. Sohodor; 16. Stânca; 17. Tanacu; 18. Vârteșcoiu; 19. Zvoriștea; 20. Albești; 21. Pogorăști.

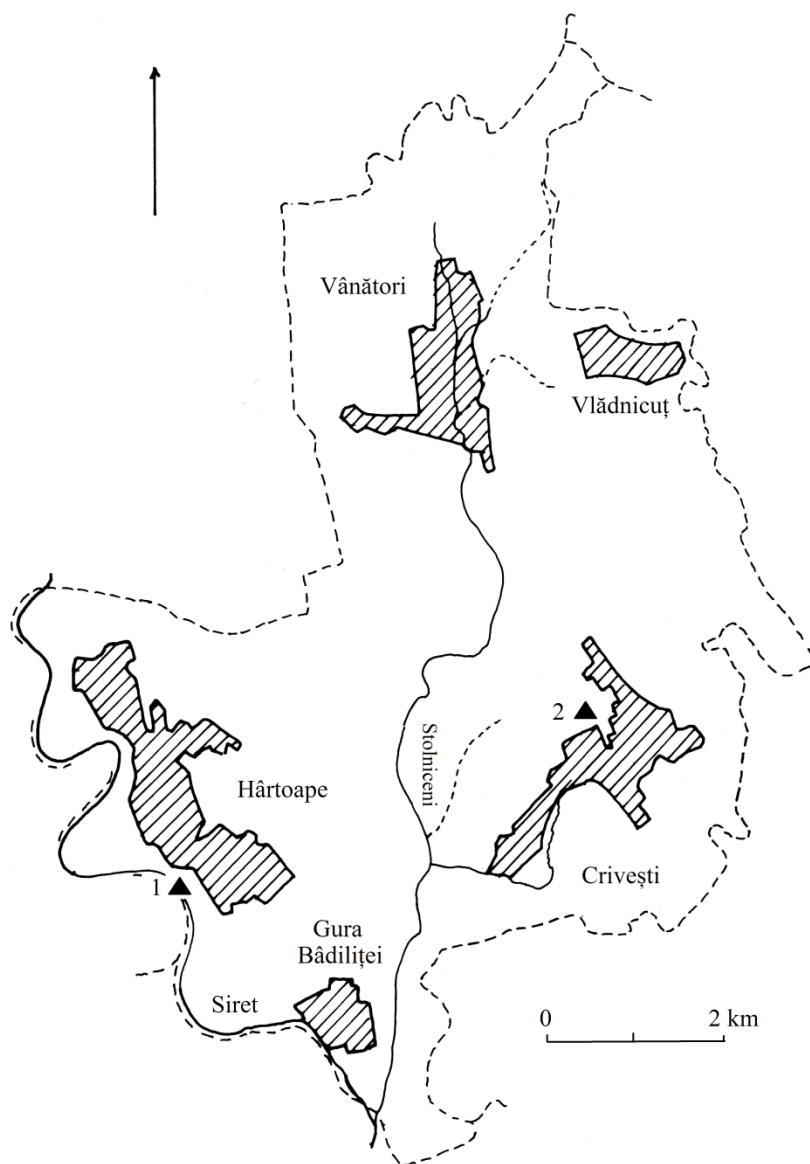

Fig. 1.

Harta comunei Vânători. Așezarea (2) și necropola (1) aparținând dacilor liberi:
1. Hârtoape - *La Moară*; 2. Crivești - *Vatra satului*

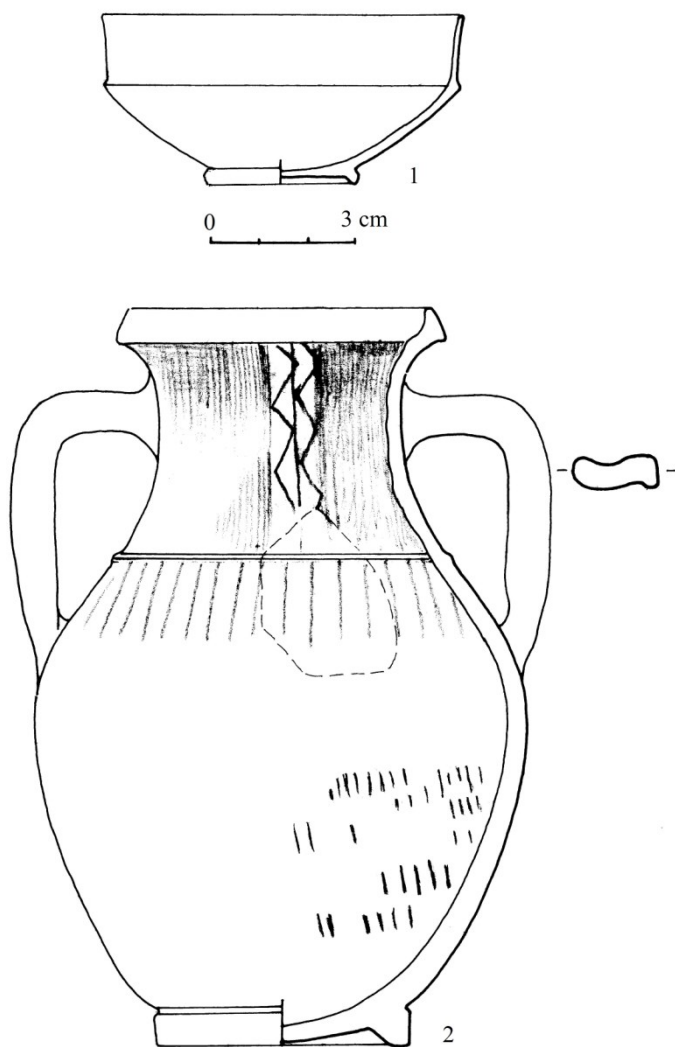

Fig. 2.
Hărtoape - *La Moară*. Vasele folosite ca urnă (2) și capac (1)

Fig. 3.
Hârtoape - *La Moară*. Denar roman din vremea lui Marcus Aurelius

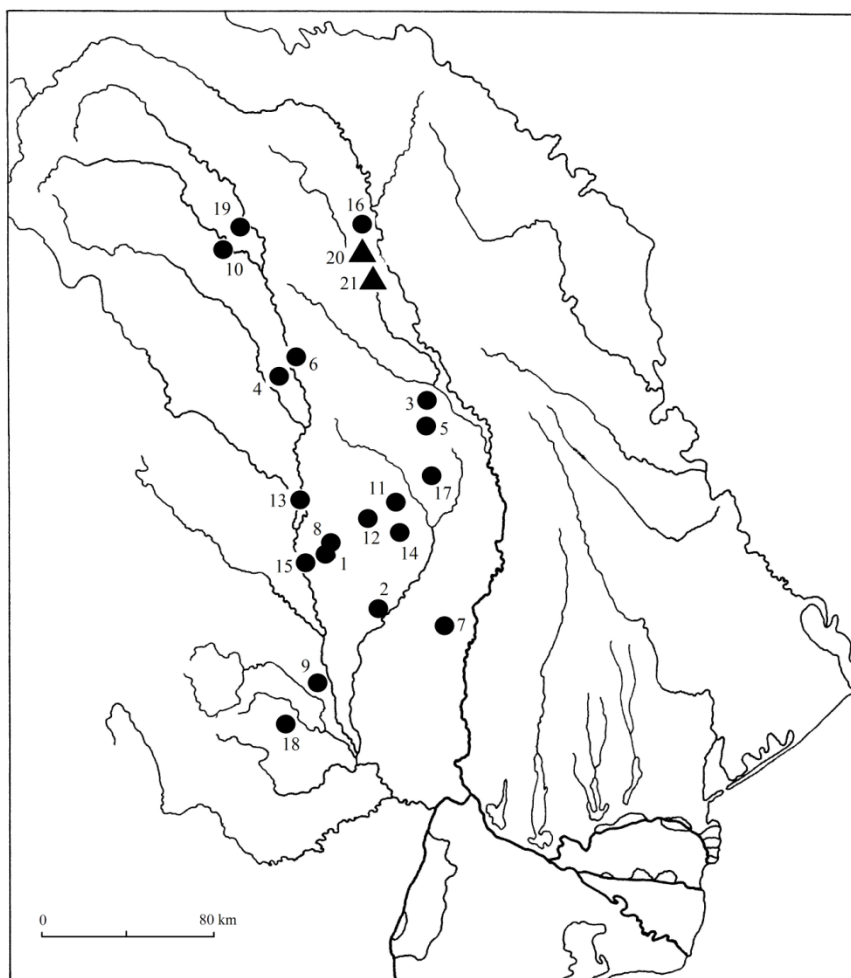

Fig. 4.

Răspândirea amforelor cu două torți și fund inelar folosite ca urne la dacii liberi (1-19) și ca recipiente cu ofrande alimentare la sarmați (20-21):

1. Bărboasa; 2. Bârlad - Prodana; 3. Comarna; 4. Coțești; 5. Dumitreștii Gălății;
6. Hârtoape; 7. Mălușteni; 8. Oncești; 9. Pădureni; 10. Podeni; 11. Poienești;
12. Popești; 13. Săucești; 14. Siliștea; 15. Sohodor; 16. Stânca; 17. Tanacu;
18. Vârteșcoiu; 19. Zvoriștea; 20. Albești; 21. Pogorăști

FAPTE DE NECREDINȚĂ SĂVÂRȘITE DE BOIERI MOLDOVENI. PRIBEGIA

Alexandra-Marcela POPESCU¹

În decursul veacurilor XV-XVII, o parte însemnată din boierimea moldovenească a fost învinuită că a încercat să-și înlătore domnul din fruntea țării, prin ridicarea unui alt vlăstar domnesc sau, mai târziu, a unuia dintre ei. Vina lor, considerată cea mai gravă în epocă, a fost numită hiclentie², adică înaltă trădare, pentru că își călcau credința față de domnul aflat în scaun, când căutau să-l înlocuiască. În istoriografia vremii, faptele pe care aceștia le-au săvârșit sunt doar enumerate³, cu toate că documentele și cronicile abundă în detalii în privința lor. Astfel, pentru o mai bună cunoaștere a fenomenului hiclentiei, se cere un studiu amănunțit al isprăvilor înfăptuite de „ruda cea aleasă”⁴ împotriva domnului aflat la cârmuirea țării. În numărul anterior al acestei reviste am prezentat pâra la Poartă⁵, iar în rândurile următoare ne-am propus să tratăm un alt act de trădare, anume pribegia boierilor moldoveni în țările vecine.

Pribegia, termen întâlnit în izvoarele epocii⁶, semnifică fuga mai marilor țării peste hotare, la vreme de primejdie. Însă, aceasta devenea act de hiclentie când boierii domnului, după încercarea de a-l înlătura, își părăseau moșiile, pentru a-și salva viața sau, în unele cazuri, pentru a continua să completeze împotriva lui. De asemenea, calea pribegiei era luată și de cei

¹ Școala Gimnazială Bârnova, comuna Bârnova, jud. IAȘI.

² *Carte românească de învățătură*, ediție critică, coord. Andrei Rădulescu, București, 1961, p.175.

³ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, secretar științific și coord. teh.: L. P.Marcu, București, 1980, p.437; V. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar*, Iași, 1993, p.103-104.

⁴ Termen folosit pentru a-i desemna pe boieri în pravila lui Vasile Lupu (*Carte românească de învățătură*, p.174).

⁵ A. M. Popescu, *Fapte de hiclentie săvârșite de boieri moldoveni. Pâra la Poartă*, în *CercIst*, S. N., XXVII-XXIX (2008-2010), 2011, p.115-126.

⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, 1955, p.200, 209.

care, aflând de venirea unui domn potrivit în fruntea țării, căutau să se adăpostească peste hotare, așteptând „sfârșitul lucrului”. Astfel, fugarii ieșeau de sub autoritatea domnească și nu se supuneau judecății sale. Potrivit mărturiilor vremii, cârmuitorii nu puteau admite ca marii boieri să fie pribegi, nu doar de teama că vor uneli împotriva lor, ci și din nevoia țării. Am crede că vodă, odată ajuns în scaunul domnesc, era suveranul tuturor moldovenilor, iar boierii pribegi, fiindcă aveau moșii în țară, deveneau supușii săi și cădeau sub învinuirea de hiclesie, dacă nu reveneau, la chemarea domnului, în Moldova.

Încă din veacul al XV-lea, cei care se știau vinovați față de vodă, „au început a-și prinde caii, să fugă care încotro or putea”⁷. Cronicile vremii amintesc, mai cu seamă, numele boierului fugar, țara aleasă pentru adăpost, data și motivul părăsirii locului de baștină. Se regăsesc totuși și câteva amănunte răzlețe, care descriu „gătirea” pentru o astfel de călătorie, făcută la nevoie. Spre exemplu, aflând de revenirea în fruntea țării a lui Aron vodă (1592-1595), Nestor Ureche s-a prefăcut, față de Oprea armașul, că este fidel domnului, dar și-a învățat gazda să spună, a doua zi, că este plecat la moșie. Numai că boierul „noaptea, noaptea toată și zioa, toată zioa, fugându, au ieșit pre la Soroca în Țara Leșască”⁸. Se înțelege că pregătirea pentru pribegia peste hotare s-a făcut în timp scurt și nici nu a fost însoțit de vreo rudă sau vreun apropiat. De altfel, și drumul a fost parcurs în mare grabă, de teama de a nu fi urmărit și prins de slugile domnului.

Această categorie de slujbași, cunoscuți sub denumirea de „gonași”⁹, treptat, a crescut ca număr¹⁰, probabil odată cu înmulțirea boierilor cu gânduri de pribegie și pare să se fi specializat, căci mulți fugari au încăput pe mâinile lor¹¹. Totuși nici cei învinuiți de hiclesie nu s-au lăsat mai prejos, fiindcă „gătirea” pentru o asemenea călătorie a început să se facă în mare taină, cu trimiterea înainte a unor „străji”¹², care să le dea de veste în cazul apropietii slujbașilor domnului sau, chiar, să înlătore alte pericole din calea lor. Câteodată, dacă erau ajunși de gonași, cutezau să se lupte cu ei¹³, fiindcă

⁷ I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, 1982, p.253.

⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p.209.

⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p.266, 340, 371. Gonașii aveau menirea inițială de a-i prinde pe oamenii simpli, care își părăseau satele din cauza dărilor grele.

¹⁰ *Ibidem*, p.343.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p.345.

¹³ La 1683, în vremea lui Gheorghe vodă Duca, mulți boieri au luat calea pribegiei peste hotare. „Și i-au agiunsu gonașii, lepcanii, în Codrul Herței, și s-au bătut cu dînsăi, și nu le-au putut strica nimică” (*Ibidem*, p.266).

prinderea lor ar fi fost urmată de osânda pentru hiclentie, adică moartea prin decapitare și confiscarea averilor¹⁴. Astfel, fuga peste hotare a devenit cel mai frecvent fapt de necredință săvârșit¹⁵, pentru că era o cale de salvare a vieții, existând posibilitatea, ca peste ani, să se obțină iertarea din partea cârmuitorului și, chiar, să-și recapete avutul¹⁶.

E drept că viețuirea printre străini nu era deloc ușoară, fiind destul de costisitoare. Totodată, gândindu-se la soarta moșilor părăsite, unii boieri erau nevoiți să le vândă, atunci când se aflau pe meleaguri străine. Spre exemplu, Ana, nepoata lui Alexandru vodă Lăpușneanu, soția lui Vasile Ciolhanschi, a dat lui Costea Bucioc paharnic, la 13 februarie 1611, satul Bubulești pe Prut, din ținutul Dorohoi, pentru 500 de zloți, după ce a văzut că „n-avem putere a ține acel sat”¹⁷, de acolo, de la Camenița¹⁸. Pribegii plecați în goană, fără rude, rămâneau cu „inima strânsă” pentru cei de acasă. De aceea ei au căutat, în astfel de momente, să se „gătească” mai temeinic și să-și trimită soțiile, mai înainte¹⁹, ba chiar și unii dintre copiii²⁰. Fără îndoială că au încărcat și câteva care cu bunuri necesare traiului, precum haine scumpe, argintării²¹ și alte lucruri de valoare. Celelalte avuții, care nu puteau fi luate, le doseau în țară, pe la prieteni, „după cum iaste obiceiul celui fugar

¹⁴ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p.438.

¹⁵ *Ibidem*, p.437.

¹⁶ A. M. Popescu, *Hiclentia, fenomen politico-social, în Moldova medievală* – teză de doctorat, Iași, 2011, p.206-211.

¹⁷ „Adecă eu Ana, fata Măricăi, nepoata răpousatului Alexandru vodă, giupăneasa giupănului Vasile Ciolhanschi și cu feciorii miei anume: Ionașco și Pătrașco și Mariia, mărturisim cu cestu adevărat al nostru zapis, tâmplându-se atăți amestecături și valuri în țara Moldovei, cându au venit Batâr Gabâr vevoda Ardealiului, de-au scos pre măriia sa, pre Radu vodă den Țara Muntenească, și să vie să scoată și pre măriia sa Costandin vodă den Țara Moldovei și după moartea giupănumiu Vasile Ciolhanschi, eu am eșit în Țara Leșească cu cuconii mie la priiatinii noștri, rămasu-mi-au un sat anume Bubulești pre Prut, aproape de Ștefănești, în ținutul Dorohoiului, care sat mi-au fost cumpărărtură [...]. Deci, tâmplându-se priiatenul nostru aicea la Camenița, dumnealui giupănul Coste Băcioc paharnic cel mare și văzindu noi că n-avem putere de a ține acel sat [...] mi l-au plătit acel sat” (*DIR*, A, Moldova, vol. III, veacul XVII, București, 1954, p.6-7, nr. 8).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p.272-273.

²⁰ *Ibidem*, p.339; *Letopisețul Țerei Moldovei de la domniea lui Istrati Dabija V. V. până la a treia domnie a lui Mihail Racoviță V. V. atribuită lui Nicolai Muste, dieacu stare de Divanu (1662-1729)*, în *Cronicele României seu Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, tomul III, a doua edițiune, publicată de Mihail Kogălniceanu, București, 1874, p.21.

²¹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace și Poema Polonă*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaiteșcu, vol. I, București, 1965, p.137.

a ascunde”²². Cu toate acestea, slujbașii domnului, trimiși să ridice averea pribegilor, s-au dovedit destoinici și au reușit să adune, din urma lor, mulți bani, odoare, haine și „bucate”²³. Mărturiile documentare arată că unii voievozi, precum Constantin Duca (1693-1695), aveau obiceiul să-și achite o parte din datorii cu strânsura pribegilor²⁴.

În decursul veacurilor XV-XVII hiclenii par să se fi îndreptat, mai cu seamă, spre Polonia²⁵, dar au fost prezenți numeroși fugari moldoveni și în Muntenia²⁶, Transilvania²⁷, la Poartă²⁸ sau chiar în Rusia²⁹. Cei care aveau de gând să ajungă la mai marii turcilor, cu pâra contra domnului, alegeau drumul spre Focșani³⁰. Motivele invocate, prin care s-a justificat pribegia lor, fac referire la atitudinea cârmuitorului țării față de mai marii supuși și au fost maiestuos creionate în *Letopisește*: frica de mânia domnului³¹, „de multe nevoi”³², „de grele dăjdi și prepusuri”³³, „de răotățile” lui³⁴, „de groaza lui”,

²² I. Neculce, *op. cit.*, p.352.

²³ Duca vodă (1693-1695) a trimis slujbași să adune averea lui Bogdan hatman și a lui Iordache Ruset: „Și le adusără și giupânesăle în Iași, și le prinde vătăjii de-i muncie, și femeile și feteli slujnice din casă, le bate să spuie bani și odoară și haine mistuite și bucate ce-avusesă” (*Ibidem*). Ceva mai înainte, în anul 1612, Ștefan Tomșa II a dat poruncă unui dregător mărunț „să ia averea boierilor pribegi de pe la mânăstiri și de pretutindenii, pe unde aveau în țară” (*DIR*, A, Moldova, XVII/4, București, 1956, p.132, nr. 171, 1617 aprilie 4).

²⁴ Lupu, fiul lui Gavrilă, l-a amăgit pe Constantin vodă Duca în 1693, „că-i țara bogată și-i mulțime de bucate a boierilor pribegi, a lui Bogdan ș-a lui Iordachie; are de unde să plătească datoria ce face” (I. Neculce, *op. cit.*, p.349).

²⁵ Grigore Ureche, *op. cit.*, p.135; *Ibidem*, p.158-159, p.199-200; Miron Costin, *op. cit.*, p.7; *Ibidem*, p.26, p.91; I. Neculce, *op. cit.*, p.199; *Ibidem*, p.236, 266, 287, 288, 305, 346; *DRH*, ., Moldova, vol. III (1487-1504), întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, Nistor Ciocan, București, 1980, p.252, nr. 129 (1493 martie 15).

²⁶ Miron Costin, *op. cit.*, p.31-32; I. Neculce, *op. cit.*, p.212; *Ibidem*, p.274, 288, 294, 297, 337, 371, 382; *DIR*, A, Moldova, XVI/1, București, 1951, p.453, nr. 412 (1546 aprilie 8).

²⁷ I. Neculce, *op. cit.*, p.272, 288.

²⁸ Miron Costin, *op. cit.*, p.86; I. Neculce, *op. cit.*, p.212.

²⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p.435; *DRH*, A, Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, A. Oțetea, D. Prodan, București, 1975, p.237, nr. 168 (1437 februarie 24).

³⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p.420-421.

³¹ Cozma Șarpe a pribegit în Polonia, la 20 martie 1523, de frica lui Ștefăniță vodă (Grigore Ureche, *op. cit.*, p.135).

³² *Ibidem*, p.158.

³³ I. Neculce, *op. cit.*, p.342.

³⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p.199-200; Miron Costin, *op. cit.*, p.7.

„de lăcomia ce ave”³⁵. Vina pentru adăpostirea locuitorilor de seamă ai țării pe meleaguri străine, potrivit cronicarilor de obârșie boierească, o purta domnul și nicidecum boierii lipsiți de credință.

Mulți boieri fugeau peste hotare înainte ca domnul, numit de la Poartă, să ajungă în țară, fie că se știa cu vreo vină față de acesta, fie că îi cunoșteau firea aspră și se temeau de el³⁶. Una dintre atribuțiile caimacamilor era aceea de a-i opri pe marii supuși să ia calea pribegiei³⁷. La sfârșitul veacului al XVI-lea, Aron vodă (1592-1595) avea să-l trimită înainte pe Oprea armașul cu poruncă către Nestor Ureche, lăsat să păzească scaunul domnesc, să prindă și să închidă câțiva boieri, până la venirea cârmuitorului³⁸. Lupu Bogdan hatmanul, numit caimacam de cumnatul său, Antioh Cantemir (1705-1707), s-a îngrijit chiar să-i întoarcă în țară pe boierii fugari, asigurându-i că nu vor fi osândiți, pentru faptele lor, de către noul domn³⁹.

Cu toate acestea, pribegii își cunoșteau bine faptele și nu-și păraseau moșiile fără vreun motiv bine întemeiat, căci traiul pe meleaguri străine nu era ușor, ducând, de cele mai multe ori, la ani de sărăcie⁴⁰ sau, chiar, la moartea lor departe de neamuri și moșii⁴¹. Au fost cazuri când boierii nu au fost feriți de mânia domnului nici în țara de refugiu. Alexandru vodă Lăpușneanu (1552-1561), prin dese scrisori la Poartă și la regele polon, a obținut osânda cu moartea pentru vrăjmașii săi, aflați în hotarele Regatului Polono-Lituanian, precum Iosif Veveriță, Drăghici Spancioc, Ion Moțoc și voievodul lor⁴². Un asemenea sfârșit l-au avut, în anul 1615, Toader Boul vistier, Nechifor Beldiman logofăt și Gavril Sturza hatman, care au izbutit să fugă în Muntenia și de aici la Poartă, dar au fost prinși de „ceaușii împărătești” și dați pe mâna domnului⁴³. Totuși, astfel de evenimente se întâmplau destul de rar, iar părăsirea locului de baștină era de preferat, atunci când cădea asupra capetelor lor învinuirea de hiclenie.

³⁵ I. Neculce, *op. cit.*, p.266.

³⁶ *Ibidem*, p.371-372.

³⁷ V. Al. Georgescu, P.Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831)*. Partea I. *Organizarea judecătorească*, vol. I (1611-1740), București, 1979, p.169.

³⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p.208.

³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p.455.

⁴⁰ „Vinit-au atunci și Miron logofătul din Țara Leșască, foarte scăpat, și l-au avut Cantemir-vodă în milă și în cinste” (*Ibidem*, p.305).

⁴¹ *Ibidem*, p.290.

⁴² I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, [vol. I], p.229-231, nr. 120; *Ibidem*, p.231-232, nr. 121; p.232-233, nr. 122; p.233-235, nr. 123; p.235-238, nr. 124; p.238-239, nr. 125.

⁴³ Miron Costin, *op. cit.*, p.32.

Mulți dintre pribegi s-au întors, mai târziu, cu capetele plecate în fața domnului și au reușit să obțină iertarea, pentru faptele săvârșite⁴⁴. La 1653 „fugișă Mihalcea Hâncul la turci. Ce agiugându Ștefan-vodă cu bani la pașea de Silistra, l-au prinsu pașea și l-au trimis în obedzi la Ștefan-vodă. Și l-au iertat și l-au pus armaș al doilea”⁴⁵. Cu toate acestea, nu toți pribegii erau numiți în vreo dregătorie, fiindcă „cinstea” le rămânea pătată, însă averea putea fi, în cea mai mare parte, recuperată⁴⁶. Dumitrașco vodă Cantacuzino (1684-1685), lipsit de boieri de seamă și nevoit să-și consolideze domnia, a trimis „cărți în toate părțile, să-ș vie cineș la locurile sale, că de la puternica împărăție sînt toții iertați, oricine ce greșeală ar hi făcut”⁴⁷. Numai că iertării domnești i se suprapune, în acest caz, iertarea sultanului, pentru a convinge pribegii că, odată întorși în țară, nu vor fi trași la răspundere de vreo vină, fiind sub ocrotirea Porții. Amestecul turc în raporturile dintre vodă și supușii săi nu era benefic pentru niciuna dintre părți, ci era doar un câștig al sultanului, dar țara nu putea fi ferită de primejdii, când mai marii supuși se aflau peste hotare. Nicolae vodă Mavrocordat (1711-1715) s-a văzut nevoit „să-i dea moșiile boiarilor celor ce sint la Moscu și alte lucruri multe”⁴⁸ lui Lupul Costachi vornicul, care se afla în Muntenia, de teama de a nu-l pârâ la Poartă⁴⁹.

Cu toată milostenia domnească arătată, câțiva hicleni nu se întorceau degrabă acasă, căci, știindu-se cu mai multe greșeli, erau nevoiți să mai aștepte, până la venirea unui domn favorabil⁵⁰. Între ei se aflau și unii care continuau să comploteze împotriva cârmuitorului Moldovei, fie prin susținerea vreunui pretendent, fie prin „amestecuri” la Poartă⁵¹. Tocmai din

⁴⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p.385, 340; Tratatul de pace încheiat între Moldova și Polonia, la 4 mai 1518, prevedea reguli precise privind soarta pribegilor: „[...] dacă s-ar întâmpla ca să fugă boier sau slugă sau supușii noștri, la Măria sa Regele Sigismund, sau în țările lui sau la oricare din supușii Măriei sale, acesta își va cere pace și îndurare de la Noi singur, prin sine sau prin mijlocirea Măriei sale Regelui Sigismund, prietenul nostru, și dacă-și va dobândi pace și îndurare de la Noi, să-i fie slobod și de bunăvoie a se întoarce la Noi, la Domnul său și în Țara noastră a Moldovei. Iar dacă nu ar avea iertare de la Noi, atunci Măria sa regele Sigismund nu-l va ținea la sine și nici la supușii săi și nici să nu întârzie în țările Măriei sale, nici pe față, nici în ascuns” (M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefăniță voevod (1517-1527)*, Iași, 1943, p.498, nr. 105, 4 mai 1518).

⁴⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p.170.

⁴⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p.377; *DIR*, A, Moldova, XVII/3, p.126-127, nr. 201 (1613 martie 30); XVII/4, p.245, nr. 306 (1618 martie 20).

⁴⁷ I. Neculce, *op. cit.*, p.288.

⁴⁸ *Ibidem*, p.635.

⁴⁹ *Ibidem*, p.636.

⁵⁰ *Ibidem*, p.290.

⁵¹ *Ibidem*, p.371-372.

această cauză domnul se străduia să-i adune în țară, pe lângă el. Dar, fuga boierilor era întrucâtva încurajată de atitudinea țărilor vecine, care-i adăposteau și, chiar, le sprijineau acțiunile lor împotriva domnului aflat în scaun. Suveranii din preajma Moldovei urmăreau să-și extindă influența asupra acesteia, fapt care se putea realiza și prin ajutorul dat pribegilor și pretendentului la tron aflat în mijlocul lor. Așa se face că unii domni, ajunși la această demnitate cu sprijinul oștilor străine, dar și al pribegilor moldoveni, au trebuit să fie supuși preacredincioși față de suveranii vecini, cât și voievozi binevoitori cu „ruda cea aleasă”, care i-a stat aproape. Nobilimea polonă, cu sau fără acordul regelui⁵², a contribuit, alături de boierii ajunși pe meleagurile lor, la ridicarea în scaunul Moldovei a lui Alexandru vodă Lăpușeanu (1552-1661)⁵³, Despot vodă (1561-1563)⁵⁴, a celor din familia Movilă⁵⁵ și, mai târziu, a lui Ștefan vodă Petriceicu (1672-1673, 1673-1674, 1683-1684)⁵⁶. Amestecul boierilor pribegi la ridicarea vreunui pretendent la tronul țării determina pătrunderea oștilor străine, care devastau ținuturile și prădau locuitorii, fiind greu de oprit de la astfel de jafuri. Totodată, desele încercări de înlăturare a domnului aflat în scaun au contribuit la instabilitatea domniei, alăturându-se parcă politicii Porții, care nu dorea creșterea puterii acesteia. Totuși, sultanul nu vedea cu ochi buni intervenția străinilor în Moldova și trimitea, în ajutorul lui vodă, o seamă de tătari și turci.

În veacul al XVIII-lea un rol însemnat în ajutorul dat pribegilor l-au avut domnii Țării Românești. Spre exemplu, confruntat cu fuga în masă a marilor supuși, Constantin vodă Duca (1700-1703) a obținut un firman de la Poartă ca să-i ridice pe boierii adăpostiți în Muntenia⁵⁷. Astfel, Constantin vodă Brâncoveanu, domnul din țara vecină, a organizat la Focșani o mare

⁵² Uneori regele nu era de acord ca supușii săi să se implice la ridicarea vreunui domn în Moldova, de teama de a nu strica pacea cu turcii (Grigore Ureche, *op. cit.*, p.161).

⁵³ „Înțelegându aceasta boiarii carii fiindu pribegi în Țara Leșască ce s-au lucrat în Moldova, degrabu s-au adunat cu toții de au sfătuit în pripă și au afla cum au vreme prin-demină să-și margă la moșii. Și îndată au căzut după Sinevschii voevodul rusescu și hatmanul coroniei, ca să le dea ajutoriu, să vie în țară. Ce voevodul înțelegându-ș cu craiul, nimic nu au zăbovit, ci au strânsu oastea degrabă și au purces spre țară. Ci sfātuindu-să boiarii pribegi carii era acolo, ca să nu vie fără cap, au rădicat domnu pre Petrea stolnicul, în Terebulea și i-au pus nume Alexandru-vodă, pe carile l-au poreclit Lăpușeanul și l-au ales pribegii dintru sine. Și au intratu în țară cu oastea leșască, pre cuvântul boiarilor celor de țară, ce trimisese mai denainte vreme la pribegii în Țara Leșască, că să vie fără zăbavă cu cap, că ei vor sili să să curățească de Ștefan vodă, cum s-au și întâmplatu” (*Ibidem*, p.159).

⁵⁴ *Ibidem*, p.161.

⁵⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p.7-9, 15, 17, 21, 24-26, 31, 74.

⁵⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p.223-287.

⁵⁷ *Ibidem*, p.420.

întrevedere între munteni și moldoveni, unde s-au făcut jurăminte că boierii, odată întorși, nu vor avea nimic de îndurat din partea cârmuitorului⁵⁸. Totuși, nu i-a dat pe toți în seama lui Duca vodă, ci a scos un alt firman de la turci și i-a reținut la el pe cei care erau mult prea vinovați față de acesta și se temeau că vor fi osândiți la moarte⁵⁹. În această vreme fuga boierilor la munteni a ajuns să fie frecventă, încât cârmuitorii Moldovei se vedeau nevoiți să ceară sprijinul puterii suzerane pentru a-i readuce în țară și a stăvili atât pâra împotriva lor, cât și amestecul voievozilor vecini. Intervenția Porții cu siguranță nu se făcea fără însemnate cheltuieli din partea domnului, care, de fapt, erau împlinite tot din avuția țării. Acel firman de ridicare a pribegilor aflați în Muntenia obținut de Duca vodă trebuie să fi costat câteva pungi grele de bani, încât se poate spune că pribegia boierilor ducea la sărăcirea țării.

Pribegia boierilor, după cum s-a arătat, era, de obicei, precedată de fapte de hiclenie împotriva domnului și era determinată de frica de mânia acestuia, care avea drept să-i pedepsească. O parte dintre ei continuau să comploteze peste hotare și tocmai din acest motiv vodă căuta să-i aducă în țară, unde puteau fi atent supravegheați. În afara Moldovei ei se adunau, adesea, în jurul vreunui pretendent, strângeau oaste străină și permiteau amestecul suveranilor vecini la alegerea cârmuitorului. Așadar, pribegicii îi puteau urma alte acte de necredință. Fuga lor avea ca scop imediat salvarea vieții cu posibilitatea de a obține, mai târziu, iertarea din partea domnului, fie de la cel față de care au greșit, fie de la alt voievod. Averea acestora, demult încăpută pe mâini străine, putea fi, în mare parte, recuperată, însă cinstea neamului și dregătorii de seamă erau mai greu de recăpătat. Prin urmare, pribegia a fost săvârșită mai des în veacurile XVII-XVIII, obligând cârmuitorii să ia măsuri pentru chemarea boierilor în țară, în vederea consolidării domniei. Fuga peste hotare a mai marilor țării aflată la „împărăție” arăta întrucâtva nereușita voievodului de a se impune în fața supușilor. Asemenea „pârei la Poartă”, pribegia era un act de hiclenie care presupunea mari cheltuieli din partea domnului, pentru a-i aduce pe fugari în țară, dar și din partea boierilor, pentru a călători și a viețui peste hotare.

⁵⁸ *Ibidem*, p.421.

⁵⁹ *Ibidem*; N. Muste, *Letopisețul Țerei Moldovei...*, în *Cronicile României...*, vol. III, p.28-29 și *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească, cu prefață, introducere, glosar și indice, ediție îngrijită de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965, p.9-11.

Deeds of disloyalty undertaken by Moldavian boyars. Errancy⁶⁰**Abstract**

The punishment for deeds of disloyalty, whatever their nature, was the same: death through beheading and confiscation of the wealth. This tough reprimand determined the traitors to save their life by running away, hoping that they will return as soon as possible in the country, to regain possession of their alienated lands. This means that in most cases errancy was a sequel of boyars' prior deeds, in tight connection with these, but considered a deed of treason, by denying the Prince's authority and failing to subject himself to the Prince's judgment. Already in the 15th century, the "wrong" ones followed the path of errancy on foreign lands, this way of escaping the danger becoming the most frequent deed of disloyalty undertaken but often forgotten by the Prince.

⁶⁰ Rezumat tradus de Coralia Costaş.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ A ALIMENTAȚIEI: GENEZĂ, SURSE DOCUMENTARÉ, DIRECȚII ȘI METODE DE CERCETARE

Olivia SENCIUC¹

„Trebuie să mănânci ca să trăiești, nu trăiești numai ca să mănânci” (Socrate). Fără îndoială, alimentația – înțelegând prin aceasta „a mânca” și „a bea”, deopotrivă – deține în primul rând o funcție biologică, de cantitatea și calitatea produselor ingerate depinzând însăși existența fiecărui individ uman în parte, dezvoltarea și evoluția sa pe parcursul întregii vieți. Totuși, am defini incomplet acest gest firesc, simplu doar în aparență, dacă am trece cu vederea celelalte două componente ale sale: cea socială și cea culturală, de altfel, imposibil de disociat de funcția naturală amintită anterior. „A te hrăni” nu este numai o cerință fizică, repetată instinctual zi de zi, ci este un tip complex de comportament, important reper ilustrând gradul de civilizație și de cultură al unor întregi comunități, care, odată cu succesiunea generațiilor și a epocilor, a înregistrat permanente modificări calitative. S-a dovedit că, din timpuri îndepărtate, oamenii au ales cu grijă ceea ce le-a oferit natura, supunând transformării produsele acesteia, astfel încât nu se poate contesta că, încă din vechime, ei au manifestat anumite gusturi. Atenția acordată modului de preparare a hranei și felului de a consuma alimentele și băuturile dovedește că oamenii nu au atribuit acestora, nicidecum, un unic rol: cel de a le potoli foamea și setea. Mai mult, preferința pentru anumite alimente în circumstanțe speciale ilustrează semnificațiile aparte pe care acestea le-au dobândit de-a lungul vremii, în conformitate cu concepțiile despre organizarea lumii proprii diverselor societăți. Se poate afirma, pe de altă parte, că „a mânca” este un gen de limbaj codificat prin care oamenii au împărtășit dintotdeauna trăiri și aspirații, semnul vizibil al nevoii lor de socializare, acceptarea ori excluderea din diferite grupuri sociale depinzând de formarea unor deprinderi și de respectarea voită a anumitor norme. Așadar, alimentația, cu tot ce implică ea – procurarea

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, IAȘI.

ingredientelor, pregătirea felurilor de mâncare, momentele și maniera în care sunt servite acestea – face posibilă cunoașterea și înțelegerea vieții, în ansamblul ei, atât a unor indivizi, cât și a unor întregi societăți umane, așa cum s-a desfășurat ea de la începuturile omenirii și până în zilele noastre.

În cele ce urmează, ne propunem, după cum o arată și titlul, să stabilim începuturile istoriei alimentației în istoriografia românească, să analizăm tipurile de surse care fac posibilă o astfel de incursiune în timp, să prezentăm metodele specifice și direcțiile care ar trebui urmate într-o asemenea cercetare. Neîndoielnic, recuperarea trecutului românesc și din această perspectivă constituie, printre altele, un mijloc de racordare a istoriografiei noastre la scrisul istoric european, o necesitate care s-a manifestat imperios după 1989.

În pofida unor inerente neajunsuri, creația istoriografică occidentală legată de subiectul alimentației este impresionantă, ceea ce, din nefericire, nu putem afirma în cazul istoriografiei românești. La noi nu se poate vorbi, încă, despre o tradiție a acestui gen istoric. Încercările nu lipsesc cu desăvârșire, dar cele câteva studii existente – precizăm că spațiul moldovenesc și cel muntean reprezintă obiectul nostru de interes – sunt de mică întindere. Excepție fac în această privință lucrarea unui medic, Ioan Claudian² și cea a istoricului Matei Cazacu³, restul lucrărilor lăsând impresia a survola doar un teritoriu încă necunoscut, fără intenția vădită de a-l explora în profunzime, cu atât mai mult cu cât preocupările autorilor se îndreaptă, cu precădere, către alte direcții de cercetare. Este evident că mărturiile documentare au interesat, îndeosebi, din perspectivă economică, textele elaborate apoi prezentând modul de desfășurare a ospetelor, în special la Curte⁴, alimentele consumate de cei mai mult sau mai puțin

² I. Claudian, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, București, 1939. În calitatea sa de medic, I. Claudian, preocupat fiind de situația precară a țăranilor români, și-a propus să găsească explicații pentru obiceiurile lor alimentare și originea acestora în vechime. El a subliniat necesitatea coroborării informațiilor ce țin și de domeniul altor științe, nu numai de cea istorică, pentru obținerea unor concluzii pertinente. I. Claudian este adeptul ideii conform căreia condițiile geografice, mai ales, au impus poporului român un mod de viață de tip pastoral, care, la rândul său, a determinat o alimentație bazată pe fierturi și turte din cereale nepanificabile consumate alături de lapte și derivatele sale, inferioară din punct de vedere calitativ față de tipurile de alimentație specifice altor popoare.

³ M. Cazacu, *The Story of Romanian Gastronomy*, translated by L. Beldiman, București, 1999. M. Cazacu susține că regimul alimentar al românilor a fost modelat de creștinism și de drasticul sistem tributual impus de otomani.

⁴ N. Iorga, *Prefața*, în *Documente privitoare la Constantin-vodă Brâncoveanu la domnia și sfârșitul lui*, București, 1901; L. Șăineanu, *Înfluența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. I, *Introducerea, Limba-Cultura-Resultate-Concluziune. Bibliografia*, București, 1900, p.CCXI-CCXVIII; M. Cazacu, *Studiu introductiv*, în *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca*

înstăriți, felul în care acestea erau procurate și păstrate, de asemenea, vasele, ustensilele gospodărești, toată acea întinsă gamă de obiecte folosite la prepararea și servirea hranei⁵. Din ce s-a scris până acum pe tema alimentației se remarcă lucrările istoricilor: Claudia Tița, Ligia Livadă-Cadeschi și Maria Magdalena Székely, care, îndemnând la întrebunțarea unor noi tipuri de izvoare (altele decât cronicile și însemnările călătorilor străini) – cum ar fi – tablourile votive, onomastica⁶, rețetele culinare⁷ ori pitacele domnești de la sfârșit de veac XVIII⁸ –, la un alt gen de explorare – ne referim la analiza lingvistică a unor termeni legați de hrană și de masă⁹ – și la acordarea unei atenții sporite situației unor categorii deloc privilegiate – nebunii și cerșetorii¹⁰ – demonstrează că și-ar găsi valabilitatea și alte viziuni despre ceea ce însemna alimentația în Moldova și Țara Românească la sfârșitul Evului Mediu și începutul modernității. Preocupările pentru investigarea trecutului alimentar transilvănean, oarecum mai vizibile și mai consistente – pentru acest spațiu sursele sunt și mai generoase –, se datorează cercetătorilor membri ai Seminarului de Antropologie Istorică din cadrul Catedrei de Istorie Modernă a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș - Bolyai” din Cluj-Napoca. De altfel, numărul din 2006 al revistei „Caiete de Antropologie Istorică”, publicată sub egida Seminarului, a fost dedicat în întregime temei *Identități și sensibilități alimentare europene*¹¹, evidențiindu-se pe această cale colaborarea cu specialiști în domeniu din Italia, expresie a intenției de racordare a istoriografiei românești la spațiul științific internațional, articolele acestora și ale istoricilor români fiind reunite în paginile publicației. Să nu ignorăm nici activitatea de

brâncovenească, transcrierea textului, prefața și postfața de I. Constantinescu, București, 1997; S. Iftimi, *Ceremoniile Curții domnești la Crăciun, Anul Nou și Bobotează (secolele XVII-XIX)*, în *Spectacolul public între tradiție și modernitate. Sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii* (coord. C. Vintilă-Ghițulescu, M. Pakucs Willcocks), București, 2007.

⁵ L. Șăineanu, *op. cit.*, p.CCXXVI-CCXXX; N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului I. Canta*, în *AARMSI*, seria III, tomul VIII, 1928.

⁶ C. Tița, *De la „diversa cibaria” la hrana Raiului. Ospțe voievodale și coduri alimentare în Ungrovlabia secolului al XVI-lea*, în *Caiete de Antropologie Istorică*, Anul V, nr. 1-2 (8-9), Ianuarie-Decembrie 2006, p.13-22.

⁷ M. M. Székely, *Bucate și leacuri de altădată*, în *Revista de Istorie Socială*, VIII-IX (2003-2004), 2006, p.205-236.

⁸ L. Livadă-Cadeschi, *Institutele pentru săraci din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Îndestularea cerșătorilor și a smintișilor de la Mărcuța*, în *Caiete de Antropologie Istorică*, Anul V, nr. 1-2 (8-9), Ianuarie-Decembrie 2006, p.281-294.

⁹ C. Tița, *op. cit.*, p.13-22.

¹⁰ Ligia Livadă-Cadeschi, *op. cit.*, p.281-294.

¹¹ *Caiete de Antropologie Istorică, Identități și sensibilități alimentare europene*, Anul V, nr. 1-2 (8-9) Ianuarie-Decembrie, 2006.

cercetare desfășurată de bursierii Colegiului Noua Europă, preocupați de explorarea din diverse unghiuri a universului culinar românesc specific perioadei moderne¹² ori comuniste¹³, dar și a celui caracteristic întregului spațiu balcanic¹⁴, precum și de ilustrarea modului în care cei nevoiți de împrejurări să-și părăsească locurile de origine își păstrează sau își modifică obiceiurile alimentare¹⁵ – marcă a identității lor culturale.

Este o realitate că plăcerile alimentare ale românilor în succesiunea timpurilor nu s-au înscris, prea des, printre temele de interes ale istoricilor înainte de 1989, totuși ar fi o eroare să nu acordăm atenția cuvenită studiilor aparținând lui Eugen Pavlescu¹⁶, Nicolae Iorga¹⁷, Ștefan Olteanu și Constantin Șerban¹⁸, Vasile Neamțu¹⁹ și Gheorghe Platon²⁰, care, din perspectivă economică sau demografică, au contribuit la identificarea ocupațiilor din domeniul alimentar practicate odinioară în cele două țări românești, la stabilirea, în limita datelor cuprinse în documentele existente, a numărului celor care aveau astfel de îndeletniciri și a repartiției lor pe teritoriul unor târguri la un moment dat, la cunoașterea mai îndeaproape a originii, a modului de alcătuire și a normelor după care funcționau asociațiile lor profesionale, care, se pare, și-au făcut apariția în timp și la noi, chiar dacă

¹² M. Neamțu, *Secularisation and Orthodoxy in Modern Romania with a Special Reference to the Practice of Fasting*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.111-142.

¹³ S. Radu-Bucurenci, *Beyond Hunger. Perceptions of and Reactions to Shortages in 1980s Romania*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.143-173.

¹⁴ S. Detchev, *Dress, Food and Boundaries. Politics and Identity (1830-1912). The Bulgarian Case*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.19-44; S. Doncheva, *Small Revolutions on the Table. Modernization of Food Habits in the Bulgarian Towns During the 19th Century*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.45-75.

¹⁵ R. S. Stan, *Exploring a Spontaneous Process of European Cultural Integration – Food, Taste and Culinary Practices in the Case of Migrant Workers from Eastern Romania*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.175-202; S. Vultur, *L'aliment porteur de culture ou « Dis-moi ce que tu manges et je te dirai qui tu es ». Le cas du Banat*, în *New Europe College Europa Program, Yearbook 2006-2007*, București, 2010, p.203-248.

¹⁶ E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939.

¹⁷ N. Iorga, *Opere economice*, ediție îngrijită de G. Penelea, București, 1982.

¹⁸ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969.

¹⁹ V. Neamțu, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentație în secolul al XVII-lea*, extras din AȘUI (serie nouă), secțiunea III, Istorie, tomul XVII, fascicula 2, 1971.

²⁰ Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub redacția Prof. Ș. Pascu, Cluj, 1972, p.259-343.

nu identic după modelul breslelor occidentale. Pentru o și mai bună înțelegere a acestui aspect al vieții cotidiene este la fel de însemnată contribuția istoricilor care s-au ocupat de studierea utilajelor și uneltelor agricole, a tehnicilor utilizate în spațiul românesc din afara arcului carpatic pentru cultivarea cerealelor, precum și a celor care au întocmit tabloul evoluției climatice și al fenomenelor extreme, cu urmări deosebite în ceea ce privește asigurarea resurselor de hrană, vizându-i în acest caz pe Vasile Neamțu²¹, pe Paul Cernovodeanu și Paul Binder²².

Dacă ne oprim asupra metodei de lucru, de dorit ar fi să se depășească studiul strict literală a surselor, care aduce după sine simpla redare a informațiilor dobândite și nu o analiză aprofundată, o interpretare de tip calitativ a acestora, din perspectiva mentalităților și a antropologiei istorice, conformă modelului francez, model de reper în sfera istoriei alimentației. Deși nu este lipsit de sens să știm natura alimentelor și în ce cantități erau ele consumate odinioară, să aflăm cum erau obținute ori păstrate, cum se desfășurau mesele zilnice sau cele de sărbătoare, care erau vasele și obiectele utilizate cu aceste prilejuri ori în bucătărie, parcă și mai important ar fi să putem înțelege care era semnificația unor mâncăruri în sistemul alimentar românesc, concepțiile despre universul înconjurător ale unor indivizi, provenind din diverse medii sociale, care îi determinaseră să confere alimentelor respectiva semnificație, să identificăm comportamentele lor legate de masă și, deopotrivă, motivele care au dus la niște manifestări anume și nu la altele.

În ce măsură există condițiile necesare ca un asemenea obiectiv să se și concretizeze în spațiul istoriografic românesc? Demersul nu este unul imposibil, poate, dar este unul temerar, cu siguranță, deoarece izvoarele de care dispunem nu sunt deloc numeroase și nici variate, iar informațiile pe care le oferă sunt adesea extrem de lacunare. De subliniat că pentru teritoriul extracarpatic, pentru perioada secolelor XVI-XVIII, lipsesc cu desăvârșire sursele primare atât de necesare: rețetele culinare, cărțile de bucate, meniurile zilnice sau ale meselor de sărbătoare, codurile de bune maniere, fără de care preferințele culinare, evoluția acestora și cea a moravurilor la masă devin anevoie de stabilit. Credem că nu este tocmai lipsit de însemnătate să pomenim aici că, din păcate, există și personaje pentru care penuria documentară nu a reprezentat nicidecum un impediment. De exemplu, Mircea Bălan a dovedit neașteptat de multă dezinvoltură în emiterea unor concluzii vizavi de obiceiurile bahice ale românilor, chiar dacă

²¹ V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975.

²² P.Cernovodeanu, P.Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.

a făcut aceasta într-o manieră total lipsită de profesionalism și mai curând pe baza propriei închipuiri. Însă, conturarea după false metode a imaginii despre trecutul nostru alimentar nu are cum să aducă vreun folos istoriografiei²³. Reconstruirea realităților trecute se justifică doar prin interpretarea critică a mărturiilor incontestabile, oricât de puține și de evazive în privința informațiilor ar fi ele. Nemulțumitor, dar până în acest moment nu se știe decât despre existența unui singur manuscris, cuprinzând rețete de mâncăruri specifice atât zonei mediteraneene cât și celei balcanice, care se crede a fi fost gătite pentru mesele domnului Constantin Brâncoveanu și ale unor familii ce făceau parte din elita muntenă²⁴. Potrivit lui Matei Cazacu, manuscrisul este, de fapt, o copie a cărții de bucate de care s-a folosit stolnicul Constantin Cantacuzino. Probabil, acesta a dăruit originalul lui Răducanu și Stancăi, fiul și nora sa, de la ei l-a copiat, ulterior, cumnatul lor Iordache Popescu, fiul cronicarului Radu Popescu, pentru soția sa, Safta, copia fiind moștenită, apoi, de fiica Smaranda²⁵. Manuscrisul, semnalat în Biblioteca Academiei Române de către Gabriel Ștrempel²⁶, a fost publicat de Ioana Constantinescu²⁷, ajungând astfel să fie făcut cunoscut lumii științifice și, în egală măsură, nespecialiștilor împătimiți de istorie și de gastronomie. La fel de acut se simte insuficiența condicilor de aprovizionare a curților domnești, a caselor boierești, a unor liste pentru gospodăriile celor de rând, a inventarelor de prăvălie, a registrelor vamale, cu alte cuvinte, a unor documente care să permită urmărirea felului în care se realiza circulația produselor alimentare și a obiectelor folosite în bucătărie, stabilirea sortimentelor de produse solicitate, calitatea și cantitatea lor, locul lor de proveniență, toate acestea într-o perioadă cât mai îndelungată de timp și pe o cât de întinsă arie geografică. În consecință, devine cu atât mai anevoios de sesizat modul în care au survenit schimbările, atât în privința preferințelor culinare, cât și a practicilor legate de masă, precum și de identificat cauzele care le-au generat. Fără rețete și meniuri, mai ales, devine imposibil să ne convingem dacă se poate vorbi despre existența unei bucătării românești, să distingem specificul acesteia, să sesizăm anumite diferențe alimentare de la o regiune românească la alta ori să identificăm modele alimentare pentru categorii și grupuri sociale aparte.

²³ M. Bălan, *Istoria beției la români*, Timișoara, 2004.

²⁴ Acest manuscris se numără printre primele cărți de bucate utilizate în spațiul balcanic. Vezi S. Doncheva, *op. cit.*, p.64.

²⁵ M. Cazacu, *op. cit.*, p.57-58.

²⁶ *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1062–1380), întocmit de G. Ștrempel (redactor responsabil), Fl. Moisil, L. Stoianovici, București, 1967.

²⁷ *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefața și postfața de I. Constantinescu, cu un studiu introductiv de M. Cazacu, București, 1997.

În condițiile date, pe ce mărturii ne-am putea baza ca totuși să aflăm cum se hrăneau cei de dinaintea noastră? Valoroase rămân însemnările solilor și ale călătorilor străini în trecere prin locurile noastre, precum și operele cronicarilor. Scrierile lui Paul de Alep²⁸, ale lui Evlia Celebi²⁹ ori ale lui Anton-Maria del Chiaro³⁰, ca să-i numim doar pe străinii citați foarte des, dar și cele ale multor alți călători – reunite în cele zece volume ale colecției *Călători străini despre Țările Române* și în paginile lucrărilor care îi au ca autori pe P. P. Panaitescu³¹ și Gheorghe Bezviconi³² – abundă de mărturii despre dărnicia pământului și a apelor – fără să treacă sub tăcere distrugerile de recolte și provizii de hrană cauzate de calamități și războaie, care conduceau la un anumit tip de comportament alimentar în cazul nevoiașilor, mai ales – de descrieri ample ale ospetelor domnești și boierești, ale praznicelor, dar și de scurte mențiuni despre hrana celor săraci, de portretizări – ale domnilor, în special – care surprind fie virtuțile, fie viciile lor alimentare. Informațiile despre modul de preparare a unor mâncăruri, despre preferințe alimentare mai evidente ale moldovenilor și ale muntenilor și, nu în ultimul rând, despre alimentația lor de post fac și ele obiectul acestor relatări. Toate acestea pot fi confruntate cu realitățile consemnate de oamenii locului: moldovenii Grigore Ureche³³, cei doi Costinești, Miron³⁴ și Nicolae³⁵, Ion Neculce³⁶, Pseudo – Enache Kogălniceanu³⁷ și Ioan Canta³⁸ în *Letopisește*,

²⁸ E. Cioran, *Călătoriile Patriarbului Macarie de Antiobia în Țările Române 1653-1658*, teză pentru Licență în Istorie, București, 1900; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea I, Paul de Alep, îngrijită de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, 1976.

²⁹ A. Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, traducere după textul turcesc, în *BCIR*, vol. XII, Vălenii de Munte, 1933, p.3-56; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea a II-a, Evlia Celebi, îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976.

³⁰ Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, după textul reeditat de N. Iorga, în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, 1929.

³¹ P.P.Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930.

³² G. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

³³ G. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, 1955.

³⁴ M. Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaitescu, București, 1958.

³⁵ N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de I. Șt. Petre, București, 1942.

³⁶ I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, 1982.

³⁷ Pseudo – Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ediție critică de A. Ilieș și I. Zmeu, studiu introductiv de A. Ilieș, București, 1987.

Radu Popescu vornicul³⁹ și Radu Greceanu logofătul⁴⁰ în *Istoriile domnilor munteni*, cu cele relatate de Axintie uricarul⁴¹ și de Dionisie eclesiarhul⁴² ori cu întâmplările pe care le dezvăluie *Cronica Ghiculeștilor*⁴³ sau *Cronica anonimă*⁴⁴, zisă a lui Pseudo-Amiras. De la eruditul Dimitrie Cantemir și de la banul Mihai Cantacuzino s-au păstrat ample descrieri ale Moldovei⁴⁵ și Țării Românești⁴⁶ care scot în evidență potențialul agricol al zonei în secolul al XVIII-lea, obiceiurile localnicilor și cum se mânca la masa domnului. În privința acestui ultim aspect, trebuie subliniată valoarea incontestabilă a altor două manuscrise de epocă: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*⁴⁷, scriere cu caracter parenetic menită să-l învețe pe viitorul domn câtă însemnătate are cumpătarea pentru un conducător creștin, chiar și la masă, și cum trebuie cinstiți apropiații domniei ori solii străini într-o asemenea ocazie, totodată, a *Condiții lui Gheorgachi*⁴⁸, unica operă de la noi care înfățișează ceremonialul de la Curte. Datele obținute din operele menționate trebuie folosite, însă, cu deosebită precauție, ținându-se seama în

³⁸ I. Canta, *Letopiseșul Țării Moldovei de la a dona și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741-1769)*, ediție critică de A. Ilieș și I. Zmeu, studiu introductiv de A. Ilieș, București, 1987.

³⁹ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963.

⁴⁰ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de A. Ilieș, București, 1970.

⁴¹ I. Șt. Petre, *Axintie Uricariul. Studiu și text*, București, 1946.

⁴² Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf 1764-1815*, transcriere după original, indice și glosar de D. Bălașa, studiu introductiv de D. Bălașa și N. Stoicescu, note și comentarii de N. Stoicescu, București, 1987.

⁴³ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice, ediție îngrijită de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, București, 1965.

⁴⁴ *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, studiu și ediție critică de D. Simonescu, București, 1975.

⁴⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de M. Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de V. Mihăilescu, indice de I. Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973.

⁴⁶ *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902.

⁴⁷ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de F. Moisil și D. Zamfirescu, traducerea originalului slavon G. Mihăilă, București, 1984; vezi ediția facsimilă după unicul manuscris păstrat, transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de G. Mihăilă, cu o prefață de D. Zamfirescu, București, 1996.

⁴⁸ *Literatura românească de ceremonial. Condiția lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text de D. Simonescu, București, 1939.

permanență că punctul de vedere al celui care relatează faptele implică mereu un anumit grad de subiectivitate. Se știe că uneori interese personale ori de grup i-au îndemnat pe cronicari să zugrăvească în culori mai vii sau mai estompate cele petrecute în vremea anumitor domni. Apoi, nu ei au fost întotdeauna martorii direcți ai celor povestite. Pe de altă parte, apartenența naratorului la un mediu cultural și la un gen de civilizație total diferite de specificul zonei noastre, a făcut adesea ca solii și călătorii străini să perceapă distorsionat realitățile cu care au venit în contact și, astfel, să le expună eronat, potrivit propriilor sensibilități.

Lipsește, într-adevăr, izvoarele care ne-ar putea dovedi efectiv ce mâncăruri erau consumate în anumite medii sociale, în alternanța zilelor obișnuite cu zilele având semnificații aparte din punct de vedere religios sau social, totuși, există posibilitatea să ne edificăm în ce consta regimul alimentar, atât al celor înstăriți, cât și al celor sărmani, chiar să sesizăm în unele cazuri anumite dorințe culinare, iar în ajutor ne vin registrele de cheltuieli ale orașelor transilvănene Bistrița⁴⁹ și Cluj⁵⁰, de asemenea, monografia Țării Românești a doctorului Constantin Caracăș⁵¹. În condicile celor două orașe din Transilvania nu remarcăm numai o simplă enumerare de alimente ce s-au aflat pe masa solilor veniți din Moldova și Valahia ori au fost dăruite domnilor români, ci, din loc în loc, distingem referiri la mâncăruri solicitate de anumite personaje, chiar la tehnica de preparare a acestora, mai mult, există mențiuni din care deducem că unii respectau postul cu strictete. La rândul ei, lucrarea doctorului Caracăș, întocmită la început de veac XIX, acordă o atenție sporită felului de a se hrăni al muntenilor de atunci, evidențiind faptul că alimentația era una diferențiată, calitativ mai ales, în funcție de apartenența indivizilor la un anumit ordin sau grup social, ceea ce, după părerea autorului, ar fi influențat în bună parte starea lor fizică și morală⁵². Remarcabil este că unele pasaje ale monografiei, cu toate că nu foarte numeroase, ne fac să distingem la Constantin Caracăș acea concepție specifică Occidentului medieval, conform căreia elementele Universului ar fi dispuse ierarhic între pământ și Cer, existând, deopotrivă, o ierarhizare a produselor naturale destinate alimentației în corelație cu ierarhia socială, cu alte cuvinte, ideea, deși abia sugerată, a ceea ce francezii

⁴⁹ R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, București, 1978, vezi Anexa, p.163-261.

⁵⁰ Șt. Meteș, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, vezi Anexă, p.1-82.

⁵¹ P. P.Samaritan, *O veche monografie sanitară a Munteniei „Topografia Țării Românești” de dr. Constantin Caracăș (1800–1828)*, teză pentru Doctorat în medicină și chirurgie, București, 1937.

⁵² *Ibidem*, p.100.

numeau „la chafne de l'être”, deoarece, el susține a fi normal ca celor din popor să le fie destinate plantele a căror parte comestibilă se dezvoltă în imediata apropiere a solului⁵³. Extrem de puține, dar îmbucurător că totuși s-au păstrat: *Efemeridele* banului Constantin Caragea⁵⁴, socotelile gospodăriei cronicarului Ioniță Canta⁵⁵ și gramatica românească cu exemplificările ei pe teme alimentare, pe care Nicolae Iorga a identificat-o în Biblioteca din Göttingen⁵⁶, pentru că sunt documente ce ne familiarizează cu preocupările unor familii înstărite legate de pregătirea hranei zilnice și a celei pentru ocazii speciale, ne lasă să aflăm ce sortimente de mâncăruri se preparau, în care moment din zi erau servite și cum se desfășurau mesele în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Importanța surselor de acest gen derivă tocmai din faptul că ele acordă o mai mare libertate cercetătorului în a întreprinde o interpretare în manieră antropologică, având scopul de a demonstra că și în cazul românilor se poate discuta despre o dimensiune socială și culturală a alimentației și nu, în exclusivitate, despre latura economică a acesteia, că este posibil ca în mentalul colectiv al locului și al epocii să fie deosebite o serie de concepții care guvernau raporturile sociale, pe de o parte, și cele cu divinitatea ori cu lumea de dincolo, pe de altă parte.

Dovezi răzlețite despre: cereale, legume, zarzavaturi și fructe, cultivate sau crescute după voia lor oriunde la noi; varietatea de animale, păsări și pești de care Moldova și Țara Românească nu duceau lipsă; mărfuri alimentare de vânzare în târguri și cele care treceau prin vămile românești, unele aduse de departe; ocupații legate de alimentație și cei care le practicau; vase, tacâmuri, veselă și tot felul de alte obiecte folosite în gospodărie, deopotrivă despre încăperile ori locurile destinate păstrării, preparării și consumării mâncărilor și băuturilor; atitudini în vreme de foamete sau numai despre o anumită obișnuință a românilor, aducătoare adesea de multă neplăcere, ca și despre praznice sunt de găsit în actele de privilegiu acordate de Domnie, în diate, foi de zestre ori scrisori particulare, în inventarele de avere ale membrilor familiilor domnești, boierești sau ale mănăstirilor, în condicile de venituri și cheltuieli ale Curții și ale lăcașurilor sfinte, în actele vamale ori în cele cu caracter comercial. Multe dintre aceste acte au fost,

⁵³ *Ibidem*, p.51.

⁵⁴ A. Papadopoulos-Kerameus, *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documentele Hurmuzaki*, traduse de G. Murmu și C. Litzica, București, 1914.

⁵⁵ N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, extras din *AARMSI*, seria III, tomul VIII, Mem. 4, 1928.

⁵⁶ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XX, 1898.

de-a lungul timpului, adunate și publicate de Eudoxiu Hurmuzachi⁵⁷, Vasile A. Urechia⁵⁸, Nicolae Iorga⁵⁹, Gheorghe Ghibănescu⁶⁰, Andrei Veress⁶¹,

⁵⁷ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzachi*, vol. XI, partea I, *Acte din veacul al XVI-lea (1517–1612) relative mai ales la domnia și viața lui Petru–vodă Șchiopul*, adunate, adnotate și publicate de N. Iorga sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Academiei Române, București, 1900; vol. XII (1594–1602), cuprinzând documente adnotate și publicate de N. Iorga sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Academiei Române, București, 1903; vol. XIII, *Scrisori și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837*, culese și publicate de A. Papadopoulos – Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914; vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga, partea I (1320–1716), București, 1915, partea II (1716–1777), București, 1917, partea III (c. 1560 – c. 1820), București, 1936; vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga, partea I (1358–1600), București, 1911, partea II (1601–1825), București, 1913.

⁵⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, curs făcut la Facultatea de Litere din București după documente inedite, seria 1774–1800, tomul VII, al V-lea al seriei 1786–1800, București, 1894; Idem, *Memorii asupra perioadei din istoria românilor de la 1774–1786*, însoțit de documente cu totul inedite, extras din *AARMSI*, seria II, tom, XII, 1893.

⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, adunate și tipărite cu o prefață despre istoria munteană în legătură cu istoriografia sârbească, București, 1901; vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, povestire și izvoare, București, 1902; vol. V, *Cărți domnești, zăpise și răvașe*, tipărite în întregime sau ca regeste întovărășite de note explicative, partea I, București, 1903; vol. VI, *Cărți domnești, zăpiseși răvașe*, partea II, București, 1904; vol. VII, *Cărți domnești, zăpise și răvașe*, partea III, București, 1904; vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori oleni și munteni către casa de negoț sibiană Hași Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii, București, 1906; vol. X, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, 1905; vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906; vol. XII, *Scrisori și inscripții ardelen și maramureșene. Scrisori din Arbiva grecilor Sibiului din Arbiva Protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, București, 1906; vol. XIV, *Hârtii din Arbiva mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a boierilor brâncoveni și altor neamuri găsite în casele proprietății din Brâncoveni*, publicate cu o introducere, note și indice, București, 1907; vol. XVI, București, 1909; vol. XIX, *Documente felurite. Câteva inscripții și însemnări de biserică. Condica de menziliuri a lui Scarlat vodă Callimachi*, București, 1910; vol. XXI, *Documente interne. Miscellanea*, București, 1911; vol. XXII, *Documente interne*, București, 1913.

⁶⁰ Gh. Ghibănescu, *Arhiva Muzeului Municipal Iași*, fascicula I, *Documente slavo–române (1400–1653)*, Iași, 1928; fascicula II, *Documente românești (1653–1722)*, Iași, 1929; fascicula III, *Documente românești (1723–1757)*, Iași, 1930; Idem, *Ispisoace și zăpise (Documente slavo–române)*, vol. I, partea I (1400–1600), Iași, 1906; partea II (1601–1631), Iași, 1907; vol. II, partea I (1631–1641), Iași, 1909; partea II (1641–1651), Iași, 1910; vol. III, partea I (1651–1663), Iași, 1910; partea II (1661–1675), Iași, 1912; Idem, *Surete și izvoade*, vol. VI, *Documente slavo–române din colecția lui Alex. Stefulescu*, Iași, 1909; vol. VIII, *Documente slavo–române*, Iași, 1914; vol. XI, *Documente basarabene*, Iași, 1922; vol. XII, *Doroboiul. Studiu și documente*, Iași, 1924; vol. XIII, *Documentele Româneștilor (Iași)*, Huși, 1923; vol. XV, *Vasluiul. Studiu și documente*, Iași, 1926; vol. XVI, *Ferești, Vaslui. Studiu și documente*, Iași, 1926; vol.

George Potra⁶², Ioan Caproșu⁶³, de asemenea, au constituit obiectul colecțiilor consacrate deja, *Documente privind Istoria României* și *Documenta Romaniae Historica*, dar au apărut și în reviste de specialitate, ca de exemplu: „Uricariul” lui Theodor Codrescu, „Buletinul Comisiei Istorice a României”, „Studii și Materiale de Istorie Medie”. Nu ar fi de ocolit nici informațiile pe care le conțin pravilele întocmite în vremea domnilor Vasile Lupu, Matei Basarab⁶⁴ și Alexandru Ipsilanti⁶⁵, ori cele bisericești: *Pravila ritorului Lucaci*⁶⁶, *Pravila de la Govora*⁶⁷ și *Cazania lui Varlaam*⁶⁸. Furtul de alimente, beția sau încălcarea interdicțiilor alimentare par a fi delictе care atrăgeau pedepse spirituale, dar și dintre cele cât se poate de lumești. Pravilele bisericești sunt o dovadă că li se dădea pildă credincioșilor de cum se postește și în ce scop și tot ele ne dezvăluie o serie de reguli legate de hrană și de masă pe care fețele bisericești, în mod deosebit, erau atenționate să nu le nesocotească. Faptul că situațiile în cauză erau supuse unor norme ne-ar îndreptăți să credem că ele apăreau frecvent în viața cotidiană. De lumea laică, îndeosebi, țineau dispozițiile pravilelor domnești care reglementau comerțul cu alimente sau prin care se stabileau drepturile și obligațiile celor cu ocupații din domeniul alimentației. Documentele pomenite anterior sunt de folosit, fără a trece cu vederea, însă, neajunsurile pe care le prezintă. În primul rând, sunt foarte puține. Apoi, cele care s-au păstrat, pe lângă faptul că arată

XVII, *Drăcenii cu moșile dinprejur. Fălciu*, Huși, 1927; vol. XXIV, *Documente slavo-române între 6936 (1428)–7265 (1757)*, Iași, 1930.

⁶¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, *Acte și scrisori (1527–1572)*, București, 1929; vol. II, *Acte și scrisori (1573–1584)*, București, 1930; vol. III, *Acte și scrisori (1585–1592)*, București, 1931.

⁶² G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, București, 1961.

⁶³ I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661–1690)*, Iași 2000; vol. III, *Acte interne (1691–1725)*, Iași, 2000; vol. IV, *Acte interne (1726–1740)*, Iași, 2001; vol. V, *Acte interne (1741–1755)*, Iași, 2001; vol. VI, *Acte interne (1756–1770)*, Iași, 2004; vol. VII, *Acte interne (1771–1780)*, Iași, 2005; vol. VIII, *Acte interne (1781–1790)*, Iași, 2006; vol. IX, *Acte interne (1791–1795)*, Iași, 2007; vol. X, *Acte interne (1796–1800)*, Iași, 2007; I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, Iași, 1999.

⁶⁴ S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită: 1 de izvoarele sale, 2 de varianta sa muntească întrupată în *Îndreptarea legii a lui Matei Basarab*, 3 de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patroget, București, 1912.

⁶⁵ *Pravilniceasca conducă 1780*, ediție critică, București, 1957.

⁶⁶ *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971.

⁶⁷ *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întâi la 1640, în mănăstirea Govora, publicată acum în transcripție cu litere latine de Academia Română*, București, 1884.

⁶⁸ Varlaam, *Cazania 1643*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943.

situații mult îndepărtate în timp, una față de alta, nici nu oferă informații suficient de edificatoare. Cu deosebire în cazul pravilelor, datele trebuie folosite cu prudență, atâta timp cât nu avem convingerea că stările de lucruri la care se făcea referire erau unele reale sau că prevederile lor erau aplicate și respectate întocmai și în practica de zi cu zi. În plus, pe lângă faptul că sunt lacunare, puține numeric și disparate, de cele mai multe ori sursele în cauză furnizează date care vizează îndeosebi situația celor plasați la nivelul superior al ierarhiei sociale, ilustrând, în schimb, cu parcimonie viața oamenilor de rând. Și, de ce să omitem, chiar și în cazul celor mai avuți, abundente sunt dovezile referitoare la mesele organizate cu ocazii speciale, despre mesele zilnice obișnuite mărturiile fiind aproape de negăsit. Din cauza acestora toate se mai întâmplă, din păcate, ca unele ipoteze de lucru să nu poată fi pe deplin demonstrate și înfățișate drept concluzii certe, rămânând la stadiul de întrebare până când, eventual, vor apărea noi dovezi lămuritoare.

Această stare de lucruri face și mai mult ca descoperirile specialiștilor din alte domenii științifice, vizându-i aici, îndeosebi, pe lingviști, folcloriști și etnologi, istorici de artă, pe arheologi, arheozoologi și arheobotaniști, deopotrivă, să constituie un real sprijin pentru cercetarea istorică în domeniul alimentației. Rezultatele obținute în urma propriilor lor căutări vin să ușureze munca istoricilor, să completeze și să consolideze concluziile acestora din urmă. Un util instrument de lucru este, de exemplu, dicționarul întocmit de Lazăr Șăineanu⁶⁹, pentru că, în lipsa cărților de bucate și a meniurilor, ne permite să aflăm ce se gătea odinioară în bucătăriile românilor. Lucrarea explică numeroși termeni de proveniență turcească identificați în vorbirea populară, termeni care denumesc vase și obiecte de uz gospodăresc, dar mai ales mâncăruri de tot felul, dovedind, în același timp, că din secolul al XV-lea și tot mai intens odată cu secolul al XVII-lea asupra gusturilor culinare ale valahilor și moldovenilor s-a resimțit o influență dinspre Constantinopol. Prin intermediul datelor culese de folcloriști și prelucrate științific de către etnologi suntem introduși în universul culinar al satului românesc. Revelatoare este întreaga activitate desfășurată de folcloriștii: Simion Florea Marian, cel care a surprins datinile celor trei momente importante ale vieții omului, nașterea⁷⁰, căsătoria⁷¹ și moartea⁷², în cadrul cărora ritualul mesei reprezintă un moment încărcat de semnificații; Artur Gorovei⁷³ și Elena Niculiță-Voronca⁷⁴, cei care au adus la

⁶⁹ L. Șăineanu, *op. cit.*, vol. II, *Vocabularul*, 1 *Vorbe populare*, 2 *Vorbe istorice*, București, 1900.

⁷⁰ S. Fl. Marian, *Nașterea la români – Studiu etnografic*, București, 1892.

⁷¹ Idem, *Nunta la români – Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, 1890.

⁷² Idem, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București, 1892.

⁷³ A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915.

lumină viziunea oamenilor din popor în legătură cu însemnătatea unor alimente, deopotrivă, cu modul în care se impune consumarea acestora; și, nu în ultimul rând, Mihai Lupescu⁷⁵. Din aceeași arie științifică, cităm, cu precădere, studiul Ofeliei Văduva⁷⁶ deoarece ilustrează, din punctul de vedere al etnologului, concepții, credințe, simboluri legate de sistemul alimentației românești, așa cum se regăsesc ele în practicile rituale și ceremoniale, prin intermediul cărora omul aspiră să pătrundă în universul sacral⁷⁷. Important este, însă, ca în cazul în care recurg la aceste informații istoricii să țină seama, atunci când își formulează concluziile, că, deși comunitățile umane, în ansamblu, evoluează continuu, schimbările nu se produc în același ritm la nivelul tuturor palierelor componente ale societății. Fără îndoială, aceasta face ca faptul sesizat de etnolog în zilele noastre să nu mai fie perfect identic în manifestările sale exterioare cu situația descoperită de istoric în trecut, dar, cu toate acestea, structurile mentalului colectiv, cu o mai mare durabilitate în timp, să nu fi fost profund afectate de mai desele prefaceri conjuncturale, vechi concepții fiind și astăzi la fel de valabile în mediile tradiționale.

Așa cum am afirmat, deja, nu pot fi ocolite descoperirile arheologilor, arheozoologilor și arheobotaniștilor. Ei aduc dovezi palpabile ale viețuirilor trecute, ceea ce face ca deslușirea adevărului despre ce s-a întâmplat odată să devină și mai mult posibilă. Datorăm efortului acestor specialiști completarea și clarificarea informațiilor obținute din sursele scrise, concluziile lor fiind rezultatul observațiilor directe asupra a tot felul de vase și ustensile gospodărești din ceramică, metal sau sticlă aflate în urma săpăturilor pe teritoriul fostelor târguri⁷⁸, curți domnești⁷⁹, așezăminte

⁷⁴ E. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, I, ediție îngrijită și introducere de I. Datcu, București, 1998.

⁷⁵ M. Lupescu, *Din bucătăria țărânului român*, prefață de R. A. Roman, studiu introductiv și bibliografie de M. Rafailă, postfață de A. Olteanu, București, 2000.

⁷⁶ O. Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, 1996.

⁷⁷ *Ibidem*, p.11.

⁷⁸ Al. Andronic, E. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956-1960*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p.409-436; P.V. Batarciuc, *Din nou despre ceramica cenușie de la Suceava*, în *ArhMold*, XXV, 2002, 2004, p.219-235; S. Cheptea, *Descoperiri arheologice din 1963 de la Siret*, în *ArhMold*, VII, 1972, p.345-357; P.V. Diaconescu, *Arheologia habitatului urban târgoviștean – secolele XIV-XVIII*, Târgoviște, 2009; V. Spinei, E. Gherman, *Șantierul arheologic Siret (1993)*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p.229-250.

⁷⁹ Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Săpături arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *ArhMold*, V, 1967, p.169-279; N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Târgoviște (secolele XIV-XVII)*, în *SCIVA*, 15, 2, 1964, p.225-240.

monahale⁸⁰ ori sate medievale⁸¹, asupra modului în care se făcea aprovizionarea cu apă a așezărilor urbane⁸² ori a locului de amplasare și a tehnicii de construcție a spațiilor destinate gătitului⁸³ sau păstrării alimentelor⁸⁴. Totodată, resturile identificate de ei pe teren, de pești, animale și păsări domestice⁸⁵, de vânat⁸⁶ și de plante⁸⁷, ne conving că valahii și moldovenii de odinioară, măcar o parte dintre ei, găteau mâncăruri din astfel de cărnuri, că din alimentația lor nu lipseau ouăle, produsele lactate ori anumite vegetale. Apelând la vechile picturi bisericești, am putea constata o eventuală evoluție în modul de a aranja masa și de a servi mâncărurile, chiar dacă în spațiul Țărilor Române, în comparație cu Occidentul, reprezentarea scenelor biblice se îndepărtează în mică măsură de la normele canonice, până târziu spre jumătatea secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea, meșterii zugravi care au pictat *Cina cea de Taină* la Voroneț⁸⁸, Dobrovăț⁸⁹, Proboța⁹⁰,

⁸⁰ L. Bătrîna, A. Bătrîna, *O casă domnescă din secolul al XVI-lea descoperită în cuprinsul ansamblului de la Bistrița (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, 30, 3, 1979, p.31-45; Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind așezările medievale muntene în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, în *SCIVA*, 14, 2, 1963, p.361-394; Gh. I. Cantacuzino, Al. Rădulescu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la mănăstirea Putna în anul 1971*, în *SCIVA*, 25, 4, 1974, p.527-544.

⁸¹ E. I. Emandi, *Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (secolele XIV-XVII)*, în *SCIVA*, 30, 1, 1979, p.377-392; R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV-XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p.169-190; Eadem, *Negoiești, un village de la zone de Neamț dans les XIVe-XVIIe siècles*, în *ArhMold*, XXV (2002), 2004, p.237-251; V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. I, Iași, 2007.

⁸² M. M. Cojocaru, *Apeducte de ceramică din secolele XVIII-XIX descoperite la sud de Iași*, în *ArhMold*, XX (1997), 1999, p.153-169.

⁸³ P.V. Batariuc, *Instalații de încălzit în locuințe din mediul rural din Moldova. Secolele XIV-XVII*, în *ArhMold*, XXI (1998), 2000, p.149-163.

⁸⁴ C. N. Mateescu, S. Comănescu, *Contribuție la studiul gropilor „de bucate” din epoca lui Mircea cel Bătrân: o groapă descoperită la Vădastra*, în *SCIVA*, 24, 1, 1973, p.83-92; V. Spinei, M. Alexianu, Ș. Scorțanu, E. Ciubotaru, *Încăpere-depozit din secolul al XV-lea de la Izvoare (jud. Neamț)*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p.251-274.

⁸⁵ L. Bejenaru, *Arheozoologia spațiului românesc medieval*, Iași, 2003; Eadem, *Arheozoologia Moldovei Medievale*, Iași, 2006; S. Haimovici, *Studiul materialului faunistic din așezarea orășenească de la Baia*, în E. Neamțu, V. Neamțu, S. Chepte, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, p.270-273.

⁸⁶ L. Bejenaru, *Caracterele eto-ecologice și de răspândire ale speciilor de animale sălbatice din România, în concordanță cu evoluția ambientului în prima parte a mileniului II e. n.*, în *ArhMold*, XXI (1998), 2000, p.277-321; Eadem, *Date arheozoologice privind strategia de punere în valoare a unor animale sălbatice în așezări medievale de pe teritoriul României*, în *ArhMold*, XXV (2002), 2004, p.305-308.

⁸⁷ F. Monah, *Noi determinări arheobotanice pentru Moldova*, în *ArhMold*, XII, 1988, p.303-309.

⁸⁸ E. Simionovici, *Sfânta Mănăstire Voroneț. Icoanele altarului*, Suceava, 2007, p.33.

Humor⁹¹, Moldovița⁹², Dragomirna⁹³, Arnota⁹⁴ sau în altarul bisericilor din Bălinești⁹⁵, Popăuți⁹⁶, Arbore⁹⁷ și Săcuieni⁹⁸, *Cina din Mamvri* la Sucevița⁹⁹ și Surpatele¹⁰⁰, *Ospățul* pe peretele vestic al bisericii de la Arbore¹⁰¹ ori *Nunta din Cana Galileii* în pridvorul bisericii din Filipeștii de Pădure¹⁰² au îndrăznit, uneori, să surprindă realitatea imediată, înfățișând obiecte de veselă specifice vremii lor așa după cum se obișnuia atunci ca ele să fie folosite și puse pe masă, adică după moda epocii pe care ei înșiși o trăiau. Prin efortul unor istorici de artă, precum Corina Nicolescu¹⁰³, avem și dovada că vasele reprezentate într-adevăr au existat și au fost utilizate.

Piedicile în scrierea unor lucrări istorice pe tema alimentației românești, am văzut, nu sunt tocmai neînsemnate. Izvoarele devin mai numeroase și mai variate doar pe măsură ce înaintăm în cel de-al XVIII-lea veac. Cele câte sunt nu oferă, nici pe departe, atâtea date câte am avea nevoie. Să credem, totuși, că puținul acesta avut la dispoziție, interogată cu metodă, cu multă atenție și spirit critic, ne va aduce măcar o parte dintre răspunsurile pe care le căutăm. „*Informațiile oferite de surse depind mai presus de toate de întrebările pe care le pun istoricii*”¹⁰⁴, susține Florent Quellier, istoric francez al alimentației, prin urmare, să lăsăm ca în primul rând ideea aceasta să ne călăuzească în aflarea adevărului despre trecutul alimentar românesc.

⁸⁹ V. Drăguț, *Dobrovăț*, București, 1984, fig. 32.

⁹⁰ T. Sinigalia, V. M. Pușcașu, *Mănăstirea Probota*, București, 2000, p.49.

⁹¹ V. Drăguț, *Humor*, București, 1973.

⁹² *Pictura murală din Moldova sec. XV-XVI*, text V. Drăguț, antologie în imagini P.Lupan, București, 1982, fig. 116.

⁹³ V. Drăguț, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *Pictura românească în imagini. 1111 reproduceri*, București, 1970, p.84.

⁹⁴ C. Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980, fig. 10.

⁹⁵ *Pictura murală din Moldova*, fig. 25.

⁹⁶ V. Drăguț, *op. cit.*, p.38.

⁹⁷ Idem, *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, fig. 31.

⁹⁸ C. Pillat, *op. cit.*, fig. 56.

⁹⁹ V. Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974, fig. 102.

¹⁰⁰ V. Drăguț, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *op. cit.*, p.98.

¹⁰¹ V. Drăguț, *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969, fig. 64.

¹⁰² V. Drăguț, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *op. cit.*, p.105.

¹⁰³ C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV- XIX)*, București, 1968.

¹⁰⁴ F. Quellier, *La Tables des Français. Une histoire culturelle (XVe – début XIXe siècle)*, Presses Universitaires de Rennes, 2007, p.19.

**Romanian historiography of food behavior:
genesis, documentary sources, research directions and methods¹⁰⁵**

Abstract

The recuperation of the Romanian past from the perspective of food behavior represents, inter alia, a means of connecting the Romanian historiography to the European history writing, a necessity which has become imperiously manifest after 1989. Even if in Romania one cannot yet speak of a tradition of this historical genre, studies in this field, although not numerous, have started being published. Historians' reluctance as for such an approach could be explained by the impediments to cope with, which are not unimportant at all. The lack, for the Romanian territory outside the Carpathians of the 16th – 18th centuries of the primary sources: recipes, recipe books, daily menus or festive dishes, codes of conduct, or the fact that the existing sources are full of lacunae, available in low numbers and disparate are among the most considerable impediments. Still, the little information available, methodically, carefully and critically questioned, corroborated to the results obtained by specialists in other scientific fields, referring here especially to linguists, folklorists and ethnologists, art historians, archeologists, archeozoologists and archeobotanists shall provide undoubtedly at least some of the answers we are looking for as for what and how much and especially when, why, where and which way would Moldavians and Walachians of former times eat.

¹⁰⁵ Rezumat tradus de Coralia Costaş.

DIN ISTORIA BASARABILOR. INTERPRETĂRI CU PRIVIRE LA CRONICA DE LA BUCOVĂȚ¹

Valentin CONSTANTINOV²

Cronica și pictura murală de la Bucovăț reprezintă o sursă importantă pentru istoria Țării Românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea³. În urma unor reparații efectuate la sfârșitul anilor '80, în biserică au ieșit la lumină noi părți din textul acestei cronici⁴ și care au constituit subiectul unui studiu special⁵.

În cele ce urmează ne vom opri asupra câtorva întrebări pe care le ridică atât pictura murală, cât și cronica de pe pereții bisericii: cine este personajul răzuit și cui îi era destinată partea din text care a fost scrisă și apoi ștearsă premeditat de pe pereții bisericii? În primul caz, s-a afirmat că în textul răzuit și mai târziu reconstituit ar fi vorba de Mihnea Turcitul, cu toate că la o restabilire a lui s-au reușit doar câteva remarci⁶. Chipul celui răzuit a fost atribuit lui Vlad fiul lui Miloș, constatare făcută încă de N. Iorga⁷. Potrivit opiniei marelui istoric, cel care a decis răzuirea lui ar fi fost Mihnea II Turcitul, din ura pe care i-a trezit-o vărul său pentru că a obținut tronul Țării Românești în locul lui, în anul 1589.

În ceea ce ne privește, considerăm că ambele supoziții sunt greșite. Însuși faptul că ambele, pictura și textul, sunt răzuite ne duce cu gândul la

¹ Acest studiu a fost prezentat la al XIV-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași 15-17 mai 2008.

² Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, CHIȘINĂU.

³ *Cronica murală de la Bucovăț*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P.Panaitescu, București, 1959, p.195.

⁴ Textul era acoperit de o sobă și a ieșit la iveală după demolarea acesteia. Informații despre lucrările efectuate la biserică mănăstirii din această perioadă ne-au fost furnizate de Constantin Rezachevici.

⁵ Ecaterina Cincheza-Buculei, *Nouveaux feuilletés dans la chronique murale de Bucovăț*, în *RRH*, 1989, nr. 4, p.465-476.

⁶ *Ibidem*, p.474. Încercarea reconstituirii textului, *Ibidem*, p.476.

⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, p.223.

faptul că ele trebuie atribuite uneia și aceiași persoane. În al doilea rând, cu toate păcatele pe care le-ar fi avut în fața lui Mihnea, nu era posibilă răzuirea unui chip creștin din biserică fără un motiv mult mai serios decât acela de a fi obținut „din voia sultanului” tronul țării la care ambii: Mihnea și Vlad aveau, conform tradiției dinastice⁸, tot dreptul.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea este caracterizată printr-o luptă acerbă pentru putere. Se creează un sistem întreg prin care scaunele Țărilor Române sunt disputate între diferite facțiuni, partide și grupuri de susținere.

La revenirea sa pe tron, în anul 1585, Mihnea II, fiul lui Alexandru Mircea avea un fiu, Radu, care s-a născut în 1584⁹, adică atunci când Mihnea se afla în exil. El nu este, însă, Radu Mihnea, fiul Vișei din Cislău¹⁰, vară doamnei Neaga¹¹. Dintr-o scrisoare a lui Pascal de Marini, fratele lui Ioan de Marini Poli, din 31 august 1587, rezultă că Radu Mihnea era, la acea dată, deja născut; el era, însă, mai mic decât celălalt Radu: „atunci s-ar duce

⁸ Ambii puteau face trimitere la descendența din Mihnea cel Rău, fiul nelegitim al lui Vlad Țepeș și domn al Țării Românești între 1508-1510. Mihnea cel Rău a avut un fiu, Mircea Coregentul. Acesta din urmă, la rândul său, a avut mai mulți băieți, din care surghiunului au supraviețuit trei: Miloș, Alexandru II Mircea, ajuns domn al Țării Românești între anii 1568-1577 și Petru Șchiopul, domn al Țării Moldovei de câteva ori între 1574 și 1591. Mihnea era fiul lui Alexandru II Mircea și i-a urmat acestuia la tron în anul 1577, iar Vlad era fiul lui Miloș. (Genealogia Mihneștilor vezi în – capitolul *Ascendența lui Radu Mihnea*, V. Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, 2007, p.26-40).

⁹ N. Iorga, *Contribuțiuni ...*, p.70.

¹⁰ La 12 mai 1612, Radu Mihnea închină mănăstirea de lângă orașul Gherghița ca metoh la mănăstirea Costamonitu de la Muntele Athos, dându-i și mertic de 5000 aspri pe an și 500 aspri celor care vin să le ia. Domnul român le cerea călugărilor: „să scriți pe domnia mea în sfântul pomelnic, Io Radul voievod și pe părintele domniei mele Mihnea voievod și pe mama domniei mele, doamna Vișa, și pe doamna domniei mele, doamna Arghira, și pe fiul domniei mele Alexandru voievod” (*DIR*, B, veacul XVII, vol. II, p.74-75, nr. 78).

¹¹ Iată ce spunea I. C. Filitti în această privință: „Nu știu ca până acum să se fi arătat originea ei <a Vișei n. ns.>. Cred că numai la ea se poate referi un act dat, la 1655, de Constantin vodă Șerban lui Radu Dudescu, ca să-i fie „satul Futești, partea socrului său, Vladului log. Rudeanu și tot acolo partea Bratului comis, care parte a fost dăruit jupâneasa Vlada pe *Doamna Vișa, sora Bratului comis*, tot la Futești, care zestre a fost dat-o Murgeștii doamnei Vișăi, pentru ca aceasta parte a fost a doamnei Vișii..., apoi când a fost nunta Bratului comis, ea a dăruit pe fratele ei cu aceste moșii” (Acad. rom. pachet 125, doc. 19 (regist g-ral P. V. Năsturel). Un Bratu care să se căsătorească pe vremea Vișei, adică în pragul sec. XVII-lea și apoi să devină comis, nu poate fi decât acela care într-adevăr se întâlnește în această boierie, în divane la 1613 și 1626. Dar acesta, cum rezultă din fișele răposatului Șt. D. Greceanu, era din neamul Doamnei Neaga, nepot de văr bun al acesteia. Dacă ipoteza se adevărește, Mihnea și-a luat Țitoarea din chiar neamul soției sale” (I. C. Filitti, *Neamul doamnei Neaga și mănăstirea Aninoasa (azi Buda) din Buzău*, extras).

(la Constantinopol, *obs.ns.*) câte odată Radu voievod, care e ceva mai mare de trei ani, copil sănătos și deștept și un alt fiu din altă femeie, mic, dar doamna pare că-i vrea tot binele, Radu voievod”¹².

Cât privește anul de naștere al lui Radu Mihnea, el ar trebui fixat în jurul anului 1586, adică după întoarcerea lui Mihnea în țară. La 1596, atunci când se credea că Radu Mihnea va fi numit în scaun, contemporanii îl apreciau ca având nu mai mult de 11-12 ani¹³.

Anul 1589 a adus noi complicații pentru Mihnea. La un moment dat, el fusese chiar mazilit, în locul lui fiind numit ca domn Vlad, vărul lui, fiul lui Miloș, în vârstă de 20 de ani. Dar moartea subită a celui din urmă l-a reconfirmat pe Mihnea în scaun¹⁴. Atunci Mihnea părea a fi sigur de soarta domniei sale. Pretendenții la scaunul domnesc, descendenți ai Basarabilor, erau fie morți de mai multă vreme¹⁵, fie turciți¹⁶. Cu prilejul recăștigării tronului, Mihnea ridică un altar la mănăstirea Sf. Matei din Murano (la Veneția), unde, la terminarea lucrărilor, în 1590, mătușa lui, Marietta, a pus inscripția în care era evocată descendența din familia Corvină: „Ioan Mihnea, din familia regală a Corvinilor, fiu al lui Alexandru, nepot de fiu al lui Radu, voievod al Munteniei, țara de dincolo de Dunăre, în Dacia, colonie romană”¹⁷. De menționat că trimiterea la descendența Mihneștilor din neamul Corvinilor va fi utilizată în corespondența externă nu numai de către Radu Mihnea¹⁸, dar și de către papa de la Roma¹⁹, ceea ce, în anumite

¹² N. Iorga, *Contribuții...*, p.81.

¹³ „si trova chi in eta no piu che di undeci in dodeci anni?” (*Hurmușaki*, IV/2, p.215, nr. CLXXVIII).

¹⁴ *Ibidem*, p.142-143, nr. LXXXVII; *Veress*, III, p.186-189, nr. 122.

¹⁵ Petru Cercel a fost înecat (*Hurmușaki*, IV/2, p.143, nr. LXXXVIII).

¹⁶ După mazilirea lui Petru cel Tânăr, Alexandru Mircea a obținut îndepărtarea lui și apoi și turcirea (N. Iorga, *Contribuții*, p.9), iar doamna lui Alexandru Mircea, Ecaterina Salvarresa, obținea în 1585 turcirea unui candidat la tron (*Hurmușaki*, IV/2, p.129-130, nr. LIX-LX).

¹⁷ N. Iorga, *Contribuții...*, p.67. Aici se face trimitere la un fals genealogic conștient care avea menirea să consolideze prestigiul extern al Mihneștilor prin trimiterea la înrudirea cu Matia Corvinul, fiul lui Iancu de Hunedoara mare luptător al creștinătății împotriva semilunii. De fapt, realitatea a fost alta: Mihnea cel Rău, din care se trag Mihneștii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, era fiu nelegitim al lui Vlad Țepeș. Vlad Țepeș, aflându-se în Ungaria, s-a căsătorit cu o rudă a lui Matia Corvin, regele Ungariei, ceea ce le-a și permis Mihneștilor să facă acea trimitere falsă la tradiția „familiei regale a Corvinilor” (vezi și C. Rezachevici, *Note și comentarii*, în N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1998, p.237, nota 16).

¹⁸ A se vedea scrisorile adresate regelui și demnitarilor polonezi de către Radu Mihnea în 1624, în *Hurmușaki-Bogdan*, Supliment II, vol. II, nr. CCXXXVI, p.525-526; nr. CCXXXVII, p.526-527.

conjuncturi, a însemnat o acceptare tacită a pretențiilor acestei încrângături a neamului Basarabilor.

Începutul anului 1591 a produs o nouă schimbare de domnie. Mazilirea lui Mihnea era previzibilă atâta timp cât, așa cum am arătat mai sus, sforile de numire, confirmare și mazilire a domnilor români se aflau la Constantinopol. Goana după profit genera adevărate stări de delir, iar felul în care se desemna un domn amintea, din ce în ce mai mult, de un veritabil mezat în care cine oferea mai mult devenea domn. Astfel, în momentul în care domnia lui Mihnea părea cel mai mult asigurată s-a și produs lovitura. La 16 februarie Mihnea era mazilit²⁰, iar la 9 aprilie 1591²¹ el primea sangeacatul de Nicopole, fiind deja turcit. Într-o discuție cu vizirul, el a înțeles că dacă nu acceptă trecerea la islam îl așteaptă soarta lui Petru Cercel²², care a fost omorât și aruncat în mare.

În locul lui, inițial, a fost numit Ilie, fiul lui Alexandru Lăpușeanu, dar după toate probabilitățile, în urma unui incident petrecut la Constantinopol²³, decizia de numire a fost anulată, iar în locul lui a fost găsit un alt pretendent la scaun²⁴, care a și devenit domn al Țării Românești. Firește că această situație – numirea unui domn, anularea numirii și desemnarea altuia – a târâgănat venirea în țară a noului domn. Tergiversările legate de această situație au creat probleme cu funcționarea instituțiilor de stat în Țara Românească; funcționarea cancelariei domnești avea loc în niște condiții speciale²⁵, emiterea actelor făcându-se în numele fostului domn

¹⁹ În scrisoarea sa adresată lui Radu Mihnea la 15 mai 1623, papa Grigore XV ruga pe domnul Țării Românești să dea ocrotire călugărilor trimiși în Țara Românească. Printre altele el menționa: „...cunoaștem puterea numelui tău în aceste provincii, nume a cărui supremație este răsplata forțelor tale de război, deoarece moștenirea trebuie să fie a neamului Corvinilor ... faptele tale au fost puse pe seama acestui renume al nobleței tale” (*Hurmuḫaki*, VIII, nr. DLXXXVI, p.404-405). Traducere din latină de Roxana Onofrei.

²⁰ *Hurmuḫaki*, IV/2, p.154, nr. CVII.

²¹ *Veress*, III, p.241, nr. 161; *Hurmuḫaki*, III, p.196-198, nr. CLXXXII.

²² N. Iorga, *Contribuții*, p.99.

²³ Din cauza faptului că a omorât câteva slugi Iliș a fost aruncat în închisoare: „Dar tocmai când era să se întoarcă <în țară>, el a săvârșit, din pricina beției, o crimă, ucigând câțiva ghiauri care se aflau în slujba sa ... De aceea a fost aruncat din nou în închisoarea Șapte Turnuri. În urma celor întâmplare, s-a dat firman ca să fie trimis în locul lui un alt voievod”. (Mențiune în cronica lui Mustafa Selaniki în *Cronici turcești despre Țările Române*, vol. I (sec. XV- mijlocul sec. XVII), volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p.362-363.

²⁴ N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în *AARMSI*, seria II, tomul XIX (1896-1897), p.193-274, 243-244.

²⁵ De la începutul anului 1591 s-au păstrat câteva acte care au fost emise de o locotenență domnească, la 19 martie 1591, dar și în numele lui Mihnea II Turcitul, din 5 și 22 mai 1591 (*DIR*, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. VI (1591-1599), p.5-8). În situația

trecut la islam. Noul domn, Ștefan Surdul²⁶, în timpul în care locotenența domnească emitea, în luna mai, acte în numele fostului domn, Mihnea II Turcitul, era în drum spre Țara Românească. Ajunsese acolo la 1 iunie 1591, de când datează primul act păstrat de la acest domn²⁷. De altfel, emiterea actelor în numele fostului domn se mai întâlnește și în alte cazuri din Țările Române, cum ar fi chiar cazul lui Radu Mihnea, fiului lui Mihnea Turcitul²⁸.

La mazilirea lui Mihnea o contribuție esențială, după spusele lui Matei al Mirelor²⁹, a avut-o Iane Cantacuzino, fiul lui Dimitrie Cantacuzino Șeitanoglu, mare domestos al Patriarhiei din Constantinopol, și frate cu Mihail Cantacuzino-Șaitanoglu și Tudora, mama lui Mihai Viteazul³⁰.

Înrudirile lui Iane Cantacuzino i-au permis să joace un rol important în numirile în scaun ale domnilor români după dispariția lui Mihail Șaitanoglu, care avea o influență extrem de mare în această privință³¹ și care era principalul susținător al Mihneștilor. Înrudirile pe care le avea la Constantinopol i-au permis lui Mihai Viteazul să obțină, într-un timp relativ scurt după mazilirea lui Mihnea, scaunul Țării Românești. Totodată, în urma evenimentelor de la începutul anului 1591, Mihnea rămânea fără sprijinul acestuia la Constantinopol, iar destinul său pe mai departe era pecetluit. S-a presupus că, înlocuitorul lui Mihnea în scaun, Ștefan Surdul, s-ar fi căsătorit cu o fiica a lui Andronic Cantacuzino³², ceea ce ar contribui și mai mult la

creată, credem că funcționarea cancelariei putea fi realizată numai dacă se emiteau acte în numele fostului domn, care deja era trecut la islam.

²⁶ După știrile din epocă, Ștefan Surdu a ocupat scaunul domnesc al Țării Românești cu mari emoții. Problema principală o reprezenta, ca și în alte cazuri, sumele extraordinare pe care trebuia să le plătească pentru ocuparea scaunului, iar atunci când erau probleme mari cu găsirea banilor s-a zvonit că scaunul domnesc va fi dat din nou lui Ilie (N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, p.243).

²⁷ *DIR*, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. VI (1591-1599), p.9.

²⁸ Când Radu Mihnea era deja mort, iar în scaunul țării ales Miron Barnovschi au fost emise acte atât în numele fostului cât și în numele noului domn. Analiza acestei situații, vezi în Valentin Constantinov, *op. cit.*, p.342-344.

²⁹ Prelatul grec adresează cuvinte urâte la adresa lui Iane Cantacuzino „Dar un banu Ioan, om prost, necioplit, crud, răzbnunător și plin de răutate, ajuns prin intrigile sale la Poartă să-l scoată din domnie, ba încă îl amenința și cu moartea. Se făcu deci musulmanu ca să-și poată asigura viața” (*Tesaur*, I, p.336).

³⁰ George D. Florescu, Dan Pleșia, Mihai *Viteazul – urmaș al împăraților bizantini*, în *Scripta Valachica*, Târgoviște, IV (1973), p.141-151; Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie din Craiova*, în *AIIX*, XXV, nr. 2 (1988), p.187-188; Andronicos Falangas, *Cu privire la genealogia lui Mihai Viteazul*, în *ArbGen*, serie nouă, I (1994), nr. 3-4, p.231-236; Constantin Rezachevici, *Contribuție la istoria Cantacuzinilor: testamentul inedit al postelnicului Constantin Cantacuzino*, în *SMIM*, XV, 1997, p.126-127.

³¹ Despre influența lui Mihail Cantacuzino, vezi N. Iorga, *Contribuții ...*, p.16-17.

³² *Idem*, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1968, p.72.

dezlegarea enigmelor legate de evenimentele petrecute în Țara Românească, în prima jumătate a anului 1591.

Familia lui Mihnea, potrivit obiceiului, trebuia să se despartă. La 1600, Neaga se intitula, “țarița Munteniei”³³. Ultimele informații despre doamna Neaga le avem din anul 1614, când ea dăruia mănăstirii Aninoasa, zidită de ea, satul Cislău, sălașe de țigani, vaduri de moară, vite și diferite obiecte prețioase³⁴. O copie a actului doamnei Neaga „a răposatului Mihnea voievod” datează din 1615, dar editorii actului precizează că actul original este posibil să fi fost emis în 1614³⁵.

În *Istoriile domnilor Țării Românești* se menționează că pe Radu Mihnea „l-au ascuns mumă-sa și l-au trimis la Sfeta Gora”, iar de acolo la Veneția³⁶. Dintr-o scrisoare a lui Mihnea Turcitul, din 1593, către mătușa sa Marietta, rezultă că imediat după ieșirea sa din scaun, Radu s-a aflat un timp la Cristofor Brutti, fratele lui Bartolomeo Brutti. După moartea lui Cristofor, în 1592, Mihnea îi roagă pe Marietta și pe Capelo, care mai târziu va deveni bail al Veneției la Constantinopol, să-l ia pe Radu de la familia Brutti și să-l ducă la ei în Veneția, căci „numai acolo îl va ști în siguranță”³⁷. De vreme ce el nu mai putea deveni domn în Muntenia³⁸, toată atenția i s-a concentrat asupra fiului rămas în viață și care a rămas și creștin³⁹.

În urma restabilirii textului de pe pereții bisericii mănăstirii de la Bucovăț și atribuirii acestuia persoanei lui Mihnea Turcitul s-au tras următoarele concluzii: după ce s-a turcit, în primăvara anului 1591, Mihnea ar fi revenit în scaun, s-ar fi rebotezat și ar mai fi domnit încă cel puțin o lună, înainte de 5/15 mai – și după 22/1 iunie 1591. Ca argumente care ar confirma această ipoteză, pe lângă crâmpiele de text păstrate de-asupra capului celui răzuit, s-au adus cele două acte emise în numele lui Mihnea la 5 și 22 mai 1591⁴⁰ și două pietre de mormânt din aceeași biserică a

³³ Idem, *Contribuții*, p.38.

³⁴ *DIR*, B, veacul XVII, vol. II, p.323-324, nr. 286.

³⁵ *Ibidem*, p.435-436, nr. 375. Prin acest act doamna Neaga dăruiește lui Mogoș logofăt și soției sale Neacșa ocină la Tătarul.

³⁶ *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p.67.

³⁷ N. Iorga, *Contribuțiuni...*, 103.

³⁸ Posibilitatea ca Mihnea, care la 9 aprilie 1591 primea sangeacatul de Nicopole, în luna mai să emită documente „Din mila lui Dumnezeu”, adică să revină la creștinism (Ecatrina Cincheza-Buculei, *op. cit.*, p.476) nu ni se pare reală. Probabil, în lipsa domnului, sfatul domnesc emitea documente în numele precedentului domn, mazilit.

³⁹ Vezi scrisoarea lui către Radu (N. Iorga, *Contribuțiuni...*, p.105-106).

⁴⁰ *DIR*, B, Țara Românească sec. XVI, vol. VI, p.6-8.

Bucovățului Vechi, care precizează că înhumații au murit în „zilele lui Mihnea vodă Turcul”⁴¹.

Să le luăm așadar pe rând. Faptul că textul păstrat fragmentar este trecut deasupra capului celui răzuit ne duce cu gândul la idea, logică de altfel, că acest text îi aparține celui răzuit. Or, în acest caz, nu poate fi vorba de Mihnea Turcitul, care este pictat în alt loc⁴². Din crâmpeiele de text păstrate rezultă că nu putea fi vorba de Vlad fiul lui Miloș; vom aminti și faptul că, în cazul în care ar fi fost pictat, nu existau motive pentru ca el să fi fost șters de pe pereții bisericii. Totodată, putea fi răzuit, cineva care a fost creștin și apoi a părăsit credința. După cum știm fiul mai mare al lui Mihnea, Radu, a trecut cu tatăl său la islam⁴³. Pictura și cronică au fost completate de-a lungul timpului. Și era firesc ca Mihnea să poruncească pictarea pe pereții bisericii a fiului său, ca o dovadă a continuității și asocierii la domnie. După ce a fost completat întregul spațiu al bisericii, s-a stabilit, probabil, ca fiul lui Mihnea să fie pictat mai jos de principala inscripție, loc care a coincis cu spațiul dintre Miloș și Petru Șchiopul⁴⁴. Din textul păstrat și aflat în discuție se mai pot desluși următoarele: „când a fost în temniță la Rodos în cursul ... prin calea de la Rodos a auzit vocea în 7... s-a botezat în anul 7...”. La restabilirea ultimului vâleat s-a admis cifra sutelor 100, ceea ce nu corespunde realității. Pentru prima parte a vâleatului 7100, corespunzătoare primii părți a anului scădem 5508, și obținem astfel anul 1592 și nu 1591, atunci când cu adevărat s-a turcit Mihnea. Așadar, nu avem certitudinea anului 1591. Ceea ce știm este însă că timpul aflării lui Mihnea în exil la Rodos, coincide cu cel al nașterii fiului său, Radu, în anul 1584. Așadar, am avea câteva momente care ar coincide cu părțile din cronică pe care le-am mai putea reconstitui: Atunci când Mihnea se afla în temniță la Rodos, i s-a născut un fiu. Apar acum și motivele firești pentru care acest fiu al lui Mihnea, Radu, trecut și el la islam împreună cu tatăl său, este răzuit de pe pereții bisericii. Această situație poate fi comparată cu cea a lui Iliăș Rareș

⁴¹ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p.213-214.

⁴² „În partea de nord de la ușa de intrare lângă Alexandru II Mircea și Ecaterina Salvarassa, soția acestuia” (Ecaterina Cincheza-Buculei, *op. cit.*, p.465, imaginea p.467).

⁴³ „Deci Mihnea vodă plinind domnia de a doao cinci ani, l-au mazilit turcii și ducându-l la Țarigrad, s-au turcit el și un copil al lui mai mare, iar un copil mai mic, anume Radul (care și domn mai pe urmă au fost) l-au ascuns mumă-sa și l-au trimis la S-ta Gora, la mănăstirea Iverilor și de acolo călugării l-au trimis la Veneția” (*Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p.67).

⁴⁴ De aici probabil și confuzia care s-a produs privitor la persoana care a fost răzuită de pe pereții bisericii. Fiind pictat lângă Miloș s-a crezut că cel răzuit este fiul acestuia și nu al lui Mihnea Turcitul, după cum ar fi fost și firesc ca tatăl să poruncească pictarea fiului care urma să-i moștenească tronul pe pereții bisericii.

din Moldova, turcit și el. Numele lui a fost șters din proscomidie din biserica domnească de la Târgu Frumos⁴⁵, iar piatra unei clisiernițe datată din 1549, este ruptă acolo unde începea numele lui Iliăș⁴⁶.

În concluzie, textul și chipul răzuit din biserica mănăstirii de la Bucovăț îi aparțin fiului lui Mihnea II Turcitul, Radu, care a trecut și el la islam împreună cu tatăl său. Motivul pentru care s-a procedat astfel a fost turcirea lui. Din crâmpiele restituite se poate deduce același lucru: fiul s-a născut în anul 1584, în timpul exilului tatălui său în Rodos din perioada anilor 1583-1585. Atribuirea textului șters lui Mihnea Turcitul a completat ideea revenirii lui în scaun pe un timp foarte scurt, când ar fi emis și niște acte. Toate argumentele aduse pentru o asemenea ipoteză sunt discutabile. Cancelaria domnească putea să emită acte interne, și în lipsă, în numele fostului domn, care era deja trecut la islam. Menționarea „perioadei lui Mihnea Turcul” pentru pietrele funerare, nu este convingătoare, atâta timp cât între deces și așezarea pietrei trebuia în mod obligatoriu să treacă un timp, necesar pentru pregătirea pietrei funerare cu inscripția aferentă. Diferitele inițiative de a reveni în scaun, chiar și pentru o perioadă scurtă de timp, puteau duce la urmări grave⁴⁷. Aceasta cu atât mai mult cu cât în perioada din care ni s-au păstrat actele emise în numele lui Mihnea Turcitul, la 24 aprilie 1591, se anunța la Constantinopol că tronul Țării Românești i-a fost dat lui Ștefan Surdul⁴⁸. De asemenea, nu credem că mai era posibil ca boierii din țară să-l primească înapoi, după ce s-a turcit. Dacă această revenire chiar și dacă s-ar fi produs, atunci calea exilului, în una dintre țările europene, așa cum va proceda în a doua jumătate a aceluiași an, unchiul său, Petru Șchiopul, era mult mai sigură decât o întoarcere la sud de Dunăre în calitate de demnitar otoman. În plus, procedul turcirii pretendenților⁴⁹ la scaunul domnesc reprezenta o soluție eficientă pentru a-i scoate pe aceștia din cursa pentru domnie, atât pe aspiranți cât și pe fiii acestora.

În perioada de după urcarea în scaun a lui Radu Mihnea, în anul 1611, izvoarele istorice îi vor menționa pe frații turciți ai lui Radu Mihnea, ca de exemplu, în scrisoarea din 1614, adresată de o parte din boierii munteni lui Radu Șerban: „în țeara noastră acum strigă hoge, că-ș ține acest domnu frații

⁴⁵ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p.291, nr. 839.

⁴⁶ Piatra se păstrează astăzi în muzeul mănăstirii Neamț.

⁴⁷ Exista pericolul de a fi omorât (C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*, a.1324-1881, vol. I (secolele XIV-XVI), București, 2001, p.307).

⁴⁸ *Hurmușaki*, vol. III, 1, p.148-150.

⁴⁹ Vezi și studiul lui N. Iorga, *Renegații în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc*, în *AARMSI*, seria II, tom XXXV, 1914 (extras).

și surorile în cas cu el și sănt turci”⁵⁰. Într-o scrisoare scrisă în jurul anului 1594, iunie 1, a lui Mihnea Turcitul către fiul său, Radu Mihnea, care pe atunci se afla la Veneția, sunt amintiți și „frații domniei tale, Ibrahim beg și Mustafa beg, și surorile tale, Ihuma-Catun și Caise-Catun” care „mult se închină Domniei Tale și-ți sărută mâinile ca unui mai mare frate a lor”⁵¹. Familiaritatea textului ne duce cu gândul la faptul că acești frați și surori ai lui Radu îi erau cunoscuți încă din timpul în care Mihnea se mai afla în scaun, adică s-au turcit și ei împreună cu tatăl lor. În condiții neclare vor apărea menționați în munții Neamțului „niște călugări, foști frați” ai lui Radu Mihnea, despre care s-a crezut că este vorba de aceiași fii ai lui Mihnea trecuți la islam⁵².

Nu știm ce s-a întâmplat cu chipul lui Mihnea Turcitul din pictura murală de la Bucovăț după părăsirea tronului și a credinței creștine. Acest chip este posibil să fi fost șters de pe pereții bisericii, ca a unui domn turcit. Totodată însă, odată cu urcarea lui Radu Mihnea în scaun, s-a făcut tot ceea ce era posibil pentru reabilitarea lui Mihnea Turcitul, fiul său știind foarte bine că și prin acest mijloc își poate asigura stabilitatea domniei⁵³. Prin urmare, chiar dacă chipul lui Mihnea a fost șters de pe pereții bisericii în perioada cuprinsă între 1591 și 1611, el putea fi repictat în locul unde a fost plasat pentru prima oară, în timpul domniilor repetate ale lui Radu Mihnea, sau ale fiului acestuia Alexandru Coconul. Nu același lucru se putea face cu chipul fratelui său mai mare, pictat și el pe pereții bisericii, dar răzuit după părăsirea credinței creștine.

Un ultim episod cunoscut din această istorie avea să se consume în anul 1636, în timpul soliei lui Jerzy Krasinski la Constantinopol, care în timpul călătoriei sale, pe când era la sud de Dunăre, a fost vizitat de un „anume Potarnak Mustafa, frate bun cu răposatul Radul voievod, domnul

⁵⁰ DIR, B, Țara Românească, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.269-270, nr. 243.

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. III, București, 1901, p.LII-LV.

⁵² S. Zotta, *Doi frați ai lui Radu Mihnea V. V. călugăriți în Moldova*, în *Revista arhivelor*, 1924, nr.1, p.136-137; N. Iorga, *Frații păgâni ai lui Radu Mihnea*, în *Revista Istorică*, X, 1924, nr. 4-6, p.81-82; Astăzi se cunosc câteva rezumate românești referitoare la acest act (DIR, A, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), p.524, nr. 6 la compartimentul documente îndoienice; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II (1621-1652), întocmit de M. Regleanu, I. Gheorghian, V. Vasilescu și D. Duca, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1959, p.61, nr. 220; *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment I, întocmit de M. Soveja, M. Regleanu, D. Tincușcu, M. Ciucă și G. Birceanu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1975, p.135, nr. 345).

⁵³ Vezi considerațiile noastre privitoare la revenirea în scaun a lui Radu Mihnea în a doua jumătate a anului 1611 și problema legitimării puterii în fața unei opoziții puternice din Țara Românească, în V. Constantinov, *op. cit.*, p.72-77.

Moldovei, om înaintat în vârstă, gros și mare, care fusese creștin și s-a turcit”⁵⁴. Este poate acel Radu, născut în anul 1584, în exilul tatălui său la Rodos, pictat pe pereții bisericii mănăstirii de la Bucovăț, pregătit pentru a-i urma tatălui său în scaun, dar forțat de împrejurări să îmbrățișeze un alt destin.

**Aspects of the Basarabs' history.
Interpretations of the chronicle of Bucovăț
Abstract**

The study addresses the matter of the mural painting of the church in Bucovăț and especially the new mural inscriptions found there during some repairs. The mural painting includes a scraped personage representation, and also an inscription that has been deleted. It is considered that the scraped face was depicting Vlad's cousin Mihnea II Turcitul and the deleted text would have referred to Mihnea II Turcitul, father of Radu Mihnea. The author considered that both forms currently removed from the walls of the church in Bucovăț belonged to the same person: son of Mihnea II Turcitul probably another Radu, not Radu Mihnea, who went with his father to Islam. It was painted on the walls of the church but because he became a Muslim it was then scraped, and the same happened for the text which was meant to designate him.

⁵⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P.Cernovodeanu, București, 1973, p.123.

ALIMENTAREA CU APĂ A ORAȘULUI IAȘI ÎN PERIOADA DOMNILOR FANARIOTE

Bobi APĂVĂLOAEI¹

Pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, Europa – mai ales partea Occidentală și Centrală, a acumulat o gamă variată de cunoștințe cu aplicabilitate largă în activitățile cotidiene. Câștigurile științifice, tehnice și medicale au creat premise favorabile pentru creșterea speranței de viață și a condițiilor de trai pentru locuitori. Drept urmare, populația „bătrânului continent” a crescut, între sfârșitul secolului al XVII-lea și sfârșitul secolului al XVIII-lea, de două ori, iar populația urbană de trei-patru ori. În veacul al XVIII-lea s-a construit în spațiul urban o masă arhitecturală cam de trei ori mai mare în raport cu cea lăsată moștenire de secolele precedente². În orașele din secolul al XVIII-lea, cartierele centrale, ale căror case datează din secolele XV-XVII, au densitățile cele mai mari, depășind adesea 500 de locuitori la hectar, în medie o familie de fiecare cameră. Cartierele periferice din veacul al XVIII-lea, adesea rezidențiale, au densități de trei ori mai mici ceea ce reprezintă un progres în privința securității, dar și o nouă concepție a raporturilor dintre om și spațiu³.

Aglomerarea marilor orașe de pe continentul european a creat dificultăți autorității centrale. Pe lângă ținerea sub control a unei populații tot mai numeroasă și pestriță, probleme precum aprovizionarea cu alimente și materii prime, întreținerea unei trame stradale ramificată, menținerea unor minime condiții de igienă au devenit din ce în ce mai anevoios de rezolvat. Pentru început, monarhii Europei au încercat să limiteze extinderea orașelor. La Paris, spre exemplu, regii Franței au încercat încă din secolul al XVI-lea să oprească extinderea capitalei. În secolul al XVIII-lea, prin reglementările din 1724 și 1765 s-au stabilit noi perimetre destinate construirii de case de

¹ Academia Română - Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

² Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. II, ediție Irina Mavrodin, București, 1986, p.139.

³ Idem, *Civilizația Europei Clasice*, vol. I, ediție A. A. Dobrescu, M. Gheorghe, București, 1989, p.372.

locuit. La începutul veacului al XIX-lea, Parisul depășise cu mult suprafața construibilă fixată de autoritatea centrală, fapt ilustrat prin noua centură de fortificație a capitalei franceze⁴. Cu aceleași probleme s-a confruntat și capitala Imperiului Otoman. În secolul al XVIII-lea autoritățile otomane au interzis primirea de noi locuitori, iar bărbații necăsătoriți au fost expulzați în satele și orașele de origine. Însă, în ciuda măsurilor restrictive, populația Istanbulului a continuat să crească, orașul devenind unul din cele mai aglomerate capitale din lume⁵.

Paralel cu eforturile de stopare a creșterii excesive a populației marilor orașe, puterea centrală a căutat să asigure un minim de condiții de trai pentru locuitori. Printre acestea, alimentarea cu apă a orașelor s-a numărat printre priorități. Aprovizionarea cu apă nu era importantă atât pentru asigurarea consumului alimentar⁶, cât mai ales pentru menținerea curățeniei și stingerea incendiilor. În secolul al XVIII-lea, la Londra funcționau nouă pompe cu aburi care aprovizionau orașul cu apă din Tamisa. La Paris abia spre finalul veacului al XVIII-lea, în 1782, pompele cu aburi introduse de frații Perrier au înlocuit vechile pompe, din secolul al XVII-lea, de la Pont-Neuf (Samaritaine) și podul de la Notre-Dame⁷. La Istanbul, aprovizionarea cu apă a locuitorilor era asigurată cu ajutorul cișmelor și băilor publice amenajate în preajma moscheelor construite de sultani sau de înalți demnitari otomani⁸.

Capitalele Țărilor Române extracarpatice s-au confruntat pe parcursul secolului al XVIII-lea cu aceleași dificultăți pe care le aveau marile orașe europene. Satisfacerea necesarului de apă, întreținerea tramei stradale și menținerea curățeniei, în contextul unei creșteri constante a populației, au fost în atenția domnilor fanarioți de la București și Iași.

Necesitatea alimentării orașului Iași cu apă potabilă dintr-o sursă externă a apărut odată cu mutarea definitivă aici a scaunului domnilor Țării Moldovei. Înainte ca Iașul să devină capitala Moldovei, necesarul de apă era satisfăcut prin izvoarele de pe marginea terasei Bahluiului și fântânile săpate în cuprinsul așezării⁹.

⁴ Jean-Louis Harouel, *Istoria urbanismului*, ediție A. Brătuleanu, București, 2001, p.61-63.

⁵ Murat Gul, *The Emergence of Modern Istanbul. Transformation and Modernisation of a City*, London - New York, 2009, p.15.

⁶ Din cauza deselor epidemii provocate de apa infestată, în Franța se generalizează consumul de vin și coniac, iar în Anglia cel de bere și ceai din apă fiartă (Pierre Chanu, *op. cit.*, 1989, p.363).

⁷ Idem, *op. cit.*, 1986, p.160; Jean-Louis Harouel, *op. cit.*, p.68.

⁸ Murat Gul, *op. cit.*, p.12-13.

⁹ Pentru problema alimentării Iașului cu apă, în afara monografiilor consacrate dedicate istoriei orașului, vezi și C. I. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași în cursul sec.*

Ridicarea urbei la rangul de capitală, în timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, a dus la îndeșirea treptată a locuirii pe terasa Bahluiului și la o contaminare a apelor freatice cu reziduuri din activitățile umane din ce în ce mai intense.

Din prima jumătate a secolului al XVII-lea avem deja informații că apa din oraș nu mai era bună pentru consum. Misionarul italian Petru Bogdan Baksic a notat, în anul 1641, că „apa nu e bună, e sărată; apa bună se găsește afară din oraș și se aduce de acolo”¹⁰. Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al IV-lea în vizita acestuia la Curtea domnului Vasile Lupu (1634-1653), a remarcat că apa e dulce și sănătoasă, dar cu toate acestea domnul a poruncit să li se aducă de băut bere și mied: „iar pentru noi domnul a pus să ni se dea bere și mied, căci în toată această țară nimeni nu bea apă goală, afară doar de câțiva”¹¹. Evlia Celebi a notat la 1659 că în Iași „nu se află nici o cișmea; toată populația bea numai apă adusă cu carele, în butoaie numite ciubăre”¹². Cu toate că nu avem nici o informație scrisă directă de la cronicari sau călători străini contemporani, se crede că în timpul domniei lui Vasile Lupu s-a realizat prima aducțiune de apă în capitală. Izvoarele arheologice atestă introducerea olanelor de ceramică, pentru aducerea apei în oraș și la Curtea domnească, de la mijlocul secolului al XVII-lea, fapt ce ar sugera că pe finalul domniei, după ce a terminat de construit feredecele, Vasile Lupu a întocmit prima rețea de aducțiune¹³.

Cea dintâi știre scrisă despre aprovizionarea cu apă proaspătă a orașului ne este oferită de Ion Neculce, care atribuie domnului Antonie Ruset (1675-1678) meritul de a fi realizat o aducțiune în anul 1676, cu ocazia renovării bisericii Sf. Nicolae Domnesc: „au direș clopotnița la Sfetei Neculaiu, o au șindilit peste tot și au făcut zidu împregiur și au zugrăvitu pristolul, cum să vede, și au adus și apă pe vale, pân-în zidul ceștii biserici, carei pe urmă cu vremea s-au astupat, netocmind-o nime”¹⁴. În jurul anului

XVIII și la începutul sec. XIX, în *Arhiva Românească*, III, 1939, p.193-273; Idem, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în *Arhiva Românească*, VI, 1941, p.311-323; Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu, *Lungul drum al apei pentru Iași. Istoricul alimentării cu apă și canalizării dulcelui târg*, Iași, 1995.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1973, p.233-234.

¹¹ *Ibidem*, vol. VI, partea I, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, 1976, p.59, 66.

¹² *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p.485.

¹³ Alexandru Andronic, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, p.66.

¹⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*, în *Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce*, ediție Tatiana Celac, Chișinău, 1990, p.296.

1710, Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel lauda apa de la fântâna Păcurari, de unde se aprovizionau cu apă locuitorii orașului: „la Iași este o fântână frumos zidită și vestită, de unde ia apă tot orașul și este destulă, de se și vinde în oraș”¹⁵, semn că în capitala Moldovei conductele pentru aducțiunile de apă erau insuficiente.

Începând cu perioada domniilor fanariote, alimentarea capitalei cu apă potabilă a devenit o problemă stringentă, așa cum o demonstrează numeroase documente interne și însemnările călătorilor străini. Prin urmare, domnia s-a implicat în captarea unor izvoare din vecinătatea orașului și aducerea apei în fața Curții domnești, de unde era distribuită orașenilor.

În timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica (1726-1733; 1735-1741; 1747-1748) s-a făcut, cu mari eforturi materiale și umane, alimentarea orașului cu apă din sursa Copou. După marele incendiu din 1723, care a mistuit capitala și Curtea domnească, domnul a întrezărit necesitatea și posibilitatea de a aproviziona orașul cu o sursă constantă de apă, atât pentru consumul orașenilor, cât și pentru a se putea interveni cu succes în cazul unui nou pârjol. Cronicarul Ion Neculce a consemnat că după primii trei ani de domnie, Grigore Ghica a refăcut mănăstirea și casele de la Frumoasa, Curtea domnească, precum și „două cișmele, fântâni aduse pre oale, cu multă cheltuială, una dinaintea porții curții domnești și una dinaintea feredeului. Așijdere și feredeul l-au mai tocmit”¹⁶. *Cronica Gbicleștilor* prezintă realizările domnului astfel: „mai văzând domnul că Iașul ducea mare lipsă de apă de băut și de aceea oamenii erau nevoiți în timpul verii să bea orice apă găseau și se îmbolnăveau de fel de fel de boli, s-a hotărât să înlătore acest neajuns al lipsei de apă. Cu multe cheltuieli a adus apă limpede și bună de băut și a zidit trei fântâni în fața curții, orânduind și o anumită răsplată pentru unul din acei meșteri străini aduși din altă parte, ca să aibă grijă de aceste fântâni, așa că și acest fapt este de mare pomenire pentru domn, căci un astfel de oraș era lipsit de apă bună de băut”¹⁷.

Hrisovul domnesc din 10 februarie 1741, întărit ulterior în mai multe rânduri, aduce lămuriri asupra modului cum a fost adusă apa în oraș. Domnul a mulțumit celor doi meșteri suiulgi străini, Constantin și Dima, care au întocmit și întreținut conductele de apă mai ales în timpul ocupației rusești din anii 1735-1739. Drept răsplată Grigore Ghica le-a fixat un salariu de 30 de lei de om pe lună, tainuri de la Curtea domnească, lemne de ars,

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1983, p.351.

¹⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p.430.

¹⁷ *Cronica Gbicleștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p.293.

precum și două calfe, ajutoare scutite de dări¹⁸. Faptul că în timpul ocupației rusești fântânile din oraș au fost stricate este întărit de relatarea lui Kelemen Mikes, care a menționat într-o scrisoare din 22 iulie 1739 că la Iași „apă trebuie cărată de departe”¹⁹.

Locul de unde era adusă apa pe olane nu este indicat în mod direct. Într-un document din 14 mai 1743 este menționată „cărarea haznalii” în Muntenime, în malul Rîchii, deci în zona dealului Copou²⁰. Din documentul din 6 decembrie 1751, prin care se delimitau locurile de dugheni de pe Ulița Mare ale mănăstirilor Galata și Adriano din Rumelia, aflăm că „apa haznalei gospod” trecea prin fața porții mănăstirii Trei Ierarhi, la intersecția Podului Vechi cu Ulița Mare²¹. Din cele două documente putem deduce că apa era captată de undeva din zona Muntenime-Copou și era adusă în oraș, în fața porții Curții domnești, pe lângă latura de est a Uliței Mari (Fig. 1).

Incendiul din 1751, din timpul domniei lui Constantin Racoviță (1749-1753; 1756-1757), a mistuit toată munca depusă de Grigore Ghica. Orașul, cu bisericile și mănăstirile sale, Curțile domnești și haznaua din fața lor au fost arse în întregime. Noul domn, Grigore Matei Ghica (1753-1756) s-a străduit să refacă o parte din ctitoriile tatălui său. Potrivit letopisețului lui Pseudo-Enache Kogălniceanu: „văzând domnul pomenile ce făcuse tatăl mării-sale, Grigore-vodă, în Moldova, s-au îndemnat și mările-sa de au făcut o hazne mică, în trii colțuri la poarta Curții domnești, denainte haznalii cei mari a tătâne-său, cu trii șuruburi”²².

Revenit în domnie, Constantin Racoviță, a făcut și el o cișme în fața Curții domnești, așa cum rezultă din actul din 28 aprilie 1756 prin care domnul a întărit meșterilor suulgii Dima și Constantin un loc de dughene în preajma haznalelor, ca semn de mulțumire pentru munca depusă la restaurarea aducțiunilor de apă²³. Frații Dima și Constantin au primit de la același domn, drept răsplată pentru repararea feredeului de la Curtea Domnească, o bucată de loc domnesc în fața porții mănăstirii Trei Ierarhi²⁴.

¹⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, Acte interne (1741-1755), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2001, d. 9, p.540.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1997, p.204.

²⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, d. 400.

²¹ *Ibidem*, d. 670 și d. 671.

²² Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patru domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1987, p.67; vezi și *Cronica Ghiculeștilor...*, p.701.

²³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, Acte interne (1756-1770), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2004, d. 16.

²⁴ *Ibidem*, d. 64.

Prin documentul din 15 august 1756, Constantin Racoviță a făcut un istoric al aducțiunii de apă la Curtea Domnească de către meșterii suiulgii Dima și Constantin, special aduși de la Constantinopol. Pentru buna funcționare a haznalelor, domnul a fixat un perimetru de siguranță în jurul fântânilor, care nu putea fi împresurat de vecini, precum și o pază permanentă alcătuită dintr-un căpitan și doi slujitori de la agie. Ca să se evite necuviințele de la cișmele, s-a instituit regula ca bărbații să folosească haznaua nouă a lui Grigore Matei Ghica, iar femeile să ia apă de la haznaua veche a lui Grigore Ghica. O atenție deosebită s-a acordat protecției conductelor ce alimentau cișmelele. Indiferent de statutul proprietăților pe care le străbătea, nimeni nu avea voie să construiască, să sădească pomi sau să depoziteze gunoi pe o lățime cuprinsă între patru și șapte stânjeni de o parte și de alta a conductei de apă. Traseul conductei de olane venea de la Ganscă, probabil din „mahalaua Muntenimii, pe Ulița Păcurariului, la Râpa de Sus”, informație care rezultă dintr-un document din 9 octombrie 1756²⁵, cobora pe Ulița Mare și se oprea în fața porții Curții domnești. De-a lungul acesteia nimeni, indiferent de starea socială, nu avea voie să ia apă pentru uzul propriu²⁶.

Meșterii suiulgii Dima și Constantin au lucrat și pentru mănăstirea Trei Ierarhi. În schimbul reparațiilor făcute la feredeuul mănăstirii, egumenul așezământului a dăruit meșterilor de la Constantinopol, în 1761, locul cu pivniță al vechilor școli ridicate de Vasile Lupu²⁷.

Urmând exemplul înaintașilor săi, domnul Grigore Alexandru Ghica (1764-1767; 1774-1777)²⁸ a făcut noi cișmele la poarta mănăstirii Sf. Spiridon și la mănăstirea Golia: „văzând că s-a înmulțit norodul în Eși și apa le este puțină, au socotit să aducă apă să aibă săracii îndistul. Și așa au adus din trii-patru locuri, cu mari cheltuială, făcând douai cișmele minunate și frumoasă, plini de apă, la poarta lui Sfeti Spiridon și altă cișme la poarta Golii, și accia și mai frumoasă și cu mari hazne, cari adăpa tot norodul”²⁹. Pentru repararea și extinderea conductelor de apă, domnul a cerut voie sultanului să cumpere patru sute de țevi de plumb de la Constantinopol, deoarece se credea că acestea păstrează mai bine calitățile apei. Sultanul Mustafa al III-lea a încuviințat la 23 martie 1766, arătând că „apele de la

²⁵ *Ibidem*, d. 60.

²⁶ *Ibidem*, d. 53.

²⁷ *Ibidem*, d. 375-376.

²⁸ Cristian Amărieuței, *Vechi și nou în Iași din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Observații preliminare, în Civilizație urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente* (ed. Laurențiu Rădvan), Iași, 2006, p.179-202.

²⁹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p.119.

unele cișmele pe care locuitorii și supușii statorniciți în principatul Moldovei le-au băut și le-au folosit mereu, odată cu trecerea timpului au căpătat iz și de aceea, pentru repararea și refacerea cișmelelor a fost nevoie de patru sute bucăți de țevi de plumb, dar neputând fi procurate în Moldova, au fost cumpărate de la Poarta fericirii mele patru sute de bucăți de țevi de plumb, pentru repararea drumurilor ce trebuie reparate”³⁰.

În așezământul lui Grigorie Alexandru Ghica dat mănăstirii Sf. Spiridon în anul 1765, domnul menționează aducerea apelor aici: „deosebitu fiind trebuință nu numai pentru spital ce și pentru a obștii folos și odihnă de îndestulare de apă, iarăși prin a noastre domnești cheltuiiele ziditu-s-au din nou doao ceșmele alătore cu poarta cea mare a numitului sfințitu lăcașu cu haznalele dinnăuntru mănăstirii, ca să fie atât pentru trebuința lui și a bolnavilor, cât și celor de pe împregiurul lui și a obștii. Din care haznalele fiind apă de prisosită s-au rânduuit și la altă ceșme ce s-au mai făcut iarăși prin a noastră cheltuială la răspântiile Uliței Strâmbe, iarăși pentru îndestularea obștii”³¹ (Fig. 1).

Acum este atestată și prima inițiativă privată de aducerea apei de la Copou. Boierul Ioniță Cantacuzino hatman, cu ajutorul lui Dima suiulgiu, a captat un izvor la Copou, pe care l-a adus la reședința sa din Iași folosindu-se parțial de conductele de la mănăstirea Sf. Spiridon³².

Pentru a se tocmi haznalele de la mănăstirea Golia, Grigorie Alexandru Ghica, a cumpărat un loc de la poarta acesteia, la 9 iunie 1766: „afară de apa ce s-a adus la mănăstirea Sfântului Spiridon s-a adus și altă apă, deosebită, la mănăstirea Golia, după cum să văd și la parte și la alta. Dar fiind trebuință ca să se scoată haznaua de la Golia afară la uliță și mănăstirea ne având loc pentru trebuința haznalei, fiind un loc de casă cu pivniță de piatră lângă zidul mănăstirii Golia... s-au luat dintru dânsul și s-a dat mănăstirii Golia, pentru scoaterea și facerea haznalei afară”³³.

Eforturile acestui domn, dar și a predecesorilor săi, de a alimenta capitala cu apă potabilă au fost evidențiate de Frederick Calvert, lord Baltimore, care a observat, în anul 1764, că râul Bahlui era folosit doar la spălatul rufelor, iar pentru băut se folosea apa adusă din munți prin olane³⁴.

Activitatea fraților Dima și Constantin a încetat în anul 1777, când printr-un hrisov dat la 17 iulie a fost numit suiulgiu Gheorghe, „om vrednic

³⁰ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-orientale (1711-1821). Documente turcești*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1984, d. 157.

³¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, d. 626.

³² *Ibidem*, d. 625 și d. 627.

³³ *Ibidem*, d. 715.

³⁴ *Călători străini...*, vol. IX, p.496.

la treaba suiulgiului și vrednic a purta de grijă pentru toate apele și haznalele...cum pre largu să arată la anafora dumlorsale veliților boieri, care s-au întărit de domniia me”³⁵.

Suiulgiul Gheorghe reappare în vremea lui Constantin Dimitrie Moruzi (1777-1782), în martie 1782. Domnul „i-a dat lui în seamă și purtarea sa de grijă toati apile și haznelile, atât cele vechi ce sunt făcute mai denainte, ca și aceste ce sunt făcute de domnie mea acum, pintru care datoriu să fie Gheorghe suiulgiul de-a pururea și în toată vremea a ține apile deplin, cu toate drumurile lor tocmita și haznelile curate și grijite cu îndestulă apă veștitorilor orașani”. Recunoscând importanța slujbei, domnul a miluit pe meșter și pe oamenii săi cu scutiri de taxe. Cu această ocazie s-a alcătuit și o epitropie formată din boierii Ioan Cantacuzino, Ioniță Canta și Manolache Balș, care trebuia să țină evidența cheltuielilor necesare întreținerii cișmelelor³⁶.

După încheierea războiului ruso-austro-turc din anii 1787-1792, distribuția apei în Iași a fost din nou reglementată. La 12 iunie 1793, domnul Mihail Constantin Șuțu (1792-1795) l-a numit pe Chiriac suiulgiu în fruntea gospodăririi apelor din capitală. În sarcina acestuia și a oamenilor din subordine intra îngrijirea a trei cișmele din vremea lui Grigore Alexandru Ghica, a nouăsprezece haznele făcute de Constantin Dimitrie Moruzi, precum și a ferelelor de la Beilic și de la Curtea domnească³⁷.

Cu toate eforturile depuse de domnii Constantin Dimitrie Moruzi și Mihail Constantin Șuțu, la începutul secolului al XIX-lea alimentarea cu apă a Iașului era destul de precară. Într-o amplă radiografie a societății moldovenesti, medicul Andreas Wolf a criticat în termeni destul de aspri felul în care capitala era alimentată cu apă. El a laudat inițiativa unor domni de a aduce apă prin uluci de lemn și de a face prin piețele orașului cișmele și havuzuri, însă a condamnat lipsa de îngrijire și a arătat că doar patru fântâni din douăzeci erau funcționale. Potrivit scrierilor doctorului, cele mai bune izvoare se aflau la Păcurari și la Galata: „primul țâșnește cam la o jumătate de oră de extremitatea de vest a orașului, pe dealul Copoului, al doilea, în partea de sud, nu departe de mănăstirea Cetățuia, spre mănăstirea Galata”³⁸.

Problema alimentării cu apă a fost remediată de Alexandru Moruzi în anii 1802-1806. Potrivit cronicii lui Manolachi Drăghici „el a adus din

³⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, Acte interne (1771-1780), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2005, d. 300.

³⁶ *Ibidem*, vol. VIII, *Acte interne (1781-1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2006, d. 79.

³⁷ *Ibidem*, vol. IX, *Acte interne (1791-1795)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, 2007, d. 177.

³⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, București, 2001, p.1276.

Țarigrad meșteri suiulgi care au îndreptat cursul multor izvoare mari de la Ciric către Iași și cu greu au suit apa până la al doilea nivel al cerdacului de la poarta Goliei. De acolo, prin numeroase țevi, apa era dirijată către curțile boierești și către marginea drumurilor, așa cum cereau nevoile comunității...A mai coborât vodă Moruzi și alte ape de la Copou pentru îndestularea părții de sus a Iașului³⁹.

Strădania domnului de a alimenta orașul cu apă a fost surprinsă și într-o serie de documente interne emise între 1803-1806⁴⁰. Potrivit acestora, domnul a continuat munca tatălui său Constantin Moruzi, care din banii săi a adus apă în oraș de la Ciric și Șapte Oameni. Pe lângă izvoarele captate de părintele său, ce însumau 22 de măsuri de apă curgătoare, domnul a sporit cantitatea de apă prin noi captații întreprinse pe dealul Ciric, Șapte Oameni și Aroneanu, ajungând astfel la 57 de măsuri de apă. Toată apa era trecută peste valea Ciricului și a Cacainei prin viaducte de piatră și adusă la haznaua de la mănăstirea Golia. De aici, ea era distribuită la 16 cișmele obștești și la 12 boieri mai importanți (Fig. 2).

Întreaga lucrare a costat 100.000 de lei, fără a impune locuitorilor noi biruri. Pentru întreținerea lucrării a fost numit un suiulgibașă ajutat de șase suiulgi cu leafă lunară, precum și patru pietrari și patru olari scutiți de bir care să lucreze în caz de nevoie. Aceștia erau subordonați unei epitropii alcătuită din cinci boieri, care administra, împreună cu negustorul Andrei Pavli, sumele de bani necesare.

Apa de la Golia a acoperit doar necesarul părții de jos a orașului. Pentru îndestularea cu apă a părții de sus, Muntenimile și Copoul, Alexandru Moruzi a îngăduit unui grup de boieri să se asocieze pentru efectuarea unor captări din această zonă a orașului. La tovarășie au participat nouă boieri mari ai țării, care au reușit să adune 19 măsuri de apă. Bazinul principal de captare era în curtea hatmanului Săndulache Sturza, de unde apa era distribuită logofătului Constantin Balș, logofătului Costache Ghica, vornicului Iancu Leu, hatmanului Neculai Stratulat, vistiernicului Alecu Balș, vornicului Lupu Balș, postelnicului Nicolaie Balș și lui George Tufecci bașa (Leondari)⁴¹.

³⁹ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție C. Mihăescu-Gruu, Gruparea culturală „Europa în România”, 1998, p.228.

⁴⁰ *Uricariului. Cuprinzătoriu de brisoave, anaforale, tratate și alte acte a le Moldo-Valabiei*, sub redacțiunea lui Teodor Codresco, partea a patra, Iași, Tipografia Buciumului Romanu, 1857, p.97, 103, 167; *Ibidem*, vol. V, Iași, 1862, p.38-48.

⁴¹ Vasile Panopol, *Apa la Iași. Documente*, în *Ioan Neculce*, fascicula 8, 1930, p.129-137.

În anii ocupației rusești din 1806-1812, Manolachi Balș a zidit biserica Sf. Nicolae cel Sărac de lângă casele sale, iar la poartă a făcut o cișmea cu o statuie de piatră care reprezenta un eremit⁴².

Eforturile domnului Alexandru Moruzi și a marilor boieri de a aproviziona capitala cu apă potabilă au fost prezentate și de câțiva călători străini de la începutul veacului al XIX-lea. Prințul Dimitri Bantâș-Kamenski a relatat, într-o scrisoare din anul 1808, că „râul Bahlui, care curge prin Iași, nu merită nici o atenție, din cauza apei sale stătute și a miasmelor pestilențiale. Pentru băut se folosește apă bună din fântâni”⁴³. Feodor Karacsay a constatat în 1817 că „de fântâni cam duce lipsă orașul; apa este adusă de obicei în oraș prin uluci de lemn, de aceea sunt o mulțime de sacagii care duc apa din casă, în schimbul unei plăți neînsemnate. Se mai găsesc și cisterne și câteva puțuri cu găleata”⁴⁴.

Cercetările arheologice întreprinse în diferite puncte ale vetrei istorice a orașului Iași, au surprins numeroase fragmente din rețelele de conducte de olane din ceramică, dar și din lemn, amenajate pe parcursul veacurilor XVII-XIX. Ca o caracteristică generală se remarcă grija deosebită a meșterilor pentru integritatea rețelei. Conductele de olane erau îngropate la adâncimi de circa 1 m față de nivelul medieval de călcare și erau așezate pe un pat de cărămizi sau de piatră. Îmbinările segmentelor erau „cimentuite” cu mortar de var și câlț. De cele mai multe ori conductele erau protejate de o îmbrăcăminte din pietre sau cărămizi dispuse în triunghi și bine prinse în mortar de var. În căutarea unor soluții care să confere lucrării mai multă rezistență, s-au folosit trunchiuri de copaci scobiți prin mijloc. Modul de întocmire a rețelilor de aducțiuni de apă de la Iași ilustrează priceperea meșterilor suiulgi, în marea lor majoritate aduși de la Istanbul. Tehnicile folosite de meșteri au fost des folosite în epocă și pot fi ușor regăsite în scrierile arhitectului antic Vitruviu, pe a cărui operă s-au pus bazele arhitecturii renascentiste și moderne⁴⁵.

Traseele urmate de conductele descoperite cu greu pot fi reconstituite. Aducțiunile construite de Grigore Ghica și Grigore Matei Ghica în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost identificate în lungul bulevardului Ștefan cel Mare. Rețeaua ce cobora de la Copou spre Mitropolie, pe partea de vest a străzii, poate avea legătură cu aprovizionarea cu apă a feredeilor construite de Vasile Lupu pe lângă mănăstirea Trei Ierarhi. Mai multe asemenea

⁴² Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p.238.

⁴³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I (1801-1821), vol. îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, 2004, p.403.

⁴⁴ *Ibidem*, p.766.

⁴⁵ Vitruviu, *Despre arhitectură*, ediție G. M. Cantacuzino, Traian Costa, Grigore Ionescu, București, 1964, p.349-354.

„suiuri de apă”, au fost descoperite cu ocazia cercetărilor efectuate de Nicolae și Voica Pușcașu⁴⁶ și Alexandru Andronic⁴⁷.

Traseul de conducte ce cobora de la Copou spre Curtea domnească a fost localizat pe partea de răsărit a bulevardului Ștefan cel Mare. Cișmelele Curții domnești au fost scoase la lumină, cu ocazia unor lucrări edilitare, în zona intersecției bulevardelor Anastasie Panu și Ștefan cel Mare, în fața Palatului Culturii⁴⁸ (Fig. 1). Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul veacului următor, în legătură cu înființarea casei apelor de la Golia de către Grigore Alexandru Ghica și domnii din familia Moruzi, datează o parte din conductele găsite în incinta mănăstirii Sf. Sava, în curtea liceului „Vasile Alecsandri” și în spatele Magazinului „Moldova”. Traseul descoperit în perioade diferite, de echipe de arheologi distincte, cu ocazia unor construcții de edificii noi sau de reabilitare a unor monumente istorice, nu mai poate fi astăzi reconstituit cu precizie. Totuși, olanele găsite par a fi orientate pe un aliniament format de mănăstirile Golia, Sf. Sava și Palatul Culturii (Fig. 1 și 2). Săpăturile de salvare ocazionate de edificarea proiectului Palas a oferit posibilitatea de a studia anexele și fortificațiile Curții domnești, precum și o parte din locuințele orașenilor construite cu precădere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cu acest prilej au fost cercetate un număr de circa zece trasee de conducte de ceramică și de lemn, folosite, în primul rând, la aprovizionarea anexelor gospodărești ale Curții⁴⁹.

Cu toate că domnii fanarioți au investit resurse materiale și umane consistente în amenajarea de noi și noi rețele de aducțiune a apei, sistemul – așa cum au arătat deseori și călătorii străini, era departe de a fi unul funcțional. Domnii Țării Moldovei au instituit măsuri ferme pentru protejarea traseelor de alimentare cu apă, dar proprietarii terenurilor pe care treceau conductele au găsit subterfugii pentru ocolirea dispozițiilor domnești. Cercetările arheologice efectuate în diferite puncte ale orașului au evidențiat faptul că de cele mai multe ori conductele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost deranjate de fundațiile de piatră a unor clădiri construite la puțin timp după darea în funcțiune a aducțiunilor de apă⁵⁰.

Alimentarea cu apă proaspătă a orașului Iași a continuat să fie problematică și în perioada epocii moderne. Abia cu realizarea aducțiunii din

⁴⁶ Nicolae Pușcașu, Voica Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în RMM, 1983, nr. 2, p.23.

⁴⁷ Alexandru Andronic, *op. cit.*, p.66 și fig. 3 și 4.

⁴⁸ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iași vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a, Iași, 2007, p.285 și n.228.

⁴⁹ Stela Cheptea, *Strada – element de civilizație urbană*, în *Politică, diplomație și război. Profesorul Gheorghe Buzatu la 70 de ani* (coord. Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea), Craiova, 2009, p.69-82.

⁵⁰ Alexandru Andronic, *op. cit.*, p.90, fig. 3.

sursa Timișești, din anii 1907-1911, necesarul de apă pentru locuitorii orașului a fost acoperit în condiții satisfăcătoare⁵¹.

The water distribution system in Jassy during the phanariotes' epoch

Abstract

In the 18th century the population of Europe increased very much. Generally speaking, the number of inhabitants in the entire Europe doubled and for cities one can speak of even a three to four times increase. In order to provide a minimum comfort for its citizens the local and central authorities took care of the water distribution system, the street network maintenance and also of assuring cleanness. From London to Istanbul, water supply was a top priority of all the big European capitals.

Therefore, in the 18th century, the surface of Jassy, the capital city of Moldavia, increased constantly. Despite frequent wars, plagues and fires, the inhabitants' number increased, forcing the Phanariote rulers to take some specific measures in order to supply running water to the city. Following the damages caused by fires and the military occupation, the rulers of Ghica, Racovița and Moruzi families invested a considerable amount of financial and human resources in order to achieve such goal. Jassy was provided with fresh water from Copou and Cîrcic springs. The Phanariote rulers used skilled craftsmen coming from Istanbul, but even with their input pipelines were often broken (clogged) due to the lack of care.

List of Illustrations:

- Fig. 1. The city of Iași in the second half of the 18th century. Probable water adduction itineraries: 1. Copou Hill - Muntenime; 2. The Princely Court; 3. St. Spiridon Monastery; 4. Golia Monastery; 5. The Main Street; 6. The Three Hierarchs Monastery; 7. The Metropolitanate; 8. The Crooked Street; 9. Barnovschi Monastery; 10. Beilic. Processing from the plan of the city of Iași prepared by Russian engineers in 1769.
- Fig. 2. The city of Iași during the first half of the 19th century. The location of public drinking fountains built by: 1. Stone aqueduct of Căcăina; 2. Water tower of the Golia Monastery; 3. St. Spiridon Monastery; 4. Flour Market; 5. Barboi Monastery 6. Shoemaker's; 7. Papafil Street; 8. St. Friday Monastery; 9. Beilic; 10. Sts. Constantin and Elena Church; 11. Wall of the princely court; 12. Turkish Inn; 13. Three Hierarchs Monastery; 14. St. Sava Monastery; 15. The Metropolitanate; 16. The Germans' Street; 17. The Upper Market's Street; 18. The princely court. Processing *apud Planul apelor capitalei ridicat în anul 1843 și pus în aplicare de domnitorul prințul Mihail Sturza*, (Plan of watercourses in the capital city made in 1843 and applied by prince Mihail Sturza), elaborated by Mihailic de Hodocin.

⁵¹ Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu, *op. cit.*, p.101-106.

Fig. 1.

Orașul Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Traseele probabile ale aducțiunilor de apă: 1. Dealul Copou-Muntenime; 2. Curtea domnească; 3. Măn. Sf. Spiridon; 4. Măn. Golia; 5. Ulița Mare; 6. Măn. Trei Ierarhi; 7. Mitropolia; 8. Ulița Strâmbă; 9. Măn. Barnovschi; 10. Beilic. Prelucrare după planul orașului Iași întocmit de ingineri ruși în anul 1769.

Fig. 2.

Orașul Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Apasarea cișmelelor publice construite de Alexandru Moruzi: 1. Apeductul de piatră de pe Cacaina; 2. Casa apelor de la Măn. Golia; 3. Măn. Sf. Spiridon; 4. Tg. Făinei; 5. Măn. Barboi; 6. Cizmăria; 7. Ulița Papafil; 8. Măn. Sf. Vineri; 9. Beilic; 10. Bis. Sf. Constantin și Elena; 11. Zidul Curții domnești; 12. Hanul Turcesc; 13. Măn. Trei Ierarhi; 14. Măn Sf. Sava; 15. Mitropolia; 16. Ulița Nemțească; 17. Ulița Tg. de sus; 18. Curtea domnească. Prelucrare după *Planul apelor capitalei ridicat în anul 1843 și pus în aplicație de domnitorul prințul Mihail Sturza*, întocmit de Mihailic de Hodocin.

ROLUL ARHIEPISCOPULUI DIMITRIE SULIMA ÎN CONSTRUCȚIA CATEDRALEI ȘI CLOPOTNIȚEI DIN CHIȘINĂU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

*Alla CEASTINA*¹

Considerații preliminare. Prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă etapa finală de constituire a arhitecturii clasice, fiind, din aceste considerente, grație realizărilor sale, definitorie și importantă. Dezvoltarea social-economică și politică a avut un impact deosebit asupra tuturor domeniilor artei, inclusiv asupra arhitecturii din Basarabia, influențată de evoluția clasicismului rus. Bibliografia de specialitate face numeroase trimiteri la viața și opera arhitecților basarabeni, evidențiind etapele istorice de formare a planului urbanistic al Basarabiei în secolul al XIX-lea și tendințele generale și specifice de dezvoltare ale arhitecturii. Totuși, acest subiect a fost tratat în mod tangențial, fie în lucrări generale despre arta națională, fie în contextul unor analize succinte ale studiilor privind istoria arhitecturii, în majoritatea cazurilor problema fiind tratată sumar, într-un context mai amplu sau în alte limite cronologice.

După anexarea Basarabiei la Rusia în 1812, guvernul era preocupat atât de restabilirea economiei provinciei devastate în urma operațiilor militare, cât și de construirea unor noi orașe și refacerea celor vechi sau deteriorate. În domeniul construcției orașelor, în regiunea basarabeană începe perioada de reconstruire capitală, care necesita atât bogate resurse materiale, cât și prezența specialiștilor calificați din variate domenii adiacente. Studiind documentele de arhivă și unele lucrări ale cercetătorilor autohtoni, putem reconstitui procesul de construire a orașelor basarabene în baza ansamblului arhitectural al orașului Chișinău și a creației arhitecților din Basarabia. În acest context, considerăm binevenită evidențierea unor aspecte noi legate de creația arhitecților A. Melnikov, M. Ozmidov, B. Eitner ș.a.

Catedrala Nașterea Domnului din Chișinău: istoricul construcției. Ideea construirii catedralei *Nașterea Domnului* la Chișinău îi

¹ Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, CHIȘINĂU.

aparține arhiepiscopului Dimitrie Sulima. De viță nobilă, s-a născut în 1772, în gubernia Harkov, fiind botezat cu numele de Daniil. În 1795 a absolvit seminarul teologic din Poltava, unde și-a început activitatea ca profesor de poezie și retorică. În 1797, după hirotonisirea în rangul de preot, și-a continuat activitatea la Poltava. În 1800 a fost hirotonisit protoiereu, iar în 1806 a fost „transferat” în orașul Nikolaev, la catedrala marină, fiind desemnat „profesor de drept, logică și elocvență”². Vestea despre talentatul cărturar protoiereul Daniil a ajuns și la împuțernicitul cu problemele religioase ale Moldovei și Valahiei.

Conform raportului și cererii personale a exarhului, Înaltpreasfințitul mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, Daniil Sulima a fost chemat la Iași în 1811, „pentru încercarea în practică și cunoașterea afacerilor”³. După aceasta, protoiereul Daniil Sulima, numit vicar al episcopiei, a fost tuns în monahism și a „primit cinul călugăresc cu numele de Dimitrie în mănăstirea Golia”⁴. După 1812, ÎPS Dimitrie Sulima, episcop de Bender/Tighina și Akerman, devine arhiepiscop de Chișinău și ajutorul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Din 1821 a administrat eparhia Basarabiei din funcția de arhiepiscop de Chișinău și Hotin, pe parcursul a 33 de ani, devenind, după trecerea la Domnul a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, primul său succesor. Îndeplinind în toate canoanele bisericești, a devenit modelul „celui mai grijului părinte și un adevărat slujitor al Domnului”⁵.

Istoria edificării ansamblului arhitectural al Catedralei *Nașterea Domnului* împreună cu clopotnița este relatată în detalii în documentele păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova. În fondul arhivistic al Consiliului Suprem al Basarabiei, în dosarul privind alocarea sumei necesare de bani pentru construcția în perioada anilor 1827–1828, se menționează că „... guvernatorul plenipotențiar al regiunii Basarabia, la ședința preliminară cu Preasfinția sa Arhiepiscopul de Chișinău Dimitrie, recunoscând în timpul aflării sale în oraș necesitatea construirii la Chișinău a unei catedrale noi, a invitat din Sankt Petersburg pe Avraam Melnikov – profesor de arhitectură al Academiei Imperiale de Arte – pentru elaborarea planului arhitectural de construcție a catedralei, a fațadelor sale și a clopotniței”⁶.

Contele Mihail Voronțov, care în 1828 a devenit general-governator al Basarabiei și Novorosiei, a insistat ca proiectul noii catedrale să fie

² *Chișinenschie eparhialnii vedomosti* (Кишиневские Епархиальные ведомости), Chișinău, 1867, nr. 1, p.8.

³ *Ibidem*, p.9.

⁴ *Ibidem*, p.10.

⁵ *Ibidem*, p.3.

⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 3, inv. 1, dosar 1170, f. 4.

comandat arhitectului venit din capitală. În acest context, se impune prezentarea câtorva date privind biografia acestuia. Avraam Melnikov (1784–1854) s-a născut la 30 iulie 1784 în localitatea Oranienbaum, în familia unui slujitor al bisericii din palat. Din 1795 își face studiile la școala de educație de pe lângă colegiul Academiei de Arte. În perioada anilor 1800–1806 urmează clasa de arhitectură a Academiei și obține diploma de pictor. Ulterior, în anii 1808–1811, A. Melnikov face studii de perfecționare în orașele italiene, studiind renumite ansambluri arhitecturale. În 1812 este recunoscut ca specialist în arhitectură, grație profesionalismului și studiilor urmate.

Vizita în Italia a lăsat o amprentă deosebită asupra creației lui A. Melnikov, opera sa fiind direct legată de clasicism, una din cele mai elocvente perioade de dezvoltare a arhitecturii ruse. S-a apreciat că acestuia, „discipolului lui A. Zabarov, îi revine înalta misiune istorică – de a finisa și a culmina evoluția școlii clasice ruse în arhitectură”⁷. A. Melnikov este autorul unor renumite monumente arhitecturale, precum Biserica Nikoliskaia (cu hramul *Sfântul Nicolae*) din Sankt Petersburg, Biserica *Adormirii Maicii Domnului* din Novgorod și catedrala din Kazan (toate în Rusia).

Catedrala *Nașterii Domnului* din Chișinău prezintă una din creațiile majore ale perioadei clasice din arhitectură în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Planul construcției este simetric, ceea ce a permis amplasarea clădirii pe un spațiu deschis. Piatra de temelie a noii catedrale a fost pusă pe data de 11 mai 1830. Locul ales pentru construcție era umed, indicând prezența apelor subterane, motiv pentru care adâncimea fundației a fost mărită de la doi la cinci metri, fiind preconizate și măsuri suplimentare de drenare și izolare a apelor. Atât soclul, cât și fundamentul au fost ridicate din piatră neprelucrată, locală. Din cauza apelor subterane, prezente practic chiar la limita inferioară fundamentului construcției, catedrala s-a proiectat și construit fără spații de subsol, iar pereții până la nivelul soclului erau acoperiți cu pământ. În primul an al efectuării lucrărilor a fost construit fundamentul clădirii, în 1832 au fost finalizați pereții și cupola. Acoperișul și cupola catedralei au fost vopsite în culoare verde. „În procesul de construcție a catedralei din Chișinău, A. Melnikov a folosit experiențele acumulate pe parcursul construirii Bisericii din *Nikoliskoe* (*Sf. Nicolae* – n. n.) și la proiectarea catedralei *Isakievski* (Catedrala *Isakievsk*, Rusia – n. n.). Partea de jos a catedralei din Chișinău, mărită de câteva ori, practic repetă primul nivel al bisericii *Nikoliskoe*, iar forma cupolei de tip conic cu felinare prezintă analogii cu proiectele catedralei *Isakievski*. Rezultate perfecte au fost atinse grație asocierii libere a elementelor proiectelor anterioare și

⁷ М. Тубли, *Авраам Мельников*, Ленинград (M. Tubli, *Avraam Melnikov*, Leningrad), 1980, p.128.

*a raportului masei clădirilor*⁸.

Motivul fundamental al arhitecturii clasiciste prezintă contrastul între finețea pereților și colonade, care fusese folosit cu succes de A. Melnikov cu un deosebit laconism și simplitate a procedeelelor arhitecturale și a mijloacelor disponibile. *„Prin claritate construcțională, similară cu lapidară, se caracteriza și clopotnița cu patru nivele. Ea era amplasată pe axa catedralei est-vest la o distanță de 40 m de la clădirea principală. Ferestrele clopotniței au vârfuri semiovale la nivelul doi și patru, iar la nivelul trei posedă vârfuri dreptunghiulare, decorate cu pilaștri cu capiteluri ionice (conform proiectului, inițial se preconizau capiteluri corintice). La nivelul unu se amplasa o biserică, din care considerente erau proiectate ferestre semiovale deasupra ușilor*⁹.

Interiorul catedralei *Nașterea Domnului* din Chișinău se deosebea prin strictețea elementelor arhitecturale. Conform propunerii contelui Voronțov, în 1834, pentru înfrumusețarea catedralei, pictorul Kovșarov a elaborat schițele și devizul de cheltuieli pentru lucrările de pictare a interiorului cu scene biblice și chipuri de sfinți, obținând dreptul de a picta iconostasul catedralei. Acesta a pictat pereții, ilustrând evenimente istorice și scene biblice. Înaltpreasfințitul Dimitrie (Sulima), Arhiepiscop de Chișinău și Hotin, *„a găsit motivele iconostasului destul de agreabile, expunând doar unele sugestii la acest capitol*¹⁰.

Clopotnița a devenit parte indispensabilă a ansamblului arhitectural al catedralei, a cărei construcție a durat mai bine de 6 ani, începând cu 1830.

Construcția catedralei și a clopotniței din Chișinău a fost terminată la 12 iulie 1835. În 1839-1840, în cinstea victoriei Rusiei în războiul ruso-turc, pe axa catedralei și a clopotniței fusese inaugurat Arcul de Triumf, care făcea parte integrantă din complexul arhitectural al centrului urban. Autorul acestui proiect a fost arhitectul din Odesa Zaușkevici. Pe parcursul istoriei, acest monument a avut mai multe denumiri: Porțile Sfinte, Arcul de Triumf, Arcul Victoriei. Acesta are formă pătrată, o înălțime de 13 m și este construit din piatră albă șlefuită, formând un ansamblu cu două nivele. Primul nivel este constituit din pasaje pentru pietoni, formate din patru piloni masivi în stil corintic, plasați pe postamente speciale. Nivelul superior al construcției este decorat în stil clasicist.

Merită atenție și istoricul creării acestui monument. *„Arhiepiscopul Dimitrie, care inițiasse construcția catedralei din Chișinău, avea grijă ca toate cele necesare pentru serviciul divin public să fie construite către timpul finisării catedralei sau îndată*

⁸ *Ibidem*, p.81.

⁹ *Ibidem*, p.82-83.

¹⁰ ANRM, Fond 2, inv.1, dosar 1897, f. 54-54 verso.

*după construcție*¹¹. O deosebită atenție a acordat procurării clopotelor. Încă în anul 1833 arhiepiscopul Dimitrie a inițiat o cerere către general-governatorul Basarabiei și Novorosiei, Mihail Voronțov, pentru turnarea clopotelor din cuprul vechilor tunuri turcești. În legătură cu aceste evenimente, arhiepiscopul Dimitrie scria contelui Voronțov următoarele: „*Nu refuzați, Vă rog, intenția de a înfrumuseța Catedrala basarabeană cu numărul necesar de clopote*”¹². La rândul său, general-governatorul Basarabiei M. Voronțov s-a adresat împăratului rus Nikolai I, cu rugămintea de a permite turnarea clopotelor pentru catedrala *Nașterea Domnului* din Chișinău, cerând în acest scop 1500 puduri de cupru. „*Rugămintea și insistența contelui Voronțov față de ministrul militar și Împăratul au avut succes. Împăratul Nikolai I a permis eliberarea a 1000 de puduri de cupru pentru turnarea clopotelor din tunuri turcești, aduse la Ismail din Selistria. Despre acest gest generos și sacrificiul prețios pentru Eparhia din Basarabia, contele Voronțov a anunțat arhiepiscopul de Chișinău la 30 iulie 1835*”¹³. Corespondența general-governatorului Basarabiei pentru anul 1836 conține, de asemenea, informații valoroase privind turnarea clopotelor din tunuri turcești, inclusiv și pentru bisericile din Ismail¹⁴.

Dar rămânea de rezolvat o problemă complicată – unde să fie turnate clopotele. Deoarece tunurile se aflau în cetatea Ismail, la propunerea guvernatorului Basarabiei Pavel Fiodorov, s-a hotărât „*de a turna clopotele la Ismail ... comendantul cetății Lev Karnovici ... a luat asupra sa toate cheltuielile privind această operație, directivele necesare și supravegherea*”¹⁵. „*Pentru fiecare pud de cupru pentru un clopote sunător, s-a adăugat câte 5 funți de staniu. Cuprul rămas a fost vândut câte 25 ruble pentru un pud, iar suma câștigată a mers pentru închiderea cheltuielilor de turnare și transportare a clopotelor la Chișinău*”¹⁶. Pentru turnarea clopotelor a fost invitat meșterul turnător și clopotar din Gubernia Kiev, Vasili Losenko, care a semnat un contract cu intendentul cetății Ismail „*pentru turnarea clopotelor din tunuri turcești pentru biserică din Ismail și Catedrala din Chișinău*”. Meșterul se obliga să construiască în Ismail și o turnătorie temporară din lemn și cărămidă, fapt despre care ne relatează și Dosarul din anul 1837 „*Despre turnarea clopotelor pentru catedrala din Chișinău*”¹⁷. Se cunoaște că din cantitatea de cupru eliberată s-au turnat inițial cinci clopote, și anume,

¹¹ M. Tubli, *op. cit.*, p.83.

¹² *Chișinenschie eparhialinîi vedomosti*, Chișinău, 1889, p.810-811.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ ANRM, Fond 2, inv. 1, d. 2699.

¹⁵ *Chișinenschie eparhial'nîi vedomosti*, Chișinău, 1889, p.811.

¹⁶ ANRM, Fond 2, inv. 1, dosar 2699.

¹⁷ Idem, dosar 2698.

un clopot-uriaș, cu greutatea de 400 puduri, două clopote de 200 și respectiv 100 de puduri și două clopote de 50 și 25 de puduri greutate. Pe suprafața clopotelor a fost turnată inscripția „*Din bunăvoința împăratului Nikolai I în anul 1838*”, iar pe la margine scria „*Pentru catedrala Nașterea Domnului din Chișinău*”.

Departamentul militar a elaborat traseul cel mai accesibil pentru transportarea clopotelor spre Chișinău. Ele au fost instalate pe căruțe speciale, dar la destinație s-a dovedit că trecătoarea clopotniței era prea îngustă pentru clopotul-uriaș. Arhiepiscopul Dimitrie scria, la 25 iunie 1839: „*Cele două clopote de 200 și 100 puduri respectiv vor intra în clopotniță, pe când clopotele de 400 de puduri era mult mai mare...*”¹⁸. Atunci apare ideea de a construi, pentru acest clopot, un supliment arhitectural special, pentru ca sub bolta lui să fie amplasat clopotul cel mare și ceasul orașenesc. S-a hotărât construirea unui Arc, care trebuia să fie, în același timp, și clopotniță, și Arc Triumfal ca simbol al victoriei armatei ruse în războiul ruso-turc, dar și intrare solemnă în parcul catedralei.

Documentele de arhivă privind corespondența dintre guvernatorul Basarabiei și locuitorul Chișinăului Ivanov, furnizează informații privind contractul de ridicare a clopotelor pe catedrală în anul 1839¹⁹. Astfel, la 13 iunie 1839, Constantin Ivanov se obliga, pentru 1000 de ruble, să fixeze cinci clopote „*pe clopotnița de pe lângă catedrala nou-construită, iar cel mai mare clopot – pe porțile care se construiau la intrare în parcul alăturat*”²⁰, lăsând drept gaj, în caz de nereușită, toată averea sa imobilă. Pe data de 8 august 1839, la solicitarea Dumei orașenești din Chișinău către arhitectul L. Zaușkevici, „*trebuia de venit în piața catedralei pentru ridicarea clopotelor aduse din Ismail de către Ivanov*”²¹. Arcul proiectat de arhitectul Luka Zaușkevici a devenit parte componentă a ansamblului arhitectural al catedralei. La 3 august 1839, clopotul cel mare a fost ridicat și fixat pe construcția care era încă în proces de edificare; tot acum, în frontonul Arcului a fost montat ceasul mare al orașului.

*

Construcția Catedralei s-a dovedit a fi temeinică. În fondurile Arhivei Istorice de Stat din Rusia, la Sankt Petersburg, se păstrează dosarul privind cutremurul din 1838 produs în orașele Odesa, Chișinău și orașelul Poceaev. În raportul arhiepiscopului de Chișinău și Hotin, Dimitrie Sulima, către Sfântul Sinod, se menționa că după cutremurul din 11 ianuarie 1838, din

¹⁸ Idem, dosar 2698, f. 49.

¹⁹ ANRM, Fond 75, inv. 1, dosar 884.

²⁰ Idem, dosar 884, f. 2.

²¹ Idem, dosar 884, f. 11-11 verso.

nouă biserici „patru au avut de suferit foarte mult, însă Catedrala *Nașterea Domnului*, din pronia lui Dumnezeu, a rămas intactă”²².

Aici, lângă pereții catedralei, la 4 august 1844, arhiepiscopul Dimitrie Sulima și-a găsit ultimul adăpost, fiind în slujba Domnului și a bisericii mai bine de 35 de ani.

Așa cum a fost proiectat, ansamblul catedralei Nașterea Domnului a devenit nu numai bijuteria arhitecturală a Chișinăului și simbol al credinței, dar și un monument arhitectural de valoare, fără de care nu ne putem imagina istoria orașului.

Archbishop Dimitrie Sulima’s role in the construction of the cathedral and belfry of Kishinev during the 1st half of the 19th century

Abstract

The author of this article investigates the activity of a few high architects and land surveyors in Kishinev and considers the main trends of architectural development of Bessarabia during the first half of the 19th century. This was the most important and culminating stage of the classicism. Well-known architect from St. Petersburg Avraam Melnikov built the Cathedral of the Birth of Jesus and the three-tiered belfry during 1830–1836. In 1838–1839 new bells were cast using as raw material Turkish guns. Later in 1839–1841 according to the project of the talented architect Luka Zausbckevich from Odessa the Triumph Arch or Saint Gate was erected there. It became a beautiful addition to this architectural monument in the center of the city of Kishinev.

List of Illustrations:

Fig. 1. Map of the old city of Kishinev during A. Pușkin’s time (1823).

Fig. 2. Photograph of the Triumphal Arch or of the Holy Gates, achievement of architect Luka Zaușkevici. Exit towards the Alexandrovskaiia central street until 1917.

²² Arhiva Istorică de Stat a Rusiei, Fond 796, inv. 119, dosar 101, f. 2.

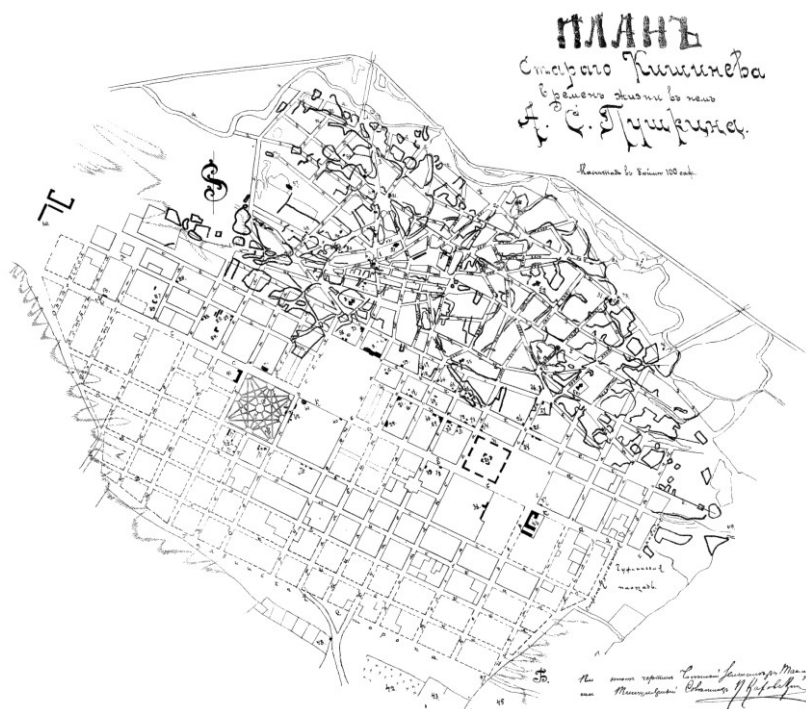

Fig. 1.

Harta orașului vechi Chișinău în timpul lui A. Pușkin (1823).

Fig. 2.

Fotografia Arcului de Triumf sau a Porților Sfinte, realizare a arhitectului Luka Zaușkevici. ieșirea spre strada centrală Alexandrovskiaia până în 1917.

BISERICI DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN ÎN ANII '20-'30 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

*Manole BRIHUNEȚ*¹

Considerații introductive. Proiectarea și construcția unor edificii de cult în perioada de referință impunea respectarea unor anumite rigurozități în plan legislativ și constructiv. Stabilirea trăsăturilor de bază ale procesului de ridicare a bisericilor permite elaborarea tipologiei necesare pentru conturarea evoluției arhitecturii ecleziastice raportată la perioada istorică.

În opinia noastră, în acest segment temporal este semnalat un anumit dezgheț al arhitecturii moldovenești prin introducerea unor abordări noi, constructive și tehnologice, care au îmbogățit tradițiile vechi din domeniu. La cumpăna secolelor XVIII–XIX se răspândește utilizarea pietrei în construcție. Tavanul, care în cazul bisericilor cu navă simplă, de regulă, este plat, rămâne de lemn, iar la cele de tip triconc sau de tip treflat este de formă semicilindrică. Era construit atât din cărămidă, cât și din material lemnos.

De asemenea, se face simțită influența clasicismului venit prin filiera rusă, care a marcat și unele schimbări în construcțiile bisericesti. Unul din factorii principali care a condiționat apariția construcțiilor ecleziastice de piatră, mai ales în ținuturile Lăpușna și Orhei, era ascensiunea boierimii locale, care, deținând funcții înalte în administrația statului și conlucrând cu armata țaristă, folosește cu predilecție, atât posturile deținute, cât și situația de război, pentru a-și mări considerabil averile, inclusiv prin acapararea moșilor răzășești din spațiul Pruto-nistrean. Stabilindu-se în aceste sate, boierii inițiază construcția conacelor. Fenomenul morții, ca și educația bisericească primită, îi face să se gândească și la viața de apoi. Aceasta meditație asupra vieții trecătoare condiționează amenajarea locului de odihnă, conform vechilor tradiții, în incinta bisericilor ctitorite, în mare parte, de acești boieri. Văzând însă starea dezastruoasă a edificiilor de cult, reprezentanții boierimii locale încep a ridica biserici de piatră, care sunt mai durabile în timp. Majoritatea bisericilor edificate în perioada dată, au fost construite conform cosmogoniei medievale.

¹ Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, CHIȘINĂU.

Planimetria tradițională a bisericilor de lemn, afirmată până în secolul al XVIII-lea, continuă să fie utilizată și la începutul secolului al XIX-lea, de data aceasta și la construirea bisericilor din piatră. Unul din tipurile bisericilor frecvent întâlnite în mediul rural – tipul bisericii-navă cu clopotnița construită separat –, compartimentat tradițional în pronaos, naos și absida altarului, aflată sub un singur acoperiș, va servi drept prototip și pentru cele zidite în piatră. Acest tip de biserică continuă tradiția bisericilor de lemn, elementele noi intervenind doar în limbajul morfologic și în unele soluții constructive, resimțindu-se, totodată, influența stilurilor baroc și clasic, mai ales în elevație și în detaliile decorative.

Tipologia bisericilor include un anumit sistem de referință în raport cu care se face clasificarea lor. În raport cu criteriul selectat, tipologia bisericilor este una foarte complexă și variată. În paginile prezentului studiu, înclinăm spre folosirea tipologiei bisericilor conform secțiunii, în acest caz definitivându-se două tipuri fundamentale: 1) biserica cu clopotniță construită separat și 2) biserica cu clopotniță încadrată în volumul general. S-a optat pentru această formulă din rațiunea că, la etapa actuală de cercetare, este tipologia cea mai indicată pentru analizarea și descrierea bisericilor construite în perimetrul cimitirelor în secolul al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Subtipul de biserică-navă fără clopotniță este răspândit, conform zonării geografice, în partea de nord a spațiului pruto-nistrean, excepție făcând biserica din Ghidighici. Documentarea pe teren, coroborată cu datele din literatura de specialitate, ne permit să evidențiem câteva biserici de piatră, care se încadrează în tipul de biserică cu clopotniță construită separat: biserica din Gura Căinarului, Florești (1816); biserica cu hramul *Sf. Dumitru* din Ciutulești, Florești (1818), aflată în centrul satului²; biserica cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* din Pohoarna, Șoldănești (1823); biserica cu hramul *Schimbarea la Față* din satul Cobâlea, Șoldănești (1820-1822); biserica din Ghidighici (1833).

Pentru a analiza acest tip de biserică cu clopotnița construită separat, prezentăm un studiu de caz care vizează direct istoricul, arhitectura și manifestările artistice ale bisericii cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* din satul Pohoarna.

Istoricul bisericii. Primele mențiuni privind viața bisericească în perimetrul actualei moșii Pohoarna, Șoldănești, au fost documentate din *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*³. În 1772, pe

² *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР*, Макет, Кишинев, 1989, с. 824.

³ *MEF*, volumul VII, partea I, recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774, Chișinău, 1975, p.167. „*Pogarnile*, praporșcic Costantin Vartic, 109 case locuite, 4 țigani supuși, un cleric, 85 moldoveni liberi. Aceștia se află voluntari, sub comanda

actuala moșie Pohoarna, au fost atestate satele Pohoarna, cu o familie de clerici și Bodești, cu două familii de clerici. Primul sat aparținea sublocotenentului Constantin Vartic, iar al doilea avea mai mulți proprietari⁴. Însemnări valoroase privind existența în aceste sate a unor lăcașe sfinte au fost depistate în *Formularele despre starea bisericilor din Basarabia la anul 1812-1813*⁵, din care aflăm hramul acestor două biserici, materiile prime utilizate în construcție, precum și starea inventarului bisericesc. Astfel, constatăm că biserica din Pohoarna avea hramul *Sf. Nicolae*, era construită din lemn și acoperită cu șindrilă, „îndestulată” cu veșminte, inventar și cărți liturgice. Cea mai timpurie datare a sa, conform formularelor, este anul 1801. La Bodești – biserica cu hramul *Nașterea Maicii Domnului*, construită din lemn (împletită din nuiele), lipită cu lut și acoperită cu stuf, „îndestulată cu veșminte, inventar și cărți”, avea, ca cea mai timpurie datare, anul 1800. În 1817, în perimetrul actual al moșiei Pohoarna, pe lângă satele deja atestate, Bodești și Pohoarna, a mai fost formată o localitate denumită Harbușcani. Satele menționate mai sus erau amplasate pe moșia proprietarului Constandache Stărbu. Din descrierea acestor localități concluzionăm că activitatea bisericască se efectua doar în satele unde funcționau biserici, adică Pohoarna și Bodești⁶, unde era același număr de clerici, câte doi preoți, un dascăl și un ponomar⁷.

Așa cum reiese din documentele publicate anterior, evenimentele desfășurate până la această dată ne sunt clare. Din primele comentarii asupra acestor biserici încep să apară unele inexactități. Cercetătorul V. Curdinovschi, într-o publicație din 1908 privind cele mai vechi biserici din Basarabia, a menționat că biserica *Adormirea Maicii Domnului* din satul Bodești „nu se știe când este construită, a fost reparată în 1818, a fost

praporșcicului (Constantin) Vartic, 10 scutelnici ai săi, 7 femei văduve; *Bodești*, moșieri diferiți, 40 case locuite, 18 țigani supuși, 2 clerici, 14 moldoveni liberi. Toți aceștia 14 se află voluntari, sub comanda praporșcicului (Constantin) Vartic, 6 femei văduve”.

⁴ Gh. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940, p.149.

⁵ И. Н. Халиппа, *Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-13 г.г.*, în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, том третий, 1907, стр. 285.

⁶ *Catagrafia Basarabiei din 1817, ținutul Sorocăi*, în 1928, Vol. 18. (p.249 + 92), p.70-71.

⁷ *Ibidem*, „Harbușcani, C. 18 gospodari, 1 văduvă, 2 burlaci; piste tot: 20 bărbați, 1 văduvă. Pe moșia dumisale Constandache Stărbu; 10 f. săliște, 70 f. fânaș, 100 f. loc de arat, 100 f. imaș. Bodești, A. 2 preoți, 1 dascăl, 1 ponomar; 1 mazil; 51 gospodari, 2 văduve, 7 burlaci; piste tot: 63 bărbați, 2 văduve. Pe moșia dumisale Constandache Stărbu; 50 f. săliști, 200 f. fânaș, 300 f. loc de arat, 300 f. imaș. 1 moară cu iaz în Răut, 10 f. livezi țărănești, 10 f. pădure. Pohoarne, C. 2 preoți, 1 dascăl, 1 ponomar; 2 mazili; 48 gospodari, 3 văduve, 17 burlaci; piste tot: 71 bărbați, 3 văduve. Pe moșia dumisale Constandache Stărbu; 50 f. săliști, 150 f. fânaș, 200 f. loc de arat, 250 f. imaș. 11 f. livezi a d-lui Stărbului și țărănești”.

ridicată din piatră, ctitor fiind moșierul Emanuil Kalmuțki⁸. Aceste date, neverificate, au fost preluate de alte publicații ca repere pentru descrierea bisericii din satul Bodești⁹. Faptul că datele adunate și publicate de V. Curdinovschi sunt arbitrare, este confirmat de dosarul construcției bisericii *Adormirii Maicii Domnului* din satul Bodești¹⁰.

Astfel, în 1823, atât din cauza vechimii bisericii, cât și din cauza permutării locuitorilor pe altă vatră, biserica rămânând la o distanță considerabilă, proprietara satului Bodești, Elena Serghie, se hotărăște să zidească o biserică de piatră mai aproape de vatra nouă a satului. La 7 martie 1823, protopopul de Rașcov, protoiereul Calinic Sericov, a transmis această inițiativă Înalț Preasfințitului Dimitrie, Arhiepiscopul de Chișinău și Hotin, iar rezoluția Arhipăstorului nu întârzie. La doar o săptămână, la 15 martie 1823, el decide: „*Se binecuvântează, ca în locul celei vechi de nuiiele să se construiască o biserică de piatră, după planul anexat. Protopopul locului să sfințească piatra de temelie...*”. Ca urmare a acestei binecuvântări, Dumitru Frunză semnează pentru primirea planului de construcție eliberat de Dicasteria Duhovnicească, dar și a decretului privind începerea construcției bisericii¹¹. La 10 aprilie 1823, protoiereul Calinic Sericov a raportat, din reședința sa de la Rașcov, Înalț Preasfințitului Dimitrie, că s-a săpat temelia noii biserici cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* din satul Bodești, după planul eliberat de Dicasterie, pe care a și sfințit-o la 9 aprilie 1823.

Cum au decurs lucrările timp de cinci nu este cunoscut în momentul de față. Cert este că la 10 octombrie 1828, același protoiereu a raportat că biserica este construită, cerând binecuvântarea de a se elibera *Sfântul Antimis* pentru a fi sfințită. Prin rezoluția din 20 octombrie 1828, se binecuvântează eliberarea *Sf. Antimis*, iar rânduiala sfințirii bisericii urma să fie oficiată de către arhimandritul Sinesie de la mănăstirea Dobrușa și protoiereul Calinic Sericov. *Sf. Antimis* a fost primit de preotul Ilie Baranovici. La 8 noiembrie 1828, arhimandritul Sinesie, proistosul mănăstirii Dobrușa, a raportat despre sfințirea după bisericescul tipic, împreună cu protoiereul Calinic Sericov, a unei noi biserici zidite de piatră, cu hramul *Adormirii Preasfintei Stăpânei Noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Maria* din satul Bodești, ținutul Iași, în ziua de duminică, 4 noiembrie 1828¹². Aceste date

⁸ Василий Курдиновский, *Список древнейших церквей Бессарабской губернии*, în *КЕВ*, 1908, r. 22 и 23, с. 865.

⁹ *АЕИ*, 1925, p.157. Bodești, cu biserica Adormirea Maicii Domnului, reparată la 1818 din piatră, nu se știe de când este zidită, sate alăturate: Harbușcani, Pohoarna-Răzeși și Pohoarna-Serghei. A se vedea: Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, 1940, p.75.

¹⁰ ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 4208.

¹¹ A se vedea documentele în original de confirmare a ridicării bisericii: *Ibidem*.

¹² A se vedea raportul starețului mănăstirii Dobrușa, *Ibidem*.

documentare sunt confirmate și de textul pisaniei păstrată până în prezent în biserică, text plasat pe o placă de metal și care păstrează următorul conținut în limba română, grafie chirilică, cu transliterarea noastră: „Acest sfânt locaș în care se prăznuiește hramul Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu s-au făcut din nou cu toată cheltuiala și osteneala robilor lui Dumnezeu, Balașa Serghev și fiica sa Elena soție pomeșticului și dvoreanin Manolachi Calmuțchi și s-au sfințit în zilele împărăteștii sale mării Nicolai Pavlovici Domn și împărat a toată Rosie și a înaltpreosfinției sale arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Dimitrie în satul Bodești: anul: 1828: luna noiembrie”.

Descrierea arhitecturală a bisericii. Dacă în secolele XVIII-XIX biserica se afla la o margine de sat, astăzi, din cauza extinderii așezării, ea este amplasată în partea de sud-est a satului, pe un promontoriu. Planul bisericii și documentarea pe teren ne permit să facem o descriere a arhitecturii sale. Ansamblul include, pe lângă edificiul central, și o clopotniță plasată separat. Ambele clădiri sunt construite din piatră, tencuite, fiind acoperite, inițial, cu șindrilă, care, ulterior, a fost înlocuită cu tablă de metal (tablă zincată).

Edificiul face parte din tipul de biserici fără cupole. Este compartimentat tradițional în altar, naos și pronaos. Clădirea are forma de nava alungită, cu naos supralărgit și altar dreptunghiular. Toate cele trei componente ale incintei au forma dreptunghiulară, aflate sub un acoperiș unic. Pereții exteriori sunt practic lipsiți de decor, doar cornișa, unicul element plastic, unește pereții cu streșina acoperișului. În biserică se intră printr-un mic pridvor, acoperit cu un acoperiș în două ape, alipit la partea de sud a pronaosului. Toate compartimentele interiorului bisericii sunt acoperite cu un tavan plat unic. Două coloane de lemn separă din punct de vedere vizual, naosul de pronaos. Capetele crestei acoperișului sunt încoronate de doi bulbi, în care sunt fixate crucile.

Ansamblul arhitectural include, de asemenea, și turnul clopotniței, situat la o distanță de 10 m spre sud față de biserică. Turnul clopotniței, ridicat pe două caturi, are acoperișul în formă de clopot, finalizat cu un mic turnuleț cu bulb, în care este fixată crucea. Clopotnița servește și ca poartă de acces în incinta curții bisericii, la nivelul inferior al clopotniței plasându-se intrarea. Trecerea este făcută prin două arcuri în plin cintru, pe axa sud-nord. Scara pentru ridicarea la nivelul doi al clopotniței este amenajată în grosimea peretelui nordic. Nivelul doi servește drept cameră a clopotelor. Cele patru ferestre sunt arcuite în partea de sus.

Ctitorii bisericii. Conform pisaniei transliterate, constatăm că pe lângă Elena Serghie, menționată în documente ca inițiatoare a construcției bisericii din Bodești, în raportul protoiereului Sericov apare ca ctitor și

mama sa, Balașa Serghie¹³. Iar Manolachi Kalmuțki, amintit în publicațiile din secolul al XX-lea în calitate de ctitor, este citat doar ca soțul Elenei Serghie. Putem presupune că Manolachi Kalmuțki și-ar fi adus și el, ulterior, aportul la înfrumusețarea locașului sfânt din Bodești, deoarece a fost înmormântat la loc de cinste, lângă altar. Ctitor al bisericii Pohoarna a fost și Manolache Nicolae, fiul lui Kalmuțki¹⁴.

Necropola din incinta bisericii. Piatra funerară a lui Manuil Kalmuțki are cioplit următorul epitaf: *Aice odihnești robul lui Dumnezeu dvorean și pomeșic Manolachi Kalmuțki sau mutat în vecinica odihnă în anul 1839 fiv // Здесь поживает раб Божию помещик и дворянин Манолаки Калмуцки скончавшегося в 1839 года февраля*¹⁵.

Un alt stâlp funerar, al schimonahiei Viniadicta, are formă pătrată în bază și pe fiecare dintre patru laturi are cioplit următorul epitaf: *Aice odihnește r[oaba] l[ui] D[umnezeu] shimonahi Viniadicta sau mutat la 1838 și dvorean Manolachi Kalmuțki sau mutat la 1839.*

Țărâna morții meli te rog ca să te oprești și să plângi cu mare jale rugând dar pe Dumnezeu ca să facă mari milă a ierta sufletul meu.

Aici cu așazămunt trupul meu sau ascuns ca să facă iar pământ precum scripturile au zis deci tu carile privești.

Trecătorule pe cale cari ești de un chip cu mine privești a me întâmplari și te umilești în săni căci și tu de o potrivă ești strănepot lui Adam cel ce cu a sa pildă niau supus la acest hal.

Un monument comemorativ, construit în perioada interbelică, este amplasat în exteriorul curții bisericii, fiind ridicat în cinstea eroilor primei conflagrații mondiale. Are baza patrulateră, având inscripționat următorul text funerar, pe o latură: *Acest monument // sa ridicat // în // cinstea eroilor // căzuți pentru // întregirea nea//mului în războiul // mondial 1914–1918.* Pe partea opusă a monumentului avem inscripționat textul: *Acest monument sau inaugurat la 14 iulie 1935 din inițiativa următorului comitet // Pr. C. Colacicovschi*

¹³ ANRM, fond 37, inv. 2, dosar 79, f. 89.

¹⁴ A se vedea: Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p.75; *Boierii Kalmuțki*, Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1935, An 3, Nr. 17-20, februarie-mai, 147 p., p.50-59. Manolache Nicolae, fiul lui Kalmuțki, de 36 ani, fără rang, nu ocupă slujbă, locuiește în ținutul Orhei, ctitorul bisericii din Pohoarna-Soroca (1818), unde e înmormântat (1839). Vădud, are o fată, Profira, de 12 ani. Stăpânește prin moștenire în ținutul Orhei jumătate din satul Milești cu porțiuni din moșia Blănești, pe care sunt 60 curți de săteni, și în ținutul Iași a patra parte din moșia Glodeni, pe care sunt 50 curți, osebit de aceasta are 20 suflete de țigani șerbi de ambele sexe. Spița neamului: Gheorghe Kalmuțki, vel comis. Fiul său Nicolae Kalmuțki, pitar, fiii săi: Manolache și Iordache, doveditorii de acum de noblețe. Ruteni din nordul Moldovei, românizați în sec. XVII.

¹⁵ Российский Государственный Исторический Архив, Fondul 549, inventarul 2, dosarul 17, p.39 v-40.

Preș. // C. Bertov, prim. vice pre. // C. Nistoreanu // Vd. ... secretar // C. ...hovschi // P. Țurcanu // Ioan Ciuchi // V. Levîțchi, inval.

Inventarul liturgic al bisericii a fost identificat pe baza informațiilor din dosarul de arhivă, fiind format din vase de cult, cărți și podoabe¹⁶. Astfel, *Izvodul pentru lucrurile bisericii din nou zădărită cu hramul Adormirii Maicii Domnului din satul Bodeștii* ne prezintă că în „Biserica de piatră făcută după plan ... în oltariu [altar] îmbrăcămintea prestolului este gata”, „Iconile ... [sunt] zugrăvite frumos], cu „Lampada înaintea iconilor di argint”, iar „toată podoaba bisericii este gata”. Printre odoarele bisericești de valoare se numără „Cruci de pistol de argint; Grobnița de madem, poleită cu argint; La prestol potirul di argint poleit cu aur; Discos de argint poleit cu aur; Linguriță de argint poleită cu aur; Copie; Teplotă; Cadelniță 2-uă de argint”.

În lista cărților liturgice au fost incluse o „*Evanghelie* moldovenească, un *Slujebnic*, *Miniul* de obște, un *Octoih*, un *Triod*, un *Penticostari*, o *Cazanie*, *Mineinul* pi 12 luni, un *Catavasieri*, un *Ciaslov*, o *Psaltiri*, un *Apostol*, 2 cărțuții molebniși, 2 cărțuții panihide, un *Molebnic* la Nașterea lui Hristos, pentru izbăvirea galilor, un *Molebnic* la 30 avgust, un *Molebnic* pentru zurbală ci au fost în Rosăia, o Cărțuție cu rugăciune pentru lăcuste și altă cărțuție cu rugăciune pentru agiutoriu asupra vrăjmașilor”, în total 21 de cărți.

Veșmintele bisericești erau prezentate prin „Vozduhurile di acoperit Sfântu Potir și discos di taftă; Veșminte, 3 perechi di nf... cu toate cele trebuincioasă”.

Concluzii. Cercetările noastre privind tipul de biserică cu clopotniță construită separat, exemplificat prin biserica cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* din satul Pohoarna, raionul Șoldănești, ne permit să constatăm că acest tip de lăcaș de cult este atestat, de regulă, în nordul Moldovei, bisericile identificate formând un areal aparte de răspândire a lor, edificate în aceeași perioadă de timp, deceniile 2-3 ale secolului al XIX-lea.

Conform cu cele expuse anterior, propunem următoarea descriere a bisericii, din perspectivă istorică și arhitecturală.

Tipul și stilul arhitectural: biserică de piatră construită conform planului-etalon aprobat de Dicasteria Duhovnicească din Chișinău. Tipul de biserică fără cupole, sub un singur acoperiș, cu clopotnița separată, tavanul plat unic.

Forma: nava alungită, cu naos supralărgit și altar dreptunghiular; în partea estică acoperișul repetă conturul drept al absidei altarului. Naos separat de pronaos prin două coloane de lemn. Ferestre dreptunghiulare, semicirculare în partea de sus.

¹⁶ ANRM, fond 205, inv.1, dosar 4208.

Altar: absida pătrată a altarului. Podul altarului plat. În partea sudică a altarului este alipit un pridvor, cu un acoperiș în două ape, care formează un fronton.

Clopotnița: în două nivele, pătrată în secțiune, construită separat, servește ca poartă de acces în curtea bisericii, cu acoperiș în formă de clopot, finalizat cu un mic turnuleț cu bulb. La nivelul doi – camera clopotelor.

Materii prime: piatră, tablă zincată.

Stare de conservare: satisfăcătoare, necesită reparație și restaurare.

Asemănări: Biserica cu hramul *Schimbarea la Față* din satul Cobâlea, Șoldănești (1828); Coșernița, Florești (1813); Biserica din Gura Căinarului, Florești (1816); Biserica din Ghidighici (1833).

Churches of the pruto-dniestean territory in the 1920s-1930s

Abstract

This study was conditioned by the congruence of more factors, such as the necessity of cataloguing and safeguarding the churches at which were endangered or had been affected by serious interventions in the original architecture, and also the covering of particular historiographical gaps in the study of religious architecture.

The author's attention was attracted by the following sections, such as: the detection and documentation of some churches, establishing of the precise construction date based on the stone inscription with the dedication of the church founders, identification, transliteration and translation of the occasional inscriptions; typology and architectural style of the church; changes (restoration and repairs) operated on architecture over the years, presence of the bell, conservation status, etc.. Many stone churches have been documented in the Prut-Dniester territory during the last years, including the two one in the village Pohoarna, and the one in Cobâlnea, Șoldanești district.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Type of church with belfry built separately. Façade of the Pohoarna church, scale; Façade Pohoarna church.
- Fig. 2. Façade of the Pohoarna church.
- Fig. 3. Façade of the Pohoarna church.
- Fig. 4. The Pohoarna church.
- Fig. 5. Plan of the church in Pohoarna: ground floor plan.
- Fig. 6. Belfry tower and entry in the church yard of the Pohoarna church. Pohoarna church, general view.
- Fig. 7. Funeral monuments of the founders, located in the eastern side of the Pohoarna church yard.
- Fig. 8. Tombstone of *schimonabia* Viniadicta and the related inscription. Sides of the funeral monument to the honor of the heroes deceased during World War I.

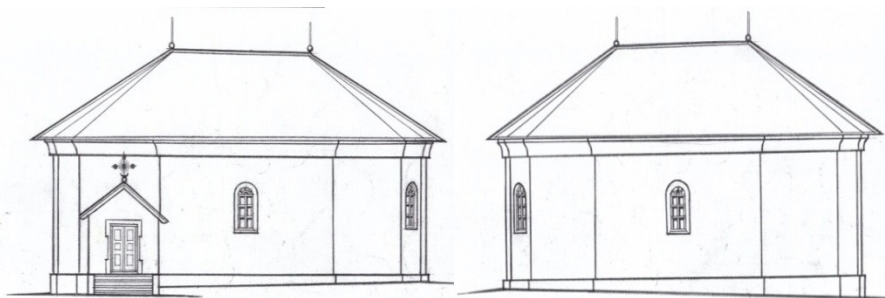

Fig. 1.
Tipul de biserică cu clopotnița construită separat.
Fațadele bisericii din Pohoarna

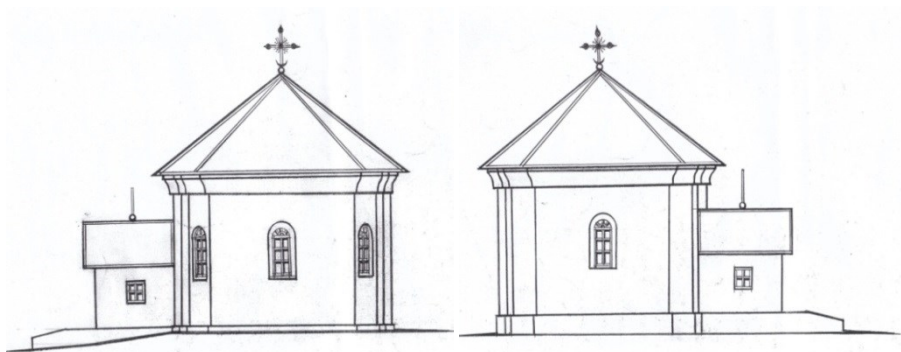

Fig. 2, 3.
Fațadele bisericii din Pohoarna

Fig. 4.
Biserica din Pohoarna

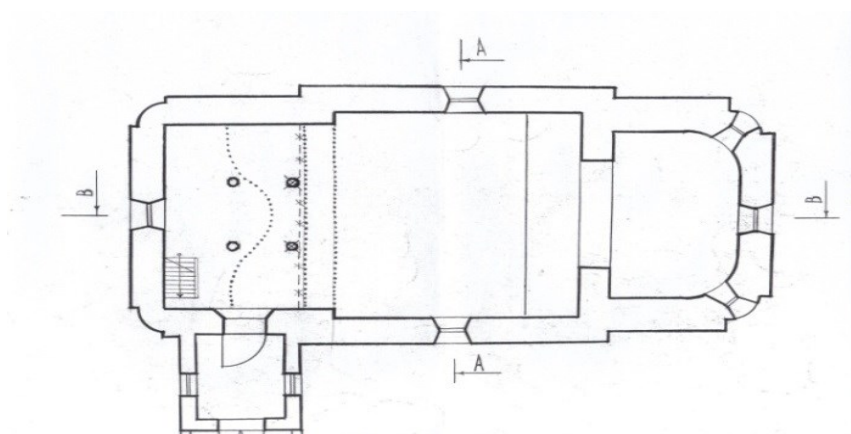

Fig. 5.
Planul bisericii din Pohoarna: plan parter

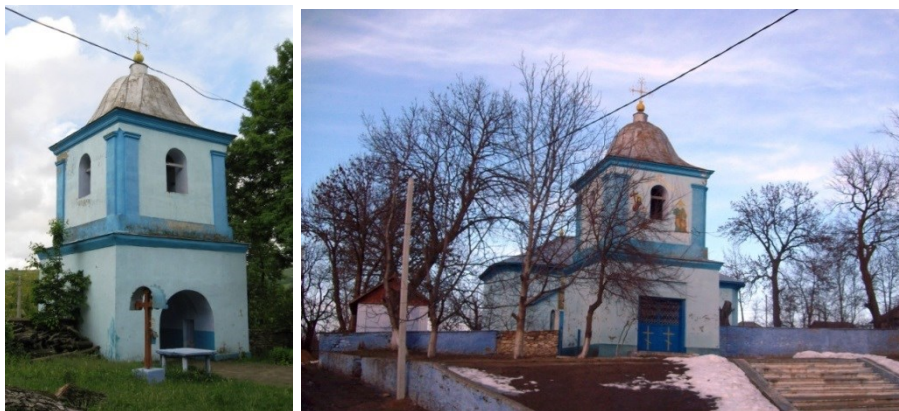

Fig. 6.
Turnul-clopotniță și intrarea în curtea bisericii din Pohoarna
Biserica de la Pohoarna. Vedere generală

Fig. 7.
Monumente funerare ale ctitorilor, aflate în curte,
în partea de est a bisericii de la Pohoarna

Fig. 8.

Piatra funerară cu inscripție a schimonahiei Viniadicta.
Laturile monumentului funerar în cinstea eroilor căzuți în Primul Război Mondial

PORTRETUL PRINCIPELUI SÂRB MILOŠ OBRENOVIČ, DE JOSEF AUGUST SCHÖEFFT (1835)

Sorin IFTIMI¹

Secolul al XIX-lea rezervă încă surprize privitoare la portretele unor principii din Balcani, din când în când ieșind la iveală câte o mică provocare pentru istorici. La o licitație publică recentă (2011), ce a avut loc la Sala de licitații Drouot din Paris, fost prezentat un portret de bărbat care amintește de cele ale domnilor din Țările Române de la jumătatea veacului al XIX-lea. Lucrarea era numită, în catalogul de licitație, *Portrait de dignitaire turc*, fără ca personajul să fie identificat². Este vorba despre un desen în creion (24x18,5 cm) ce poartă semnătura pictorului Schöefft³. Lucrarea a fost achiziționată de domnul Mihail Dim. Sturdza și integrată colecție sale de la Paris (Fig. 1).

Chipurile domnitorilor români din epoca amintită fiind cunoscute din portrete de epocă, domnul Sturdza presupunea, inițial, că ar putea fi vorba de portretul unui baș-boier, aflat în fruntea Divanului în timpul administrațiilor rusești. Bănuiala se îndrepta mai ales asupra lui Constantinică Paladi, ginerele domnitorului Scarlat Callimachi și principalul candidat la tronul Moldovei, pe la 1830. Există însă un portret al lui hatmanului C. Paladi ca general al Oștirii Moldovei, realizat de pictorul Constantin Lecca⁴ (Fig. 8). Chipul din litografia lui Lecca nu seamănă cu cel luat acum în discuție, așa încât această opinie ar trebui abandonată. Domnul Mihai Sturdza nu excludea nici posibilitatea ca portretul să reprezinte pe un

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² http://catalogue.drouot.com/html/d/recherche.jsp?query=Schoefft&Submit=OK&filterDate=2&npp=20&_exact=&email=

³ Autenticitatea semnăturii este în afară de orice îndoială, așa cum arăta domnul Mihai Dim. Sturdza, pictorul Josef August Schöefft fiind, practic, necunoscut în Franța, iar iscălitura sa nu era de natură să ridice valoarea de piață a lucrării.

⁴ A. S. Ionescu, *Stiluri de podoabă capilară din România modernă (1790-1920)*, în *Muzeul Național*, XVIII, 2006, fig. 34.

prinț din zona Balcanilor (Serbia), ipoteză care își va dovedi valabilitatea, după cum vom vedea.

Cunoscându-mi preocupările din ultimii ani, privitoare la pictorul Schöefft, cel care semnează și acest portret, domnul Sturdza mi-a pus la dispoziție o copie a lucrării, în speranța că vom putea identifica, împreună, personajul portretizat. Ceea ce am putut constata este faptul că iscălitura de pe acest portret aparține lui Josef August Schöefft (1776-1851), reprezentantul generației de mijloc al familiei de pictori Schöefft, care a realizat numeroase portrete în Țările Române în anii 1835-1837. Am solicitat o imagine mai bună, care să permită identificarea decorațiilor purtate de bărbatul portretizat. Dacă putea fi identificată vreo decorație rusească, aria căutărilor s-ar fi restrâns la principii balcanici.

*

De curând am putut identifica personajul reprezentat în acest portret: este vorba despre Miloš Obrenović (1783-1860), principe al Serbiei în două rânduri, între 1815-1839 și 1858-1860, întemeietorul dinastiei Obrenović (Fig. 2). Un portret al său se află astăzi în Palatul prințesei Ljubica (soția sa), clădire devenită muzeu, în expoziția permanentă; această lucrare face parte din patrimoniul Muzeului Național de la Belgrad (Fig. 3-4). Portretul, văzut din trei-sferturi, este datat în 1858 și figurează în evidențele Muzeului cu autor necunoscut; semnătura artistului s-a șters sau nu a existat de la bun început. În acest ultim caz, avem de a face, probabil, cu o copie.

Portretul lui Miloš Obrenović este unul „de aparat”, în care personajul este înfățișat din trei-sferturi, în ținută de ceremonie ce ilustrează statutul său social. Spre deosebire de schița în creion de la Paris, care are un fundal neutru, portretul în ulei de la Muzeul din Belgrad beneficiază de cadrul obișnuit al acestui gen de lucrări: personajul, văzut până la brâu, este înfățișat pe o terasă, având în stânga nelipsita coloană de marmură; portretul este amplasat într-un peisaj, care este însă abia schițat, chipul personajului decupându-se pe cerul azuriu, cu nori frumos modelați. Este o combinație între cadrul baroc al portretului oficial clasic și fundalul picturii romantice, elementul de noutate al epocii. În partea dreaptă, acolo unde în varianta desenată se află semnătura pictorului, în portretul pictat este zugrăvită catedrala Sfânta Sofia. Astfel este indicat faptul că personajul portretizat se afla la Constantinopol, sursa puterii politice pentru principii balcanici, locul de unde se dobândeau tronurile. Portretul devine, astfel, și o imagine care legitimează statutul persoanei înfățișate. Această reprezentare a Sfintei Sofia amintește de autoportretul lui Josef August Schöefft, aflat astăzi la Muzeul

Național de Istorie din Budapesta, în a cărui fundal este prezentă aceeași catedrală, emblematică pentru capitala Imperiului Otoman⁵.

Detaliile fundalului arată că portretul în ulei de la Belgrad nu a fost pictat după grafica din colecția domnului Sturdza, ci după un alt portret, contemporan cu acel desen, posibil tot o pictură în ulei. Din portretul color se vede că personajul este așezat, pozând cu mâna dreaptă în șold (ceea ce nu se poate observa din desen, care se apropie mai mult de un bust). Deși nu este semnat, portretul de la Belgrad a fost datat în anul 1858, ceea ce nu poate să corespundă cu anul în care a fost executat portretul original; acesta poate fi cel mult anul realizării unei copii⁶. Detaliile vestimentare, dar și alte indicii, pledează pentru o datare cu două-trei decenii mai devreme.

În portretul de la Belgrad, prințul sârb poartă pe cap o căciulă tronconică de culoare roșie-stacojie, cu niște franjuri din mătase neagră, atârând, la partea superioară⁷. Aceasta poate fi identificată cu un fes otoman, asemănător cu cel din portretele lui Mahmud II (1808-1839) sultanul reformator al imperiului (Fig. 5). Pornind de la acest acoperământ de cap, oarecum exotic, domnul Mihail Dim. Sturdza nu excludea posibilitatea ca personajul să fie un prinț din Maroc, teritoriu aflat, pe atunci, în *commonwealth*-ul otoman. Se știe că în această provincie din nordul Africii a apărut fesul, în secolul al XVII-lea, luându-și numele după orașul marocan Fez. Contrar impresiei generale, fesul a fost adoptat foarte târziu în Imperiul Otoman. Peste timp, fesul a ajuns să fie privit ca simbol al unei identități culturale orientale, musulmane. În Occident, fesul a fost perceput ca un element romantic și exotic, atât în secolul al XIX-lea, cât și în secolul al XX-lea.

În 1829, sultanul reformator Mahmud II a suprimat portul turbanelor și a introdus fesurile pentru funcționarii statului și pentru militari. Fesul a apărut, în societatea otomană, ca un însemn al modernizării și egalizării. Culoarea roșu-stacojiu („scarlet”; cârmâz-carmin) era una de lux, procesul de extracție făcând-o foarte scumpă⁸. Nuanța din portretul policrom este mai curând un *roșu-vermillon*, dar în realitate credem că era vorba de un

⁵ S. Iftimi, *Pictorul Josef August Schöeffl și activitatea sa în Principatele Române (1835-1837)*, sub tipar.

⁶ Aceasta este și părerea domnului Sturdza, care data portretul prin anii 1835-1840, după factura uniformei de ceremonie.

⁷ Un astfel de fes, același model, poate fi observat în portretul de epocă al altui principe sârb, Alexandru Karagheorgevici (1842-1858); acesta nu purta însă fesul pe cap, ci îl avea pus alături, pe o măsuță.

⁸ Cu privire la fesul otoman și portul său în Principatele Române, de către creștini, se găsesc mai multe considerații interesante la A. S. Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, 2006, p.116-119.

roșu-stacojiu. Cu un asemenea fes pe cap a debarcat la Galați și a venit în capitala Moldovei și Mihail Sturdza, la 1834, când a obținut domnia, însă nu a pozat cu el în portretele oficiale, precum Miloș. La data realizării portretului, fesul nu dobândise încă, în zona Balcanilor, conotația negativă de mai târziu.

Cneazul Miloș Obrenović are la gât legătura unei eșarfe de culoare neagră, cum se purta, în epocă, atât la ținuta civilă cât și la cea militară. Înfășurată de mai multe ori în jurul gâtului, aceasta ducea la rigidizarea ținutei personajului.

Uniforma, având o croială strânsă pe corp, cu mâneci înguste, este una de formă occidentală. Culoarea roșie a tunicii este specifică prințului Miloș, aceasta nefiind una obișnuită pentru principii sârbi din acea epocă. Atât fiii lui Miloș, care i-au succedat pe tron, cât și principii din familia Karagheorghevici au purtat doar uniforma militară de general obișnuită, de culoare bleumarin⁹. Observația este valabilă și pentru principii-domnitori din Principatele Române, care au adoptat ca ținută oficială, după 1830, uniforma de general a oștirii naționale, chiar dacă nu erau militari de carieră¹⁰. Mahmud II a reformat armata otomană, introducând uniforme de confecționate după modelul occidental. Nici sultanul, ca suzeran, nu obișnuia să poarte o asemenea tunică roșie, după cum se poate vedea din portretele sale, ci tot obișnuita tunică bleumarin a uniformei militare de inspirație germană.

Broderiile aurii abundente de pe pieptul uniformei, ar putea situa această haină undeva între tunica militară și redingota diplomatică. Gulerul înalt, întărit, este brodat cu înflorituri aurii și conturat de un galon destul de lat, ca pentru ofițerii superiori. În mod surprinzător, modelul broderiei gulerului indică gradul de colonel (*polcovnic*)¹¹ și nu de general (cu frunze de stejar), cum arată epoleții și cum ar fi fost normal (Fig. 8-10). La partea inferioară a mâneșilor sunt brodate ghirlande (așa numitele „noduri ungurești”) dublate de galoane care indicau gradele militare, jucând rolul epoleților (după modelul austriac). În mod normal, la uniforma cu gradele indicate pe mânecă nu se mai purtau și epoleți. Reunirea celor două sisteme de indicare a gradelor ar echivala cu un pleonasm, pe tărâmul uniformologiei. Epoleții sunt făcuți după modelul rusesc, cu scutul (discul)

⁹ Totuși, se cunoaște un portret al lui Mihailo Obrenović, fiul lui Miloș, în care acesta pozează în tunică roșie. Forma tunicii nu mai este una originală, încărcată cu fireturi și broderii, ci are croiala clasică a tunicii ofițerești din epocă.

¹⁰ A. S. Ionescu, *op. cit.*, p.115-117.

¹¹ *Uniformele Armatei Române (1830-1930)*, Muzeul Militar Național, București, 1930, *Moldova. Broderiile mundirului de paradă comandantului de polc (regiment). Gulerul*, desen de A. Potocki (desființate prin înaltă poruncă de zi nr. 12, III, din 13 oct. 1836).

perfect circular și corpul scurt, cu franjuri metalice groase, corespunzătoare gradului de general (ofițerii superiori aveau epoleți cu franjuri subțiri, iar ofițerii inferiori purtau epoleți fără franjuri)¹².

Prințul Miloș este încins cu „șarful” de ceremonie, o cingătoare rezervată ofițerilor. Este vorba despre o eșarfă țesută din fir auriu, introdusă și în ținuta ofițerilor din Principatele Române, în septembrie 1835. Modelul însă este diferit, semănând foarte mult cu cel purtat de Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) la uniforma sa de general de dorobanți călări.

După cum s-a mai remarcat, pictorul Schöefft știa să își flateze modelul. Sublinierea umerilor largi, a taliei înguste, conferă o ținută mai semeață, marțială. În portretul desenat, chipul are trăsături mai fine, pe când în cel pictat fața este ceva mai cărnoasă. În desen, corpul este mai bine legat, pe când în pictură, care este, probabil o copie, apare o ușoară disproporție la umeri și la gât.

O atenție specială se cuvine să acordăm decorațiilor aflate pe pieptul uniformei principelui Miloș Obrenović, întrucât acestea sunt semne de legitimare ce conturează un portret simbolic al personajului.

Prima dată reține atenția medalionul ce conține *portretul sultanului* – instituit, se pare chiar de Mahmud II (1808-1839) – care nu era o decorație propriu-zisă. Este vorba despre un medalion oval, emailat, pe care era pictat bustul suzeranului, văzut din față (Fig. 5); medalionul era înconjurat cu diamante (*briliante*) și era surmontat de o fundă dublă, cu panglici ondulate, bătute de asemenea cu briliante. Se crede că existau două clase: clasa I se purta sub formă de placă, pe partea stângă a pieptului, iar clasa II se purta la gât. În acest portret, Miloș poartă medalionul de clasa I, prins în piept și nu de atârnat la gât. Șnurul din fir auriu de la gât este furajera ținutei de cavalerie și nu are nici o legătură cu medalionul. În unele portrete ulterioare, din necunoaștere, acest medalion apare atârnat la gât, fără ca artistul să conștientizeze că astfel diminuează rangul acestei distincții.

Medalionul cu portretul sultanului nu a avut un statut și un regulament de decernare stabilit, el fiind acordat unui număr restrâns de beneficiari, de către Sultan, ca mărturie a aprecierii de care se bucura persoana decorată¹³. În actele succesiunii domnitorului Mihail Sturdza, care au fost publicate, sunt menționate asemenea portrete, care se păstrau în familie.

Nishan İftikhar („Ordinul Gloriei”), instituit în 1831, nu este considerat nici el un Ordin în sensul deplin, occidental (Fig. 6). Acesta a

¹² A. S. Ionescu, *op. cit.*, p.327.

¹³ F. Marinescu, M. Radovici, *Personalități din Țara Românească și Moldova distinse cu decorații străine în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea*, în *SMIM*, XIV-XV, 1981-1982, p.111-112.

avut o existență de două decenii, 1831-1851, când a fost înlocuit de Ordinul Medjidi, instituit după model francez. *Nishan*-ul se decerna atât musulmanilor cât și nemusulmanilor, pentru merite militare sau civile. Însemnul era confecționat din aur sau argint aurit, se compunea dintr-un medalion circular ce poartă turaua sultanului la mijloc, înconjurat de 24 de diamante (sau *briliante*); sub medalion se aflau frunze de palmier legate cu o panglică, bătute cu briliante; la partea superioară aceasta se continuă cu 12 raze de aur, bifurcate, între care se află o semilună cu stea și cu inelul panglicii în comandorie. Ordinul *Nishan Iftikhar* a avut cel puțin două grade¹⁴.

Ordinul Sf. Ana, cls. I (echivalent gradului de Mare Cruce), era format din două piese: însemnul cu lentă și placa ordinului (Fig. 7). Însemnul era reprezentat de o cruce aurită cu capetele lățite, emailată cu roșu; aceasta avea între brațe un motiv decorativ (flăcări stilizate). Medalionul avea, pe avers, pictată silueta Sfintei Ana, iar pe revers cifrul (monograma), pe fond alb. Eșarfa (lenta) Ordinului era roșie cu lizieră galbenă, ea purtându-se de pe umărul stâng, înspre șoldul drept. Placa Ordinului Sf. Ana, din argint, era în formă de stea cu opt grupe de raze, cu o cruce arzândă (ondulată), roșie, în centru, înconjurată de un inel de email roșu, purtând deviza: „AMANTIBUS JUSTITIAM PIETATE FIDEM” (neprihănirea, evlavie, credința, dragostea) și doi îngeri ce susțin coroana imperială. Ca semn de distincție specială, decorațiile celor două clase puteau fi îmbogățite cu briliante¹⁵. De regulă, Ordinul Sfintei Ana se acorda cu însemnul nesurmontat de coroana imperială. În cazuri cu totul deosebite, coroana era atașată crucii-pendantiv, ea fiind redată și pe placa clasei I¹⁶.

Putem observa că aceleași decorații sunt înfățișate și în portretul domnitorului Mihail Sturdza, executat tot de Josef August Schöefft, la 1837¹⁷ (Fig. 18).

*

Pentru mai buna înțelegere a portretului analizat mai sus se cuvine să examinăm și un alt portret oficial al cneazului sârb, care are multe elemente comune cu cel dintâi. Este vorba despre lucrarea *Miloš Obrenović bătrân*

¹⁴ *Ibidem*, p.112.

¹⁵ *Ibidem*, p.114-115 (Ordinul Sf. Ana).

¹⁶ Precizare făcută de heraldistul Tudor-Radu Tiron, consilier de specialitate la Cancelaria Ordinilor și Medaliiilor, care a avut amabilitatea de a parcurge acest studiu și de a face câteva observații pertinente. Îi mulțumesc încă o dată și pe această cale.

¹⁷ Portretul domnitorului Mihail Sturdza face parte din colecția Muzeului de Artă din Iași. Este o copie realizată de C. D. Stahi. Originalul acestui portret, pictat de Josef August Schoefft, în 1837, se află în colecția de la Paris a domnului Mihai Dim. Sturdza.

(1848) aflată tot în colecția Muzeului Național din Belgrad (Fig. 11). Portretul este realizat de pictorul austriac Moritz M. Daffinger (1790-1849), miniaturist de foarte bună reputație. Această lucrare, probabil o copie, este una de mari dimensiuni (144×100 cm)¹⁸. Este un portret văzut frontal, cu un cadru mai larg, ce înfățișează personajul în picioare, văzut până la genunchi. Atitudinea solemnă, perfect frontală, incomodă pentru pictori, descinde din portretul medieval „de majestate”, în care suveranul era astfel reprezentat, stând nemișcat pe tron sau în fața acestuia.

De fapt, imaginea acestei lucrări, întâlnită cel mai frecvent, este o copie cu fundal neutru; portretul original (poate o miniatură?) avea în fundal obișnuita draperie ridicată pentru a permite o deschidere spre un peisaj convențional, proiectând chipul personajului portretizat de un cer acoperit de nori, după canoanele epocii. Acesta este un portret făcut cu fața la Viena, la lumea creștină, și, de aceea, din imagine dispăre impunătorul fes roșu (care îl valoriza pe Miloș doar în sistemul otoman); fesul a fost înlocuit cu o căciulă de blană ce seamănă cu cele ale husarilor, și care este prezentă și în portretele oficiale ale domnitorilor români. Egreta ce împodobește această căciulă arată calitatea de comandant al armatei, pe care Miloș o avea.

Haina purtată aici de Miloș este una lungă până la genunchi, evazată spre poale și nu atât de strânsă pe corp ca în desenul lui Schöefft. Broderiile aurii de la nivelul pieptului indică însă că ar fi vorba despre aceeași ținută vestimentară, surprinsă însă în întregime. Această haină a lui Miloș Obrenovič este denumită, cu un termen de origine turcă, „dolman”. Cuvântul a pătruns și în occident, desemnând o haină scurtă și îmblănită, specifică ofițerilor de cavalerie (husari), formă destul de diferită față de cea din acest portret. Comparat însă cu piesele vestimentare occidentale, „dolmanul” din această imagine poate fi asemănat cu redingota britanică (*riding-coat*), ce făcea parte, la origine, din ținuta de călărie. Aici haina este lipsită de epoleți și de „ghirlandele” clasice de pe mâneci („noduri ungurești”) – care indicau gradele în sistemul occidental – și deci diferită de modul în care a văzut sau a interpretat Schöefft aceste detalii. Broderiile de la mâneci și poale par simple înflorituri, fără o semnificație specială. Ne putem gândi la o ținută civilă, o haină de prestigiu, purtată de aristocrația locală, adaptată *ad-hoc*, pentru a semăna cu o uniformă militară.

La o privire mai atentă putem remarca broderiile cu frunze de stejar aurii, de la guler, manșete și plăcile buzunarelor, care corespund gradului de general. Probabil că, în realitate, acestea erau pe fond roșu, dar au fost

¹⁸ Moritz M. Daffinger, portretist austriac, miniaturist al curții imperiale, a fost discipolul lui Friedrich Heinrich Fugger; el s-a specializat în pictura pe porțelan, iar din 1809 a pictat medalioane-portret pe fildeș. Chipul său apărea pe bancnotele austriece de 20 șilligi, înainte de introducerea euro.

pictate pe negru tocmai pentru a fi scoase în evidență. Poate fi remarcat și galonul auriu (țesut „în unghiuri”) de la baza gulerului, care ținește în întregime haina. Acesta indică, de asemenea, gradul de general al purtătorului uniformei.

Foarte probabil, este vorba despre aceeași haină a lui Miloš Obrenovič, pe care cei doi pictori, Schöefft și Dafinger, au văzut-o în mod diferit. Epoleții de general au fost adăugați de Schöefft, sau poate chiar au fost purtați în realitate, cu prilejul vizitei la Constantinopol, pentru a da un aspect mai impozant acestei ținute. Putem constata, din portretele păstrate, că nici unul dintre succesorii lui Miloš Obrenovič pe tronul Serbiei nu a mai adoptat această ținută de ceremonie.

În privința portretului pictat de Dafinger, putem remarca faptul că în următorul deceniu Miloš a mai primit încă două decorații, a căror plăci se pot vedea pe pieptul acestuia. Lenta de culoare albastru-închis de pe piept arată că una din decorații este Ordinul Rusesc al Vulturului Alb, care era a doua decorație ca importanță, în Imperiul Țarist, după Sf. Andrei¹⁹; în varianta originală a portretului realizat de Dafinger, această eșarfă era roșie, bordată cu galben-auriu și aparținea Ordinului rusesc Sf. Ana. Este posibil ca pictorul să o fi colorat în albastru pentru a o face mai vizibilă pe fondul roșu al „dolmanului”; faptul pare greu de acceptat din partea unui pictor din epocă, aceste detalii fiind foarte importante pentru comanditar, pentru limbajul simbolic al vremii. Preferarea lentei Ordinului Sf. Ana la ținuta în care erau arborate cele patru decorații arată că această decorație rămânea cea mai importantă, dintre cele primite de Miloš de la suveranii creștini. Pe partea dreaptă a pieptului, sub Ordinul Sf. Ana, ar putea fi identificată decorația grecească Ordinul Mântuitorului, în grad de Mare Cruce.

Dafinger a comis o greșeală, voită sau nu, amplasând medalionul cu portretul sultanului nu în montura sa obișnuită, ci în aceea a distincției Nishan Iftikhar. Panglica de care atârână acest medalion seamănă cu cea a Ordinului Sf. Ana cls. II, pe care Miloš o primise din partea Rusiei, după cum putem vedea din portretele sale mai vechi.

La Muzeul Național din Belgrad, dolmanul lui Miloš Obrenovič este expus ca piesă de muzeu. Recent, piesa a figurat și în expoziția temporară *Uniformele din Serbia în secolele XIX-XX*, organizată de Muzeul de Istorie din Belgrad în perioada septembrie-octombrie 2011²⁰. Credem însă că nu se

¹⁹ Preocupat de subiect, Tudor Radu Țiron a identificat această decorație din portretul lui Miloš Obrenovič, de comun acord cu colegul heraldist sârb, părintele Nenad M. Jovanovič de la Belgrad. Cei doi specialiști au mai remarcat faptul că aceeași lentă apare și într-unul dintre portretele principelui Mihailo Obrenovič, fiul lui Miloš.

²⁰ Vezi I. Bucherie, M. Djurov, *Uniformele – de la Karageorgevici la Tito*, în *Politika*, 29. 09. 2011 (publicație on-line).

păstrează piesa originală, ci este vorba despre o reconstituire. Comparația cu detaliile cu imaginile dolmanului din portretele ce provin din epocă, pune în evidență acest fapt. Brandenburgurile din fir auriu sunt mai simple și mai subțiri, fără canafii de la capetele acestora. Clapele buzunarelor, ornate cu frunze de stejar din fir auriu, lipsesc cu totul. Nici modelul broderiei de la colțurile poalelor dolmanului nu corespund cu cele din portretul realizat de Dafinger.

*

Când putea să fie realizat portretul lui Miloš Obrenovič de către Josef August Schöefft? Desigur, la o dată când atât Miloš cât și pictorul s-au aflat, împreună, în capitala Imperiului Otoman. 1858, anul în care este datat portretul de la Muzeul Național din Belgrad, nu poate fi luat în considerare, deoarece pictorul murise pe la 1851.

Singurul prilej potrivit a fost atunci când cneazul Miloš Obrenovič a făcut o importantă vizită la Constantinopol, spre sfârșitul lunii iulie 1835²¹. La acea dată, Miloš ar fi avut 52 de ani, ceea ce corespunde cu aspectul bărbatului portretizat. Portretul lui Milos Obrenovič a fost realizat la Istanbul în luna august 1835, după vizita sa la sultan, deoarece avea deja în piept Nishan Iftikhar-ul primit cu acel prilej.

Despre pictorul Josef August Schöefft știam că a ajuns să lucreze la Constantinopol după autoportretul său, realizat aici (nedatat), aflat astăzi la Muzeul Național de Istorie din Budapesta. Acest fapt atestă un stagiul la Constantinopol, o experiență de portretist în marea metropolă, încă din 1835, înainte de perioada de ședere în Țările Române (1835-1837) și nu după 1837, așa cum eram înclinați să credem anterior, trecând mai întâi prin Odessa. Acesta este un detaliu însemnat pentru cartea de vizită cu care s-a prezentat pictorul în capitalele românești. Presa bucureșteană de la 1836 consemnează faptul că Schöefft a organizat și o primă expoziție de portrete din portofoliul său, prin care se recomanda clientelei bucureștene. Este destul de probabil ca un exemplar al portretului lui Miloš Obrenovič să fi făcut parte din amintita expoziție personală de la București, ca mărturie a abilităților sale și a mediului în care a fost apreciat.

Datarea actuală de la Muzeul din Belgrad, 1858, nu poate fi acceptată (în cazul unei lucrări considerate originale), deoarece pictorul murise în 1851. Acest an poate să corespundă, cel mult, cu momentul realizării unei copii după lucrarea originală.

La 1835 Miloš Obrenovič avea de aplanat mai multe chestiuni conflictuale cu Poarta și a reușit acest lucru cu mari cheltuieli și prețioase

²¹ I. I. Nistor, *Relațiile principilor Caragheorghe și Miloš Obrenovič cu Țara Românească*, extras din *AARMSI*, seria III, tom. XXVII, mem. 12, p.326-356.

daruri oferite oficialilor otomani²². Miloš a plecat la drum însoțit de o suită numeroasă, pentru a aduce un omagiu milostivului sultan, „recunoștința pentru drepturile acordate Serbiei” (la 1830). Această vizită oficială a fost făcută după ce, în prealabil, prințul sârb a obținut acordul puterii protectoare, Rusia. Miloš a ajuns la Constantinopol la 5/17 august 1835, fiind primit de oficialitățile otomane cu toate onorurile. El a împărțit daruri consistente și mari sume de bani pentru obținerea bunăvoinței tuturor. Miloš, îmbrăcat în uniformă general, a fost oficial primit de sultanul Mahmud al II-lea; cu acest prilej a primit din partea suzeranului o înaltă decorație, sabia bogat împodobită și mai târziu un cal de mare preț în echipament complet. În privința decorației, aceasta trebuie să fie Nishan Iftikhar, deoarece Ordinul următor, Medjidi, avea să fie instituit abia în 1852.

Dincolo de arătatele onoruri, Miloš a dobândit, cu acest prilej, agrementul Porții pentru domnia sa pe viață asupra Serbiei, cu dreptul de succesiune pentru urmașii din familia Obrenovič (fapt neagreat de Rusia). Mai mult, a obținut acum autorizația de a numi agenți diplomatici și consuli în țările vecine, inclusiv la București (unde a fost trimis un anume Gherman)²³.

La solicitarea principelui sârb, a fost emis un firman prin care supușii otomani de la sudul Dunării nu mai aveau voie să se aprovizioneze cu sare direct din Moldova, ci doar prin intermediul companiei Opran, care concesionase acest venit în folosul său personal. În plus, Miloš se obligase față de principele Ghica să cumpere, doar pentru anii 1836-1837, 30 milioane de oca de sare, extrasă din Muntenia. Această afacere a fost una din sursele bogăției principelui sârb și a acoperit o mare parte din cheltuielile făcute de acesta la Constantinopol, în 1835.

După acest succes diplomatic, Miloš Obrenovič a devenit și mai tiranic în exercitarea autorității sale. În 1836, la propunerea Rusiei, s-a discutat despre introducerea în Serbia a unei constituții moderne, asemănătoare Regulamentelor Organice ce erau în vigoare în Principatele Române. Miloš s-a opus hotărât, în cele din urmă (1838), întrucât noile reglementări i-ar fi limitat foarte mult puterea sa discreționară. Noul regulament a fost introdus însă, prin hațișeriful citit la fața locului de pașa de Belgrad. Miloš a fost silit să abdice, la 26 iunie 1839, în favoarea fiului său mai mare, Milan.

²² Sumele necesare au fost puse la dispoziția lui Miloš Obrenovič de Casa Halfon-Opran, care administra afacerile principelui.

²³ I. I. Nistor, *op. cit.*, p.348.

În aceste împrejurări, Miloš Obrenovič s-a retras în Muntenia, unde deținea mai multe proprietăți²⁴. Principele sârb, însoțit de fiul său mai mic, Mihail, a fost primit cu toate onorurile, mai ales că nu se știa de destituirea sa. El s-a refugiat având suma de 200.000 galbeni în numerar și bijuteriile coroanei; la acestea se adăugau diversele sume depuse la mai multe bănci străine, precum la cea a bancherului Sina de la Viena.

Prezența lui Miloš în Muntenia a fost un motiv de neliniște permanentă pentru principele Ghica. Prin iulie-august 1839 domnul muntean primise împuternicirea de a-i cere socoteală lui Miloš Obrenovič, în numele Porții, asupra administrării abuzive a Serbiei; se prevedea chiar să îi fie retrase toate decorațiile primite din partea sultanului²⁵.

Miloš s-a opus numirii pe tronul Serbiei a fiului său Mihail, pe care l-a reținut, sperând la o revenire a sa în funcție. Doar în urma unei întrevederi cu principele muntean Ghica (14 octombrie 1839) a consimțit ca fiul său să urce pe tron²⁶. În 16 octombrie au sosit la București două firmane: cel dintâi era un firman prin care Poarta hotăra să îi lase, totuși, distincțiile oferite lui Miloš Obrenovič²⁷, iar cel de-al doilea era firmanul de numire al lui Mihail Obrenovič pe tron, cu obligația de a călători personal la Constantinopol, pentru a fi investit de către sultan.

Apoi Miloš s-a retras la moșia sa de la Herești (jud. Ilfov)²⁸. Miloš suferea de o boală de ochi iar în ianuarie 1840 a obținut acordul Porții de a călători la Viena, pentru tratament. În capitala Imperiului Habsburgic prințul sârb avea să rămână cel puțin până în 1842, pozând aici pentru câteva portrete, după cum vom vedea.

*

Figură emblematică pentru istoria Serbiei, fondator de stat și de dinastie, Miloš Obrenovič a avut parte de mai multe portrete care îi surprind spiritul proteic, izvorât din firea sa, dar și din vremurile în schimbare pe care le-a traversat. Acestea arată o evoluție de la înfățișarea sa orientală, tributară civilizației otomane și adoptarea modei occidentale în ultima parte a domniei sale.

După portretul făcut de Dafinger a fost realizată o litografie de către A. Ioanovici, 1852 și imprimată de J. Haler, la Viena (Fig. 13). Interesant este faptul că acest portret a fost multiplicat și răspândit între cele două

²⁴ *Ibidem*, p.352.

²⁵ *Ibidem*, p.353.

²⁶ *Ibidem*, p.354.

²⁷ *Ibidem*, p.355.

²⁸ *Ibidem*, p.360.

domnii ale lui Miloș, când acesta nu mai era pe tron. Deși pare identic, la prima vedere, totuși portretul prezintă mai multe diferențe față de cel pictat, realizat de J. Haler. Chipul lui Miloș nu mai este reprezentat frontal, ci puțin întors spre stânga, ceea ce oferă posibilități mai bune de modelare a trăsăturilor feței. Cadrul este mai larg, ceea ce permite înfățișarea „dolmanului” în întregime, inclusiv a modelului brodat spre poalele acestuia. Pe pieptul personajului se află doar trei plăci ale unor ordine și Nishan İftikhar-ul, față de cele patru stele de pe portretul pictat. Acest fapt sugerează faptul că imaginea litografiată urmează un model care este ceva mai vechi decât portretul cunoscut al lui Haler. Decorațiile sunt și altfel aranjate; una dintre ele este acoperită, în mare parte, de căciula de blană, ceea ce o face dificil de identificat (probabil că este tot Ordinul Mântuitorului, poziționată astfel în portretul color). Steaua de pe partea stângă a pieptului, deasupra, este cea a Coroanei de Fier – Austria. Eșarfa de pe piept aparține unei alte decorații, deoarece este bordată cu două dungi de culoare deschisă (alb sau galben), mai late decât la Sf. Ana. Este lenta ordinului grecesc al Mântuitorului, care era din mătase azurie cu margini de culoare albă (a căror lățime a variat în timp)²⁹.

Un alt portret, deosebit de interesant, este *Cneazul Miloș cu turban* (1824) ulei pe pânză, 71,5x58 cm, aflat la Muzeul Național din Belgrad, realizat de Pavel Durcovici (1772-1830) (Fig. 14). În imagine este reprezentat un bărbat de 40 de ani, athletic, în puterea vârstei, cu o mustață ascuțită, voinicească. Acoperământul de pe cap nu este un turban, permis doar musulmanilor, ci o cealma, din șal de mătase indiană, foarte prețioasă, piesă vestimentară permisă și creștinilor, dar purtată doar de personaje de rang foarte înalt. Oricum, după 1829 chiar turbanele ies din „modă”, prin inițiativa sultanului Mahmud II, care a înlocuit, la nivelul administrației și armatei otomane, turbanul cu fesul roșu. Un taclit vârgat, din aceeași mătase scumpă, îi încinge mijlocul. Este îmbrăcat cu o fermenea roșie, tivită cu galon din fir auriu și blăniță maronie.

Pictorul Pavel Durcovici s-a născut la Baja (Ungaria) și a murit în Rusia, la Odessa, în 1830. El este cunoscut drept unul dintre cei mai prolifici pictori sârbi ai epocii, dar are și multe lucrări de duzină. Acest portret, pe care i l-a făcut prințului Miloș Obrenovič, este cea mai cunoscută lucrare a sa. Credem că portretul a fost pictat înainte de 1829 (an acreditat până acum), în funcție de portul cealmalei (care tocmai expira în acel an) și de data reală a plecării sale la Odessa, care nu este încă bine stabilită.

Amintim în analiza noastră și portretul realizat de un pictor anonim, *Kneazul Milos cu fes*, considerat a fi fost realizat la 1824 (ulei pe pânză, 55x65

²⁹ Ambele decorații au fost identificate corect de Tudor-Radu Tiron.

cm, Muzeul Național din Belgrad). Miloš Obrenović este reprezentat în port orientat, cu fes turcesc pe cap, îmbrăcat cu o feregea roșie, ușoară, peste anteriorul dungat, încins cu un taclit de mătase neagră, cu flori mărunte, de culoare roșie (Fig. 15). Uneori lucrarea este atribuită tot lui Pavel Durcovici, și din această cauză este datată tot în 1824 (ca și lucrarea anterioară) sau 1830, anul morții pictorului, fără a se ține seama că acesta a decedat chiar în acel an, la Odessa (și deci nu putea picta un portret în Serbia). Sunt însă câteva indicii care arată că lucrarea a fost executată câțiva ani mai târziu, deci după moartea pictorului Durcovici, de către un artist anonim. În acest portret, Miloš Obrenović poartă un fes de modă otomană, o noutate, introdusă oficial în 1829, după cum am văzut. Un alt indiciu este Ordinul Nishan Iftikhar, care apare în imagine, despre care se știe că a fost înființat în 1831. Portretul nu putea fi anterior acestei date; el este chiar și mai târziu, dacă avem în vedere că *Nishan*-ul nu este de formă rotundă, ca în prima emisie, ci are formă ovală, tip apărut ulterior. De fapt, credem că *Nishan*-ul i-a fost acordat lui Miloš chiar în 1835, cu prilejul vizitei sale la Constantinopol. Pe această bază, lucrarea ar trebui datată după acest an, chiar dacă stilul, mai puțin rafinat, creează impresia de mai mare vechime.

În portret, Miloš poartă ordinul rusesc Sf. Ana, în două grade diferite, fapt neuzual. Este posibil ca Miloš să fi primit inițial clasa a II-a „cu briliante”, marcă particulară de apreciere din partea țarului și motiv pentru afișarea ei chiar și după dobândirea unei clase superioare³⁰. Mai întâi a primit cls. a II-a a Ordinului, care se purta la gât, după cum se vede și în acest portret. Ulterior i s-a decernat și clasa I a Ordinului Sf. Ana format din lanta de moar roșu bordată cu galben, de care atârna însemnul, și placa (steaua cu coroană), purtată pe partea dreaptă a pieptului. Probabil că Miloš a primit decorația pe la 1830; portretul lui Schöefft atestă că Miloš a primit acest Ordin înainte de 1835.

Mai este cunoscut un portret al lui Miloš în ținută semănătoare principilor-domnitori din Țările Române: tunică militară de culoare neagră (și nu roșie), guler, manșete și epoleți de general. Portretul are o valoare artistică mai scăzută, dar însemnele și decorațiile sunt redată cu mare exactitate. Se remarcă lanta cu însemnul și placa Ordinului Sf. Ana cls. I, dar și Ordinul Sf. Ana cls. II (primit anterior), purtat la gât. La Ordinul Nishan Iftikhar se poate observa atât forma rotundă a medalionului (considerată cea mai veche), cât și lăntișorul specific de prindere în piept, specific pentru clasa I (cls. II se purta la gât) (Fig. 17).

Un alt portret al Miloš Obrenović a apărut recent la o licitație organizată în 2012, de aceeași prestigioasă Casă pariziană, Drouot. Piesa este

³⁰ Considerație făcută de heraldistul Tudor-Radu Tiron.

o miniatură, un medalion realizat de Dafinger la Viena, în 1842, cu prilejul vizitei lui Miloș Obrenovič în capitala Imperiului Austriac. Acest portret a făcut parte din colecția de portrete-medalion a prințului Metternich și a soției sale Melania, care cuprindea 248 piese de acest gen. Portretul, cu dimensiunile de 18,7 x15,2 cm a fost realizat în tehnica obișnuită a lui Dafinger, desenat mai întâi în creion negru și pictat pe deasupra în guașă³¹. Se știe că după acest portret de Dafinger a fost realizată o litografie, de către Josef Kriehuber, imagine datată până acum în 1842, dar care ar putea fi și ceva mai târzie.

Chiar dacă are culoare grenă, redingota principelui, cu brandenburguri auri, se aseamănă destul de bine cu vestitul său „dolman”. Gulerul cu frunze de stejar auri brodate pe câmpul roșu amintește de uniforma de general. În acest portret Miloș are în piept plăcile a patru Ordine; eșarfa purtată pe sub redingota descheiată este galbenă cu borduri albastre, ceea ce arată că, la Viena, Miloș poza cu o înaltă decorație austriacă: este vorba despre Ordinul Coroana de Fier cls. I (Mare Cruce)³², dobândită probabil cu prilejul acestei șederi în capitala Imperiului (1841-1842). Placa acestui ordin, în formă de stea cu opt colțuri, este cea de sus, de pe partea stângă a pieptului. Medalionul cu portretul sultanului Mahmud II, etalat pe mijlocul pieptului, are montura sa corectă și nu mai este amplasat în ovalul *Nishan*-ului, ca în alte cazuri, deja semnalate. Este curios însă acest medalion-portret atârnat, de grd. II, de vreme ce știm că principele sârb primise medalionul de pus în piept, considerat de grd. I.

*

Dinastia Obrenovič, care a dat cinci reprezentanți pe tronul Serbiei, a avut numeroase legături cu Țările Române. Relațiile genealogice s-au făcut însă pe o altă ramură decât cea a fondatorului dinastiei, despre care este vorba în acest studiu. Miloș Obrenovič, a avut un frate, Efrem, care nu a domnit. Acel Efrem a avut un fiu, pe nume Miloș Obrenovič, căsătorit cu Maria, fiica boierului moldovean Costin Catargiu. Maria Obrenovič este cunoscută ca mama celor doi fii naturali ai domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Miloș și Maria Obrenovič au fost părinții lui Milan Obrenovič, cneaz (1868-1882) și primul rege al Serbiei (1882-1889), născut la Mărășești, la conacul familiei Catargiu. Milan Obrenovič a realizat o altă căsătorie românească, luând de soție pe Natalia Keșco. Fapt curios, ambele doamne

³¹ Acest portret al lui Miloș Obrenovič a fost vândut peste prețul estimat, cu 4500 euro.

³² K. Pârvan, C. Opaschi, T. Martin, *Ordine și decorații din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României (Catalog)*, vol. I, Târgoviște, 2011, p.22-24.

căsătorite cu reprezentanți ai dinastiei Obrenovič proveneau din Moldova și nu din Muntenia.

Pe linia amintitului Efrem Obrenovič, familia domnitoare sârbă a stăpânit în Bărăgan, pe lângă Urziceni, o moșie cumpărată pe la 1835, de la familia Ipsilanti, formată din satele Manasia, Uluiți și Răcorești. Complexul arhitectonic de la Manasia, aflat într-un spațios parc, se păstrează și astăzi, fiind restaurat în ultimii ani. Biserica de aici a fost ctitorită de Efrem, care își doarme somnul de veci în pronaosul edificiului, sub o lespede de marmură vineție împodobită cu armele Serbiei. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, descendenții lui Efrem au vândut această proprietate fostului ministru bulgar Ion Hagienoff.

*

Miloș Obrenovič (1815-1839), întemeietorul dinastiei, a avut la nord de Dunăre mai multe proprietăți administrate de Costa Pavlovici. Acestea au creat o strânsă legătură între principele sârb și spațiul românesc.

Principala reședință a lui Miloș Obrenovič în Muntenia a fost cea de la Herești (Giurgiu), situată la 35 km de București. Satul învecinat, Miloșești, păstrează încă, prin denumirea sa, amintirea principelui sârb care a stăpânit aici. Hereștii este vechea reședință a familiei Năsturel-Herescu (secolul al XVII-lea), din care provenea Elina, doamna lui Matei Basarab vodă. Vechiul conac de aici fusese construit la 1648 de cărturarul Udriște Năsturel, fratele doamnei amintite. Acesta este considerat singurul monument de arhitectură civilă din Muntenia păstrat din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Miloș Obrenovič a cumpărat castelul de aici la 1821, de la păhărniceasa Anița Năsturel-Herescu. El a adăugat vechii clădiri din piatră un turn construit în stil neoclasic. Miloș Obrenovič a modificat substanțial și arhitectura bisericii de aici, înzestrând-o și cu două clopote, având în inscripție anul 1833. El a reînhumat aici și osemintele fratelui său Milan, mort la București în 1810.

Miloș a avut unele proprietăți și în Oltenia. Se mai păstrează o casă Miloș Obrenovič, clădire de la începutul secolului al XIX-lea, monument istoric situat în localitatea Poiana Mare, jud. Dolj (LMI: DJ-IV-m-B-08469). Moșia Poiana era situată pe malul românesc al Dunării, la 1,5 km de Calafat. Acolo a negociat Miloș diferendul cu Dimitrie Ghica V. V., privitor la comerțul cu sare în Balcani. Pentru a câștiga bunăvoința domnitorului muntean, Miloș îi dăruise anterior câteva tunuri³³. Drepturile asupra acestei moșii au fost revendicate ulterior de Iulia Obrenovič-Huniady, nora lui Miloș³⁴.

³³ I. I. Nistor, *op. cit.*, p.342.

³⁴ *Procesul principesei Iulia Obrenovič, contesa Huniady, contra erezțiilor defunctului principe al Serbiei Mihail Obrenovič*, București, Tipografia ziarului Terra, 1870.

Se păstrează și o tradiție populară despre o comoară ce ar fi fost ascunsă la noi de principele sârb. Potrivit acesteia, trei sute de oameni ai lui Miloș Obrenovič ar fi îngropat un tezaur într-o peșteră de pe Valea Cernei. Toți cei care au transportat comoara ar fi fost otrăviți de principe și îngropați la intrarea în peșteră; singurul semn care marchează locul ar fi o piatră pe care au fost încrustate un snop de grâu și un șarpe.

O altă proprietate a sa era la Vâlcele, fostă localitate balneară, la cumpăna apelor munților Baraolt, la 10 km de Sf. Gheorghe și la 25 km de Brașov (astăzi în jud. Covasna). Miloș s-a tratat cu apele minerale de aici în 1841 și a decis să cumpere un teren, pe care a construit o biserică. Pisania, scrisa în sârbă și română cu caractere chirilice, arată că biserica, având hramul bisericii Sf. Mc. Teodor Stratilat, a fost ctitorită în 1843, de prințul Serbiei, Miloș Teodorovici Obrenovič. Pe fața balustradei corului este pictat ctitorul (prințul Miloș Obrenovič) de către Henrich Trenk, ce a avut o cunoscută activitate artistică în Muntenia. Miloș a mai donat 1000 florini argint pentru a se termina casa parohială și școala de aici. Pentru aceasta, prințul sârb a dorit să fie trecut în pomelnic, după cum urmează: „1. Milos, 2. Mihail – viii; 1. Visca, 2. Ludita, 3. Mihail – morți”.

*

Nu ne-am propus, în paginile de față, să analizăm toate portretele principelui Miloș Obrenovič, ci doar pe cele care ne ajută să înțelegem mai bine portretul realizat de Schöefft. Se mai cunosc și altele, dar încă nu a fost analizat gradul lor de autenticitate sau de fantezie. Cu prilejul acestui studiu, am trecut în revistă ceea ce s-ar putea numi „fețele lui Miloș Obrenovič”. Am încercat și o redare a principalelor portrete ale prințului sârb, luând în considerare indicii de obicei ignorate de istoricii de artă. Pentru ca imaginea asupra personajului să fie completă, am socotit că este bine ca, pe lângă considerațiile privitoare la portrete, să adăugăm câteva sumare date biografice, precum și legăturile genealogice și patrimoniale care îl leagă pe Miloș Obrenovič de spațiul românesc.

Serbian prince Miloș Obrenovič's portrait by Josef August Schöefft (1835)³⁵

Abstract

This research started from a pencil portrait of a “Turkish dignitary”, signed by Schoefft, purchased by Mr. Mihai Dim. Sturdza, within a public auction in Paris (2011). We identified a similar oil portrait, in the collection of the National Museum in

³⁵ Rezumat tradus de Coralia Costaș.

Belgrade; we could thus establish that the depicted personage is the Serbian knež (prince Miloš Obrenović (1815-1839; 1858-1860)). Within the museum, the portrait was assigned to an anonymous painter and wrongly dated to 1858. In reality, the original of this portrait was painted in Constantinople, by Josef August Schoefft, in August 1835, when Miloš made a pompous visit to Sultan Mahmud II. With the occasion, we also analyzed the other known portraits of prince Miloš Obrenović, noticing they are not correctly dated. We advanced other dates for the creation of these portraits based on the analysis of the evolution of the clothing design and ornaments depicted in these portraits, successively acquired by the Serbian prince.

List of Illustrations:

- Fig. 1. “A Turkish Dignitary’s Portrait”, drawing by Josef Aug. Schoefft (collection Mihai Dim. Sturdza).
- Fig. 2. Miloš Obrenović, portrait by Josef Aug. Schoefft, 1835 (History Museum in Belgrade, copy of 1858?).
- Fig. 3. Princess Ljubica’s residence (Belgrade), nowadays museum.
- Fig. 4. Miloš Obrenović’s portrait exhibited in the Museum of “Prince Ljubica’s Palace“.
- Fig. 5. The medallion – portrait of Mahmud II.
- Fig. 6. The Ottoman order Nishan Iftikhar.
- Fig. 7. The Russian order St. Ana, 1st class.
- Fig. 8. General Constantin Paladi (circa 1830).
- Fig. 9. Colonel Theodor Baș (circa 1830).
- Fig. 10. Collar of the colonel tunic (before 1836).
- Fig. 11. Miloš Obrenović (before 1848), portrait of Moritz M. Dafinger (copy).
- Fig. 12. Prince Miloš Obrenović’s *dolman* (replica) (National Museum in Belgrade).
- Fig. 13. Prince Miloš Obrenović lithograph by A. Ioanovici, 1852, impressed by J. Haler.
- Fig. 14. Pavel Durcovic, Milan Obrenović’s portrait with *cealma* (1824).
- Fig. 15. Anonymous painter, Milan Obrenović, (after 1835) (National Museum in Belgrade).
- Fig. 16. Miloš Obrenović (after 1835).
- Fig. 17. Miloš Obrenović by M. Dafinger (1842).
- Fig. 18. Mihail Sturdza (1837), portrait by Josef August Schoefft, copy by C. D. Stahi, Art Museum of Iași (the original is in the collection of Mister Mihai Dim. Sturdza).

Fig. 1.
„Portret de demnitar turc”, desen de Josef Aug. Schoefft (colecția Mihai Dim. Sturdza)

Fig. 2.
Miloš Obrenović, portret de Josef Aug. Schoefft, 1835
(Muzeul de Istorie din Belgrad, copie din 1858?)

Fig. 3.
Reședința prințesei Ljubica (Belgrad), astăzi muzeu

Fig. 4.
Portretul lui Miloš Obrenović expus în Muzeul „Palatul Prințesei Ljubica“

Fig. 5.
Portretul-medalion al lui Mahmud II

Fig. 6.
Ordinul otoman *Nisban Istikbar*

Fig. 7.
Ordinul rusesc *St. Ana*, cls. I

Fig. 8.
Generalul Constantin Paladi (c. 1830)

Fig. 9.
Colonelul Theodor Balș (c. 1830)

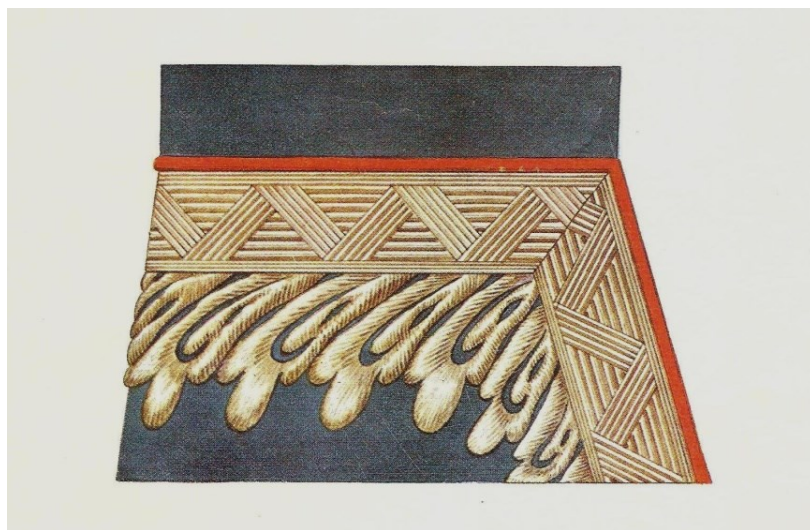

Fig. 10.
Gulerul tunicii de colonel (a. 1836)

Fig. 11.
Miloš Obrenović (a. 1848), portret de Moritz M. Daffinger (copie)

Fig. 12.
„Dolmanul” principelui Miloš Obrenović (reconstituire) (Muzeul Național din Belgrad)

Fig. 13.
Principele Miloš Obrenovič litografie de A. Ioanovici, 1852, imprimată de J. Haler

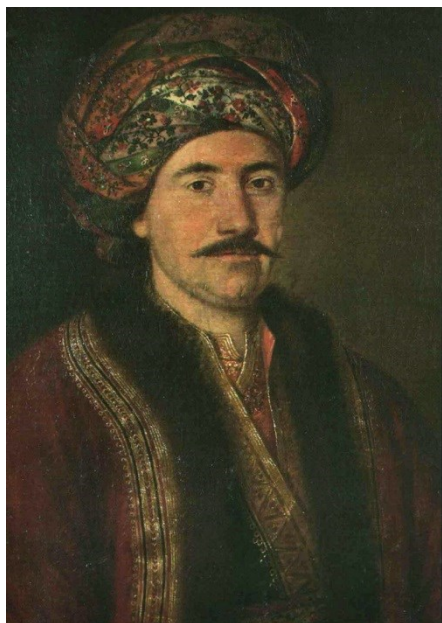

Fig. 14. Pavel Durcovič, portretul lui Milan Obrenović cu cealma (1824)

Fig. 15. Anonim, Milan Obrenović, (d. 1835) (Muzeul Național Belgrad)

Fig. 16.
Miloš Obrenović (d. 1835)

Fig. 17.
Miloš Obrenović de M. Dafinger (1842)

Fig. 18.

Mihail Sturdza (1837), portret de Josef August Schoeffl, copie de C. D. Stahi, Muzeul de Artă Iași (originalul se află în colecția domnului Mihai Dim. Sturdza)

INFORMAȚII DESPRE IZVOARE DE APĂ SĂRATĂ DIN PODIȘUL MOLDOVEI ÎN SURSE DOCUMENTARE INEDITE DIN SECOLUL AL XIX-LEA¹

Mădălin-Cornel VĂLEANU²

Subiectul utilizării resurselor minerale de către comunitățile preistorice din spațiul est-carpatic ne-a preocupat încă de acum 15 ani. Atât în teza noastră de doctorat, cât și în volumul publicat, am inclus referiri la modalitățile prin care omul preistoric își putea asigura necesarul de săruri minerale³. Acest subiect este de interes pentru noi și în contextul proiectului de cercetare pe care îl avem în cadrul bursei post-doctorale la Academia Română - Institutul de Arheologie din Iași⁴.

Informațiile la care vom face referire în cadrul studiului de față au fost identificate în cadrul unor cercetări legate de o mai veche preocupare a noastră – istoricul investigațiilor arheologice a Cetățuiei de la Cucuteni⁵. Acest proiect a implicat cercetări aprofundate ale unor fonduri documentare aflate în Arhivele Naționale de la Iași, fapt ce ne-a permis identificarea unor informații inedite și deosebit de valoroase. Printre acestea se numără și referirile legate de existența unor izvoare cu apă sărată în zona Cucuteni-Băiceni, în proximitatea stațiunii eneolitice de pe *Dealul Cetățuiei*, informații care nu erau cunoscute până acum.

¹ Versiunea în limba engleză a acestui studiu va fi publicată în actele Simpozionului Internațional *Arheoinvest – From the Ethno-Archaeology to the Antropologie of Salt*, second edition, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 21 aprilie 2012.

² Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

³ M.-C. Văleanu, *Omul și mediul natural în neo-eneoliticul din Moldova*, Iași, 2003, p.203-204.

⁴ Lucrare realizată în cadrul *Proiectul Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală*, cod contract: POSDRU/89/S/1.5/61104, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuia. Monografie arheologică*, Piatra-Neamț, 2004.

Documentele în care am regăsit aceste informații se află în *Fondul Municipiului Iași* și sunt legate de proprietățile funciare ale orașului, datând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, aflăm că la începutul anului 1884, primăria Iașului a făcut demersuri privitoare la stabilirea hotarelor proprietăților funciare ale orașului. Printre aceste domenii se număra și moșia Băiceni, dobândită prin *Legea celor zece milioane din 1882*.

Pentru stabilirea hotarelor moșiei Băiceni este împuternicit, de către Tribunalul Iași, inginerul Iulius Dobias. Acesta era un cunoscut în societatea mondenă a Iașului de la sfârșit de secol XIX, făcând parte din Loja Masonică *Steana României* de la Iași, alături de importanți membri ai Junimii și ai Societății de Medici și Naturaliști din Iași.

În data de 15 martie 1884, Iulius Dobias solicită Primăriei Iași să îi pună la dispoziție întreaga documentație legată de această proprietate, documente pe care le primește în luna mai 1884. Tribunalul Iași stabilește data de 15 septembrie 1884 ca termen de soluționare a litigiilor legate de hotarele proprietăților din zona Băiceni.

Pentru pregătirea acțiunii din luna septembrie 1884, Iulius Dobias a realizat *Memoarul moșiei Băiceni* (Fig. 1) în baza unor *observațiuni scrupuloase* făcute la fața locului, așa cum menționează însuși autorul acestui raport și cum reiese din documentul datat august 1884⁶.

Din analiza documentului aflăm date importante despre acest domeniu, care fusese proprietatea Mănăstirii Neamț, intrată în 1863 în proprietatea statului, în urma secularizării. Observațiile de la fața locului, cuprinse în acest memoriu, sunt deosebit de detaliate. Se menționează chiar amănunte nesemnificative la o primă vedere, precum arbori roditori care sunt prea bătrâni sau că în vatra satului se află un peticel numit al Probotei și enumerarea ar putea continua cu informații despre o serie de imobile care se află pe această proprietate, multe aflate în degradare, printre acestea numărându-se case, coșere, o crâșmă și moara din sat. Acest raport este deosebit de interesant și valoros, deoarece minuțiozitatea cu care sunt prezentate realitățile observate pe teren permit o reconstituire exactă a celor existente aici.

Ca urmare a acțiunii de stabilire a hotarelor proprietății din 15 septembrie 1884, alături de acest document se întocmește un alt act, numit „act de hotărnicie”, la care ulterior a fost atașat și un plan al moșiei, datat 12 aprilie 1885.

Revenind la documentul nostru inițial – *Memoarul comunei Băiceni*, în cuprinsul acestuia se face o observație interesantă: în perimetrul celui mai mare trup al moșiei, aflat în partea nordică, Iulius Dobias face mențiunea că

⁶ ANI – Fondul Municipiului Iași, Dosar 174, vol. II, filele 41-45.

aici se află o sorginte de slatină sub Dealul Măgura⁷ în imaașul proprietății, dar sarea fiind „monopolisată” (!?) nu poate produce un venit proprietății.

Localizarea acestui izvor în planul moșiei nu este făcută, dar, dacă apelăm la harta militară a zonei din anul 1894, identificăm cu ușurință zona (Fig. 2). De notat este faptul că la sud-est de Dealul Măgura (în fapt, versantul de sud-est al său) este menționat un toponim interesant, Dealul Slandola, denumire care, ulterior, nu se mai regăsește pe nici una din hărțile zonei.

Existența unor izvoare cu apă sărată în Podișul Moldovei, ne referim aici strict la zona cuprinsă între râul Siret (la vest) și râul Prut (est), nu reprezintă apariții singulare. Existența lor este generată de geologia zonei, iar izvoarele cu mineralizații mai ridicate (0,5 -4,5 g/dm³), așa numitele „ape sălcii”, sunt fenomene frecvent întâlnite în zonă.

Izvoarele cu apă sărată și sălcie din Podișul Moldovei iau naștere ca urmare a dizolvării de săruri minerale din stratele geologice de către apa pluvială care se infiltrează în sol sau de către apele subterane. În fapt, salinitatea acestor tipuri de izvoare este variabilă, îndeosebi în perioadele secetoase, fiind posibile creșteri spectaculoase ale cantității de săruri. De asemenea, termenul de izvoare sărate, este oarecum impropriu, deoarece în, realitate, apa nu conține numai sare (termenul generic folosit în mod uzual pentru clorură de sodiu). Astfel, avem de a face cu o multitudine de săruri minerale dizolvate de apă din stratele geologice, de la cloruri, fluoruri, ioduri, sulfuri, carbonați etc.

În această regiune, izvoarele cu apă sărată și sălcie, ca și celelalte izvoare minerale prezente (izvoare sulfuroase, izvoare feruginoase etc.), au același tip de geneză: mobilizarea de către apă a unor substanțe solubile din stratele geologice. Apariția acestor izvoare este dependentă de microgeologia zonei. Cum depozitele geologice neogene cunosc o multitudine de variații litofaciale, fiind generate de depuneri sedimentare într-un bazin marin în retragere, este normal ca, în acest areal, local, să apară frecvent izvoare cu mineralizație mai mare.

Dintre formațiunile neogene prezente în zona Podișului Moldovei, unele atestă existența indubitabilă în această regiune a unei zone litorale. Ori formațiunile geologice legate de fostele zone litorale pot fi și cauza genetică a prezenței locale a unor izvoare cu o apă mai sărată la gust. Însă trebuie adăugat că nu există studii de specialitate asupra valorificării potențialului acestor tipuri de izvoare în Podișul Moldovei, dat fiind faptul că ele nu

⁷ *Ibidem*, fila 42 față. Locul se află la hotarul cu moșia Cârjoaia, proprietatea Nataliei Balș, așa cum rezultă și din *Actul de hotărnicie al com. Băiceni* din 18 septembrie 1884 (*Ibidem*, fila 12 față).

prezintă un interes economic deosebit, în cele mai multe cazuri, creând probleme în alimentarea cu apă potabilă a locuitorilor din zonă.

Probabil că aceasta este și situația semnalată de Iulius Dobias la Băiceni, situație care poate fi întâlnită relativ des în această zonă. Având în vedere cele de mai sus, trebuie subliniat, încă o dată, că apariția izvoarelor cu apă sărată din acest areal al Podișului Moldovei, între Siret și Prut, nu este legată de prezența în subsol a unor zăcăminte de sare, ca în cazul zonei subcarpatice, de la vest.

Un alt fenomen relativ frecvent întâlnit în acest areal este cel al sărăturilor. Toponimele unor astfel de locuri au fost rediate frecvent în documente de secol XIX, dar și mai vechi, sau pe planuri și hărți militare, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Fig. 3). Geneza acestor formațiuni este legată de debușarea la suprafață a unor izvoare cu o mineralizație mai bogată, izvoare a căror geneză în această zonă a fost explicată mai sus.

Prin evaporarea repetată a apei se produce o concentrare la suprafața terestră a sărurilor minerale, care determină și apariția unor areale cu o vegetație specifică. Zonele cu sărături pot fi mai ușor observabile primăvara, sub forma unor suprafețe marcate de pete de culoare albă (Fig. 4). Această substanță (asemănătoare sării fine – care a și generat termenul de sărătură) are un gust mai ușor sau mai accentuat sărat, dat de un conținut mai mare sau mai mic de clorură de sodiu, dar uneori poate fi chiar amărui sau chiar fără gust. În realitate, pulberea fină are un conținut variat de săruri, deci nu numai clorură de sodiu, care reflectă o situație geologică locală.

În contextul de astăzi este evident că aceste resurse, și ne referim la izvoarele sărate și la sărăturile din zona Podișului Moldovei, au un potențial nesemnificativ. Totuși, în caz de necesitate, în anumite perioade de criză, ele pot asigura, pentru comunități restrânse, necesarul pentru supraviețuire. Întrebarea care se pune este aceea dacă comunitățile preistorice au folosit sau au exploatat aceste resurse. Din punct de vedere teoretic, răspunsul ar putea fi afirmativ, dată fiind adaptabilitatea de care acestea au dat dovadă în utilizarea resurselor mediului, dar încă lipsesc probele pentru a demonstra aceasta.

În încheiere, dorim să facem mențiunea că, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, izvoarele minerale din Moldova au atras interesul asupra potențialului lor, în special pentru rolul lor curativ. În fapt, acest subiect a atras atenția autorităților, și dăm ca exemplu doar ceea ce am identificat în fondul Prefecturii Județului Iași păstrat la Arhivele Naționale din Iași – peste 20 de astfel de dosare.

Pe lângă acestea, mai trebuie menționate o serie de lucrări din epocă, precum volumul publicat în anul 1851 de Atanasie Fătu intitulat *Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova*, tipărit la Iași (Fig. 5), lucrare care inventariază izvoarele minerale cunoscute la acea dată. Printre

acestea, autorul menționa existența unei importante surse cu apă sulfuroasă la Băiceni, la poalele Dealului Cetățuiei⁸, relativ în apropierea izvorului cu apă sărată menționat de Iulius Dobias la 1884, dar și un alt izvor mineral, numit Recea⁹.

Information on saltwater springs of the Moldavian Plateau in unpublished 19th century sources

Abstract

Starting from information on a saltwater spring in the Băiceni area provided in a document dated August 1884, the article presents several unpublished 19th century archival sources, which are preserved within the National Archives - Iasi County, in which there are references to records of mineral resources in Moldavia.

The article tackles the matter of the genesis of some types of saltwater and mineral springs, their occurrence in the Moldavian Plateau and the possibility of the exploitation of such resources in prehistory.

List of Illustrations:

- Fig. 1. Excerpts from the *Memoarul moșiei Băiceni* prepared by Iulius Dobias August 1884 (Iasi National Archives – the Fund of the city of Iași, File 174, vol. II, sheets 41-45).
- Fig. 2. Location of saltwater source (up) and of the Eneolithic settlement Cucuteni-Cetățuie (down), on the military map of 1894.
- Fig. 3. The toponym Sărătura near the Neolithic settlement of Isăiia-Balta Popii, on the military map of 1894 (a) and of 1984 (a).
- Fig. 4. The image of a saltwater (April 2012) on the Oii Valley (Iași co.).
- Fig. 5. Cover of the printed volume in 1851 by Atanasie Fătu with the title *Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova* (*Description and usage of simple water and sparkling waters in Moldavia*).

⁸ A. Fătu, *Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova*, Iași, 1851, p.188.

⁹ *Ibidem*.

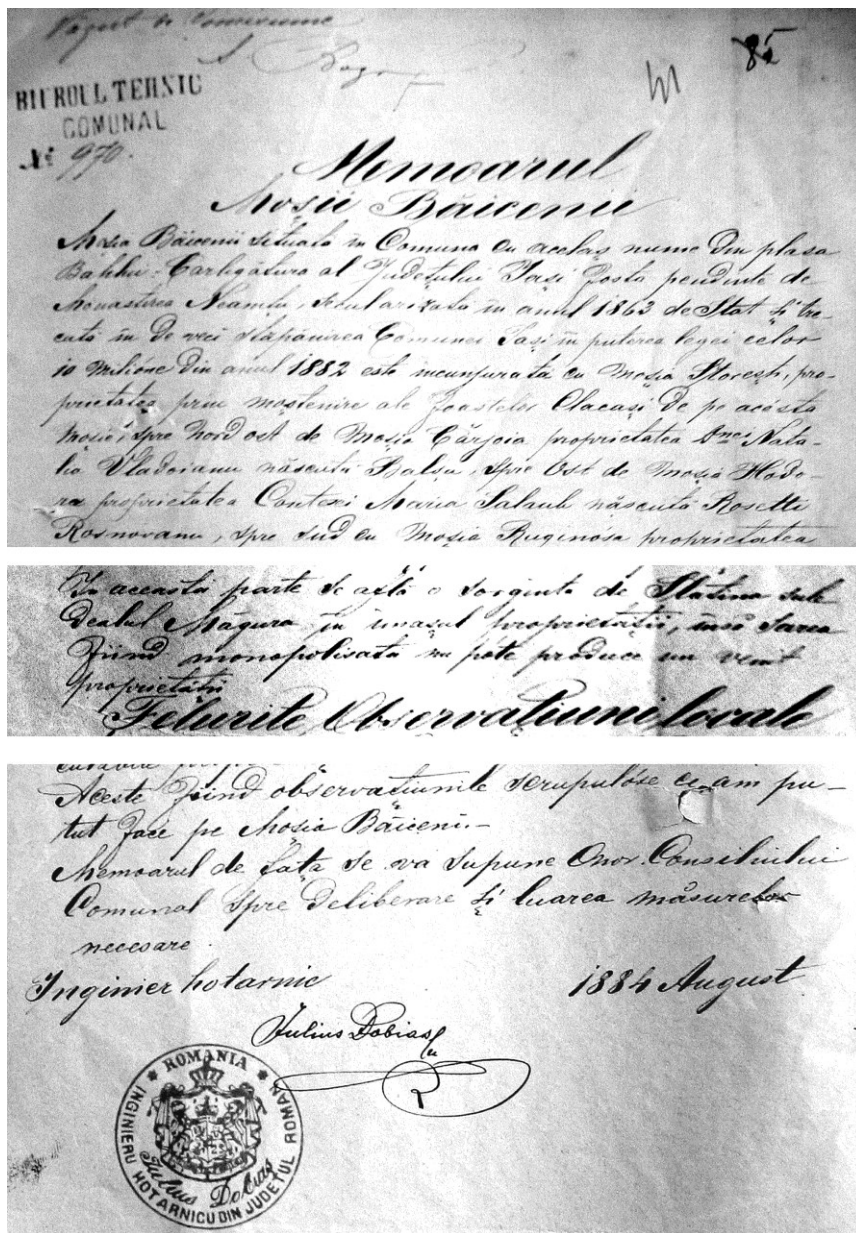

Fig. 1.

Extrase din Memorandul moșiei Băiceni realizat de Iulius Dobias august 1884 (Arhivele
 Naționale Iași – Fondul Municipiului Iași, Dosar 174, vol. II, filele 41-45)

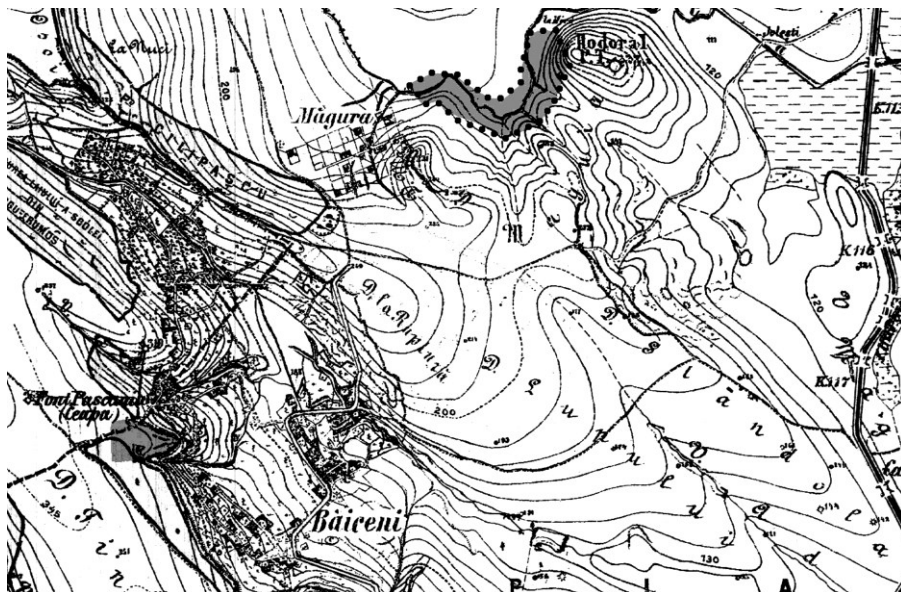

Fig. 2.
Localizarea izvorului de apă sărată (sus)
și a așezării eneolitice Cucuteni-Cetățuie (jos), pe harta militară din anul 1894

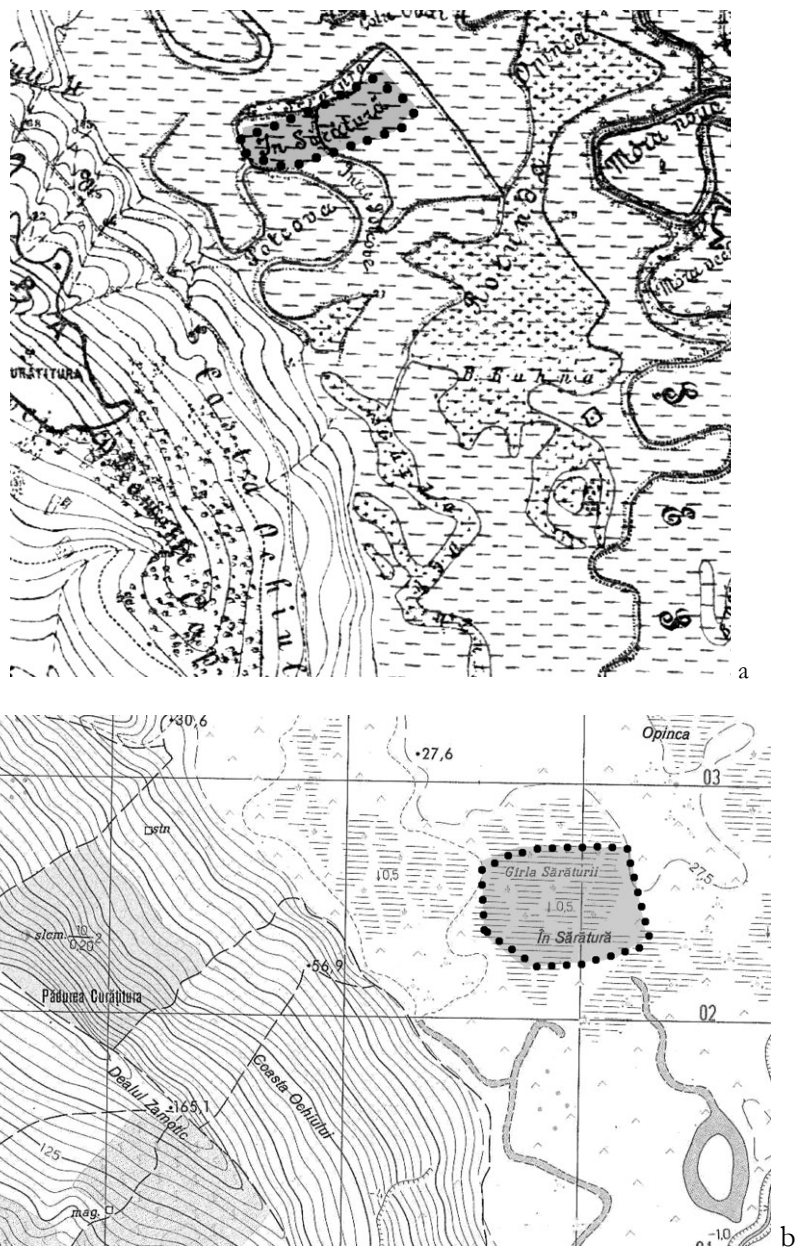

Fig. 3.

Toponimul Sărătura din apropierea așezării neolitice de la Isăia-Balta Popii, pe harta militară din anul 1894 (a) și din anul 1984 (b)

Fig. 4.
Imaginea unei sărături (aprilie 2012) de pe Valea Oii (jud.Iași)

ДЕСКРИЕРЕА
и
ЇНТРЕВЪИИЦАРЕА
АШЕИ СИМЛЕ
и
А АШЕЛОР МИНЕРАЛЕ
ДИН
МОЛДОВА
КОМИСУЪ
ДИ **Д^Р А. ФІЛЪТЪ.**

Іашиі, 1851.

ТИПОГРАФИЯ РОМЕННО-ФРАНЦУЗСКАЯ

Fig. 5.

Coperta volumului tipărit în 1851 de Atanasie Fătu cu titlul Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova

ATELIERE DE BIJUTERIE ȘI PIESE DE PODOABĂ ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN (1900–1914)

*Liliana CONDRATICOVA*¹

Considerații preliminare. Cercetarea istorico-artistică a atelierelor de giuvaiererie și feronerie a fost parțial umbrită de descrierea celor mai reprezentative piese de podoabă specifice unui anume segment temporal și geografic. Istoria ne-a păstrat însă câteva nume de bijutieri care dețineau ateliere în Chișinău și profesau prelucrarea artistică a metalului în primul deceniu al secolului XX. De regulă, informații succinte ne sunt furnizate de spoturile publicitare prezente în paginile calendarelor, ale anuarelor publicate în Chișinău, numărul lor fiind relativ redus comparativ cu publicitatea promovată de croitori, magazine de vestimentație sau încălțăminte. O altă sursă de studiu privind conturarea problemei enunțate reprezintă dosarele arhivistice, fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova (ANRM) păstrând câteva dosare care vizează nemijlocit activitatea unor bijutieri sau funcționarea atelierelor specializate. Cât privește tipologia pieselor confecționate, principala sursă de cercetare este reprezentată de colecțiile muzeale, imaginile de epocă, portretele unor personalități. Intenția noastră este de a contura tabloul activității atelierelor, locul și rolul bijutierului, prezentând triada care domină lumea modei: creatorul-tendința artistică-piesa de podoabă. Limita cronologică inferioară este pusă în legătură cu anul 1900, limita superioară, 1914, marchează începutul primei conflagrații mondiale, care a determinat modificări majore și în activitatea bijutierilor și portul podoabelor.

Ateliere și meșteri. Meșterul care a reușit să stăpânească metalul nobil, să domine piatra prețioasă pentru a crea cele mai delicate bijuterii și piese de feronerie, s-a aflat întotdeauna pe o treaptă deosebită în ierarhia meseriilor. În funcție de circumstanțele social-economice, politice și de tendințele artistice, creațiile bijutierului au fost elogiate – numele lui rămânând însă deseori în anonim – sau dimpotrivă, defăimate, el însuși

¹ Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, CHIȘINĂU.

fiind tratat ca un simplu tehnician (mai ales în perioada sovietică), considerându-se că podoabele sunt niște vestigii ale trecutului și nu posedă nici o încărcătură ideologică specifică timpului constructorilor comunismului.

Amintim că în perioada 1812–1918 teritoriul cunoscut ca Basarabia a fost anexat la Imperiul Rus. Astfel, legislația imperială a fost cea care domina toate domeniile vieții, inclusiv negoțul cu bijuterii, confecționarea lor, obținerea certificatului de măiestrie. În spațiul pruto-nistrean funcționarea atelierelor de bijuterie era supusă anumitor legi, legate direct de raporturile economice și politice din regiune. Conform regulamentului rus privind meseriile și industria, în orașe funcționau *Remeslennaia Uprava* – niște instituții specializate, care aveau scopul de a asocia toți meseriașii sub un organ administrativ unic, denumit *uprava* (primărie). Asociația meșteșugărească era condusă de un staroste și două ajutoare. De exemplu, în anul 1913, *Remeslennaia Uprava* era condusă de un oarecare Evfimii Prohorenco (care l-a înlocuit în acest post pe negustorul Andrei Stepanov, prin 1907)², având drept ajutoare pe secretarul gubernial Nicolai Gojinski și pe Boris Rokka-Fux³. În calitate de șef al casei de amanet (*Iugo-șapadnâi Lombard*) era Savva Ojog, care succede în funcție pe Constantin Purre, șef al Muntelui de Pietate prin 1907⁴. Șef al serviciului de licitație atestat în Chișinău începutului de secol XX era Dmitri Covali, iar funcția de meșteri care evaluau bijuteriile era ocupată de Trofim Mitto și Vasili Gruntenco⁵.

În 1901, în Basarabia avem înregistrate nouă ateliere mari, cu 3.115 meșteri și un singur atelier de argintari, aurari și giuvaiergii. Numărul relativ redus al meșterilor din domeniul orfevrăriei denotă faptul că ei funcționau la comandă și nu toți meșterii dispuneau de condiții și posibilități de a lucra cu metale prețioase și pietre scumpe, prețul acestora fiind ridicat în comparație cu mărfurile finisate comercializate în orașele basarabene. Fiind o artă a fastului – care utiliza cu predilecție metalele nobile (aur, argint, platină) și pietrele prețioase sau organice (diamant, rubin, smarald, perle naturale) –, confecționarea bijuteriilor avea un segment limitat de comanditari, cu un statut special în societate și surse financiare suficiente pentru a-și permite comandarea și procurarea podoabelor. Meșterii-bijutieri atestați în Chișinău lucrau cu aurul, argintul, platina, diamantele și posedau tehnica turnării și forjării metalului, cea a emailării și gravării. Plasarea corectă a atelierului sau a salonului de bijuterii indică cunoștințe profunde în domeniul atragerii

² *Адрес-календарь на 1907 год. Кишинев*, 1906, с. 13.

³ *Адрес-календарь на 1913 год. Кишинев*, 1912, с. 104.

⁴ *Адрес-календарь на 1907 год. Кишинев*, 1906, с. 12.

⁵ *Адрес-календарь на 1913 год. Кишинев*, 1912, с. 105.

clientelei înstărite, publicitatea referitoare la activitățile profesate, străzile principale fiind vizitate mult mai frecvent de oaspeții și locuitorii capitalei, controlate de poliție în cazul unor eventuale tâlhării sau incendii. De fapt, sunt obligațiunile care intră și actualmente în funcțiile serviciului de marketing și management de performanță.

În cadrul asociațiilor specializate de meșteșugari, bijutierii erau supuși unui examen de calificare, erau înregistrați la poliție, achitau impozite și se ocupau, în mod obligatoriu, de acte de caritate. Asemenea ateliere, atestate la începutul secolului al XX-lea în orașul Chișinău, erau amplasate pe str. Alexandrovskia: magazinul de ceasuri, piese de aur, argint și diamante a lui Șlihenmaier, care deținea și diverse mențiuni și medalii pentru serviciile prestate. Printre meșterii care profesau prelucrarea artistică a metalului, inclusiv monumente funerare din metal, se remarcă atelierul lui Ioann Țulek, plasat în Chișinău, str. Armeană, nr. 10⁶. După cum am putut observa din documente, în majoritatea cazurilor, bijutierii formau, împreună cu ceasornicarii, un atelier sau o asociație meșteșugărească, stăpânind tehnicile de lucru din ambele domenii. În Chișinău, un asemenea atelier de reparație/comercializare a ceasurilor din primul deceniu al secolului al XX-lea era condus de Ș. Liubcianski.

În acest context, atenția noastră se îndreaptă spre activitatea unui bijutier, David Bein, de naționalitate evreu, care a obținut la Chișinău, la începutul secolului al XX-lea, certificatul de meșter bijutier. Pe baza informațiilor oferite de dosarul de arhivă, vom menționa unele momente ale activității bijutierilor în intervalul temporar avut în vedere. De asemenea, documentele analizate scot în evidență numeroase aspecte legate de statutul meșterului, evaluarea capacităților profesionale și instituțiile administrative implicate în proces. Totodată, un caz singular îl constituie identificarea dosarului unui bijutier ce furnizează informații legate de procesul de verificare a legitimității eliberării certificatului de profesionalism.

Studiu de caz: activitatea bijutierului David Zelimanov Bein⁷. Certificatul de profesionalism cu nr. 2578 a fost eliberat pe numele lui David Bein la 5 decembrie 1912 de asociația meșteșugărească din Chișinău. Pentru a obține dreptul de rezidență la Riga (Țările Baltice), lui David Bein, i-a fost solicitată examinarea corectitudinii eliberării unui asemenea certificat. Procedura includea următoarele criterii de verificare: 1) prezența termenului de încercare și a examenului de măiestrie pentru obținerea unei anume categorii de profesionalism în domeniul confecționării bijuteriilor; 2) dacă au

⁶ V. Serjant, *Ziarul „Novaia Jižni” și rolul lui în dezvoltarea publicității în Basarabia țaristă*, în *Tyragetia*, S. N., VI (XXI), nr. 2, 2012, p.280.

⁷ ANRM, fond 6, inv. 18, dosar 86, anul 1913.

fost urmate întocmai toate prevederile normative în timpul examenului de profesionalism și eliberarea certificatului.

Pentru elucidarea acestor aspecte, serviciul de poliție a purtat discuții cu toți semnatarii certificatului eliberat la Chișinău. Investigațiile întreprinse și discuțiile cu conducătorul atelierului de bijuterie, Trofim Ivanovici Mitto, în 1913, au arătat că David Bein locuia în orașul Berdicev, Ucraina, și nu se cunoștea exact când s-a stabilit în Chișinău. De asemenea, nu se cunoștea nici unde a plecat după obținerea certificatului de bijutier.

În conformitate cu raportul conducerii atelierului de giuvaiergerie din Chișinău, s-a precizat că meșterii atelierului, în asociere cu meșterii experți, au acordat statutul de bijutier lui David Bein, născut în gubernia Volân. Conducerea atelierului mai constata că toate cotizațiile necesare pentru activitatea atelierului de giuvaiergerie au fost achitate integral de Bein și că nu există impedimente pentru eliberarea certificatului de profesionalism. Termenul de verificare și examenele respective au avut loc în atelierul de giuvaiergerie sub conducerea lui Lazăr Vainștein, care avea un atelier și locuia pe str. Alexandrovscaia, nr. 50 (în perioada interbelică, bd. Regele Carol II, actualmente, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt). Astfel, la 16 decembrie 1912 lui D. Bein i-a fost acordat certificatul de bijutier, acesta fiind nevoit să achite cotizații în valoare de 25 de ruble.

În acest context, ar fi potrivit să explicăm situația privind perioada de probă. În cazul lui David Bein, ca de altfel cazul tuturor bijutierilor care doreau să activeze în domeniul prelucrării artistice a metalului, era necesară o perioadă de probă sub directa supraveghere a unor meșteri versați în domeniu. Astfel, la data de 13 decembrie 1912 au fost invitați câțiva bijutieri consacrați, sub controlul cărora David Bein, pentru a-și demonstra dexteritatea în domeniul artei bijuteriilor, urma să confecționeze un inel. Din comisie făceau parte starostele asociației de meșteșugari Trofim Mitto și experții-bijutieri Mark Kliurfeld, care locuia pe str. Ecaterinovskaia, nr. 17 și Elizar Kaplan, care locuia pe str. Chiliiscaia, nr. 40 (str. Albert Thomas, în perioada interbelică).

După realizarea inelului, piesa a fost atent analizată de experți și recunoscută ca o realizare tehnică bună, după care David Bein și-a obținut titlul de bijutier, fiindu-i eliberat certificatul necesar. Acest document îi oferea posibilitatea să își deschidă un atelier propriu de giuvaiergerie, de a deține utilajul și instrumentarul necesar pentru sine și încă pentru doi ucenici de bijutier care puteau lucra în atelierul său, conform regulamentului.

Astfel, în baza prezentului dosar de arhivă putem reconstitui procedura generală de obținere a certificatului de profesionalism și a statutului de meșter bijutier. Conform dosarului, am constatat că după obținerea adevărinței în cauză, David Bein nu a mai profesat în Chișinău și nici nu locuia în acest oraș, venind la Chișinău special pentru a obține

certificatul de bijutier. Aceste constatări ne permit să presupunem o eventuală procedură de facilitare a obținerii diplomei necesare. Astfel, este dificil de stabilit dacă a studiat undeva profesia de bijutier și dacă a activat în conformitate cu prevederile art. 388, 402, 414, 415 și 419 ale Statutului Industrial din anul 1887, vol. XI, partea II. Devine incertă și situația dacă avea într-adevăr abilitatea de bijutier după cum i s-a eliberat certificatul, faptul fiind confirmat numai de opiniile celor trei meșteri-experti care au semnat certificatul, care în cazul eliberării unui asemenea document se prezentau drept persoane direct interesate și antrenate în soluționarea pozitivă a situației create în favoarea solicitantului, adică a bijutierului D. Bein. În situația creată, la 8 martie 1913, șeful poliției orașenești aduce probe serioase, menționând că pune la îndoială autenticitatea certificatului de profesionalism eliberat pe numele lui David Bein.

Pentru precizarea unor fapte la acest capitol, avem cererea semnată de David Bein, din 13 decembrie 1913, în care se menționează că deține un certificat profesional temporar, eliberat de atelierul de meșteșugărie din orașul Berdicev, Ucraina, privind activitatea sa în calitate de bijutier cu dreptul de a întreține un atelier cu ucenici. Iar pentru a obține un certificat de profesionalism, a solicitat atelierului din Chișinău să fie examinat. În conformitate cu art. 387 al Codului Industrial din anul 1893, după obținerea certificatului temporar el era obligat, timp de o lună, să deschidă un atelier de giuvaiergerie și să angajeze cel puțin un ucenic. Conform informației furnizate de poliție, la acel moment avea vârsta de 26 de ani, adică era născut în anul 1886. Era de statură medie, părul negru, ochi cenușii. Certificatul temporar a fost eliberat la Berdicev, la 28 iulie 1911, fiind semnat de șeful atelierului de bijuterie din oraș, un oarecare N. Jukovski. Deși David Bein nu a prezentat certificatul de ucenicie al bijutierului, acesta a fost recunoscut de meșterii experti drept un bijutier cu calificare înaltă, documentul fiind eliberat sub răspunderea șefului atelierului, Trofim Mito, dar și a bijutierilor care au realizat expertizarea inelului confecționat. Certificatul i-a fost eliberat acordat, după cum reiese din datele pașaportului, în 1907. În concluzie, menționăm că pentru obținerea statutului de bijutier la începutul secolului al XX-lea era necesară o perioadă de ucenicie, prezentarea unui certificat de meșter temporar eliberat de o instanță autorizată, profesarea meseriei, iar pentru obținerea unui certificat de profesionalism și posibilitatea întreținerii unui atelier și angajarea a cel puțin doi ucenici, au fost necesare susținerea unor probe profesionale, în cazul dat, confecționarea unui inel. Cât privește marcarea podoabelor confecționate de meșterii din Basarabia menționăm că este perioada când toate domeniile vieții se aflau sub impactul legislației imperiale ruse, de unde și obligativitatea marcării podoabelor (1 ianuarie 1899), după care au urmat „Reguli speciale de marcarea a articolelor de aur și argint”, promulgate în

1908. Astfel, până în 1908 erau uzuale următoarele însemne aplicate bijuteriilor: marca rotundă, cu cap de femeie în kokoșnik rusesc, care se aplica articolelor confecționate din metale prețioase; marca în formă de lopățiță, aplicată pentru articolele de aur și argint cu gramajul de până la 8,5 g (mai puțin de doi zolotnik⁸); marca ovală se aplica podoabelor cu masa peste 8,5 g; marca oval-alungită aplicată la vamă articolelor importate din străinătate; marca în formă de ciocan era prevăzută pentru articole cu titlu inferior, care nu puteau fi topite. În conformitate cu legea din 1908, capul femeii de pe marca de control este îndreptat spre dreapta, fiind asociat cu litera respectivă a Direcției de Marcare, adică „X”⁹. Cu regret, încercările noastre de a depista podoabe marcate corespunzător epocii au eșuat, Apreciem că piesele confecționate în acest interval puteau fi marcate, după toate probabilitățile, și la Biroul de Marcare din Odessa, Ucraina, deși în Chișinău funcționa un birou similar, tratativele pentru deschiderea acestuia fiind purtate la mijlocul secolului al XIX-lea.

Podoabe. În ceea ce privește arta bijuteriilor, menționăm că în țările europene, începutul secolului al XX-lea este marcat de schimbări profunde în mentalitate, ruptura cu tradiționalul, cotidianul și apariția noilor tendințe în literatură, arta plastică și muzică. Ca una din direcțiile principale ale activității umane, moda reflectă cel mai pregnant aceste modificări. Moda pentru veșminte, inclusiv podoabe fastuoase, venea de la Paris, unde se dezvoltau casele de modă de prestigiu, se tipăreau culegeri și reviste specializate. Podoabele pentru bărbați erau atât de modeste, încât practic nu se observau. Se foloseau ceasuri purtate în buzunarul jachetei; rămân în vogă ace pentru cravată cu decor simplu; butoane pentru cămașă. Se purtau inele simple, inele-sigilii, iar pasiunea timpului pentru fumat a favorizat apariția pieselor de tutunărie, port-țigarete de aur sau argint frumos lucrate și decorate, mai ales cu email sau filigran. Cât privește podoabele feminine, deși par a fi mai masive comparativ cu cele bărbătești, menționăm tendința lor spre reducerea dimensiunilor. Se permitea purtarea câtorva podoabe concomitent, la discreția doamnei, care trebuia să aleagă între ac de coafură, broșă, pandantiv, colier, lănișor, brățară, inel, cercei suspendați sau cercei-țintuiți, care devin foarte populari către 1910. În anii 1900–1910 erau în vogă perlele și pietrele prețioase montate în aur sau argint, asociate cu detalii lucrate în email policromatic, în stilul *Art Nouveau*¹⁰. Cel mai mult a excelat

⁸ Conform sistemului de marcarea rus al aurului, sistemul *zolotnik* a fost utilizat până în anul 1927; 84 zolotnik = 21 carate (conform sistemului de carate) sau titlu 875 (conform sistemului metric) de evaluare a titlului metalului prețios.

⁹ М. Постникова-Лосева, *Русское ювелирное искусство*, Москва, 1974, с. 305-307; L. Condricova, *Arta bijuteriilor din Moldova*, Iași, 2010, p.130-131.

¹⁰ Нанн Джоан, *История костюма, 1200–2000*, Москва, Астрель, 2003, с. 256-259.

în realizarea podoabelor celebrul Louis Comfort Tiffany (SUA), iar influența *Baletelor ruse* și a creației marelui modelier francez Paul Poiret a introdus, în anii 1910–1914, interesul față de podoabele în stil oriental.

Cât privește Basarabia, menționăm că noile tendințe în portul podoabelor ajungeau aici grație tinerilor plecați peste hotare, a călătorilor, negustorilor și meșterilor profesioniști care tindeau să aducă în acest spațiu ceva nou, original, care ar sublinia fastul și eleganța aristocratică. La începutul secolului al XX-lea doamnele purtau diferite podoabe, în funcție de situația financiară și tendințele generale din vestimentație, frumosul cedând în fața pragmaticului. Pe când podoabele tradiționale erau compuse din șiraguri de mărgelile de coral, de preferință portocaliu, sidef, perle sidefate, gălbui, precum și strasuri într-un număr impunător. Ținând cont de asortarea strict stilistică a vestimentației și a podoabelor personale, specificăm următoarele tipuri de podoabe, identificate de noi în baza fotografiilor vremii și a pieselor aflate în custodia Muzeului Național de Etnografie din Chișinău sau Muzeul Național de Arheologie și Istorie al Moldovei. Astfel, se purta pălărie, în mod obligatoriu asociată cu o broșă sau fibulă, șiraguri de mărgelile lungi purtate la gât în unul sau câteva rânduri, broșe vestimentare în formă de fluturi, libelule, de preferință, cu aripile mobile. Culorile bijuteriilor erau palide, fără excese. De fapt, acest început de secol este marcat prin diferite nuanțe pastelate ale culorilor primare. Pe nici o bijuterie nu poate fi văzut un email roșu sau albastru intens. Lănțișoarele confecționate prin împletire și mărgelile sunt deseori asortate cu pandantive din materii prime scumpe. Ca atare, cele mai solicitate rămân șiragurile de coral, care se apreciau foarte mult, mărgelile de sidef, cornalină, salbele monetare (preponderent, în regiunile populate de bulgari, găgăuzi). Un interes deosebit prezintă cerceii în formă de lunule sau inimioare stilizate, realizate din aur cu titlul de cel mult 375, cu variate motive vegetale, floristice sau chiar monograme gravate (de regulă, numele viitoarei mirese, întrucât asemenea piese făceau parte și din zestrea fetei de măritat).

Pentru începutul secolului al XX-lea este caracteristică folosirea în cantități mari a strasurilor, care erau mult mai ieftine decât pietrele naturale, dar și grație modei dictate de Paris, Sankt Petersburg sau Iași. Sticla colorată se folosea pe larg, la începutul mileniului III fiind asociată chiar cu platina și diamantele, formând un stil extravagant și avangardist. De altfel, actualmente, astfel de bijuterii sunt foarte solicitate, fiind semnalată tendința spre mixajul avangardist al stilurilor și curentelor artistice. Broșele primului deceniu al secolului al XX-lea par a fi cele mai solicitate podoabe. Ele se folosesc la decorarea coafurii sau a pălăriei cu pene, a rochiilor de gală, având diferite semnificații și utilizare. Locul cameelor și intaliilor veritabile, care sunt foarte costisitoare, este preluat de copii din sticlă turnate în forme

speciale, care permiteau confecționarea mult mai rapidă a bijuteriilor și, respectiv, producerea lor în serie.

O etapă calitativ nouă în confecționarea și portul bijuteriilor este observată în anii anteriori Primul Război Mondial. Mecanizarea procesului tehnologic în atelierele de bijuterii a permis mărirea considerabilă a numărului de obiecte confecționate, a simplificat multe operații tehnologice, și respectiv, a permis satisfacerea cererii consumatorilor prin producerea în serie a unor podoabe în vogă. Asemenea ateliere își fac apariția în Chișinău, numărul lor crescând semnificativ în câteva decenii. Dar automatizarea a avut și un impact negativ, manifestat mai ales, în a doua jumătate a secolului al XX-lea prin producerea în serie în mari cantități a podoabelor identice. În ton cu moda, bijuteriile purtate între 1908 și 1914 devin mai pragmatice, funcția lor principală fiind utilitară. Alături de broșe, se regăsesc brelocuri, cele mai solicitate fiind piesele decorate cu email policromatic. Un atelier de orfevrărie bisericească a fost deschis în 1911, la Chișinău, str. Aleksandrovskaia, și ținea de Arhiepiscopia Chișinăului, unde se confecționau cele mai solicitate articole de inventar liturgic.

Menționăm că prezența la Chișinău a unei asociații specializate pentru meșteșugarii care prelucrau artistic metalele și a unui serviciu de licitație a pieselor de podoabă, indică prezența în Basarabia a meșterilor calificați în realizarea bijuteriilor și pieselor de feronerie. De asemenea, sunt documentați și specialiști în misiunea cărora intra evaluarea și aprecierea bijuteriilor realizate din metale nobile și pietre prețioase, fapt care necesită o anumită dexteritate și cunoștințe profunde privind titlul metalului, proprietățile fizico-chimice, stilul artistic ale epocii.

Piesele de podoabă din colecțiile muzeistice demonstrează tehnica înaltă de executare, cunoașterea celor mai performante tehnologii de lucru cu metalele și aliajul de sudare, confecționarea diverselor șatoane și monturi corespunzătoare tendințelor artistice ale epocii, asigurând baza necesară pentru dezvoltarea ulterioară în linie ascendentă a orfevrăriei laice și de cult din secolul al XX-lea.

Jewelry workshops and jewelry items in the pruto-dniestrian territory (1900–1914)

Abstract

In this article the author approaches for the first time the occurrence and development of jewelry workshops in Chisinau. The chronological framework is delimited by years 1900 and 1914. The author analyses of the functioning of the jewelry workshops and of the jewelers, producing laic jewels and sacred liturgical items. The jeweler's role and place is hereby tackled.

GIUSEPPE CHIAUDANO ȘI MODELUL ZIARULUI CATOLIC

Iulian GHERCĂ¹

Mijloacele care au făcut ca în zilele ei de glorie, comunitatea religioasă să reprezinte un sistem de referință de la sine înțeles, s-au deteriorat și au devenit perimate. Biserica și-a pierdut din autoritate și putere, iar acele elemente care au oferit acestei instituții un statut privilegiat și axiomatic, s-au diluat și s-au pierdut odată cu modernitatea. În regimul anterior apariției și impunerii statului liberal (mai exact ne referim la occidentul medieval), Biserica Catolică a avut un rol foarte important în evoluția societății. Repoziționarea ei – începând cu perioada modernă – poate fi privită și analizată prin prisma transformării mijloacelor de mediatizare într-un agent social foarte important, cu rol de formator al opiniei publice, care a participat activ la schimbările de ordin politic². Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, modul de manifestare a catolicilor în viața publică s-a schimbat. Acest fapt a determinat Biserica Catolică să acorde o atenție sporită mijloacelor de comunicare socială și întregului fenomen „media”³. Documentele emise de autoritățile ierarhice bisericești pe această temă și dezvoltarea instituțiilor de comunicare catolice au demonstrat importanța acordată, dar și inexistența unui plan coerent de lungă durată privitor la presă. Au fost măsuri luate treptat, uneori fără continuitate, și unificate

¹ Școala Gimnazială Hadâmbu, comuna Hadâmbu, județul IAȘI.

² Benedict Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, București, 2000, p.7-49.

³ Mijloacele de comunicare în general – presa și literatura în special – devin și creează un spațiu al solidarității. Începând cu perioada modernă, Biserica a privit astfel presa și a încercat să folosească acest fenomen, să și-l însușească, sau măcar să-l raporteze la propriile principii. Ziarele devin un mijloc de menținere a unei coeziuni și de unificare a catolicismului din întreaga lume, indiferent de țară, limbă, naționalitate. Acest fapt a fost dovedit și de organizarea de evenimente, precum Expoziția mondială a presei catolice, Congresul mondial al presei catolice, de înființarea unor instituții care să reunească activitatea jurnalistică (Anexa 32 și Anexa 43; ASV, *Fondul Archivio della Nunziatura Apostolica in Romania 1920-1933*, busta 19, fascicolo 59, f. 690-710).

relativ târziu, în cadrul Conciliului Vatican II, când a fost adoptată o poziție unitară și clară privind mijloacele de comunicare socială și rolul acestora în cadrul Bisericii și a societății. Principalele scopuri ale Vaticanului au vizat uniformizarea catolicismului prin mass-media și crearea unei viziuni catolice unitare cu privire la evoluția societății.

Pentru a înțelege cum defineau autoritățile ecleziastice ziarul catolic la începuturile secolului al XX-lea, facem referire la o lucrare în care a fost tratat acest subiect: *Il giornale cattolico. Criteri e norme* (1913) a iezuitului Giuseppe Chiaudano⁴. Autorul a sintetizat modul în care era perceput conceptul de jurnalism catolic în acea perioadă, pe când exprima și poziția oficială a Bisericii cu privire la subiectul în cauză. Lucrarea cuprinde două dialoguri scurte și un apendice. Personajul principal era un preot, don Eusebio, care încerca să clarifice îndoielile celor doi nepoți ai săi (avocatul Mario și inginerul Alessandro) legate de jurnalismul catolic. Apendicele includea o scrisoare a Secretarului de Stat (cardinalul Merry del Val) în care acesta mulțumea pentru primirea cărții (pe care o lăudase în numele Sfântului Părinte), o scrisoare de-a Papei către episcopatul lombard și o scrisoare deschisă către marchizul Filippo Crispolti, cu titlul *Due tipi di giornalismo cattolico?*. Practic, prin aceste referințe, lucrarea era girată de Sfântul Scaun – autoritatea supremă a Bisericii Catolice, care hotărâ în definitiv care trebuia să fie concepția Bisericii despre presă și care era rolul publicațiilor în cadrul acesteia, dar și în societate.

Au fost abordate două probleme fundamentale referitoare la presa catolică. Prima se referea la subiectele ce trebuiau evitate de o publicație catolică, iar a doua – la prezentarea unui model pentru presa catolică, punctându-se caracteristicile principale. Autorul a explicat ce teme să omită un ziar catolic pentru a se putea numi astfel și ce subiecte putea să abordeze. Nu era vorba despre un ziar specializat pe o temă, ci despre unul care trata diverse subiecte, precum politică, religie și multe altele. În primul rând, nu era permisă încurajarea și răspândirea ereziilor, deoarece „cine nu are credință catolică nu este catolic”. Pentru a sprijini această idee, oferea ca exemplu existența ziarelor moderniste, care au susținut că sunt catolice până când au fost interzise de către episcopi. La fel, unii scriitori se numeau catolici, dar răspândeau erezii scriind despre religie fără să aibă cunoștințele necesare, nelăsându-i pe cei cu autoritate în domeniu să citească articolele înainte de publicare. Giuseppe Chiaudano făcea referire la faptul că o publicație catolică era obligată să treacă printr-o cenzură bisericească, pentru a evita unele puncte de vedere legate de temele religioase care nu erau în concordanță cu poziția și viziunea Bisericii. Ca și în alte domenii, erau

⁴ G. Chiaudano, *El periodismo catolico. Criterios y normas*, segunda edizione, Siena, 1913.

necesare: un studiu serios, reflecție, o doctrină solidă și precizie în limbaj, adică existența unui profesionalism⁵.

Existau ziare considerate „anticatolice”, care de fapt nu erau eretice, ambigue sau opuse credinței, ci emiteau opinii în legătură cu aspecte în privința cărora Biserica nu a manifestat o anumită poziție. Ziarele contrare credinței nu erau numai cele care scriau erezii, ci și cele în care apărau idei apropiate ereziei, false, scandaloase sau temerare, deoarece atacau puritatea acesteia. Chiar dacă Biserica nu le-a condamnat deschis, cei ce le apărau „puteau fi considerați eretici, pentru că există adevăruri în care trebuie să credem chiar dacă nu sunt bine clarificate”⁶.

Dacă Biserica eticheta o propoziție ca fiind scandaloasă ori apropiată de erezie, nu-i era permis niciunui ziarist să o răspândească. La fel de dăunătoare credinței erau lauda unor persoane sau a unor lucruri care nu trebuiau laudate, cât și critica lor nefondată: nu trebuiau criticate dispozițiile date de autoritatea ecleziastică, deoarece Biserica nu era un parlament. Atunci când anumiți clerici nu se comportau în conformitate cu normele bisericești, era important să nu se dea atenție ziarelor contrare credinței, pentru că exagerau aceste fapte. Dacă nu-i puteau apăra sau scuza, ziarele puteau să facă totuși cunoscută nefericirea celor ce trăgeau concluzii greșite în privința Bisericii, judecând-o după cazuri izolate.

Existau texte catolice care, în loc să educe, mai mult produceau iritare, deoarece nu vorbeau despre unele fapte pozitive ale autorilor considerați adversari ai credinței, limitându-se doar la a-i critica peste măsură. La această problemă, Chiaudano răspundea astfel: „meritele puteau fi laudate doar după o analiză a fiecărei idei spuse de autor, astfel încât să se poată face diferențieri, iar nu după o judecată de ansamblu, care putea induce în eroare”. Motivele enunțate erau: 1) răutatea autorilor perfizi era atât de mare încât, pe lângă ea, bunătatea lor era aproape nulă; 2) erau dușmani ai sfintei religii, deoarece o calomniiau în mii de feluri și îi îndepărtau pe catolici de credință; 3) a ajuta la promovarea autorilor ce se opuneau credinței era

⁵ Mulți jurnaliști nu aveau cunoștințe teologice și chiar dacă aveau studii universitare, nu puteau scrie cu acuratețea unui teolog. Dar, dacă voiau să abordeze subiecte religioase, trebuiau să aibă la fel de multe cunoștințe ca atunci când vorbeau despre matematică sau medicină. Dacă nu cunoșteau în profunzime o temă, ar fi fost mai bine să se abțină de la scris și să caute pe cineva care se pricepea, deoarece trebuia evitată exprimarea echivocă, dăunătoare sănătății spirituale (G. Chiaudano, *op. cit.*, p.2).

⁶ Iar la întrebarea dacă nu era „exagerat și nedrept să se spună că un ziarist a emis judecăți contrare Bisericii doar pentru că a preluat ideile unor necredincioși sau ale unor necunoscători întru-ale religiei?” se răspundea astfel: greșeala este ca veninul când e laudată de alții, sau pur și simplu când e răspândită. Dacă ziaristul nu putea să corecteze greșeala și să o prezinte în așa fel încât să nu fie respinsă, era mai bine să nu o prezinte deloc, deoarece putea induce în eroare (*Ibidem*, p.9).

scandalos, deoarece îi determina pe mulți, mai ales tineri, să facă aceleași greșeli; 4) era un semn de slăbiciune a propriei credințe și trebuia evitată, urmând exemplul reprezentanților Bisericii, care nu i-au elogiât pe cei ce au atacat credința⁷.

Nu puteau să fie lăudate instituțiile, societățile sau congresele care erau inițiate și organizate de către „inamicii religiei” sau care aveau statute și programe ce se opuneau – în totalitate sau parțial – vreunei legi divine sau bisericesti. Această interdicție nu a fost considerată suficientă⁸, deoarece unele organizații aveau statute și programe acceptabile, însă prin modul de funcționare serveau unor interese contrare religiei; nu puteau fi tolerate, pentru că în acest fel catolicii ar fi propagat fără să vrea interesele liberale.

În ziare nu era recomandat să fie menționate nici evenimentele sărbătorite de către „dușmanii religiei”. Acest lucru era permis doar dacă era dezvăluit faptul că, prin scop, promovare, mod de organizare și consecințe, evenimentele în cauză erau infame și nedrepte față de Sfânta Religie și Biserică⁹. Un asemenea comportament era considerat necesar, deși catolicii puteau fi catalogați astfel drept „inamici ai patriei”.

Nu erau detaliate „nelegiuirile deșănțate”, chiar dacă cititorii le găseau în alte ziare ce - și atrăgeau în acest fel un public numeros. „Ziarul catolic trebuia să fie catolic din toate punctele de vedere și deoarece era necesară evitarea oricărei urme de erezie sau de greșală comisă împotriva credinței, el trebuia să ocolească tot ce îi putea fi dăunător”¹⁰. O întrebare care se impunea după atâtea lucruri interzise era „ce ar fi trebuit să conțină un ziar catolic?” Nu putea fi obligat să facă doar o continuă și explicită propovăduire a catolicismului prin toate articolele sale (evenimente, reportaje internaționale), atâta timp cât nu erau depășite limitele indicate de credință. Însă acest lucru nu era posibil: dacă un ziar era catolic, nu putea fi aconfesional. Chiar și în subiectele care îi interesau pe cei ce nu erau catolici, trebuiau să existe dovezi de catolicism, deoarece un ziar care nu proceda astfel crea confuzie în rândul catolicilor stârnindu-le indiferența, mai ales dacă cititorii știau că el se adresează acestei confesiuni. În consecință, ar fi

⁷ *Ibidem*, p.17-24.

⁸ *Ibidem*, p.28.

⁹ Aceste afirmații se potrivesc foarte bine situației și contextului italian, unde acțiunile civile ale statului, puteau implica manifestații anticatolice, pentru a justifica oarecum și a rezolva expropriările aplicate Bisericii (*Ibidem*, p.30).

¹⁰ *Ibidem*, p.32.

pierdut atât cititorii catolici, cât și pe cei liberali, căci aceștia observau că nu era atacată Biserica¹¹.

Pentru ca un ziar să fie cu adevărat catolic, confesional, el trebuia să fie și militant. Chiaudano se referea în mod explicit la ziarele generaliste, nu la cele financiare sau cu un anumit profil. Un ziar care neglija religia nu își îndeplinea menirea, deoarece în anumite situații, apărarea religiei era o datorie de conștiință, iar trecerea ei sub tăcere – o dovadă de lașitate. Era de datoria ziarului să propage credința, chiar dacă existau cărți, catehisme și instituții care se ocupau de asta. Ziarul nu era unicul mijloc de răspândire a credinței, iar catolicii nu trebuiau să se mulțumească doar cu ceea ce citeau în el, ca și când acolo ar găsi totul. Cu toate acestea, el era un mijloc și, dacă nu-și asuma acest fapt, nu-și îndeplinea misiunea: „dacă ziarul este catolic, trebuie să fie și militant”.

Pentru a fi militant, ziarul catolic trebuia să stabilească ce intenționa să apere și să identifice „pozițiile inamice pe care vrea să le cucerească”. În prima categorie trebuiau incluse: existența lui Dumnezeu, providența Sa, crearea lumii, spiritualitatea sufletului omenesc și nemurirea lui, originea divină a lui Cristos, natura divină a Bisericii Catolice și primatul Papei. Convingerile opuse erau: materialismul, evoluționismul (care neagă creația), raționalismul (care neagă tot ce e supranatural), indiferentismul și teosofismul. Puteau să apară multe teme care trebuiau contracarate în publicațiile catolice, însă ierarhia era cea care decidea care era strategia de urmat, iar pentru asta era suficientă consultarea documentelor momentului¹². Jurnaliștii catolici erau încurajați să continue revendicarea drepturilor Sfântului Scaun deposedat de bunurile sale, pentru a-i garanta autonomia și independența¹³.

Ziarele catolice erau încurajate să aibă spirit de obediență și disciplină, după modelul militar: „trebuiau să dea ascultare celei ce are dreptul și datoria

¹¹ Pentru a demonstra cele afirmate, autorul făcea referire la o scrisoare de-a Papei Pius X adresată contelui Medolago Albani, Președintele dell'Unione Economico Sociale, în care îi cerea ca noul statut al *Federazione delle Unioni e delle Leghe Professionali* să fie revizuit și să se facă în el o trimitere directă la catolicism. Papa menționa că ideea de „justiție creștină” era amplă și periculoasă, deoarece putea include persoane și instituții cu convingeri necatolice, aflate în funcții importante (*Ibidem*, p.35).

¹² Se referă la enciclici, scrisori pastorale și alte documente oficiale emise de ierarhia bisericească, referitoare la presă (*Ibidem*, p.46).

¹³ Unul dintre nepoți îi spunea că în asemenea circumstanțe, era aproape imposibilă apărarea dreptului la educație, a nevoii de catehism în școli și a libertății congregațiilor religioase. Don Eusebio i-a răspuns că sunt argumente importante și că trebuie reclamate ca drepturi, la fel ca puterea temporară a Papei. În acest sens, era citată o parte din *Istruzione della Sacra Congregazione degli Affari ecclesiastici straordinari sull'azione popolare cristiana o democrazia cristiana* (punctul f), confirmată de Pius X într-un „motu proprio” despre acțiunea populară creștină (18.XII.1903) (*Ibidem*, p.50).

de a le dirija și impulsiona în acest război, adică autorității ecleziastice”. De la aceasta primeau indicații pentru garantarea unității, deoarece „era necesar ca limbajul tuturor ziarelor catolice să fie unul și același”¹⁴. Chiaudano afirma că autoritatea ecleziastică era, de multe ori, infailibilă; iar când nu era, sfaturile veneau de la autorități ca cea episcopală sau papală și era de preferat obediența, pentru binele religiei. Ziaristul era sfătuit să fie prudent, ceea ce implica o bună cunoaștere a directivelor ecleziastice, deoarece autoritatea nu putea fi mereu prezentă-uneori chiar din dorința de a nu sufoca inițiativele și libertatea de acțiune. Era considerat prudent cel ce nu publica știri despre persoane și instituții fără să le verifice veridicitatea și nu completa cu păreri personale știrile despre deciziile autorității ecleziastice. Alte erori pe care trebuia să le evite un jurnalist cumpătat, erau: cea de a da prea multă sau – din contră – prea puțină importanță greșelilor, ori de a pretinde realizarea unor proiecte într-un timp foarte scurt.

Dogmatismul și limbajul dur (specifice jurnalismului catolic) erau considerate drept lipsă de moderație și folosite uneori împotriva altor catolici, fără a distinge persoanele de opinii sau idei. Lipsa moderației nu era principalul pericol al momentului; chiar opusul constituia o amenințare: permisivitatea catolicilor. Uneori era necesar ca principiile să fie expuse pe un ton apăsător; în caz contrar, publiciștii puteau deveni părtași la greșală, nedându-i importanța cuvenită. Fără îndoială, trebuia să existe milă față de oameni, dar o milă cerebrală, ordonată: pe primul loc trebuia să stea binele comun. Contrazicerea de idei și dezvăluirea falsității acestora afecta imaginea celui ce le apăra, dar era un lucru necesar binelui comun. Era justificat atacul asupra bunului renume al celui ce apăra greșelile, deoarece era unealta de propagare. Din acest motiv, uneori trebuia atacată, pe bună dreptate, faima scriitorilor, pentru a evita extinderea răului. Există un tip de mânie care nu era considerată a fi păcat, ci devenea virtute când era folosită întru apărarea credinței, ca atunci când cineva vedea că-i sunt insultați părinții și le sărea în ajutor¹⁵.

Lucrarea se încheia cu o scrisoare de-a Papei Pius X către episcopatul lombard, în care era atrasă atenția asupra potențialului evanghelizator pe

¹⁴ Unul dintre nepoți i-a răspuns că obediența în privința temelor religioase era un lucru bun, dar uneori autoritățile bisericesti interveneau în sfere ce nu erau de competența lor, cum ar fi cea politică. Și în acest caz era obligat jurnalistul să se supună? Nu era posibil ca autoritățile ecleziastice să mai și greșească? Don Eusebio i-a replicat că un subiect poate aparține atât sferei politice, cât și celei morale, el fiind într-un tot de acord că supunerea este necesară doar în domeniul aflat în competența autorității, adăugând totuși că supusul nu are dreptul să judece până unde se întinde autoritatea superiorului sau să stea în calea acțiunilor sale atunci când se află în exercițiul jurisdicției acestuia (*Ibidem*, p.51).

¹⁵ *Ibidem*, p.57.

care îl avea presa, dar și asupra răului pe care-l făceau ziarele care pretindeau a fi catolice și de fapt nu erau. Episcopatul era îndemnat să ia măsurile necesare pentru ca ziarele să respecte Magisteriul¹⁶. Există un avertisment difuzat sub egida Sfântului Scaun, în care erau menționate publicațiilor în cauză. Această amenințare era făcută în contextul „crizei moderniste”, când unii dintre autorii blamați de Vatican au publicat în ziare catolice.

Apendicele cuprindea și o scrisoare deschisă către Marchizul Filippo Crispolti. Era un răspuns la un opuscul pe care-l scrisese acesta, în care punea problema existenței a două tipuri de jurnalism catolic: unul defensiv, cu un limbaj violent, puține mijloace tehnice, excesiv de teoretic, puțin influent și cu o varietate redusă de teme; celălalt – constructiv, împăciuitoare și deschis, dispunând de mijloace tehnice, practic, influent și foarte variat ca tematică.

Chiaudano apăra jurnalismul catolic tradițional de aceste acuzații și-l ataca pe cel care era propus ca *noul jurnalism*. El susținea că acesta din urmă promitea să fie practic, dar nu apăra directivele Sfântului Scaun în privința chestiunii romane, nici sensul sau condițiile democrației creștine și nici comportamentul catolicilor în viața publică italiană. Noul jurnalism promitea să-i influențeze pe liberali, dar nu a făcut-o. Singurii influențați erau chiar catolicii în rândurile cărora crea disensiuni. Existau ziare care doreau a fi catolice dar nu erau, pentru că aveau un limbaj ambiguu și laudau autorii „dăunători religiei”, cu toate că făceau acest lucru înainte de a fi primit un avertisment formal din partea autorităților ecleziastice. Publiciștii Murri, Tyrrell, Minocchi, Loisy, Buonaiuti, Fogazzaro, menționa Chiaudano, propovăduiau un indiferentism practic și susțineau că sunt catolici.

Autorul apăra limbajul jurnalismului catolic tradițional, asociindu-l cu susținerea libertății de expresie și cu o „grijă sfântă”, al cărei scop era acela de a păstra credința în inimile creștinilor într-un moment dificil în care se urmărea de-creștinarea Italiei.

Jurnalismul catolic era perceput într-un mod foarte concret, în opoziție cu jurnalismul ideologic, atât de răspândit în acea epocă premergătoare Primului Război Mondial. Meseria de jurnalist nu era încă bine definită, deoarece nu le permitea celor ce o practicau o independență profesională; ea depindea de partidele politice sau era considerată o treaptă către lumea politică. Din acest motiv, reacția catolicilor față de acest tip de jurnalism a fost uneori una destul de dură, mai ales în țările cu o politică anticlericală, unde era sprijinită de ziarele liberale cu o mai mare răspândire.

Prin normele și concepția referitoare la presă s-a oferit publicului elementele necesare prin care să poată caracteriza și categorisi publicațiile, în

¹⁶ Papa Pio X, *Carta de S. Pio X*, 11.VII.1911, în G. Chiaudano, *op. cit.*

funcție de mesajul creștin și valorile exprimate de Biserică; cititorii trebuiau să se ferească de acea presă ostilă, care nu respecta normele expuse în documentele amintite. Pentru cei responsabili cu formarea și dezvoltarea unei presei catolice, indiferent unde se află, aceste documente trebuiau să-i ghideze, să-i ajute să conceapă o mass-media care să întrunească și să respecte valorile Bisericii. Textele nu au avut doar scopul de a fi citite și de a li se cunoaște conținutul, ci ele au reprezentat învățături, norme, adevăruri, care trebuiau să prindă contur prin aplicarea planurilor pastorale pentru realizarea comunicării sociale¹⁷.

Viziunea Bisericii în ceea ce privea comunicarea se referea la faptul că mass-media trebuia să respecte legea morală, să se formeze specialiști și să se realizeze un apostolat prin presă și prin toate mijloacele de comunicare, să se organizeze oficii naționale (aflate sub supravegherea unei comisii episcopale) și asociații internaționale (înființate doar cu acordul Sfântului Scaun și care să depindă de el). Prin aceste mijloace și sub îndrumarea Suveranului Pontif, se urmărea mai întâi o unitate a catolicilor dintr-un anumit stat și apoi a tuturor catolicilor, de pretutindeni.

Argumentarea implicării Bisericii în fenomenul mass-media avea la bază misiunea ei de a aduce oamenilor mântuirea, prin propovăduirea Evangheliei și prin folosirea mijloacelor de comunicare; în plus, urmărea să-i învețe pe oameni „folosirea dreaptă a acestor mijloace”¹⁸.

¹⁷ Isidor Mărtincă, *Biserica, mass-media și cultura*, în *Pro Memoria*, nr. 3, București, 2004, p.267.

¹⁸ Această „folosire dreaptă” se referă la cunoașterea normelor ordinii morale și la folosirea lor cu fidelitate în acest domeniu (să se țină seama de conținutul comunicării, în funcție de natura proprie a fiecărui mijloc și să nu se scape din vedere condițiile și împrejurările în care se realizează comunicarea: scopul, persoanele, locul, timpul etc.). Se consideră de asemenea că fiecare actor implicat în acest proces are anumite îndatoriri (publicul receptor, tinerii, părinții, autorii, autoritățile civile), responsabilitatea cea mai mare revenind totuși autorilor (ziariști, scriitori, actori, regizori, editori, producători, impresari, distribuitori etc.) deoarece în condițiile actuale ale societății, prin activitatea lor de informare și influențare, ei pot duce neamul omenesc la bine sau la rău. Mijloacele de comunicare trebuie folosite eficient în numeroasele opere de apostolate, în funcție de împrejurări și prevenind inițiativele dăunătoare (*Ibidem*).

Giuseppe Chiaudano and the model of the catholic newspaper¹⁹

Abstract

To understand the way ecclesiastic authorities would define the Catholic newspaper at the beginning of the 20th century we refer to a volume where this matter was tackled: Il giornale cattolico. Criteri e norme (1913) by Jesuit Giuseppe Chiaudano. The author synthesized the manner in which the concept of Catholic journalism was understood in that period, when it also expressed the official position of the Church regarding the concerned topic. The paper contains nine short dialogues and an appendix. The main personage was a priest, don Eusebio, who would try to clarify the doubts of his two nephews (lawyer Mario and engineer Alessandro) regarding the Catholic journalism. The appendix included a letter of the State Secretary (cardinal Merry del Val) where the latter would thank him for the receipt of the book (which he had praised on behalf of the Holy Father), a letter of the Pope's to the Lombard bishopric and an open letter to the marquis Filippo Crispolti, with the title Due tipi di giornalismo cattolico?. Practically, through these references, the volume was confirmed by the Holy See – the supreme authority of the Catholic Church, which would decide in the end, which had to be the conception of the Church on the press and which was the role of publications within it, and also within the society.

¹⁹ Rezumat tradus de Coralia Costaş.

RĂZBOIUL DIN RĂSĂRIT ȘI PERSPECTIVA TRAGICĂ A COMUNIZĂRII ROMÂNIEI REFLECTATE ÎN MEMORIALISTICA LUI MIRCEA ELIADE

Corneliu CIUCANU¹

„Furioasa mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război” (Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*)

Personalitate de excepție a culturii române, Mircea Eliade s-a impus ca filosof, scriitor, eseist, gazetar, fiind receptat în cultura universală drept o somitate mondială în domeniul istoriei și filosofiei religiilor. Student și discipol al lui Nae Ionescu², autor al *Itinerariului spiritual*, publicat în 1927, la

¹ Academia Română - Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, IAȘI.

² M. Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, 1992; M. Eliade, *Profesorul Nae Ionescu*, în *Vremea*, IX, nr. 463, 15 noiembrie 1936; C. Noica, *Nae Ionescu și spiritul de școală*, în *Convorbiri literare*, an LXXVI, nr. 5-6, mai-iunie 1943, p.353-356; Idem, *Nae Ionescu*, în *Buna Vestire*, seria a doua, an III; G. Racoveanu, *Omul*, în *Cuvântul*, serie nouă, an XVII, nr. 55, 7 decembrie 1940; Idem, *Nae Ionescu: Profesorul nostru*, în *Țara și Exilul*, an I, nr. 1, iunie, 1965; P.P.Panaiteșcu, *Nae Ionescu și Universitatea din București*, în *Cuvântul*, serie nouă, an XVII, nr. 12, 25 octombrie 1940; F. Anastasescu, *Profesorul în lagăr*, în *Cuvântul*, serie nouă, an XVII, nr. 3, 16 octombrie 1940; C. Stoicănescu, *Profesorul*, în *Cuvântul*, serie nouă, an XVII, nr. 8, 21 octombrie 1940; Idem, *Convertirea și jertfa Profesorului*, în *Almanahul Cuvântul*, 1941, p.79; I. P.Prundeni, *Nae Ionescu*, în *Porunca vremii*, an IV, nr. 176, 16 octombrie 1940; B. Slușanschi, *Cu Profesorul între sârme*, în *Cuvântul*, serie nouă, an XVII, nr. 1, 14 octombrie 1940, p.2; H. Sima, *Nae Ionescu*, în *Țara și Exilul*, an I, nr. 1, iunie 1965; A. Scrima, *Cuvinte târzii și nepotrivite despre Nae Ionescu*, în *Prodromos*, 1970; N. Ionescu, *Roza vânturilor* (ediție anastatică), București, 1990 (reeditare a lucrării cu același titlu, îngrijită și editată de Mircea Eliade în 1937); D. Ciachir, *Gânduri despre Nae Ionescu*, Iași, 1994; N. Ionescu, *Între ziaristică și filosofie*, culegere de articole publicate în ziarul *Cuvântul* (15 august 1926 - 26 martie 1938), Iași, 1996; Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *Radiogarfia dreptei românești*, Iași, Editura FF Press, 1996, p.157-158; Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, vol. I-IV, București-Brăila, Editura Universal Dalsy, 2001; Acvila, 2002; Muzeul Brăilei-Editura Istros-Muzeul Brăila 2003-2005; Idem, *Nae Ionescu și discipolii săi în arbele Securității*, vol. I, București, 2008; *Intelctualii și Mișcarea Legionară*, București, Editura Fundației Buna Vestire, 2000, p.156; Corneliu Ciucanu, *Nae Ionescu și „Nona generație”: intelectualul și tentația politicului*, în Gh. Buzatu, M. Cîrstea, H. Dumitrescu, C. Păiușan-Nuică (coord.), *Iluzie*,

vârsta de doar 20 de ani și considerat drept manifest-program al tinerei generații, Mircea Eliade s-a impus ca port-drapel al „noii generații” interbelice³, formulă cuprinzătoare în sens spiritual-inițiativ și deosebit de fecundă sub aspectul dezbaterii de idei din perioada anilor ’30⁴.

Anul acesta s-au împlinit 105 ani de la nașterea lui Mircea Eliade (1907-1986) și, totodată, am rememorat – cu nedisimulată mândrie și credință în dreptatea imuabilă a Neamului românesc – momentul 22 iunie 1941 și împlinirea a 71 de ani de la declanșarea **Războiului Sfânt** pentru eliberarea Basarabiei, Ținutului Herței și nordului Bucovinei, teritorii răpite de URSS în iunie 1940 în urma ultimatumului sovietic. Notele ultimative remise României de către URSS reprezentau, în fapt, punerea în aplicare a articolului 3 din protocolul adițional secret, anexă cinică a Pactului Hitler-Stalin din 23 august 1939, cu repercusiuni catastrofale pentru întreaga istorie a secolului al XX-lea⁵. Demersul nostru corespunde redimensionării personalității lui M. Eliade din perspectiva evocării, în paginile memorialistice eliadene, a participării României la Războiul din Răsărit, un război drept, dar mai ales necesar în contextul tragediei românești din vara anului 1940, a umilințelor suferite de armata română, silită să abandoneze granițele și să se retragă fără luptă din calea agresorului sovietic. Drama României Mari a continuat în fatidica vară a anului 1940 cu odiosul Dictat de la Viena, care a însemnat pierderea Ardealului de Nord și a Dobrogei de Sud (Cadrilaterul). Declanșarea războiului, derularea ostilităților, înainte și după Bătălia Stalingradului, și evenimentele conexe care și-au pus amprenta asupra evoluțiilor geostrategice/geomilitare, actul de la 23 august și sfârșitul războiului îl găsim pe Eliade în Portugalia, ca atașat de presă și consilier cultural al Legației române din Lisabona (până în toamna anului 1944, când M. Eliade este disponibilizat de Ministerul de Externe și rechemat în țară,

teamă, trădare și terorism internațional=1940. Omagiu Profesorului Ioan Scurtu, vol. I, Iași, 2010, p.321-341.

³ M. Eliade, *Itinerariul spiritual*, în *Cuvântul*, 6 septembrie 1927. Eliade pleda pentru conștiința noii generații de după război care este „prima generație necondiționată istoric” deoarece dezideratul politic esențial românesc fusese îndeplinit la 1918: „Noi suntem generația cea mai binecuvântată, cea mai făgăduitoare din câte sau rânduit până acum în țară. Trebuie să ținem seama numai de elite”. El recomanda generației sale conștiința de sine forțată în experiențele și trăirile recente, argumente ce au condus tineretul spre asumarea fără rezerve a preeminenței spiritului în raport cu raționalismul de tip materialist sau hegelian.

⁴ M. Eliade, *Memorii. Recoltele solștiului*, vol. II (1937-1960), ediție M. Handoca, București, 1991, p.20; Paul Mihail (Mihail Polihroniade), *Domnul Mircea Eliade a plecat în India sau cum a rămas generația fără șef*, în *Vremea*, 29 noiembrie 1928; Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *op. cit.*, p.155-156.

⁵ Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, II, București, p.225-238; Gh. Buzatu, M. Cîrstea, *Europa în balanța forțelor. 1919-1939*, București, 2007.

invitație neacceptată, de altfel). Însemnările lui Eliade ce corespund perioadei lusitane fac obiectul *Jurnalului portughez*⁶. Observațiile numeroase referitoare la operațiunile militare de pe frontul de est, considerentele politico-militare și geopolitice lansate de Eliade în paginile *Jurnalului*, în contextul evoluțiilor conflictului în Europa și pe alte continente, demonstrează intuiție și realism politic, dar mai ales un interes nedisimulat și o neliniște agonizantă privind soarta țării și a neamului românesc. Totodată, pe parcursul desfășurărilor dramatice de pe frontul de est, Eliade condamnă defetismul, spiritul *capitulard și tranzacționist* afișat de anumite cercuri politico-diplomatice românești, care sperau intim în victoria anglo-americanilor, uitând de alianța acestora cu Stalin⁷. Înfrângerea noastră în Răsărit conturează tot mai pregnant viziunea apocaliptică a comunizării României și a Europei de Est, scenariu catastrofic, dar foarte posibil, după cum evenimentele l-au confirmat⁸. Acest final dramatic ca expresie a *terorii istoriei* este tot mai prezent în conștiința savantului odată cu primele înfrângeri ale trupelor germane și mai ales după dezastrul de la Stalingrad și tragedia armatei române de la Cotelul Donului. *Teroarea istoriei* este tradusă, în concepția lui Eliade, drept o damnare geopolitică prin poziționarea “nefericită” a națiunii române în zona sudică, atât de tensionată, a istmului ponto-baltic⁹, la confluența a două tipuri de civilizație (europeană și euro-asiatică). Totodată, poziția geografică dictează misiunea grea și implacabilă de a sta de strajă la porțile Europei în calea tuturor năvălirilor, destin pe deplin asumat de poporul român de-a lungul istoriei sale bimilenare. Reflecțiile și interpretările din *Jurnal* dezvăluie nu doar interesul unui diplomat aflat în misiune în serviciul țării, cât mai cu seamă conștiința unui intelectual român, de primă anvergură, a unui „fanatic român”, după cum singur se definește¹⁰, atent și participant sufletește la catastrofa pe cale să se întâmple.

Războiul din Răsărit ca revanșă în fața Istoriei

Declanșarea Operațiunii „Barbarosa”, ce coincide pentru noi românii cu celebrul îndemn „Români! Vă ordon treceți Prutul”, adresat de către generalul Ion Antonescu Armatei, Neamului românesc și Istoriei, îi provoacă lui Eliade o stare de puternică surescitare, marcată de mândria

⁶ M. Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, ediție S. Alexandrescu, Fl. Țurcanu, M. Zanfir, București, 2006.

⁷ *Ibidem*, p.165-166.

⁸ *Ibidem*, p.160.

⁹ *Ibidem*, p.154.

¹⁰ *Ibidem*, p.156.

frenetică pe care o declanșează curajul deciziei României de a ataca colosul rus, dar și de neliniștea și îngrijorarea unui final incert. Emoțiile trăite intens îi blochează orice inițiativă creativă, îl determină să abandoneze scrisul: „Furioasa mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară. Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război. Nu pot scrie. Am abandonat romanul”¹¹. Pentru Eliade, intrarea României în războiul antisovietic reprezenta o revanșă istorică, un semn că România poate însemna și face istorie și că nu rămâne doar un reper geografic pe harta Europei. Momentul 22 iunie 1941 părea să contrazică obsesia pesimistă a lui Emil Cioran, prietenul și colegul său de generație, care-și vitupera propria frustrare declarând în *Schimbarea la față a României* că „România e geografie și nu istorie”¹².

Totuși, izbucnirea războiului l-a surprins pe M. Eliade. El recunoaște că nu se aștepta „la acest război în 1941”¹³. El credea că „așa-numita colaborare ruso-germană va mai dura” și considera „că nemții au înțeles că nu pot câștiga războiul anul ăsta” și că „se pregătesc de un război lung”¹⁴. În opinia viitorului mare istoric al religiilor, atacarea URSS era „un semn de slăbiciune din partea Germaniei. Pentru că dacă ar fi fost siguri că pot zdrobi Anglia anul acesta, n-ar fi avut nevoie să mai atace Rusia; Sovietele, după victoria finală germană, ar fi făcut tot ce le-ar fi cerut Hitler”¹⁵. Totodată, Eliade remarcă just ipocrizia premierului englez W. Churchill: „...Dar văd că imperialistul meu de la Londra urlă că rușii luptă pentru libertate și trebuie ajutați împotriva invaziei hitleriste. Ce ridicolă îmi pare, încă o dată, morala acestui război britanic! Nu spui nimic când Sovietele iau Basarabia, țărilor baltice, jumătate din Polonia, o parte din Finlanda – urlă pentru Coridorul Danzig-ului și acum ajuți pe Stalin în numele democrației, al libertății și al creștinismului”¹⁶. Un alt pasaj din *Jurnal* sancționează ineptia liderilor democrați, aliați ai Uniunii Sovietice, manevrați cu abilitate de către Stalin: „Churchill și Roosevelt s-au întâlnit din nou la Casablanca. Și nici unul dintre oamenii lor nu văd cum îi joacă Stalin, cum sunt victima celei mai tragice farse din istoria lumii”¹⁷. În acest context halucinant, sovieticii, aliați – culmea ironiei – cu *marii democrați ai lumii*, sunt catalogați de Eliade drept „asasinii roșii” așteptați ca liberatorii Europei.

¹¹ *Ibidem*, p.102.

¹² Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, 1993, p.64.

¹³ M. Eliade, *Jurnalul portughez*, p.101.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p.102.

¹⁷ *Ibidem*, p.178.

Eliade urmărea cu interes desfășurarea evenimentelor, le cântărea și aprecia importanța doar prin prisma consecințelor privind marea încreștare în care era angrenat poporul român. Viitorul României și a neamului românesc reprezenta, în sistemul propriu de reflecție al filosofului, numitorul comun de raportare la evenimente. Comentând un discurs al lui Churchill, Eliade își exprimă furia și, nu în ultimul rând, îngrijorarea față de „timpurile” preconizate de premierul englez: „Sunt însă român. De lucrul acesta nu mă mai pot desolidariza acum. Și, așa cum văd eu lucrurile, *timpurile splendide* ale lui Churchill, dacă se vor împlini după dorința inimii lui, implică desființarea națiunii și a statului român... Agonizez numai la gândul că Churchill ar putea avea dreptate! Căci, în ceea ce mă privește, n-aș mai putea accepta istoria fără România așa cum am cunoscut-o eu... Niciodată n-a fost mai cumplită lupta în cugetul meu, în carnea mea, între speranță și deznădejde ca acum. De aceea, producția mea e paralizată. Orice creație e suspendată de mersul operațiilor pe frontul rusesc”¹⁸. La 4 ianuarie 1943, concomitent cu evenimentele grave de pe Frontul de Răsărit, Eliade, într-o teribilă stare de depresie, reevaluează în *Jurnal* tema sumbră a previziunilor lui Churchill despre *lumea nouă* statuată de învingători: „...Disperarea de anul trecut revine... Totul mi se pare inutil și absurd, dacă o lume nouă se va face cu prețul dispariției României ca stat și ca națiune. Nu mă interesează nici un fel de paradis terestru (în care, de altfel, nu cred) dacă e dobândit cu sacrificarea neamului meu. Niciodată n-aș fi crezut că voi ajunge la disperare metafizică plecând de la politică și naționalism”¹⁹.

Momentul Stalingrad îl marchează profund pe M. Eliade. Dezastrul de pe Frontul de Răsărit îi produce dureri aproape fizice, simptom care îl determină să scrie în *Jurnalul* său că: „Simt până la desfigurare agonia celor de la Stalingrad, agonia Europei”²⁰. Tragedia țării și a generației sale din perspectiva înfrângerii și comunizării României îl afectează până la anularea voinței de a scrie și îi provoacă dese sincope de inspirație: „Din toamna lui 1937, a început șirul catastrofelor. Nu mă mai pot bucura de viață, de atunci. De la arestarea băieților până la Stalingrad, numai doliu. În acest timp, am scris vreo opt cărți, dar nici o capodoperă”²¹. Dezastrul de la Stalingrad îi indică lui Eliade un anumit tip comportamental, îi refuză, practic, orice relaxare. Pentru el, predarea lui von Paullus anunța începutul sfârșitului și în consecință nu și-a mai permis distracții ieftine, călătorii: „De când a căzut Stalingradul, am refuzat orice invitație unde știam că lumea se amuză – plus

¹⁸ *Ibidem*, p.162.

¹⁹ *Ibidem*, p.165.

²⁰ *Ibidem*, p.178.

²¹ *Ibidem*, p.184.

cinematografe, teatre etc.”²². Veștile tragice de pe frontul răsăritean îi paralizează setea de scris, anulează voința de creație. Ceea ce mai înainte era un remediu folosit împotriva oricărei situații limită, în condițiile înfrângerii de la Stalingrad, scrisul, antidotul de succes de până mai ieri, nu mai dădea rezultat: „Cu ce voluptate m-aș lăsa acum antrenat în scrierea unei cărți de artă, religie sau metafizică! Actul gândului și al creației mele mă eliberează de toate coșmarurile acestea. Dacă nu m-aș simți atât de **român**, poate aș putea să mă detașez fără greutate chiar în muncile mele impuse de împrejurări. Dar **Corneliu Codreanu** a făcut din mine un fanatic român. Cât timp judec în istorie – iar nu în absolut – nu pot gândi nimic fără să țin seama de **neamul meu**”²³. Eliade își deplânge propria neputință de a se sustrage din cotidianul tragic configurat de știrile alarmiste de pe front, recunoscând faptul că acestea îl copleșeau și îl determinau să întrerupă orice proiect: „Unde este înțelepciunea mea, puterea de a mă detașa de lume și de durere, pe care o aveam altădată și de care eram atât de mândru? Astăzi trăiesc patetic, posedat și violentat de orice *știre* dezastruoasă, tragedia neamului meu și a Europei. Nu mă pot „detașa”, nu-mi pot găsi echilibru lucrând. Dar nici pe lucrul meu nu mai sunt stăpân”²⁴.

Observator atent al evoluțiilor politico-militare, Eliade a trăit febril știrile referitoare la deschiderea frontului italian. După dezastrul de la Stalingrad, debarcarea în Sicilia și victoriile trupelor anglo-americane conduse de generalii B. Montgomery și G. Patton pe frontul italian au determinat formarea guvernului mareșalului Badoglio și arestarea Duceului. Evident că evenimentele grave din Italia sunt răstălmăcite de Eliade drept consecințe grave a slăbirii rezistenței germano-române pe frontul din răsărit: „...Îmi spune că cineva ar fi telefonat ministrului Italiei, unde cinase, că Badoglio a fost numit șeful guvernului italian, și că Mussolini a demisionat... Și, curios, eu, care până atunci tremurasem la orice veste proastă din Sicilia, auzind de plecarea lui Mussolini – care însemna pace separată în câteva zile sau câteva săptămâni –, m-am liniștit deodată. *Fatum*. Nimic de spus, nimic de regretat. Acum, aștept să se împlinească istoria. Neamul meu va pieri în urma acestui eveniment, dar privesc calm înainte”²⁵. Dar acalmia și dezinteresul față de evenimentele din Peninsula sunt înlocuite, la scurt timp, cu disperarea. Slăbirea frontului de est prin mutarea efectivelor militare germane în Italia înseamnă pentru Eliade o și mai gravă expunere a țării în fața tăvălugului sovietic.

²² *Ibidem*, p.183.

²³ *Ibidem*, p.156.

²⁴ *Ibidem*, p.208.

²⁵ *Ibidem*, p.243.

Eliade și Mișcarea Legionară

„Dar Corneliu Codreanu a făcut din mine un fanatic român. Cât timp judec în istorie – iar nu în absolut – nu pot gândi nimic fără să țin seama de neamul meu” (Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*).

Naționalismul-creștin românesc dintre cele două războaie mondiale a asimilat teme, idei și tendințe ideologice anterioare, pe care le-a adaptat noilor realități politice, demografice și sociale ale României Mari. Naționalismul-creștin interbelic a continuat, organizat și instituționalizat curentul naționalist cultural-politic antebelic, în consonanță cu principalele curente de idei ale perioadei (gândirismul, trăirismul, naționalismul integral, etnocentrismul, ortodoxismul) și în directă conexiune cu marile prefaceri, de ordin electoral și agrar, care au modificat substanțial configurația politică, economico-socială și spirituală a societății românești după Marea Unire.

Prin mișcărilor studențești din anii 1922-1923 – derulate sub egida formulei *numerus clausus* și influențate categoric de o serie de profesori naționaliști din cadrul Universității ieșene (A. C. Cuza, Corneliu Șumuleanu, Ion Găvănescu) – apare un nucleu de lideri ai studenților care, după o scurtă etapă în care activează în Liga Apărării Național-Creștine, formațiune condusă de A. C. Cuza, în urma unor grave fricțiuni (*criza* sau *defecțiunea statutarilor*), au întemeiat propria organizație intitulată Legiunea Arhanghelului Mihail, la 24 iunie 1927. Din 1930, Legiunea s-a afirmat sub denumirea Garda de Fier, care, în intenția lui Corneliu Z. Codreanu, avea rolul de *combate comunismul sub toate aspectele*. Pe plan politic, legionarismul era reacția național-creștină a societății românești – și în special a tineretului – la bolșevismul internaționalist și ateu, iar pe plan doctrinar-spiritual-comportamental, Legiunea a exprimat un ethos propriu, fundamentat pe respectul față de Biserică, Monarhie, Țară, a cultivat valorile tradiției românești și creștine. Totodată, legionarii au denunțat vehement politicianismul, corupția, demagogia, abuzurile, intrând în coliziune cu autoritățile și reacționând dur, din păcate, prin violențe și asasinat. În urma deselor dizolvări, Mișcarea Legionară a activat public sub diverse titulaturi (Gruparea Corneliu Z. Codreanu, Garda de Fier, Partidul „Totul pentru Țară”), iar în anii '30 a devenit un punct de atracție pentru tineretul intelectual după exemplul *adeziunii* sau cel puțin al simpatiilor manifestate față de Mișcare de către unele personalități ale vieții culturale și universitare din epocă (Nichifor Crainic, Nae Ionescu, sociologul Traian Brăileanu, Sextil Pușcariu, prof. Dan Rădulescu, prof. Ion Protopopescu, prof. Eugen Chirnoagă, prof. Dragoș Protopopescu, prof. Nae Ionescu ș.a.). Mircea Eliade a intrat în rândurile Legiunii sub influența maestrului său Nae Ionescu. Pentru tinerii intelectuali grupați în jurul profesorului Nae Ionescu, recuperarea trecutului în perspectiva unei legitimări viabile a destinului

românesc era doar o primă etapă a devenirii noastre. Procesul trebuia să continue pentru ruperea unor bariere arbitrar impuse de vitregiile secolelor anterioare, către un original *imperialism românesc* de ordin spiritual, care să impună și să imprime *dubul românesc pe orbita universalității*²⁶. În viziunea lui Eliade, naționalismul nu reprezenta „numai iubirea de morții și pământul nostru, ci este mai ales setea de eternitate a României”²⁷. Fidel concepțiilor filosofico-politice *năiste*, Mircea Eliade – de altfel și cel mai apropiat colaborator și discipol al lui Nae Ionescu – dar și ceilalți tineri intelectuali care-i cultivau prietenia, și-au exprimat venerația pentru Profesor, urmându-l atât în plan cultural, cât și în plan politic. Astfel, Mircea Eliade recunoștea că „noi toți, discipolii și colaboratorii lui, eram solidarizați cu concepțiile și opțiunile politice ale Profesorului”²⁸, explicând, de fapt, adeziunea sa și a celorlalți tineri intelectuali la ideile naționalismului-creștin. Însă această integrare în rândurile Mișcării nu era un fapt mecanic, impus doar de *cultur* pentru Nae Ionescu. Mircea Eliade – în rând cu alți colegi de generație (Radu Gyr, Mihail Polihroniade, I. V. Vojen, Gh. Racoveanu Ion și Eugen Ionică, Vladimir Dumitrescu, Vasile Christescu, Haig și Arșavir Acterian, Vasile și Ion Băncilă, Emil Cioran, P. Țuțea, C. Noica, D. C. Amzăr, Pavel Costin Deleanu, Horia Stamatu, Aron Cotruș, Sorin Pavel, Ernest Bernea, Traian Herseni, Crișu Axente, Vintilă Horia, Iordache Nicoară – își propunea să reconsidere posibilitățile creatoare ale poporului român și credea, la vremea respectivă, în „revoluția spirituală” declanșată de curentul național-creștin²⁹.

²⁶ N. Georgescu, *Mircea Eliade sau „Nerăbdarea creației”*, în *Profetism românesc*, 2, *România în eternitate*, București, 1990, p.18.

²⁷ *Ibidem*, p.17.

²⁸ M. Eliade, *Memorii. Recoltele solstițiului*, vol. II, p.12; M. Rădulescu, *Sandu Tudor și „Floarea de Foc”*, Suceava, 2008, p.49-52. Într-unul dintre articolele sale, poetul Sandu Tudor îl numește pe Nae Ionescu un „trezitor de conștiințe”.

²⁹ M. Eliade, *Cele două Români*, în *Vremea*, nr. 457, 4 octombrie 1936. Reținem și articolul *Ion Moța și Vasile Marin*, în *Vremea*, nr. 427, 24 ianuarie 1937, în care Eliade sesizează puterea exemplului în jertfa lui Moța și Marin, participanți la războiul civil spaniol: „...Moartea lui Ion Moța și Vasile Marin are sens mistic: jertfa pentru creștinism (...). Ca și șeful și prietenul său, Corneliu Codreanu, Ion Moța credea că misiunea tinerei generații este să împace România cu Dumnezeu, să transforme litera moartă în viață creștină, să lupte cu orice mijloace împotriva puterilor întunericului. În ceasul în care a simțit teama că Lucifer se încleștează din nou la luptă cu Hristos, Ion Moța, cruciat ortodox, a plecat dârz, cu inima împăcată, să se jertfească pentru biruința Mântuitorului”. La acel moment, Eliade preda un curs de Istoria filozofiei religiilor la Universitatea bucureșteană și vede în sacrificiul celor doi voluntari români de la Majadahonda un argument transcendent de valorificare a morții rituale ca *unică moarte creatoare* și un sens mistic de actualizarea a „unui mit central al spiritualității românești” (cf. M. Eliade, *Meșterul Manole*, Iași, 1992, p.57).

În condițiile realizării idealului național prin Marea Unire de la 1918, fiind „prima generație necondiționată istoric” – după cum anunța în *Itinerariul spiritual* – Eliade și congenerii săi au fixat și sintetizat misiunea *noii generații* în termeni ultimativi și profetici, deopotrivă: *să asigure unitatea sufletească a românilor*, reuniți în granițele firești prin efortul *generației de foc*, sau a *generației tranșelor* (al generației care luptase în Războiul de Întregire și făuriseră România Mare); și *să exprime în forme universale frumusețea și bogăția sufletului românesc*³⁰. Plecând de la aceste premise, tânăra intelectualitate interbelică a făcut apel la realitățile românești interbelice, la *tradiție*, la *specificul nostru național*, la *autenticitate*, *ortodoxie*, la *experiență mistică*, au proiectat o misiune cultural-politică românească străbătută de un duh eminentemente profetic³¹. În consecință, Eliade și generația sa au adoptat naționalismul-creștin – mai puțin ca practică politică și mai ales ca angajament cultural – sub imperativul momentului istoric interbelic și din necesitatea definirii, delimitării în raport cu ofensivele și periculoasele ideologii europene de tip totalitar. Atașamentul față de naționalismul cultural este explicat de Eliade din perspectiva menținerii specificității românești, care să stea la baza unei construcții etno-spirituale capabile a se opune agresiunii dizolvante și explicit expansioniste, dirijate atât dinspre stânga, cât și dinspre dreapta: „Fără un naționalism bine intenționat, fără a ne imprima nota noastră, apăsător, în concertul european, riscăm să fim dizolvați, înghițiți. Chestiunea nu este de a te abține, de a fi spectator, ci dimpotrivă, de a reacționa la provocările veacurilor”³². În definitiv, naționalismul creștin din România interbelică a reevaluat tradiția, ortodoxia, autenticitatea etno-spirituală țărănească în aceeași măsură în care fascismul italian a repus doctrinar în discuție universalismul Romei, iar național-socialiștii germani au invocat zeitățile păgâne... Legionarismul a redimensionat specificul național și figurile voievodale istorice care au binemeritat de la neam, tot așa cum fascismul a reluat tradiția Romei imperiale, iar nazismul a reactualizat pantheonul Walhalei³³. De asemenea, în perioada interbelică, nu poate fi contestat mirajul exercitat de către regimurile totalitare din Italia și Germania asupra Mișcării Legionare. Faptul că modelul doctrinar relevat de fascism și național-socialism a rezonat cu o anumită intensitate în ideologia legionară, nu înseamnă că legionarismul a fost influențat fundamental de fascism sau nazism. Dimpotrivă, spiritul românismului-creștin, ca bază

³⁰ M. Vulcănescu, *Generație*, în *Criterion*, anul I, nr. 3-4, 15 noiembrie-15 decembrie 1934, p.3-6.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p.15.

³³ *Ibidem*, p.14.

doctrinară și componentă etico-religioasă, reflectată în cadrul manifestărilor legionare, constituie un aspect „de inegalabilă originalitate”, în opinia lui Mircea Eliade, și relevă, deci, o notă discordantă în raport cu fascismul și național-socialismul³⁴.

Asemenea altor congeneri deja câștigați pentru cauza național-creștină, Mircea Eliade a scris în presa de dreapta articole elogioase la adresa liderilor legionari³⁵ și a mărturisit încrederea în proiectul spiritual-educativ demarat de Mișcare³⁶. În decembrie 1937, alături de Sextil Pușcariu, prof. univ. Ion Găvănescu, prof. univ. Corneliu Șumuleanu, prof. univ. Dan Rădulescu, dr. Nicolae Roșu, Vasile Băncilă, Eliade a răspuns chestionarului intitulat *De ce cred în biruința Mișcării Legionare*, lansat de ziarul oficial legionar „Buna Vestire”. În termeni definitiv, Eliade își exprima speranța că „...Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufraga la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă” și în consecință afirma, fără urmă de echivoc, încrederea în efervescența și capacitatea de transformare, la nivel individual și societal, a fenomenului național și creștin: „Cred în destinul neamului românesc; cred în revoluția creștină a omului nou; cred în libertate, în personalitate și în dragoste. De aceea cred în biruința Mișcării Legionare, într-o Românie mândră și puternică, într-un stil nou de viață, care va transforma în valori spirituale de universală circulație bogățiile sufletului românesc”³⁷.

Aceste texte – și alte câteva – îl plasează indubitabil pe Eliade *la dreapta*, iar peste ani, când s-a deschis un adevărat *dosar Mircea Eliade*³⁸, prietenii săi – care se regăseau de aceeași parte a baricadei – au încercat să explice contextul acestei poziționări demascând intoleranța și spiritul *iacobin*, demontând falsele etichetele aplicate savantului. O astfel de intervenție este semnată de Vintilă Horia, care considera că „poate nu a sosit timpul lui Eliade și că abia încă peste o generație să izbutim să ni-l facem apropiat din

³⁴ M. Eliade, *De ce cred în biruința Mișcării Legionare*, în *Buna Vestire*, anul I, nr. 244, 17 decembrie 1937, p.1-2. După ce identifică legionarismul cu *o nouă revoluție creștină*, Eliade subliniază diferențele dintre legionarism și celelalte ideologii ale vremii: „Astăzi lumea stă sub semnul revoluției. Dar în timp ce popoarele trăiesc această revoluție în numele luptei de clasă și al primatului economic (comunismul), sau al Statului (fascismul), sau al rasei (hitlerismul), Mișcarea Legionară s-a născut sub semnul Arhanghelului Mihail și va birui prin harul dumnezeiesc”.

³⁵ Idem, *Ion Moța și Vasile Marin*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 427, 24 ianuarie 1937.

³⁶ Idem, *Noua aristocrație legionară*, în *Vremea*, anul IX, nr. 522, 23 ianuarie 1938.

³⁷ Idem, *De ce cred în biruința Mișcării Legionare*, în *Buna Vestire*, an I, nr. 244, 17 decembrie 1937.

³⁸ C. Mutti, *Mircea Eliade, Legiunea și nona inchiiziție*, ediție îngrijită, traducere și cuvânt înainte de Răzvan Codrescu, București, 2001.

toate punctele de vedere. Țin să accentuez acest lucru deoarece toți, fără excepție, cei din generația mea și a lui Mircea Eliade, am fost obligați de împrejurări să luăm poziție și nu puteam să luăm decât una singură: anticomunismul ca atitudine critică și românismul de cea mai bună calitate, clădit pe cea mai stictă poziție tradițională, care nu se putea să nu treacă prin învățătura holistică a lui Eminescu... *am stat deci toți la dreapta României și nu la stânga ei, cum stăteau cei greșiți cu dubul*. N-am avut nimic de schimbat în credințele noastre, ba dimpotrivă, aș putea spune că evoluția istorică de după 1944, ne-a confirmat în temerile noastre”³⁹.

Sub aspect organizațional, în Mișcarea Legionară unitatea fundamentală era cuibul. În general, intelectualii erau *înregimentați* în cuiburile afiliate *Familiei de cuiburi „Axa”* sau *Grupului de cuiburi „Răzleți”*. M. Eliade era integrat în cuibul *Luminița*, condus de poetul Radu Gyr, unitate ce făcea parte din *Grupul Axa*. Pe parcursul campaniei electorale din decembrie 1937, M. Eliade a făcut parte din echipa de propagandă legionară condusă de prietenul și fostul său coleg de la Liceul „Spiru Haret”, M. Polihroniade. În 1938, în contextul instaurării regimului autoritar carlist și a prigoanei declanșate împotriva legionarilor, Mircea Eliade a fost chiar membru al *Comandamentului de prigoană* în faza în care acesta era condus de Ion Belgea, angajat al Bibliotecii Academiei Române. Odată cu masivele arestări din mai-iunie 1938, Eliade a fost și el întemnițat la Miercurea Ciuc, a fost căutat de agenții Siguranței în septembrie 1939, drept pentru care motiv a părăsit domiciliul reușind să-și restabilească situația prin intervenții suspuse (Radu Rosetti, generalul Condeescu, unchiul soției sale, Nina Mares). Tot prin astfel de relații a reușit să părăsească țara, în aprilie 1940, când a primit un post în diplomație.

Relațiile lui M. Eliade cu foștii camarazi au fost întrerupte din momentul plecării sale ca atașat de presă la Legația României de la Londra. Evenimentele violente din ianuarie 1941, destul de confuze pentru Eliade, după cum el însuși recunoștea, au determinat îndepărtarea Mișcării Legionare de la putere. Eliade rămâne suspendat sub raportul informațiilor despre prietenii săi legionari și alege să-și continue activitatea diplomatică și proiectele proprii. Știa că Radu Gyr, Haig Acterian și alți colegi de generație erau în închisoare și că propria locuință fusese percheziționată⁴⁰. Pe de altă parte, Eliade fusese și el arestat în toamna anului 1938, la Miercurea Ciuc, alături de mentorul său Nae Ionescu. Cunoscuse, așadar, regimul de detenție și rămăsese impresionat de atitudinea mistică și verticalitatea „băieților”, pe

³⁹ M. M. Vâlceanu, *Eliade după Eliade: România în eternitate*, în *Biblioteca Bucureștilor*, anul XV, nr. 3, martie, 2012, p.20.

⁴⁰ M. Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, București, 2006, p.286-288.

care le-a descris în *Memoriile sale*⁴¹. În martie 1943, Eliade evoca o epocă începută sub semnul damnării, al „terorii istoriei”, făcând trimitere directă la momentul ascensiunii Mișcării Legionare și, în consecință, la acțiunile punitive și arestările masive din anii regimului autoritar carlist: „...Din toamna lui 1937, a început șirul catastrofelor. De la arestarea băieților, până la Stalingrad, numai doliu”⁴². Revenit în țară, în iulie 1942, Eliade ia contact cu „prieteni legionari”. Îl interesau, evident, cele patru luni de guvernare legionară, dar mai cu seamă dedesubturile debarcării Legiunii de la putere: „Îmi continuu ancheta mea printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, și de ce la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă, în care au căzut ca niște naivi. Observ că în burghezie a dispărut refrenul *jeftuitorii-rebelii*. În fond, Emil Bulbuc⁴³ are dreptate: „*Să mi se arate un singur legionar care s-a îmbogățit sub regimul legionar*. Interesantă expresia prietenilor mei: *Așa zisa victorie a legionarilor de la 6 septembrie*”⁴⁴. În acest context, al întâlnirilor cu congenerii săi, mulți dintre ei simpatizanți ai Legiunii, Eliade asistă, oarecum distant, deși își recunoaște calitatea de aderant legionar, la o discuție polemică iscată între Mircea Vulcănescu și Constantin Noica: „Discuția vehementă de la Mircea Vulcănescu dintre Dinu Noica și ceilalți în legătură cu Legiunea. Dinu îi acuză că își fac culcuș comod la adăpostul formulei *noi ne mulțumim să fim tehnicieni și să servim statul sub orice formă ar avea el*. Dinu îi întrebă: *Ce ați făcut când a fost ucis Codreanu? Când ați votat Constituția? Plebiscitul? etc*. Intervin episodic în discuție, mărturisind că, **deși legionar**, am suspendat orice judecată politică internă atâta timp cât durează războiul cu Rusia. Dinu îmi răspunde că războiul nu e un lucru decisiv. Că decisivă este numai problema morală – participarea sau nu la un stat care astăzi e condus de un Carol al II-lea, mâine de mareșal, poimâine de un soviet, și a te strecura fără probleme de conștiință, spunându-ți pur și simplu că ești *tehnician*”⁴⁵. Eliade – ca și Vulcănescu, de altfel, care îi reproșează lui Noica faptul că „Legiunea creează un nou dreyfusism”⁴⁶, responsabilizând pe toți pentru neimplicare, dar uitând erorile șefilor Mișcării – se delimitează de

⁴¹ M. Eliade, *Memorii*, vol. II, p.26-31.

⁴² Idem, *Jurnalul portughez*, p.184.

⁴³ Emil Bulbuc (1914-1946), doctor în Medicină, absolvent al Facultății de Medicină din Cluj, președinte al Centrului Studențesc „Petru Maior” și secretar al Uniunii Naționale a Studenților Creștini din România, organizație reprezentativă a studențimii interbelice. A participat la Congresul studențesc de la Târgu Mureș (aprilie 1936). A aderat la Mișcarea Legionară și a ocupat postul de secretar general al Ministerului Sănătății în perioada octombrie 1940 - ianuarie 1941.

⁴⁴ M. Eliade, *Jurnalul portughez*, p.132.

⁴⁵ *Ibidem*, p.133.

⁴⁶ *Ibidem*.

spiritul sectar cultivat în conspirativitate de simpatizanții Mișcării, realizând efortul colosal pe care îl depune armata și țara în războiul anti-sovietic. Pericolul comunizării și slavizării îl determină pe Eliade să „suspende” orice apreciere politică de ordin intern și să dea tot creditul Mareșalului Anonescu, sancționând dur obtuzitatea „claselor dominante”, simpatizante ale anglo-americanilor, chiar în condițiile alianței lui Churchill și Roosevelt cu Stalin: „România și chiar neamul românesc (în elementele lui de continuitate istorică și culturală) trec cea mai mare criză din existența lor. Suntem vecini cu un imperiu de vreo șase ori mai mare decât întreaga Europă; cu 200 de milioane de locuitori și care în anul 2000 vor ajunge circa 400-500 de milioane; cu un spațiu economic și geopolitic formidabil; cu o mistică socială ecumenică și populară mai ales la sfârșitul războiului (foamete, sărăcie, ruini, revolte, deznădejde etc). În fața acestui colos în marș victorios, o Românie bolnavă, optimistă și credulă. O clasă dominantă care așteaptă totul de la ura ei împotriva nemților”⁴⁷. Pasajul de mai sus corespunde zilei de 7 iunie 1943, la aproape un an de la întâlnirea lui Eliade cu prietenii săi din țară. Iată, deci, și un posibil răspuns pe care Eliade i l-ar fi putut oferi lui Dinu Noica în contextul polemicii acestuia cu M. Vulcănescu, acuzat de non-combat pe linie legionară, de beneficii și sinecuri guvernamentale asigurate prin postul său de „tehnician”. În fapt, *filipica* lansată de Noica era adresată indirect și lui Eliade, consilier cultural la Lisabona, totodată, lui D. C. Amzăr, atașat de presă la Berlin, lui Emil Cioran, consilier cultural în cadrul legației noastre de pe lângă guvernul de la Vichy și lui Aron Cotruș, atașat cultural la Madrid. În esență, reflecția lui Eliade este determinată de contextul anului 1943: dezastrul de la Stalingrad, moment după care perspectivele sovietizării României se creionează tot mai clar, mai acut, mai tragic.

Defetism și germanofobie = Trădarea și Tragedia Neamului

În paginile *Jurnalului* său, Eliade denunță defetismul, obtuzitatea, „imbecilitatea” anumitor români, unii dintre ei funcționari de stat, chiar diplomați: „Căderea Tunisiei (ocupate de trupele anglo-americane n. n.) a fost sărbătorită cu șampanie de aceiași români care n-au băut șampanie la nici o victorie germană împotriva Rusiei. Aceiași tragică iluzie pe care o are legația noastră din Lisabona și, probabil, de peste tot. Nimeni nu vede faptul simplu că, dacă rușii nu pot fi bătuți, căderea Germaniei va aduce după sine ocuparea României de către sovietici cu tot ce urmează: execuția celor 100.000 de oameni care, în pofida păcatelor lor, alcătuiesc astăzi fenomenul românesc”⁴⁸. În noiembrie 1942, eșecul trupelor germane în nordul Africii îi

⁴⁷ *Ibidem*, p.199-200.

⁴⁸ *Ibidem*, p.200.

induce o stare de adâncă disperare: „Evenimentele din nordul Africii (înfrângerea lui Rommel, debarcăările anglo-americanilor) m-au tulburat enorm între 6 și 8 noiembrie. Insomnii, coșmare, deprimare. Vedeam, ca de obicei, totul referindu-se la țara mea. Îmi spuneam că diviziile germane retrase de la Stalingrad pentru a fi trimise în Franța vor fi înlocuite prin divizii românești; că, în orice caz, unui român înțelept nu-i poate conveni o înfrângere a Axei, *acum*, când armata noastră e pe Volga etc. Inutil să adaug că toată legația noastră din Madrid, ca și cea de la Lisabona, de altfel, exultă de bucurie...”⁴⁹. În acest cadru, Eliade face apel la istorie, comparând lansarea Imperiului otoman ca factor determinant în politica europeană, imediat după cucerirea Constantinopolului, cu „intrarea activă” a Uniunii Sovietice în politica mondială, cu statut de mare putere, agreată și legitimată de marile democrații occidentale. Aceste perspective geopolitice erau total neinteresante și ignorate de anglofilii, motiv pentru care Eliade se arată extrem de iritat în desele discuții abordate pe această temă: „Ceea ce mă exasperează în discuțiile cu filoenglezii, care se bucură de o eventuală înfrângere a Germaniei, este că pasiunea lor politică îi face să uite faptul decisiv al actualului război: intrarea activă a Rusiei în istoria mondială. Tot așa se băteau, pe timpuri, latinii și cu grecii la Constantinople, lăsând pe turci să pună piciorul în Europa. Apoi, trei sute de ani, tot noi, poporul român, a trebuit să sângerăm pentru ca turcii să nu ajungă în inima Europei. De data aceasta, nu știu dacă se va mai repeta istoria”⁵⁰. De altfel, personalul Legației române de la Lisabona era alcătuit din funcționari de carieră, oameni ai *vechiului regim*, carliști și anglofilii înfocați. Șeful misiunii diplomatice din capitala Portugaliei era Victor Cădere, recunoscut în mediile diplomatice și politice drept un vechi intrigant carlist, care i-a creat și mici probleme și dificultăți tânărului consilier cultural – cunoscută fiind simpatia lui Eliade pentru Legiune și pentru politica pro-Axă – imediat ce acesta fusese expulzat de la Londra și numit în funcție la Lisabona. De asemenea, Brutus Coste fusese însărcinat cu afaceri la Washington și, deși un partizan înfocat al anglo-americanilor, a păstrat relații amicale cu Eliade, ba mai mult, filosoful a beneficiat constant de ajutoare bănești din partea soților Coste (Brutus și Tanți), atitudine răsplătită, peste ani, în 1949, când Eliade va dedica soților Coste cartea sa, *Le Mythe de l'eternel retour*. Totuși, simpatiile pro-aliate afișate fără echivoc în cadrul micii comunități românești din capitala lusitană l-au agasat pe tânărul consilier cultural, care s-a declarat adânc decepționat de ineptia calculelor politice ale colegilor, de lichelismul postulat la rang de conduită și etichetă diplomatică și, nu în ultimul rând, de

⁴⁹ *Ibidem*, p.150.

⁵⁰ *Ibidem*.

lipsa lor de patriotism. Acest tip de *român*, salonard și lichea, tranzacționist și sperjur al tuturor principiilor și credințelor, îi repugna lui Mircea Eliade, cel care se simțea „atât de român” în condițiile în care crescuse alături de Nae Ionescu, „maestrul”, „ghidul” său spiritual și mentorul unei teribile generații de intelectuali⁵¹, în contextul în care aderase la o mișcare naționalist-creștină, a cărui fondator și conducător îl transformase într-un „fanatic român”, după cum Eliade însuși recunoaște în paginile *Jurnalului* său⁵². Hotărât lucru că tânărul Eliade se simțea aproape străin în acel mediu care nu rezona sentimental cu neliniștea și credințele sale despre rostul războiului sfânt anti-sovietic, despre misiunea și destinul neamului românesc: „Sunt atât de înspăimântat de viitorului neamului meu, încât toată viața mea autonomă și forța mea de credință sunt suspendate. Fac eforturi silnice ca să mă dezbar de această obsesie (ce are să se întâmple cu România dacă nu se rezolvă militarmente problema Rusiei?!), ca să pot lucra, să pot gândi, să pot *trăi* chiar. Pentru că viața mea a ajuns o agonie, cu atât mai completă cu cât am impresia că aici la Lisabona, sunt singurul care o suport. Ceilalți, băieți buni, de altfel, ciocnesc paharele în cinstea victoriilor anglo-americane, uitând că diviziunile noastre sunt pe Volga”⁵³. Starea depresivă este accentuată nu doar de polemicele nesfârșite cu „băieții buni” – o altă fațetă a „băieților deștepti”, demascați în toată goliciunea lor intelectuală și sufletească într-un articol din 1936⁵⁴, cât mai ales de perspectivele sumbre ale culturii și civilizației românești amenințate cu dispariția.

Nu doar la Lisabona și Madrid⁵⁵ întâlnește Eliade o astfel de atmosferă defetistă. Înainte de a călători spre București, unde ajunge la 13 iulie 1942, M. Eliade a trecut prin Berlin unde a stat două zile discutând îndelung cu prietenul și colegul său de generație Dimitrie Cristian Amzăr și el student și discipol al profesorului Nae Ionescu. Consilier cultural al Legației noastre din capitala Reich-ului, Amzăr îi descrie lui Eliade atmosfera apăsătoare care domnește în sânul Legației, pe care el, ca legionar și om al lui Nae, trebuie să o suporte. În primul rând Amzăr denunță „pesimismul” și „anglofilia” funcționarilor români din capitala Germaniei, faptul că simpatiile anglo-americane îi împiedică să vadă jocul perfid la care se pretează democrațiile occidentale ajutând Armata roșie și pe Stalin. Eliade pleacă deprimat de la Berlin, constatând obtuzitatea funcționarilor de la Legația noastră și consemnând, pe de altă parte, în baza unor informații primite de la Amzăr și curierul Voinescu, posibile tracasări ale

⁵¹ Idem, *Memorii*, vol. II, p.12.

⁵² Idem, *Jurnalul portughez*, p.156.

⁵³ *Ibidem*, p.155.

⁵⁴ Idem, „*Diurnele*” generației tinere, în *Vremea*, an IX, nr. 440, 7 iunie 1936, p.2.

⁵⁵ Idem, *Jurnalul portughez*, p.150.

S.S.I-lui, care continuă vânătoarea de legionari. Astfel, în timpul unei deplasări în țară, colegul său Amzăr întâmpinase o serie de greutăți din partea serviciilor secrete românești, care îi refuzaseră viza pentru Germania timp de șase săptămâni. Deși nu o scrie explicit în *Jurnal*, Eliade lasă să se înțeleagă paradoxul unei atât de precare, injuste și păguboase atitudini din partea serviciilor secrete române, care nu observă deserviciile aduse cauzei comune germano-române în raport cu războiul antisovietic de către funcționarii anglofilii, în schimb sunt urmăriți informativ simpatizanții legionari, cu siguranță cei mai fideli partizani ai războiului antibolșevic, antirusesc : „Vizita berlineză mă deprimă. Toată lumea de la legație cu care vorbesc e pesimistă și anglofilă. Cucerirea Voronejului (operațiune de succes a trupelor germane n. n.) nu e luată în seamă. Cineva îmi spune (Amzăr n. n.) că în ziua în care a căzut Tobrukul (cucerit de corpul expediționar german din Africa, condus de mareșalul Rommel n. n.), toată legația noastră din Berlin avea dureri de cap și cerea servitorilor aspirine... După cinci ani găesc Berlinul mai trist... Văd, și petrec aproape tot timpul cu tinerii de la serviciul de presă. Amzăr îmi spune să mă feresc în țară, căci pe el, Serviciul Secret l-a ținut șase săptămâni fără viza de ieșire. Mai amuzant decât asta: curierul Voinescu, cu care dorm în aceeași cameră la Eden, îmi spune că e o rușine ce se întâmplă în țară cu serviciile secrete, îndeosebi cu urmărirea legionarilor, se cheltuiește aproape un miliard...”⁵⁶.

Obtuzitatea unor cercuri politice, germanofobia accentuată a personalului diplomatic al Legației române de la Lisabona și nu numai, îl determină pe Eliade să creioneze în culori sumbre viitorul României și al său personal. Cu ani în urmă, într-un articol din „Vremea”, în 1937, tânărul filosof și gazetar sesizase incoerența, corupția și demagogia ieftină a politicilor interne promovate de elita interbelică⁵⁷. În aceeași cheie trebuie decriptată și acuza lansată în 1943 împotriva oamenilor politici care vor „să se aranjeze cu anglo-americanii”, uitând de pericolul sovietic: „**În această furtună hotărâtoare piloții sunt orbi**”⁵⁸. Eliade utilizează aceeași formulă din articolul său interbelic pentru a responsabiliza pe cei pe care el îi considera inabili, chiar neaveniți, dar care conduc totuși destinele poporului român în teribila înclăstare: „Jertfa noastră de sânge e compromisă de jocul idiot al conducerii noastre politice, care încearcă un joc dublu, cu anglo-saxonii, pierzând și ceea ce câștigasem de la nemți, nedobândind nimic de la anglo-americieni. Marele Ică a făcut politică sută la sută cu nemții, și tot el

⁵⁶ *Ibidem*, p.130.

⁵⁷ Idem, *Piloții orbi*, în *Vremea*, an X, nr. 505, 19 septembrie 1937, p.3.

⁵⁸ Idem, *Jurnalul portughez*, p.200.

vrea să facă acum o politică cu anglo-americanii, trimițând emisari imbecili, care sunt prinși de Gestapo și care ne costă noi divizii pe front”⁵⁹.

Inaderența sa la spiritul de „gașcă”, oportunismul *amicilor* săi diplomați, talentul meschin al acestora de a exploata orice situație – inclusiv nenorocirea țării – în interes personal, îl fac pe Eliade să se refugieze în scris. Dar și acest refugiu, care-l liniștea altădată, se dovedește neprimitor și ineficient: „Dar trebuie să scriu. Pentru că, vorbind drept, nu putem fi siguri de nimic, dacă înving roșii, și eu, și opera mea, și neamul meu – dispărem. Asta nu înseamnă să renunț la vocația mea și la datoria pe care mi-am impus-o: să lucrez până la urmă, orice s-ar întâmpla și oricât aș fi de sigur că munca mea e zadarnică”⁶⁰. Nostalgia *mansardei*, mic templu de reflecție și creație, îl reintroduce în peisajul bucureștean al tinereții sale, dar îl catapultează implicit în actualitatea dureroasă a Bucureștiului supus bombardamentelor aviației americane și, mai ales, îi reconfigurează tragic încheștarea supremă pe care o trăiește neamul românesc în conflictul din Răsărit. Dramatismul retragerii armatei române din fața tăvălugului rusesc îi induce o stare de maximă nervozitate și lipsă de concentrare: „Unde este înțelepciunea mea, puterea de a mă detașa de lume și de durere, pe care o aveam altădată și de care eram atât de mândru? Astăzi trăiesc patetic, posedat și violentat de orice *știre* dezastruoasă, tragedia neamului meu și a Europei. Nu mă pot „detașa”, nu-mi pot găsi echilibru lucrând. Dar nici pe lucrul meu nu mai sunt stăpân”⁶¹.

Actul de la 23 august 1944 l-a bulversat total pe Mircea Eliade. El avea să consemneze în *Jurnal* că „luna august 1944, și îndeosebi a doua ei jumătate, a fost cea mai groaznică lună a mea”⁶². Evenimentele din România au coincis cu înrăutățirea stării de sănătate a soției, Nina Mareș, de care Eliade se simțea legat „mai mult decât prin dragostea și prietenia noastră; suntem legați prin *istoria* pe care am trăit-o sau am făcut-o împreună”⁶³. Ideea pierderii ființei dragi se împletește delirant cu drama țării ocupate de Armata roșie și de perspectiva sumbră a comunizării și slavizării României. După ore de priveghere la capul muribundeii sale soții, Eliade asculta deprimat știrile din România: „Noaptea – atârnați de radio și telefon, în așteptarea veștilor din România. De la capitulare, n-am mai putut face nimic altceva decât să ascultăm la radio, să citim ziare și să dăm telefoane la prieteni pentru știri. Trăiam tensiuni variate: de mai multe ori

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p.156.

⁶¹ *Ibidem*, p.208.

⁶² *Ibidem*, p.242.

⁶³ *Ibidem*, p.243.

pe zi eram resemnați, fericiți sau deprimați”⁶⁴. Știrile controversate de la radio și din presă, dar mai ales veștile alarmante din țară primite telefonic de la prieteni și de la românii refugiați din calea trupelor sovietice (cazul lui N. I. Herescu, președintele Societății Scriitorilor Români, ajuns în Portugalia cu fiica și soția și găzduit de Eliade), îi provoacă lui Eliade o stare confuză definită de el drept „pur și simplu o întunecare a minții”, manifestată prin neurastenie, surmenaj și febră continuă, concluzionând, încă o dată, că „luna august a fost infernul meu”⁶⁵. Eliade nu condamnă explicit pe artizanii rocadei de la 23 august 1944 – apreciată atunci și mai târziu în diverse cercuri ale exilului, drept un act de trădare – dar paginile *Jurnalului*, anumite pasaje în care Eliade condamnă defetismul și ineptia unor cercuri politico-diplomatice din țară și străinătate, pot dezvălui adevărata opinie despre actorii dramei de la 23 august. În acest cadru se înscrie și relatarea/reluarea considerentelor subliniate de Eliade în cazul *defecțiunii* Italiei: „Capitularea Italiei – pe care toată lumea o aștepta, dar nu în halul acesta de perfidie (armistițiul semnat la 3 septembrie) – m-a făcut să-mi pierd și bruma de speranțe care îmi mai rămăsese. Probabil că nemții vor retrage noi divizii de pe frontul rusesc, ca să întârzie ocuparea Italiei de către Aliați. Și cum nu mă interesează – ca român – decât frontul răsăritean, nu mai văd nimic înainte. Singura salvare ar fi ca Aliații să debarce în Balcani. Dar mă îndoiesc că Stalin le va îngădui asta. Ultimul simpatizant al Italiei la Lisabona – eu eram acela – întoarce și el capul și scuișă. Niciodată n-am crezut că italienii pot fi lachei. Acum m-am convins. Ieșirea lor din război e tot atât de rușinoasă ca și intrarea lor în război. Sper să trăiesc atâta, încât să asist la diaspora italienilor transformați în chelneri și cântăreți și închirierea Italiei la societăți de turism”. Aprecierile lui Eliade sunt extrem de dure la adresa „perfidiei” italienilor și a celor care au complotat pentru arestarea lui Mussolini și ieșirea din război. Chiar dacă relatările lui Eliade despre arestarea Mareșalului Antonescu, capitularea României, transformarea în prizonieri de război a 130.000 de militari români lipsesc din paginile sale memorialistice, suntem pe deplin îndreptățiți să interpretăm tăcerea sa ca o imensă deziluzie față de actul de la 23 August 1944. Dacă trădarea italienilor a fost plastic vituperată, ba mai mult, o notează și o subliniază în *Jurnal*, pentru ca să-și amintească „mai târziu de poltroneria italienilor”⁶⁶, actul de la 23 august este lăsat sub tăcere. Deznădejdea lunii august 1944, bine accentuată în memoriile sale, se datorează atât bolii agravante a soției, cât și capitulării României. Credem că Eliade se considera mult prea român pentru a mai sublinia, încă o dată, în scris, rușinea trădării, dar mai ales tragismul scenei arestării Mareșalului. Totuși, într-o scrisoare adresată lui Alfredo Pimenta,

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p.238.

istoric, poet și scriitor portughez (1882-1850), Eliade alege să cauționeze acțiunea de la Palat, încercând să-i găsească regelui circumstanțe atenuante, scriindu-i prietenului său, naționalist și susținător de marcă al lui Salazar și al conceptului de *Estado Nuovo*, că: „Regele a ales singura soluție care, deși tragică, asigură cel puțin un minim de existență națională”⁶⁷. Desigur, în sistemul său valoric bulversat de tragedia neamului, Eliade considera monarhia singurul bastion al ideii de stat și suveranitate națională. Naționalist și „fanatic român”⁶⁸, departe de țara ocupată de Armata roșie și supusă **terorii istoriei**, Eliade se ancora, se *agăța* disperat de **orice** ar fi putut reprezenta speranță dăinuiri românești.

În *Studiile introductive* care preced *Jurnalul portughez*, Sorin Alexandrescu transpune o variantă prescurtată a capitolului *Jurnal profesional* din lucrarea sa intitulată *Mircea Eliade, dinșpre Portugalia*, București, 2006, p. 124-142. Inserția respectivă, numită de Sorin Alexandrescu *Cumpăna apelor*, reflectă angoasa și tribulațiile lui Eliade, devenit din ce în ce mai conștient de tragedia României. Odată căzută în robia sovietică, Eliade conștientizează „cât de inutile au fost, de atâtea secole, jertfele românismului” și că moartea creatoare – argumentată pe parcursul *Comentariilor la Legenda Meșterului Manole* (scrise în intervalul 10 februarie - 20 aprilie 1943 și publicate la București în iulie) – este golită de sensul jertfelnic în cazul dispariției neamului românesc sufocat „de cele mai abjecte elemente slave”⁶⁹. Totodată, S. Alexandrescu sugerează că Eliade nu a reușit să scrie romanul *Apocalips* – intenție dezvăluită, de altfel, în *Jurnal* – din cauza stării sufletești febrile pe care o parcurgea. Acest proiect nu a fost definitivat deoarece Eliade trăiește delirant propria dramă (a intelectualului român conștient de rostul și destinul său), care se confundă din ce în ce mai mult cu drama țării căzute sub ocupație sovietică. Prin urmare, *Apocalipsul* nu a mai fost scris, fiindcă Eliade a conceput *Jurnalul portughez*, care evocă, de altfel, temele și motivele constitutive ale proiectului abandonat. A scris, astfel, *Jurnalul* care reflectă neputința, chinurile, rateurile, suferința și moartea soției sale Nina Mareș, agonia și posibila dispariție a neamului său⁷⁰. Exegetul operei lui Eliade conchide în finalul studiului său că *Jurnalul portughez* reprezintă în fapt „Apocalipsa lui Eliade” sau, parafrazând un alt titlu cioranian celebru, „Apocalipsa după Mircea Eliade”⁷¹.

⁶⁷ M. Eliade, *Europa, Asia, America, ... Corespondențe*, vol. II, București, 2000, p.512-513.

⁶⁸ Idem, *Jurnalul portughez*, p.156.

⁶⁹ S. Alexandrescu, *Cumpăna apelor*, studiu introductiv la *Jurnalul portughez*, p.26.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

**The war in the East and the tragic perspective of
the communization of Romania as reflected in
Mircea Eliade's memorial writings⁷²**

Abstract

In the context of the starting of the War in the East, Mircea Eliade, a press attaché and cultural councilor of the Romanian Legation in Lisbon, evokes in his Portuguese Diary a series of politico-military and geopolitical considerations, demonstrating intuition and political realism, and especially an undissimulated interest and an agonizing anxiety regarding the fate of Romania. At the same time, throughout the dramatic deployments on the east front, Eliade condemns defeatism, capitulating and negotiating spirit shown by certain Romanian politico-diplomatic circles, intimately hoping to the Anglo-Americans' victory, eluding their alliance to Stalin. The Romanian's defeat in the East more and more visibly indicates the apocalyptic vision of the communization of Romania and of Eastern Europe. This dramatic end as expression of the terror of history is more and more present in the savant's consciousness after the disaster of Stalingrad and the tragedy of the Romanian army of Cotul Donului.

Reflections and interpretations in the Diary reveal not only the interest of a diplomat on mission to serve his country but especially the consciousness of a first rank Romanian intellectual, of a "Romanian fanatic", as he would himself designate himself, attentive and participating with his heart to the catastrophe which was about to take place.

⁷² Rezumat tradus de Coralia Costăș.

ELIBERAREA ORAȘULUI ȘI ZONEI KROMĚŘÍŽ¹

Vladimír GARDAVSKÝ²

Situația militară generală din Moravia, în luna aprilie 1945. Înaintarea cu succes a aliaților pe fronturile din Europa și pe teritoriul fostei Cehoslovacii în primăvara anului 1945, în ciuda puternicei rezistențe depuse de armatele fasciste, anunța faptul că, în Europa, deci și în zona orașului Kroměříž, războiul se apropia de sfârșit.

Pe la sfârșitul lunii aprilie a anului 1945, o parte din „**Grupul Central**” al **Armatei Germane** aflat sub comanda mareșalului Schröner, cu cele trei armate ale sale și cu alte mijloace de care dispunea în regiunea Moraviei Centrale, era în pericol de a fi încercuit și distrus. Această puternică grupare militară germană avea aici la dispoziție un efectiv care număra aproximativ 180.000 de ofițeri și soldați, 2.500 de tunuri și aruncătoare de mine, 350 de tancuri și 300 de avioane. Deci o forță considerabilă. Armatele germane, retrăgându-se din diferitele zone de apărare și din orașele fortificate, vroiau să se concentreze treptat, cu pierderi cât mai mici, în Boemia Centrală și de aici să continue retragerea spre vest.

Fiind unul dintre orașele fortificate ale Moraviei, Kroměříž a avut și a jucat rolul său în această situație.

În încercuirea treptată a acestei grupări germane din Moravia, contribuția principală au avut-o însă **Fronturile 2 și 4 Ucrainene** ale **Armatei Sovietice**.

¹ Textul a fost dedicat „celor care în timpul celui de al Doilea Război Mondial au luptat și și-au jertfit viața pentru ca noi să trăim în libertate și pace”.

² Vladimír Gardavský (n. 1930) – a absolvit Academia Militară din Praga (specializarea: Cultură) în 1969. Tema lucrării sale de licență a fost legată de *Memorialul național de pe muntele Vítkov din Praga*. Și-a devotat întreaga carieră activităților culturale, întâi în cadrul armatei, iar mai târziu în diferite instituții municipale. În noiembrie 2009, președintele Traian Băsescu i-a conferit ordinul **Meritul Cultural în rang de ofițer**, pentru contribuțiile aduse la dezvoltarea relațiilor ceho-române și pentru studierea rolului armatei române pentru eliberarea Moraviei în 1945.

În cadrul **Frontului 2 Ucrainean**, care opera dinspre sud, sub comanda mareșalului Malinovschi, pe flancul drept ataca Armata 40 Sovietică și, alături de aceasta, **Armata 4 Română**.

Unitățile române acționau pe direcția Otrokovice, Hulin.

Dinspre Hodonin, în direcția Kyjov, Kroměříž, Prostejov, ataca Armata 53 Sovietică și alături de aceasta, dinspre Korycany spre Kroměříž și Kojetin, înainta **Armata 1 Română**.

În cursul lunii aprilie 1945, după luptele din Ungaria și Slovacia, trupele Frontului 2 Ucrainean au eliberat Bratislava (la 4 aprilie), Hodonin (la 14 aprilie) și Brno (la 23 aprilie).

Prin operațiunea Bratislava-Brno a început, din sud, încercuirea armatelor germane în Moravia.

În cadrul **Frontului 4 Ucrainean**, comandat de generalul de armată A. I. Ieremenco, care opera și în nordul și estul Moraviei, luptau Armatele 38, 18 și 1 Sovietice de Gardă. La luptele de pe acest front, în zona Ostravei, au participat și **Brigada 1 Tancuri Cehoslovacă** și **Divizia 1 Aeriană Mixtă Cehoslovacă**. După luptele crâncene de lângă Ostrava, în care armata germană s-a folosit, parțial, și de fortificațiile noastre de dinainte de război, la 22 aprilie a fost eliberată Opava, iar la 30 aprilie 1945 și Ostrava. Parte componentă a acestui front a fost și **Corpul 1 Armată Cehoslovacă**, creat în URSS, ce a intrat pe teritoriul Moraviei prin zona Javornik, la 4 aprilie 1945, după ce a luptat în Slovacia Centrală și de Vest. După luptele din zona Ostravei a început înaintarea trupelor sovietice și a primului corp de armată cehoslovac în direcția orașelor Olomouc, Přerov și Kroměříž.

Înțelegerea importanței operațiunii de încercuire desfășurată de cele două fronturi va facilita orientarea și înțelegerea situației de la Kroměříž.

Constituirea apărării germane a orașului Kroměříž. Dispozitivul de apărare a orașului Kroměříž a fost parte integrantă a dispozitivului de apărare a Moraviei, organizat și adoptat de germani. Punctele tari ale acestui dispozitiv/sistem de apărare îl constituiau orașele fortificate. Alături de Opava și Ostrava, trebuie menționate orașele Hodonin, Brno, Kroměříž și Olomouc. Operațiunile de fortificare au început în multe locuri încă din toamna anului 1944, iar în primăvara anului 1945 aceste lucrări erau încă în plină desfășurare.

Orașul Kroměříž a fost înconjurat, conform planului, de două zone de tranșee. Acestea formau un arc, pornind de la dealul Barbora spre Rataje, Vazany, Kotojedy, Tesnovice și, mai departe, prin Hraz spre pădurea Zamecek și spre Bilany. O atenție mai mare a fost acordată construirii unui puternic sistem de apărare în partea de est a orașului, de unde se aștepta atacul principal. Unele secțiuni ale sistemului de apărare nu au fost terminate, deși, în primăvara anului 1945, a fost mobilizată pentru construirea lor și populația civilă (care, prin moralul scăzut, nu a reușit să

contribuie la realizarea lor). Bineînțeles, în anul 1945, orașul Kroměříž era mult mai redus ca dimensiuni. Acolo unde astăzi găsim cartierele Oskol, Slovan, Zachar, Barborina sau șantierul Zamoravi, pe atunci erau grădini și câmpuri agricole. Cartierele de astăzi ale orașului, cunoscute sub numele de Vazany și Kotojedy, erau pe atunci comune independente, destul de îndepărtate de hotarele orașului.

Chiar și în oraș se desfășurau operațiuni de fortificare. S-au construit tranșee, posturi de tragere la intersecții și înaintea podurilor. Atât la intrările în oraș, cât și în locurile importante din centrul orașului s-au pregătit, împotriva tancurilor, șanțuri adânci, cu o lățime de 4 m. Peste aceste șanțuri erau construite, pentru pietoni, pe alocuri, podețe provizorii de lemn. Acestea se găseau în străzile Kojetínska, Havlickova și Kotojedská, la Ostry Roh, la cazarma Žižka, în fața hotelului Straka și în alte locuri. Au fost construiți, din trunchiuri robuste, pereți masivi – baraje antitanc (în străzile Vodni, Moravcova, Havlickova și în alte părți). În ultimele zile, străzile de ieșire din oraș au fost barate pe timp de noapte cu câmpuri de mine mobile. În câteva locuri din centrul orașului au fost construite și obstacole din sârmă. În mod special s-a asigurat apărarea cazarmii Žižka.

Pe măsură ce se apropia frontul, diferite organizații fasciste părăseau treptat orașul („Hitlerjugend”, stabilită în mănăstirea Lindovka și „Blitz Mädchen”, organizația tinerelor femei în uniformă militară). Începând cu anul 1942 a fost înființată pentru aceste organizații, în spațiile Liceului arhiepiscopal și a Liceului real, o școală militară. Orașul era părăsit și de familiile de nemți, activiști și unii colaboraționiști în intenția de a fugi din fața răspunderii și a pedepsei. O serie de soldați nemți din garnizoană erau dispuși să ofere propriile arme în schimbul hainelor civile pentru a putea, la momentul potrivit, să dezerteze din armată. Deseori vedeau situația în mod mult mai real decât comandanții lor.

Contribuția partizanilor și a mișcării de rezistență la eliberarea orașului Kroměříž. La înaintarea unităților de atac și la reducerea pierderilor umane și materiale, de un mare și important ajutor a fost creșterea activităților din cadrul mișcării de rezistență și a acțiunilor partizanilor. În cursul războiului s-au înființat și în zona noastră de referință diferite organizații de rezistență. Majoritatea însă, datorită turnătorilor, Gestapou-lui și a trădării lor, au fost lichidate. Mulți dintre membrii lor au fost arestați și ținuți în închisori și în lagăre de concentrare, unde o mare parte și-au pierdut viața. Alții au căzut în acțiuni de luptă. Apropierea frontului, spre sfârșitul războiului, i-a activat pe cei care au supraviețuit persecuțiilor. La mișcarea de rezistență au început să adere noi membri, mai ales din rândurile foștilor ofițeri ai armatei cehoslovace și tineret.

În februarie 1943 s-a înființat și a început să își desfășoare activitatea „Organizația secretă militară și civilă” (TVCO). Aceasta a acționat atât în

zona localităților Holesov, Bystrice și Kroměříž, cât și în zona orașelor Zlin și Přerov. Comandantul raionului Kroměříž a fost locotenentul-major Miroslav Ondrak.

Organizația TVCO a fost foarte activă mai ales în cadrul serviciilor de informații. După parașutarea grupului „Clay-Eva” (constituit din trei persoane trimise din Anglia), în zona Bystricei, TVCO a colaborat intens cu ei prin comandantul grupului, A. Bartos. Multe informații prețioase erau obținute prin intermediul maiorului J. Hübner, ofițer german antifascist care era și comandantul garnizoanei Schupo, de la Holesov. Aceste informații, precum și altele, erau predate de TVCO atât în străinătate, cât și, de la caz la caz, comandanților mișcării de rezistență și de partizani. Trebuie menționat că în zona dealurilor Hostynske și Vizovicke Vrchy și, mai târziu, în zona localității Chriby, a luat naștere, spre sfârșitul războiului, o puternică mișcare de partizani.

După înfrângerea Insurecției naționale slovace, **Detașamentul de partizani „J. Žižka”**, care era comandat de J. Usiak, a început treptat să se deplaseze, luptând în grupuri, spre Moravia (mai ales după luptele de lângă Velke Karlovice). Începând cu 29 septembrie 1944, **Detașamentul**, care mai târziu s-a constituit în **prima Brigadă cehoslovacă de partizani „J. Žižka”, din Moravia**, a desfășurat o activitate continuă, pe durata a 8 luni de zile. În toamna anului 1944, în timpul acțiunilor din munții Beskydy, detașamentul avea cca. 130 de oameni. Foarte curând a atras asupra sa atenția Gestapoului, care s-a străduit să-și trimită agenții săi printre partizani. În acțiunea de luptă de lângă Knehyne, în zilele de 2 și 3 noiembrie 1944, a fost rănit și comandantul detașamentului, locotenentul J. Usiak. În situația disperată în care se afla, pe 3 noiembrie, acesta și-a luat singur viața. A fost rănit și șeful statului major, căpitanul D. B. Murzin și alți partizani din conducerea detașamentului. În acea perioadă, partizanii detașamentului și ajutoarele lor erau urmăriți. K. H. Frank a declanșat acțiunea de urmărire a partizanilor în munții Beskydy, în cadrul operațiunii numită „Cocoșul de munte”, la care, între 16 și 22 noiembrie 1944, a trimis în jur de 13.000 de oameni înarmați (unități ale Wehrmacht-ului, SS-ului, Gestapoului și poliției). În timpul acțiunilor au fost uciși opt partizani, iar alți patru au fost luați prizonieri. Din rândul civililor care sprijineau partizanii, au fost arestate 13 persoane. Cu toate aceste pierderi, nu s-a reușit distrugerea detașamentului de partizani. În noiembrie 1944, partizanii, în grupuri mici, dar și individual, au început să se deplaseze, treptat, în spații noi, mai ales în zona dealurilor Hostynske și Vizovicke Vrchy. În jurul căpitanului D. B. Murzin (ofițer al armatei sovietice), a căpitanului I. P. Stepanov și a altora, a început să se constituie, de data aceasta, prima brigadă cehoslovacă de partizani **„J. Žižka”**. După experiența din Beskydy, aceasta se descentralizează în detașamente de luptă independente și în grupuri cu baze proprii. Statul

major al acesteia își schimbă locul. Din luna ianuarie 1945, brigada de partizani, prin detașamentele sale și prin grupurile de șoc, începe să activeze în spații noi. Alături de activitatea de culegere a informațiilor (date despre contingente, armament și deplasarea armatelor germane), desfășurau și acțiuni de diversiune: atacau căile ferate, șoselele, podurile, depozitele militare cu provizii, dar și pe militari și stațiile de jandarmi, dată fiind nevoia permanentă de arme și muniții, mai ales în condițiile în care rândurile partizanilor creșteau cu noi oameni (inclusiv prizonierii ruși și alți străini evadați). În acea perioadă s-a ajuns și la colaborarea dintre TVCO și statul major al brigăzii de partizani.

În luna ianuarie 1945 a început să activeze, în zona Chriby, **Detașamentul de partizani „Olga”**.

Deși la nivelul conducerii, datorită comandantului, au fost unele neajunsuri, partizanii au reușit, în afară de atacuri, culegerea de informații și lichidarea micilor unități germane (de exemplu, Bunci) și să participe la două evenimente importante. În ziua de 26 februarie 1945, după cercetări anterioare, un grup de 22 de partizani și cetățeni au ocupat gara de la Morkovice. Spre seară, au reușit să evacueze 24 de cisterne (512.600 l) de combustibil și materiale tehnice și să deterioreze alte vagoane cu echipament și material militar, provocând astfel pierderi considerabile bazei germane. După urmăriri intense în întreaga zonă, au fost arestați, interogați și condamnați, șeful gării atacate, A. Zavadil și unul dintre partizani, K. Kolarik. Amândoi au demonstrat mult curaj. Tribunalul special de la Brno i-a condamnat la moarte, iar pe 12 martie 1945, în închisoarea Cejl, din Brno, au fost executați.

O altă acțiune importantă desfășurată de grupul de șoc a Detașamentului de partizani „Olga” a fost capturarea comandantului Diviziei 16 Tancuri – „SS”, general-maiorul Diter von Müller. Aceasta s-a întâmplat în ziua de 19 aprilie 1945, cu ocazia vizitei sale la castelul de la Kostice, la contele Dubsky. În acest „castel-capcană” a fost apoi atras și preotul raionului Kroměříž, K. Koblschek, care a plătit cu viața această vizită. După câteva zile de drum plin de suferință prin masivul Chriby și urmărit de unitățile fasciste, grupul de partizani, împreună cu generalul capturat, a reușit să treacă frontul. Prizonierul prețios a fost predat, la 2 mai 1945, comandamentului Armatei 53 Ruse, care se afla, în acel moment, la Slavkov. Cu el a fost predat și planul de apărare a Moraviei. În consecință, în ziua următoare, avioanele sovietice aruncau printre unitățile germane aflate în luptă, manifeste cu apelul generalului Müller la capitulare.

Și activitatea preotului Vojtech Kral, din Zdounice, a fost deosebit de însemnată. Grupul de rezistență condus de el asigura colaborarea cu parașutiștii și ținea legătura cu partizanii din Kroměříž și împrejurimi. Grupul asigura arme, muniții, alimente, cazare provizorie și asistența

medicală necesare partizanilor. O mare importanță în înaintarea frontului spre Budapesta a avut-o atragerea colaborării căpitanului Stelezin, membru al serviciului de spionaj maghiar. Înaintea luptelor pentru Kroměříž, preotul V. Kral a predat comandantului unităților române informații și planul de apărare al orașului.

Grupul din Kroměříž, în frunte cu căpitanul Horacek și locotenentul J. Palir, folosind o stație de emisie capturată, a desfășurat, de asemenea, o activitate demnă de amintit – de procurare și transmitere de informații. Au reușit să-i convingă să colaboreze pe unii dintre angajații castelului arhiepiscopal, printre care și pe juristul Musialek și pe arhitectul J. Kaspar. Aceștia le-au furnizat multe informații importante pe care grupul le transmitea prin stație mai departe. Prin curajul și dârzenia lor au salvat din fața unei posibile lichidări, în perioada luptelor pentru Kroměříž, 300 de cetățeni ai orașului pe care fasciștii se pregătiseră, cu ordine de arest, să-i ia drept ostateci.

În primăvara anului 1945, la Kroměříž și în alte locuri existau câteva organizații de rezistență. Alături de comuniști funcționau grupările Sokol, Rezistența națională revoluționară, Mișcarea de rezistență a tineretului ceh, Grupul de rezistență din uzinele Magneton, ș.a. Grupul Samaritenii CCK, la rândul său, se pregătea să acorde, la nevoie, asistență medicală. În beciurile liceului din Kroměříž și-au instalat o infirmerie în care, în zilele de 4 și 5 mai 1945, au acordat ajutor unui număr de 25 de soldați și civili răniți.

La înaintarea unităților române și cehoslovace, un rol important l-au avut, uneori, partizanii și simplii cetățeni. Cunoscând terenul, au putut să le călăuzească prin pădurile masivului Chriby, pe dealurile Hostinske Vrchy și prin alte locuri. Mulți dintre ei au participat, apoi, cu arma în mână, la lupte armate. În acea perioadă, în multe locuri au izbucnit răzvrătiri împotriva fasciștilor. În provinciile Cehiei, pentru prima dată, cetățenii s-au ridicat cu arma în mână la **Přerov, la 1 mai 1945**, asaltul acestora fiind însă înăbușit în sânge. O astfel de acțiune s-a desfășurat apoi, în noaptea de 2 spre 3 mai, și la Vsetín. Revolta s-a întins repede și în alte orașe ale Moraviei și Boemiei, în multe locuri și cu participarea grupărilor de partizani. Toate aceste aspecte au dus la grăbirea înfrângerii fasciștilor și în regiunea de referință. Prima brigadă cehoslovacă de partizani „**J. Žižka**” a fost considerată drept una din cele mai mari unități armate de partizani din Cehia. La 5 mai 1945, efectivul brigăzii număra 1229 de partizani. Dintre aceștia, 927 erau cehi și slovaci, 257 erau cetățeni sovietici iar 46 luptători erau de alte naționalități. În total au căzut în luptă 304 partizani, iar alți 208 au fost răniți.

Înaintarea rapidă a Armatei 1 Regale Române spre Kroměříž. După Eliberarea orașului Brno, la 26 aprilie 1945, și a altor localități din Moravia de sud, o parte din forțele Frontului 2 Ucrainean au început manevra de încercuire a unităților nemțești aflate pe teritoriul Moraviei

Centrale. Frontul se apropia de Kroměříž. Din Est însă, din motive obiective, înaintarea Frontului 4 Ucrainean s-a blocat, de aceea armatele sovietice și române ai început să înainteze dinspre sud și vest.

La sfârșitul lui aprilie, atacul era purtat de **Armata 1 Regală Română (D.2 VM, D.19 I, D.10 I)**, în direcția Kyjov, Korycany, Kroměříž și Kojetin. Comandantul său, generalul de corp de armată V. A. Atanasiu a trimis la atac, în primul eșalon, trei divizii.

Divizia 2 Vânători de Munte, sub comanda generalului de brigadă C. Iordăchescu, înainta dinspre Stare Mesto, de-a lungul malului drept al râului Morava, spre Chriby. În zilele de 2 și 3 mai 1945, unitățile vânătorilor de munte au atins marginile zonei Chriby, pe linia Ujezdsko, Kostelany, Nova Dedina, Belov. În același timp, împreună cu partizanii detașamentului Olga, curățau pădurile de unitățile și grupurile fasciste care terorizau locuitorii din aceste zone. O mare tragedie a avut loc în localitatea Salaș, unde membrii organizației lui Vlasov, din serviciile Gestapoului, au împușcat mișelește 19 bărbați și o femeie.

Divizia 19 Infanterie, sub comanda generalului de brigadă G. Mosiu, după ce a eliberat orașul Kyjov, la 28. 04. 1945, a continuat să înainteze prin defileul Korycany în două direcții. Regimentele 94 și 95 Infanterie în direcția Neticce, Rataje și Kroměříž și Regimentul 96 Infanterie spre Zdounky, Selesovice, Vazany și Kroměříž. Această divizie a dus greul principal în luptele de cucerire a căilor de acces în oraș. În zilele de 2 și 3 mai 1945, Regimentele 94 și 95 Infanterie au dus lupte crâncene în dobândirea pădurii Rataje și a comunelor Rataje și Neticce. De pe pozițiile de apărare, unitățile nemțești depuneau o rezistență puternică. Aici au căzut mulți soldați români. Înaintând, Regimentul 96 Infanterie a dus lupte grele mai ales la Strilky, Zdounek, la cucerirea dealurilor de la moara Olsina și lângă comuna Selesovice pe care, la 04. 05. 1945, au eliberat-o. Apărarea nemțească era susținută aici de către artilerie, iar lângă Selesovice de tancuri și tunuri automate.

Divizia 10 Infanterie, sub comanda generalului de brigadă M. Cămărașu, înainta prin Litencice, Morkovice și Vezky. Pe 3 mai sunt eliberate localitățile Zlobice și Bezmerov. În aceste locuri s-au purtat lupte în special împotriva trupelor în retragere. Direcția principală a atacului a fost dusă apoi spre Kojetin. Cu o parte din forțele sale, pe flancul drept, trebuia să participe la eliberarea orașului Kroměříž. Până la 1 mai 1945, în această zonă au fost eliberate, în total, 33 de localități.

Deși comandantul german nu mai avea forțe și nici mijloace suficiente pentru a asigura apărarea orașului Kroměříž și pentru a ocupa toate zonele de apărare dinainte pregătite, în câteva locuri spre vest, a organizat și desfășurat lupte crâncene. O mărturisesc cele peste 60 de morminte și o serie de monumente din localitățile din această parte a raionului.

Pe flancul stâng, alături de Armata 1 Română, în direcția spre Vyskov, opera Armata 53 Sovietică, a generalului-locotenent I. M. Manașarov. În înaintarea sa, unitățile Armatei 53 Sovietice au eliberat, la 01. 05. 1945, localitatea Poclavice și alte patru comune ale raionului nostru.

Pe flancul drept, pe malul stâng al râului Morava, lupta Armată 40 Sovietică, a generalului-locotenent F. F. Zmacenco. Alături de aceasta, de-a lungul malului stâng al râului Morava, atacul a fost purtat de Armata 4 Română, sub conducerea generalului N. Dăscălescu. Aceasta venea dinspre Napajedla și înainte prin Tlumacov și Hulin.

Astfel, unitățile germane încep să fie încercuite de divizii sovietice și române care înaintează spre Moravia Centrală.

Ultimele spasme ale fasciștilor. Încă înainte de a începe atacul asupra orașului Kroměříž, comandamentul german a reușit să distrugă unele obiective importante din oraș și în împrejurimile lui. În acest scop, a fost chemată de la Vyskov Divizia distructivă. La 1 mai aceasta a distrus stația de emisie din spatele sanatoriului de psihiatrie, iar în după-amiaza aceleiași zile a aruncat în aer podurile de beton de pe râul Morava, la Bezmerov și la Postoupek. Miercuri, pe 2 mai, la Kroměříž a avut aceeași soartă și podul de cale ferată de peste Morava, în direcția Zdounky, iar după-amiază și podul de cale ferată spre Kojetin. Unitatea a distrus și puntea de trecere peste Morava în apropierea centralei electrice Strz. Pe 3 mai a fost deteriorată sala cazanelor de la gară și au fost distruse macazurile căii ferate. Intenția de a distruge și unele unități ale uzinelor Magneton a dat greș. Tot pe 3 mai, unitatea specializată în distrugeri a montat, în structura unicului pod rutier existent, 12 bombe grele aeriene (în total 3000 Kg de exploziv). Deși au făcut tot posibilul să încetinească și să stăvilească înaintarea atacului dinspre vest, cel puțin temporar, nemții erau în pericol de a fi încercuiți deoarece dinspre sud și est se apropiau armatele cehoslovace, sovietice și române.

4 mai 1945 – zi hotărâtoare în lupta pentru Kroměříž. După luptele grele purtate de Divizia 19 Infanterie (română), înaintea luptei pentru orașul Kroměříž, în zilele de 2-3 mai, în zona localităților Šelešovice, Nětčice, Rataje, Regimentul 95 Infanterie (din subordinea diviziei române) a atins spațiul comunei Lutopecny, în apropiere de poalele dealului Borbořina (cota 261). Tocmai pe acest deal împădurit și pe povârnișurile sale comandamentul german a construit un nod puternic de apărare a orașului susținut de bariere de artilerie și de tun automate. De pe această înălțime puteau fi controlate importante căi de acces spre oraș. De aceea trebuia ocupat dealul Borbořina folosind chiar artileria. Orașul istoric trebuia menajat. De pe data de 3 mai, la statul major provizoriu de la Rataje, în baza informațiilor despre monumentele istorice ale orașului obținute de la învățătorul și traducătorul său domnul J. Žourka, comandantul Diviziei 19 Infanterie (române), generalul G. Mosiu, a hotărât că orașul nu va fi

bombardat și nici nu se va trage asupra lui cu tunuri grele. La atacul orașului urmau să fie folosite, numai în caz de absolută necesitate, doar tunuri ușoare de calibru până în 10,5 cm.

Atacul asupra orașului a început în ziua de vineri, 3 mai 1945, dis-de-diminează. Prin cooperarea deosebită derulată între cele trei divizii române precum și cu celelalte mijloace subsidii ale Armatei 1 Române, a început atacul orașului cu cinci regimente. Misiunea principală era cucerirea cotei 261 de către Regimentul 95 Infanterie/D. 19 I. și Regimentul 38 Infanterie/D. 10 I., care se găseau în vecinătate.

Primul atac, după o pregătire anterioară din partea artileriei, a fost respins de apărarea germană. Nici al doilea atac nu a reușit. Abia la orele după-amiezii, după o pregătire de foc concentrat și din partea artileriei și după învăluirea succesivă, cota 261 – Barbořina a fost ocupată. Peste 30 de ani, într-o scrisoare adresată președintelui consiliului municipal din Kroměříž, căpitanul armatei române J. Diaconu își mai amintea de lupta unității sale pentru cucerirea dealului și a orașului.

Din sud, de la primele ore ale zilei, au atacat și s-au apropiat de oraș unitățile vânătorilor de munte. În jurul orelor 11:00, ale aceleiași zile, unitățile Regimentului 96 Infanterie, împreună cu partizanii, au ocupat comunele Vážany și Kotojedy. În jurul orei 15:00, unitățile Regimentului 94 Infanterie au ajuns până lângă spital și, prin strada Havlíčkova, au înaintat spre centrul orașului. În orele după-amiezii unitățile Regimentului 96 Infanterie au înaintat de la Vazany spre cazarma **Žižkoým**, pe care au și ocupat-o. În același timp, dinspre Kotojedy, au ajuns și unitățile Regimentului 26 Vânători de Munte. Cu ajutorul partizanilor și a cetățenilor înarmați s-a reușit ca, până seara, nemții să fie scoși din partea de sud-est a orașului. Soldații nemți din oraș s-au retras, treptat, spre Štěchovice, Sladovny, din strada Havlíčkova și din alte părți spre centrul orașului. Retrăgându-se, aceștia au tras asupra unităților române, utilizând în acest sens cele patru tunuri pe care le aveau la dispoziție, în interiorul orașului.

Luptele cele mai crâncene de ocupare a orașului au început spre seară. După ocuparea dealului Barbořina, Regimentul 95 Infanterie a înaintat spre oraș pentru a-l cuceri, iar din nord se apropia Regimentul 38 infanterie/D.10 I (române). Cu ajutorul luptătorilor localnici, la orele 17:00, un grup de militari români a pătruns în Parcul „Podzámecká Zahrada”, iar de aici spre Sladvony și în Piața Centrală a orașului. Al doilea grup de militari a atacat prin strada Kojetinská și prin Štěchovice îndreptându-se apoi spre centru. Ambele grupuri au continuat apoi, cu ajutorul locuitorilor orașului, urmărirea unităților germane în retragere. Acestea s-au concentrat spre unicul pod rutier de pe râul Morava. În oraș au apărut, la ferestrele caselor, după 6 ani de zile, primele steaguri cehoslovace. La orele 18:30 a fost arborat un steag și pe turnul castelului. În jurul orei 19:00, când lupta

aproape încetase, retrăgându-se pe malul stâng al râului Morava, nemții au aruncat în aer, în urma lor, ultimul pod care unea ambele părți ale orașului. Explozia a afectat, în același timp și clădirile din preajmă. La orele 20:00, o mină de aruncător, trasă de pe pozițiile germane, de pe celălalt mal, din partea localității Bílany, a nimerit turnul castelului aprinzându-l. Prin eforturile susținute ale pompierilor și ale cetățenilor orașului s-a reușit localizarea focului și împiedicarea extinderii sale în restul castelului. Pagubele ar fi fost de nerecuperat.

În seara zilei de 4 mai 1945 partea orașului Kroměříž aflată pe malul drept al râului Morava, a fost eliberată. Misiunea stabilită de comandantul Frontului 2 Ucrainean, de a elibera orașul Kroměříž până în 6 mai 1945, a fost îndeplinită de către Armata Română înaintea termenului stabilit prin misiune. O parte din unitățile germane în retragere s-au oprit însă pe malul stâng, industrial al orașului. Aici au ocupat fabrica de zahăr, stația de gaze, uzinele Megaton, gara, străzile cartierului Zamoraví, parcurile Horní și Dolní. În următoarele zile aceste unități germane au constituit un pericol major pentru mulți locuitori ai orașului.

Lupta încă nu s-a sfârșit în oraș, dar viața în condiții de pace a început. Încă din seara zilei de 4 mai, împreună cu unitățile române care înaintau, a sosit primul comandant al orașului. Acesta era locotenentul-major Simaghin, ofițer sovietic. Prin ordinul său cu nr. 1, din 05. 05. 1945, sunt stabilite o serie de sarcini care să asigure siguranța, ordinea și refacerea vieții în oraș. În următoarea zi, pe 06. 05. 1945, acesta este înlocuit de căpitanul V. I. Gavrilov. Simpaticul și tânărul ofițer rus a colaborat, în următoarele zile, cu organele civile și militare din oraș la refacerea vieții. Misiunea în oraș s-a încheiat în iulie 1945.

Căpitanul de stat major František Zelinka a fost numit comandantul ceh al orașului. Apoi a fost înființată Garda Națională cu misiunea principală de a asigura ordinea în oraș. Deși au fost făcuți primii pași în condiții de pace, mai exista pericolul care venea de pe celălalt mal al Moravei. Astfel, în ziua de 4 mai, imediat după ocuparea malului stâng al Moravei, unitățile germane au luat drept ostateci toți bărbații localnici, pe care apoi i-au dus cu forța în localitatea vecină, Bílany. În același timp, pe 5 și 6 mai soldații nemți continuau, de pe celălalt mal, să tragă asupra orașului. Alți soldați germani se mai ascundeau încă în parcul castelului și în unele case din oraș. Și în aceste ceasuri s-au mai înregistrat morți și răniți. Pentru a se asigura siguranța orașului și a împrejurimilor sale a fost constituit un detașament de pază, creat din cca. 250 de voluntari. Doar o treime din aceștia dispuneau de arme. Principalul rol al detașamentului era paza și supravegherea malului drept al râului Morava, în zona dintre Bezměrov și parcul „Trávnícké Zahrady”, precum și împiedicarea unităților nemțești în încercările lor de întoarcere,

peste râu, în oraș. Și în aceste acțiuni au căzut câțiva cetățeni. În oraș au început arestările fasciștilor și ale colaboraționiștilor.

În seara de 5 mai, prin oraș au început să treacă coloane mari ale unităților române și sovietice care plecau să ajute la eliberarea altor teritorii ocupate în Moravia și Boemia. În acea zi a izbucnit și insurecția la Praga. Radiodifuziunea cerea ajutor. În aceeași zi, dar și în următoarea, din împrejurimile comunei Plešovec și din pădurea Chropyně, de pe malul stâng al Moravei, trupele germane au tras cu tunurile și aruncătoarele de mine asupra coloanelor române și sovietice care treceau pe șoseaua de la Kroměříž spre Kojetín.

Și în zona Zámoraví au avut loc conflicte armate. Unii partizani și străjeri au reușit să treacă în această parte, pe celălalt mal și, împreună cu localnicii, se străduiau să-i împingă pe nemți peste calea ferată. Astfel a crescut numărul morților și răniților. Abia în seara zilei de 6 mai, sub presiunea unităților cehoslovace și române, care înaintau dinspre Hulín, ultimele unități și grupuri nemțești s-au retras, definitiv, de pe malul stâng al Moravei, din pădurea Chropyně și din alte locuri, îndreptându-se, prin localitatea Chropyně, spre Přerov. Astfel, și în aceste locuri au sosit primele zile de pace.

Eliberarea părții de est a raionului Kroměříž. Rolul principal în eliberarea acestei zone l-a avut Corpul 1 Armată Cehoslovac, constituit în URSS, care, la acea vreme, îl avea comandat pe generalul Karel Klapálek. Generalul Ludvík Svoboda devenise, în acea perioadă, ministrul apărării naționale în guvernul nou numit. Pe flancul drept al Corpului 1 Armată cehoslovac se găseau unitățile de luptă ale Armatei 18 Sovietice care, în zilele din luna mai, au eliberat unele localități la nord de zona Bystrice și Holešov.

Corpul I Armată Cehoslovac, după lupte grele purtate în Slovacia de vest, a trecut, la 2 mai 1945, râul Váh și a continuat dificila trecere prin terenul accidentat al lanțului de munți Javorník. Brigada 4 Cehoslovacă a intrat prima în Moravia în dimineața zilei de 4 mai. Între timp însă, în noaptea de 3 spre 4 mai, a izbucnit la Vsetín o insurecție populară susținută de partizani. Raportul de forțe era însă în dezavantajul răsculaților. De aceea, Brigada 4 Cehoslovacă s-a grăbit să acorde acestora sprijinul său, trecând prin Velké Karlovice și Hovězi, iar în momentul critic a intervenit luptând alături de Brigada 1 Cehoslovacă. Orașul Vsetín a fost eliberat pe 04. 05. 1945. După un scurt popas, brigăzile Corpului de Armată Cehoslovac au continuat să înainteze pe două direcții principale.

Astfel **Brigăzile I și 3 Cehoslovace**, împreună cu statul major și alte unități au înaintat prin Valea Liptál reușind ca, până la 4 mai, să elibereze Vizovice. Au continuat apoi urmărirea dușmanului trecând prin Slušovice și Lukov, iar la 6 mai au eliberat și localitatea Fryšták.

Brigada 4 Cehoslovacă a înaintat de la Vsetín în direcția Valašske Meziříčí. Lângă localitatea Jablunka a trecut râul Bečva și după luptele purtate lângă Ratiboř și Hoštálková au ajuns în dealurile „Hostýnské Vrchy”, unde au așezat tabăra pentru odihna necesară înaintea luptelor finale. Dar acestea s-au desfășurat foarte repede. Pe 5 mai, în timpul nopții, soldații cehi s-au înfruntat cu unitățile nemțești care se retrăgeau din direcția Rajnochovice. Monumentul de pe dealul Tesák amintește de soldații cehoslovaci căzuți în această luptă. A doua zi, dis-de-dimineată, după o cercetare anterioară și după deplasarea prin Hostýn și Chvalčov, Brigada 4 Cehoslovacă a început lupta pentru cucerirea localității Bystřice pod Hostýnem. La această luptă au participat parțial și unitățile Armatei Sovietice care înaintau dinspre Valasske Meziříčí. Aceste forțe au lichidat mai ales focarele de rezistență ale nemților din jurul orașului. În după-amiaza zilei **de 6 mai 1945 a fost eliberată localitatea Bystřice pod Hostýnem**. În lupta de eliberare a acestui oraș și de cucerire a dealului Tesák au căzut 12 soldați cehoslovaci. Unitățile germane s-au retras în direcția Přerov. Din pozițiile de tragere construite pe dealul Bártovec, lângă comunele Břlavska și Prusinovice, s-au apărat trăgând în urmăritori. Unitățile Brigăzii 4 Cehoslovace s-au deplasat, apoi, mai departe, în direcția Holešov.

În cursul nopții de 5 spre 6 mai formațiunile de luptă germane au părăsit treptat pozițiile din Holešov și împrejurimi. Noaptea au trecut prin oraș în direcția Přerov. Datorită unui mic grup de rezistență din organizația TVCO de la Holešov, nu au reușit însă să arunce în aer podul peste râul Rusava. Generalul K. Klapálek și soldații săi au fost întâmpinați în centrul orașului de locuitorii din Holešov.

Brigăzile Corpului de Armată Cehoslovac și-au continuat înaintarea în direcția Hulín. În drumul lor, coloanele soldaților cehoslovaci erau atacate în multe locuri de mitralierele, aruncătoarele de mine și uneori chiar de tunurile unităților nemțești care se retrăgeau mai ales de la Tučapy, Rymice, Količín, și Pravčice. În câteva locuri au avut loc lupte cu urmări inerente – noi victime. De exemplu, lângă comuna Rymice, într-un atac mișelesc, au murit 18 soldați cehoslovaci, transmisioniști. În dimineața zilei de 6 mai a fost eliberată localitatea Hulín de către unitățile Armatei 4 Române care înaintau dinspre Tlumačov. Spre seara zilei de 6 mai s-au întâlnit la Hulín soldații români cu membrii Brigăzii 3 Independente Cehoslovace care au sosit de la Holešov.

După eliberarea localităților Bystřice pod Hostýnem, Holešov și Hulín se părea că la 6 mai, în zona Kroměříž, luptele au încetat. Dar nu a fost așa.

În timpul nopții de 6 spre 7 mai unitățile în retragere din zona Přerov și Kroměříž căutau treceri peste râul Morava ca să evite pe cât posibil încercuirile. S-au concentrat lângă Břest, de unde mitraliau puternic pozițiile

unităților cehoslovace. Pentru a putea continua înaintarea, această grupare trebuia lichidată. Această misiune a revenit Batalionului 4 Șoc/Brigada 4 Cehoslovacă, sub comanda căpitanului Ladislav Svátek. Batalionul a pornit la primul atac pe întuneric în ziua de 7 mai. Înainta dinspre Hulín spre Břest, de-a lungul căii ferate și a ocupat o parte din comuna Břest. Restul comunei a rămas în mâinile dușmanului. În cursul zilei, în comună s-a luptat intens și greu. De ambele părți au căzut morți și răniți. Batalionul pregătea un atac pentru orele 14:00, cu ajutorul artileriei. În același timp însă au început să înainteze spre Břest, venind de la Žalkovice, alte unități nemțești sprijinite de tancuri. S-a pornit o luptă crâncenă. Se trăgea cu toate armele. O parte din comună a fost în flăcări. S-a luptat pentru fiecare casă. Abia după trei ore de lupte intense unitățile nemțești au început să se retragă spre Prostějov. Această ultimă acțiune de luptă, de mare amploare, pe care au dus-o soldații cehoslovaci s-a soldat cu multe victime și răniți.

La cimitirul din Břest și-au găsit odihna de veci 12 dintre soldații Brigăzii 3 Cehoslovace. Alți opt au fost înmormântați la cimitirul din Hulín. 10 răniți în luptele pentru Břest nu au supraviețuit, murind la Kroměříž. Toți aceștia nu au apucat pacea care era atât de aproape.

După luptele de la Břest unitățile corpului cehoslovac au continuat urmărirea unităților nemțești prin comuna Chopyně, care a fost eliberată la 8 mai. Apoi au continuat prin Kojetín și Prostějov. După Prostějov, lângă Kostelec n. Hané se mai lupta încă împotriva dușmanului.

Vestea despre capitularea germană în noaptea de 8 mai 1945 a găsit unitățile Corpului 1 Armată Cehoslovac la Boskovice. Unitățile acestuia au înaintat apoi spre Praga. Îndelungata cale de luptă de la Buzuluk la Praga s-a încheiat la 17 mai 1945, prin marșul solemn al membrilor Corpului 1 Armată Cehoslovac prin Praga eliberată.

Se numără pierderile – primele sarcini la refacerea vieții în condiții de pace în orașul Kroměříž. Chiar în după-amiaza zilei de 5 mai 1945 s-a desfășurat la Kroměříž primul marș funebru și înmormântarea a 28 de soldați ai Armatei Române Regale care au căzut în lupta pentru eliberarea orașului. Cu o largă participare din partea soldaților români, a cetățenilor și clerului, sicriile au fost depuse în mormântul de sub *Teiul libertății* din piața Miličovo. Numele lor sunt trecute pe monumentul de lângă parcul „Květná Zahrada”. În zilele de 7, 8 și 10 mai au urmat înmormântările celor 21 de cetățeni care au căzut în lupta pentru eliberarea orașului Kroměříž.

În zilele de 13 și 14 mai au fost înmormântați, în Cimitirul din Kroměříž, 10 soldați cehoslovaci care au murit după ce au fost grav răniți în lupta de lângă Břest. În același timp, și în alte orașe și comune ale zonei Kroměříž cetățenii își luau rămas bun de la soldații, partizanii și cetățenii români, cehoslovaci și sovietici care au căzut în luptele pentru eliberarea zonei. Am anexat prezentului material, numele lor.

Fiind distruse podurile din oraș, s-a construit, în primul rând, o punte provizorie pe ruinele podului rutier. Pe 8 mai, genii sovietici au realizat un pod de pontoane peste râul Morava. Tot ei au construit, cu ajutorul unor cetățeni, în timp record, între 7 și 14 mai, un nou pod rutier de lemn lângă ruinele celui vechi, ce a fost folosit câțiva ani. Și astăzi se mai văd, în râu, resturile stâlpilor de lemn care amintesc de acest pod. S-a refăcut repede și rețeaua electrică, racordul de telefon și gaze de pe malul stâng. Din casele deteriorate, familiile s-au mutat în locuințe provizorii. Foarte repede au fost înlăturate barajele militare din oraș și împrejurimi și au fost acoperite tranșeele. Treptat, au început să funcționeze magazinele și serviciile. Viața a revenit, încet, la situația din timpurile de pace.

Primul Consiliu popular revoluționar din oraș a fost constituit la 8 mai, în spațiile hotelului Central. Avea la baza participarea paritară a tuturor partidelor politice. În următoarea zi, la 9 mai 1945, s-a desfășurat, în piața centrală, prima mare adunare a cetățenilor orașului Kroměříž. Alături de alți vorbitori, a luat cuvântul și comandantul orașului, căpitanul V. I. Gavrilov. Tot aici a făcut cunoscută cetățenilor capitularea germană și sfârșitul celui de al doilea război mondial în Europa.

În următoarele zile au început să se întoarcă, treptat, la casele lor cei care au supraviețuit terorii fasciste în închisori, lagăre de concentrare și marșuri ale morții.

A început un nou capitol al istoriei noastre postbelice.

Lista victimelor căzute în luptele de eliberare în zona Kroměříž în lunile aprilie și mai 1945

ZONA LOCALITĂȚILOR CHŘIBY; KORYČANY; MORKOVICE; ZDOUNICE
ȘI ÎMPREJURIMILE LOCALITĂȚII RATAJ (97 căzuți)

Membri ai Armatei Sovietice (6):

Burko J. D., Bartenev P. N., Zmulin P. A., Serenciuc S. N., Sabirzanov Ch. și un soldat necunoscut

Membri Armatei Române (62):

Koryčany: nouă soldați necunoscuți

Zborovice: Buțan P., Ciuca Th., Sprâncenatu I., Bombescu N., Daia D., Gheară I.,
Pupăză D., Morgan Gh., Stan A., Stancu D. și alți 3 soldați necunoscuți;

Počenice: Toma Z., Radu Gh. și un soldat necunoscut;

Rataje și Popovice: Renon V., Simuț J. și alți 4 soldați necunoscuți;

Střilky : Sudom N.;

Selešovice : opt soldați necunoscuți;

Nětčice: Ionescu D., Nistoran N., Boboc I., Balaci N., Cocar C., Costache M., Roșu M.,
Brăilov N., Daici N., Bagin I., Turcu I., Bădescu J.;

Zlobice: Filip V., Hămoșeanu C., Stoica C., Gheorghe I., Vasile J., Tuescu A., Dudu A., Ceaușu Gh. și alți 2 soldați necunoscuți;

Partizani și cetățeni (29):

David K., Dias M., Gaucerov T., Gloza J., Gremlica F., Hlaváč J., Fuksa B., Hlavinka K., Indrák J., Janča j., Kocián M., Kolařík K., Koupil A., Korš J., Lutonský J., Mlčoch A., Vrzal J., Vykoukal J., Zavadil A., Jucov S. S.;

ZONA ORAȘULUI KROMĚŘÍŽ (58 căzuți)

Membrii Corpului I de Armată Cehoslovac (10):

Friedman A., Dohniánský St., Lepčej V., Mikula A., Dukaj F., JUDR. Marcinko A., Puziak J., Rančák J., Sedmák F., Soltis Š.;

Membrii Armatei Române (28):

Noasa J., Bonchiș T., Baicu I., Bugălescu P., Gabuce A., Grigore N., Mucionin V., Matei P., Mițroș H., Oprea D., Păslea M., Popa J., Popovici J., Răbagia Ch., Stânga H., Sabuș I., Zăvpleanu M. și alți 11 soldați necunoscuți;

Cetățeni (20):

Adamik M., Duroň P., Gajdošík J., Hölter K., Hověžák F., Holík J., Jarabáč B., Kunccek B., Mlčák I., Moltaš I., Nistler N., Procházka F., Skříčka A., Sekera J., Šenkyřík R., Šiška F., Úlehla A., Zlatuška I., Záměstný Z., Záměstná M.;

ZONA LOCALITĂȚILOR BYSTRICE, HOLEŠOV ȘI HULÍN (117 căzuți)

Membrii Primului Corp de Armată Cehoslovac (64):

Bilavsko: un soldat necunoscut

Bystrice p. H., Chvalčny și Tesák: Brincko J., Bučák J., Kubíček V., Kunčák J., Kotulák J., Pupák J., Šurák J., Suchovič A., Škovráň P., Lomka J., Užík P., Vágner G., și un soldat necunoscut;

Holešov – Kolčín: Hajto A., Hmčiar J., Kerita I., Vlangert J., Suchanič N. și un soldat necunoscut;

Kostelec u Holešova: Filakovský M., Geza V. și un soldat necunoscut;

Pračice: Danielčák Š., Kureja P., Markovič Š.;

Rymice u Holešova: Adof A., Čapek E., Červen Š., Firenc J., Holub J., Hradiský J., Kuryliák Š., Michalka Š., Mucha J / cetățean / Pichrt Č. V., Povoda J., Prokop J., Sedík P., Tobis J., Tomáš A., Varga Š., Zlzeň J.;

Hulín: Barták J., Čuvaj M., Dubovecký P., Lendel M., Nerodolik J., Průša J., Spolník J., Vagner J.;

Břest: Baluch J., Cap N., Gebauer J., Premjak Ch., Kratochvil J., Levický V., Lipovský I., Lejtner O., Nerodolik J., Popovič V., Roman M., Schreiber J.;

Membrii Armatei Roșii (17)

Bystrice p. H.: Bașmerov M., Kuzmiak F., Nagomy S.;

Hlínsko p. H.: Dejin I. V., Jastrabov V. T., Zarypov L.;

Loukov: Kurușenko L., Scheieov K.;

Prusinovice: Godun V., Kasavarov A., Markovski I., Matvenko A., Slobodianin N., Teplov I., Zacharov V.;

Rajnochovice: Petrovici I.;

Vitonice: Sarigov N. ;

Partizani și cetățeni (36)

Břest: Kvasnička J. (partizan);

Bystřice p. H.: Bardinová O., Hrník A., Prokop Š., Soška K., Šrom V., Velikovský V.;

Hlinsko p. H.: Průša J.;

Kostelec u Holešova: 2 partizani valoni necunoscuți;

Měřutky: Podaný J.;

Míškovice: Navrátilová R.;

Podhradní Lhota: Pavelka E., Pučánek A., Smolka F.;

Roštění u Holešova: Halaška F., Matulík O., Mlčák V., Pagáč J., Polášek A., Pospíšil F., Pospíšil K., Pospíšil J.;

Rusava: Trnčák E.;

Skaštice: Otevřel Z., Vilimek J., Zavřel A.;

Vítonice: Holana F., Hradil M., Klvaňa A., Novák A., Novák E.;

Zářčí: Blažek J.

Žeranovice: Čapák L., Pravec F., Štěpaník F.;

VICTIME ÎN TOTAL LA ELIBERAREA ZONEI KROMĚŘÍŽ³:

	soldați	partizani și cetățeni
1. În luptele pe căile de acces din sud-vest	68	29
2. În luptele pentru oraș	38	20
3. În luptele pe căile de acces din nord-est	81	36
Total	187	85
Total general	272 persoane	

³ **Observație:** Această listă a victimelor a fost realizată doar pentru perioada hotărâtoare a luptelor de eliberare a zonei Kroměříž, adică lunile aprilie și mai 1945. Nu conține, deci, victimele căzute în perioada anterioară ocupației și se limitează doar la acelea din imediata apropiere a zonei în care s-au desfășurat lupte pentru eliberarea orașului Kroměříž. Lista a fost preluată din publicația Ing. Jar. Palir din anul 1980.

TABEL SINOPTIC
al principalelor unități de luptă în lunile aprilie și mai
în Moravia de sud-est

FRONTUL 2 UCRAINEAN,

comandant: mareșalul al URSS R. J. MALINOVSKI

șeful statului major: general-colonel M. V. ZAHAROV

Armată subordonată	Comandant	Direcția de atac
Armata 53 Sovietică	general-locotenent M. MANAGAROV	Hodonín-Kyjov-Vyškov
Armata 1 Română	general de corp de armată V. ATANASIU	Uh. Ostroh-Kroměříž
Armata 40 Sovietică	general-locotenent F. F. JMACENCO	Uherský Brod-Zlín
Armata 4 Română	general de corp de armată N. DĂSCĂLESCU	Napajedla-Hulín
Armata 7 Sovietică de Gardă	general-colonel M. S. ȘUMILOV	Mikulov
Armata 6 Sovietică Tancuri și Gardă	general-colonel A. G. CRAVCENCO	Břeclav-Brno
Corpul 1 Sovietic de Gardă Cavalerie-Mecanizat	general-locotenent I. A. PLIEV	Břeclav-Brno
Armata 9 Sovietică de Gardă	general-colonel V. V. GLAGOLIEV	Regiunea Znojmo
Armata 5 Sovietică Aeriană	general-colonel S. C. GORIUNOV	Sudul RCS

Alături de Armata 54 Sovietică a luptat Armata 1 Română

Alături de Armata 40 Sovietică a luptat Armata 4 Română

ARMATA 1 ROMÂNĂ – STRUCTURA

Comandant: General de corp de armată V. ATANASIU

Corpul 4 Armată	<u>Divizia 2 Munte, din Corpul 4 Armată</u>	
Divizia 2 Munte	comandant general de brigadă C. IORDĂCHESCU	direcția atacului luptă pentru ocuparea zonei Chřiby și Kroměříž
Divizia 3 Munte Divizia I Infanterie Gardă Regimentul 3 Artilerie		
Corpul 7 Armată	<u>Divizia 19 Infanterie, din Corpul 7 Armată</u>	
Divizia 2 Infanterie <u>Divizia 19 Infanterie</u> Divizia 9 Cavalerie Regimentul 7 Artilerie	Comandant general de brigadă G. MOSIU	direcția atacului: atacul principal asupra orașului Kroměříž
Alte formațiuni și unități militare independente	<u>Divizia 10 Infanterie</u>	

<u>Divizia 10 Infanterie</u> Regimentul I Infanterie Regimentul 2 Tancuri Detașamentul I Independent Artilerie Antitanc Detașamentul 9 Independent Artilerie Antitanc	Comandant general de brigadă M. CĂMĂRAȘU	direcția atacului: Morkovice-Kroměříž- Kojetín
---	---	---

The liberation of the city and zone of Kroměříž⁴

Abstract

The present study points out the military situation in Moravia, the zone of the city of Kroměříž on the territory of the Czechoslovakia towards the end of World War II (May 1945). It was there that the "Central Group" of the German Army was quartered, under the command of marshal Schröner, and consisting of 180.000 military staff, 2500 cannons, 350 tanks and 300 airplanes. Fortified German troops were surrounded by Fronts 2 and 4 of the Ukrainian Army. Together with the Ukrainian Front 2, commanded by marshal Malinowski, there fought also the Romanian troops in Army 1 and Army 4. A certain role in the resistance in this area was played by the Czech partisan squads. The study describes in detail the implementation of the respective military operations.

⁴ Rezumat tradus de Coralia Costaș.

ACTORI INSTITUȚIONALI DIN SISTEMUL DE CONTROL ȘI CENZURĂ A PRESEI: BIROUL DE CENZURĂ DE PE LÂNGĂ LEGAȚIA SOVIETICĂ DIN BUCUREȘTI (1944-1947)

Mihaela TEODOR¹

Imediat după acțiunea de la 23 august 1944 s-a pus problema reorganizării presei și a instituțiilor de control și cenzură. Pe de o parte, s-au luat măsuri pentru reorganizarea aparatului intern de control, prin desființarea apoi reînființarea, după 6 martie 1945, a Ministerului Propagandei Naționale și prin reorganizarea și subordonarea politică a Cenzurii Centrale Militare a Presei. Pe de altă parte, s-a instituit un control extern, exercitat de consilierii sovietici din cadrul Biroului de Presă de pe lângă Înalțul Comandament Aliat (Sovietic) care funcționa la Legația sovietică din București, și de reprezentanții acesteia în teritoriu. Aceștia acționau în numele Comisiei Aliate de Control (Sovietică) (în continuare C. Al. C.). Constituită în septembrie 1944, potrivit articolului 18 din Convenția de Armistițiu, C. Al. C. a asigurat, până la încheierea păcii, controlul executării clauzelor armistițiului. Comisia a funcționat sub comanda Înalțului Comandament Aliat (Sovietic) până la ratificarea Tratatului de Pace de la Paris.

Premisele instaurării și funcționării cenzurii sovietice, legalizată prin prevederile Convenției de Armistițiu, s-au definit încă înainte de 12 septembrie 1944, imediat după intrarea trupelor sovietice în București. Vizita gazetarilor sovietici la București, la 10 septembrie 1944, anunțată de ziarele de partid, poate fi interpretată în acest sens. Majoritatea făcea parte din structura de conducere a Armatei Roșii, între ei fiind și col. Dolin, redactor al publicației oficiale „Pravda”. Pretextul vizitei era „stabilirea posibilităților de transmisiune a mesajelor radiofonice din România în Rusia”, după cum anunța presa română². Misiunea neoficială a delegației a

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Departamentul de Cercetare a Facultății de Istorie, IAȘI.

² *Viiitorul*, nr. 9303, 10 septembrie 1944, p.2; *Dreptatea*, nr. 14, 10 septembrie 1944, p.2.

fost pregătirea terenului pentru instaurarea cenzurii sovietice și apariția unui buletin oficial al trupelor sovietice și a unui ziar oficial al Partidului Comunist din România. După vizita ziariștilor și semnarea armistițiului, trupele sovietice ocupau, la 20 septembrie, etajului final al Palatului „Curentul” și impuneau controlul asupra Imprimeriilor „Curentul”. În localul din Strada Belvedere a funcționat atât redacția buletinului trupelor sovietice din România, „Grai Nou”, cât și redacția ziarului „Scântea”, organul oficial central al C. C. al P. C. d. R. Acesta anunța, la 25 septembrie 1944, sosirea delegaților oficiali sovietici, membri ai C. Al. C., urmați la scurt timp de reprezentanții anglo-americiani³. Comisia Aliată a fost prezidată de mareșalul Rodion Malinovski⁴, dar condusă efectiv de locțiitorul acestuia, gen-lt. V. P. Vinogradov⁵ și, din februarie 1945, de gen. col. Susaikov⁶. A dispus de un sediu central la București, pe strada Gogu Cantacuzino, și de birouri locale în toată țara, deși factorii decisivi își aveau sediul central la Legația Sovietică de pe șoseaua Kisselef.

Deși din comisia centrală făceau parte și reprezentanți ai Marii Britanii și ai Statelor Unite, aceasta a funcționat exclusiv sub supraveghere sovietică – în spiritul înțelegerilor dintre marile puteri privind împărțirea sferelor de influență – și pentru satisfacerea intereselor sovietice în zonă. C. Al. C. a ajuns, în cele din urmă, o autoritate absolută în conducerea României. Pentru a beneficia de un câmp cât mai larg de acțiune, atât gen-lt. V. P. Vinogradov, cât și succesorul său au acționat în direcția restrângerii influenței exercitate de reprezentanții anglo-americiani în România, așa cum au afirmat aceștia în repetate rânduri în rapoartele oficiale și, ulterior, în

³ *Scântea*, nr. 5, 25 septembrie 1944, p.1, anunț despre sosirea delegației sovietice pentru aplicarea armistițiului; *Dreptatea*, nr. 28, 27 septembrie 1944, p.1, sosirea în București la 25 septembrie a unor membri ai misiunii militare britanice.

⁴ Rodion Iakovlevici Malinovski (1898-1967), mareșal rus, unul dintre principalii comandanți militari sovietici din timpul celui de al doilea război mondial, membru al PCbUS din 1926. A condus bătălia de la Stalingrad și a fost președintele C. Al. C. pentru România. După război a fost comandantul forțelor terestre și ministrul apărării sub Stalin, Hrușciiov și Brejnev.

⁵ Vladislav Petrovici Vinogradov (1895-1985), membru al PCbUS din 1915, unul dintre participanții la Revoluția din Octombrie. În perioada 1918-1920 a activat ca agitator și îndrumător politic în Armata Roșie, apoi a condus Institutul de Radio Recepție. A participat în al doilea război mondial și a fost numit locțiitorul lui Rodion Malinovski în C. Al. C. în România.

⁶ I. Z. Susaikov (1903-1962), ofițer de carieră, intrat în Armata Roșie din 1924. Membru al CC al PCbUS din 1925, a fost comandantul Frontului 2 Ucrainean. Din ianuarie 1946 a fost locțiitorul președintelui C. Al. C. în România. După încheierea misiunii de la București a îndeplinit funcțiile de consilier în Ministerul sovietic al Forțelor Armate și funcționar în diverse structuri superioare militare. A trecut în rezervă în 1960, dar a rămas în viața publică ca deputat.

jurnalele personale. C. V. R. Schuyler, șeful misiunii militare americane în România, caracteriza activitatea Comisiei Aliate astfel: „C. Al. C. este unica putere supremă în România. Este un organism care face politică și care își exercită puterea autocratică asupra tuturor domeniilor vieții din România”⁷. Această practică a hotărârilor unilaterale luate de către reprezentanții sovietici în Comisia Aliată este dovedită de modul în care s-au constituit organele centrale și locale pentru aplicarea articolului 16 al Convenției de Armistițiu, articol în baza căruia s-au instituit organele externe de control și cenzură.

În vederea exercitării controlului presei, la nivel central s-a stabilit organizarea biroului de cenzură de pe lângă Legația sovietică la București, condus succesiv de consilierii de presă de pe lângă Legație: S. A. Dangulov⁸, maiorul L. Levy și A. S. Cebanenko⁹. Toate măsurile impuse autorităților române sunt, alături de protestele „formale” ale reprezentanților anglo-americi față de măsurile de suprimare a presei partidelor istorice, dovezi ale existenței cenzurii sovietice unilaterale, deși deciziile și normativele erau întotdeauna emise în numele C. Al. C.

Potrivit anexei, la articolul 18 din Convenția de Armistițiu, C. Al. C. putea să aibă organe sau secțiuni speciale precum și „funcționari în diferite părți ale României”¹⁰. Astfel, în ce privește controlul și cenzura presei, la nivel local funcționau consilieri speciali pe lângă comandamentele militare sovietice locale, care supravegheau executarea obligațiilor decurgând din articolul 16. Potrivit circularilor Marelui Stat Major din 20 octombrie și 19 noiembrie 1944, în fiecare capitală de județ era delegat un ofițer sovietic care trebuia să supravegheze, împreună cu reprezentanții guvernului român,

⁷ C. V. R. Schuyler, *Misiune Dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945-20 septembrie 1946)*, București, 1997, p.151.

⁸ Sava Artemievici Dangulov era, în 1944, consilier de presă pe lângă Legația Sovietică la București și prim adjunct al șefului departamentului politic al C. Al. C, fiind cel care elibera agrementul asupra autorizațiilor de apariție a publicațiilor în numele Comisiei Aliate și verifica aplicarea articolului 16. Din 1946 a fost numit consilier de presă pe lângă Ambasada U.R.S.S. la București, până în iulie 1947, când și-a încheiat misiunea și a părăsit România.

⁹ Pentru maiorii L. Levy și A. S. Cebanenko nu am găsit nici un fel de date personale. Singur N. Carandino face referire la maiorul Levy în memoriile sale, susținând că ar fi fost de origine românească, din Iași. Vezi N. Carandino, *Noapți albe și zile negre. Memorii*, București, 1992, p.286.

¹⁰ Gh. Buzatu, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, 2003, p.274-279. Convenția de Armistițiu, articolul 18 preciza: „O Comisie Aliată de Control va fi stabilită și va prelua sarcina de punere în practică și control a prezentelor termene, sub comanda Înaltului Comandament Sovietic”. În anexa la articolul 18 era specificat clar faptul că „Guvernul României și toate organele sale vor îndeplini toate instrucțiunile Comisiei Aliate de Control definite”, și că această comisie își avea sediul central la București.

aplicarea condițiilor de armistițiu, inclusiv a articolului 16: controlul tipăririi și difuzării tipăriturilor, controlul reprezentațiilor de teatru sau cinematograf, stabilirea programului de activitate al stațiilor radio și telegrafice, dar și al poștei. Spre exemplu, în Moldova existau astfel de filiale ale C. Al. C. la: Iași, Botoșani, Tecuci, Roman, Focșani și Galați.

Încă din toamna anului 1944, pe lângă instituțiile românești, Biroul de cenzură de pe lângă Legația Sovietică își exercita și el dreptul de a controla presa potrivit interpretării sovietice a prevederilor articolului 16 din Convenția de Armistițiu, impunând măsuri suplimentare de cenzură preventivă și de control *a posteriori* asupra presei din România, în numele C. Al. C.

Primele normative emise de Direcția Presei imediat după 23 august indicau atitudinea ce trebuia luată față de schimbările politice survenite, în special față de noii aliați. Astfel, la 26 august 1944, Direcția Presei anunța faptul că nu se admitea publicarea de știri privind „locul unde s-ar fi aflat membrii fostului guvern”. În același timp se recomanda libertate deplină a atitudinii față de Germania și față de prezentarea caracterului nedrept al arbitrajului de la Viena. Nu se admiteau atacuri la adresa Uniunii Sovietice, Cenzura Militară recomandând ziaristilor „să se sublinieze neamestecul în afacerile interne ale României din partea guvernului sovietic”, potrivit declarațiilor acestuia din aprilie 1944, și să se sublinieze periodic faptul că guvernul României avea încredere totală că „Rusia și aliații își vor respecta angajamentele luate prin Convenția de Armistițiu”¹¹. Astfel de recomandări continuă să fie trimise și după semnarea armistițiului, odată cu măsurile luate pentru reorganizarea aparatului de control și cenzură a presei. Constanta normativelor și a deciziilor de sancționare luate de organele de cenzură române rămâne, în această perioadă, interzicerea articolelor cu caracter „profascist” și a celor care ar fi putut constitui un atac la adresa Națiunilor Unite, în special a Rusiei Sovietice, așa cum prevedeau articolele 15 și 16 din Convenția de Armistițiu. În baza acestor prevederi, Biroul de cenzura de pe lângă Legația Sovietică impunea, încă din toamna anului 1944, măsuri suplimentare asupra difuzării informațiilor prin presă, emițând atât normative generale, cât și indicații punctuale.

Primul normativ al Comandamentului Sovietic era transmis presei românești prin ordinul Ministrului de interne din 24 noiembrie 1944, imediat după prima misiune a lui A. I. Vâșinski la București și în contextul crizei guvernamentale și al acutizării confruntărilor dintre partidele politice¹².

¹¹ ANIC, Fond M. P.N. Presă Internă, dosar nr. 801, f. 123 și dosar nr. 597, f. 132. Normativ al Direcției Presei din 26 august 1944.

¹² Ibidem, dosar nr. 981, f. 24, Ordin din 24 noiembrie 1944.

Acest normativ conținea 21 de situații privind informațiile neadmise spre publicare, cele mai multe referitoare la mersul războiului: măsurile de mobilizare luate de Comandamentul Aliat, informații despre unitățile de armată aliate, despre armament și mișcările de front, informații privind capacitățile de transport, ș. a. Punctul 14 din normativ prevedea obligația Cenzurii Militare Române de a nu permite publicarea „știrilor asupra cazurilor de incidente între populație și personalul unităților din armatele sau flota aliată (sovietică)”, știri care „ar fi știrbit încrederea în aliați” și – credem noi – ar fi susținut starea de tensiune deja existentă între populație și trupele sovietice de ocupație¹³. În condițiile înmulțirii acestor cazuri de violență și al intensificării tensiunii, nu s-a luat decât măsura interzicerii informării opiniei publice. În paralel, propagandiștii comuniști au demarat acea campanie de popularizare a tezei „prieteniei româno-sovietice” pentru a diminua efectul acțiunilor soldaților ruși în teritoriul românesc. Aceasta va deveni una dintre tezele principale ale propagandei comuniste după cum atestă planul trasat de Iosiv Chișinevschi (tov. Ioșca), responsabilul Secției de Agitație și Propagandă a C. C. al P. C. R., în concluziile Primei Conferințe Naționale de propagandă a P. C. d. R. (28-30 ianuarie 1945)¹⁴.

Importante pentru înțelegerea sistemului de funcționare al cenzurii sovietice asupra presei românești sunt punctele 18 și 19 ale normativului, cele referitoare la interzicerea „articolelor și materialelor compromițătoare pentru Uniunea Republicilor Sovietice, precum și pentru statele aliate acesteia, cât și a informațiilor prin care se aduce o știrbire solidarității între Națiunile Unite”¹⁵ și respectiv la interzicerea „articolelor și materialelor care ar fi putut să provoace nemulțumiri față de trupele aliate (sovietice) sau față de reprezentanții guvernelor respective”¹⁶. În baza acestor prevederi au fost suprimate, în 1945, publicațiile celor două partide istorice și orice publicație care s-a opus guvernului prosovietic condus de P. Groza, pentru că toate acțiunile acestui guvern priveau direct Uniunea Sovietică și planurile sale de subordonare a Europei Centrale și de Est. În fond, guvernul P. Groza reprezenta nu atât poporul român, cât Uniunea Sovietică.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Idem, Fond C. C. al P.C. R., Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1945, f. 125-141, Cuvântul din 30 ianuarie 1945, al tov. Ioșca, *Despre slăbiciunile și sarcinile propagandei comuniste în momentul actual*. „Tovarăși, repet, este o mare necesitate de a organiza conferințe publice și edita lucrări despre relațiunile româno-ruse, punându-se accentul mai cu seamă asupra importanței de viață pentru poporul român, de a lichida cu toate elementele ce stau în calea prieteniei noastre cu Uniunea Sovietică și de a consolida prietenia trainică și veșnică cu Uniunea Sovietică”.

¹⁵ Idem, Fond M. P.N. Presă Internă, dosar nr. 981, f. 24, Ordinul din 24 noiembrie 1944.

¹⁶ Ibidem.

Au existat și situații în care consilierii sovietici, în numele C. Al. C., și-au arogat dreptul de a exercita, în mod direct, cenzura preventivă, nu doar asupra informațiilor transmise presei, cât și a anumitor ziare, a celor care incomodau venirea la putere a „forțelor democratice”. Este cazul ziarului „Curierul”, oficios al P. N. Ț., dar considerat cotidian de informație, apărut în locul publicației „Curentul”¹⁷. La această întreprindere tipografică, între cele mai mari și mai bine înzestrate din București, se imprimau „Dreptatea”, „Viitorul”, „Curierul” și apoi „Scânteia” și „Grai Nou”. Administrația întreprinderii fusese preluată legal de către reprezentanții P. N. Ț., imediat după 23 august, înainte ca sovieticii să o poată rechiziționa.

După organizarea Comisiei Aliate și a biroului cenzurii sovietice, în condițiile în care nu puteau fi aplicate măsurile de punere sub sechestru ca bunuri ale unui fost colaborator, s-au căutat diferite pretexte pentru a prelua tipografia și pentru a o pune integral la dispoziția „Scânteii” și a ziarului Armatei Sovietice. După incidentul de la 17 noiembrie 1944, când directorul ziarului „Curierul”, Augustin Popa, publicase un articol critic la adresa impunerii, de către C. Al. C., a retragerii autorităților românești din Transilvania, aceasta a cerut ca cenzura preventivă asupra materialului care urma să fie publicat în ziarul „Curierul” să fie efectuată direct de cenzorii sovietici. Articolul a fost perceput ca un „atac împotriva Uniunii Sovietice și a intereselor aliaților”, ziarul primind în urma deciziei C. Al. C. sancțiunea de suspendare pe o săptămână¹⁸.

Cenzorii sovietici puteau cere suspendarea și chiar suprimarea unor ziare în virtutea articolului 16 din Convenția de Armistițiu. Imediat după suspendarea ziarului, la 24 noiembrie 1944, C. Al. C. trimitea primul normativ amintit, iar la 26 noiembrie cerea Direcției Presei să trimită întreg materialul pentru publicat al ziarului „Curierul” pentru a primi „bun de imprimat”, direct Legației sovietice și nu Cenzurii Militare române, cum era

¹⁷ N. Carandino, *op. cit.*, p.253-255. Imediat după 23 august, după fuga lui Pamfil Șeicaru, întreprinderile „Curentul” se aflau în plină anarhie, Carandino preluând „în virtutea dreptului revoluționar” – după cum singur recunoaște – depozitul de hârtie și comanda în tipografie. La un moment dat s-a pus problema unui ziar „independent”, dar sub influența național-țărănistă, care să înlocuiască golul lăsat de dispariția ziarului „Curentul”, mare cotidian de dimineață. Susținerea financiară o aveau de la Banca Ardeleană, prin Ionel Pop și Emil Ghilezan. Vasile Canarache primise administrația tipografiei, a imobilului și editurii, dar și a viitorului ziar „Curierul”. Direcția fusese acordată lui Augustin Popa, ales de însuși Maniu nu pentru calitățile sale de ziarist ci pentru fidelitatea sa față de partid și lider. În redacție erau Carandino, Em. Serghie, Em. Socor, Grigore Graur, ș.a.

¹⁸ ANIC, Fond M. P.N., Presă Internă, dosar nr. 889, f. 29, Copie tradusă a comunicării C. Al. C. privind suspendarea ziarului „Curierul”; ibidem, dosar nr. 978, f. 126, Material de publicat din 20 noiembrie 1944 privind suspendarea pe 7 zile a ziarului „Curierul” pentru „atacuri ostile față de Uniunea Sovietică și de interesele Aliaților”.

procedura. Potrivit instrucțiunilor transmise de prim-adjunctul în materie de presă de pe lângă Secțiunea Politică a C. Al. C., S. A. Dangulov, cenzura asupra probelor de tipar (șpalturi) ale ziarului „Curierul” urma să fie făcută de cenzorul Secțiunii Politice, Chiricenco. Semnătura sa era singura viză valabilă pentru publicarea materialului în forma decisă de acesta, fără nici un fel de modificare, completări sau decupări. În același timp se interzicea cenzurii românești să mai intervină peste viza sovietică¹⁹. Dacă guvernul român dorea să-și păstreze dreptul de cenzură asupra materialelor ziarului „Curierul” – anunța consilierul sovietic – cenzorii români trebuiau să facă acest lucru înainte ca materialul să fie trimis secțiunii politice. Nu era deci exclusă impunerea unei duble cenzuri.

Condițiile în care trebuia trimis materialul cenzurii sovietice erau destul de drastice. Legația Sovietică cerea șpalturile cu 8-10 ore înainte de publicare, în câte două exemplare și însoțite de cererea de examinare și o notă cu următoarele date: titlurile articolelor și materialelor, numele și pseudonimul autorului, data și numărul ziarului în care urmau să apară acestea. În cazul în care materialul cenzurat nu apărea din diferite motive în numărul indicat la eliberarea vizei, publicarea sa ulterioară putea fi făcută numai în urma unei înțelegeri prealabile și speciale cu cenzorii sovietici, chiar dacă acel material primise deja „bun de imprimat”²⁰. În același timp se impunea ca locurile rămase goale în coloanele ziarului prin cenzurare să fie, în mod obligatoriu, completate printr-un alt material examinat și vizat de către cenzori, fiind strict interzisă lăsarea de spații albe. Această măsură va fi impusă și de către cenzorii români, după 6 martie 1945, deși de multe ori presa partidelor istorice, după reparația sa la începutul anului 1946, va încerca să eludeze aceste indicații pentru a demonstra opiniei publice faptul că era supusă unei cenzuri acerbe.

Cenzorii sovietici de pe lângă C. Al. C. au folosit dreptul – pe care de altfel și l-au arogat singuri în detrimentul reprezentanților anglo-americani, deși în acord cu înțelegerile secrete dintre aliați – de a dispune măsuri de suspendare și chiar de suprimare pentru nerespectarea indicațiilor date, ori de câte ori a fost nevoie pentru eliminarea ziarelor partidelor istorice. Astfel de sancțiuni au mai fost aplicate în cazul organului oficial al P. N. L., „Viitorul”, suprimat la 19 februarie 1945, pentru „grava încălcare a normelor stabilite pentru publicarea materialului și comunicărilor în presă”²¹, dar și a unor publicații ale P. N. Ț. din țară. „Gazeta Transilvaniei” din Brașov și

¹⁹ Ibidem, f. 11-12, Adresă a C. Al. C. din 26 noiembrie 1944 către Direcția Presei și Informațiilor.

²⁰ Ibidem.

²¹ *Ardealul*, nr. 249, 19 februarie 1945, p.4.

„Detunată” din Alba Iulia erau suspendate în ianuarie 1945, „pe termen nelimitat”, pentru că ar fi „publicat articole contrarii regimului democratic și normelor statornicite de Comisiunea Aliată de Control”²². Numărul acestor sancțiuni va crește imediat după preluarea puterii politice de către guvernul prosovietic.

În contextul suprimării presei partidelor istorice și al crizei de guvern din februarie - martie 1945, comandamentul sovietic trimitea din nou normativele din noiembrie 1944, completate zilnic cu indicații punctuale²³. Cenzorii români primeau și diferite dispoziții telefonice, chiar și în timpul exercitării cenzurii, de la autoritățile române și, mai ales, de la Legația Sovietică. Acestea trebuiau respectate întocmai și aveau prioritate în fața dispozițiilor generale, chiar dacă erau contradictorii, fapt care atestă arbitrariul politicii de controlare a presei democratice.

Documentele de arhivă atestă transmiterea unor astfel de indicații cu precădere în timpul evenimentelor din februarie 1945, când intervenția cenzurii sovietice s-a acutizat, dovadă stând rapoartele zilnice ale cenzorilor români. Direcția Presei trimitea Serviciului cenzurii, la 28 februarie 1945, o notă de serviciu prin care anunța ultimele indicații, impunerea vizei finale a cenzurii sovietice asupra tuturor informațiilor oficiale care veneau atât de la autorități, cât mai ales de la partidele politice, în special de la cele istorice: „Cu începere de azi 28/II/1945 – anunța Direcția Presei – tot materialul oficial care emană de la autorități sau de la partide politice se va trimite de către Direcția Presei la cenzură la Legația Sovietică. La orele 19 primul lot, și la orele 21 lotul ultim. Pentru cazurile extra urgente și excepționale se poate cere telefonic sau prin curier, la alte ore, autorizația Comisiei Aliate de Control. Se vor trimite câte 3 exemplare. După vizare, primul exemplar rămâne la Legațiunea Sovietică; al doilea exemplar se va trimite la Cenzura Presei pentru a confrunța cu orice material ce ar veni de la ziare; al treilea exemplar va rămâne într-un dosar special la Dl. Adrian Dumitrescu”(s. n.)²⁴.

Astfel de dispoziții vizau interzicerea publicării de informații privind evenimentele politice de ultimă oră, care trebuiau autorizate de cenzorii sovietici, miza fiind impunerea unui control sovietic asupra informațiilor oficiale publicate în presă și întreruperea fluxului informațional privind evoluția crizei de guvern. În aceste condiții, buletinele informative trimise după această dată de Direcția Presei către ziare cu informații oficiale privind evoluția crizei de guvern, trebuiau să vină doar de la Mareșalul Curții Regale

²² Idem, nr. 214, 7 ianuarie 1945, p.4, Informații.

²³ ANIC, Fond M. P.N. Presă Internă, dosar nr. 1002, f. 9-10, Material de publicat din 2 martie 1945.

²⁴ Idem, Fond M. P.N. Personal, dosar nr. 81, f. 22, Notă a Direcției Presei din 28 februarie 1945.

și să poarte viza „bun de imprimat” a biroului de cenzură de pe lângă C. Al. C²⁵. Orice altă versiune, care nu ar fi fost verificată în prealabil, trebuia reținută de către cenzorii români, care continuă să exercite și ei cenzura preventivă asupra materialelor publicate.

În preajma datei de 6 martie 1945, în contextul vizitei lui A. I. Vâșinski la București, se multiplică dispozițiile cenzurii sovietice privind controlul informațiilor în spațiul românesc. Consilierul S. A. Dangulov cerea, la 6 martie 1945, din nou, autorităților române ca întreg materialul politic privind criza internă din România să fie trimis spre cenzurare direct Legației Sovietice, indiferent de caracterul lor: reportaje, discursuri, informații despre întruniri, declarații și moțiuni²⁶. În alte cazuri, pentru multe dintre materialele prezentate la cenzură de către ziare, cenzorii români erau obligați să ceară telefonic agreementul sovietic. Toate aceste măsuri suplimentare luate în timpul crizei politice declanșate de „forțele democratice” și susținute de trupele sovietice, pot fi interpretate ca expresii ale angajării presei în confruntarea politică.

Măsurile suplimentare de control asupra presei, impuse autorităților române sunt, alături de protestele „formale” ale reprezentanților anglo-americiani față de măsurile de suprimare a presei partidelor istorice, dovezi ale existenței cenzurii sovietice unilaterale, deși deciziile și normativele erau întotdeauna emise în numele C. Al. C. Intervenția directă a autorităților sovietice în exercitarea cenzurii asupra presei era dublată de continuarea agitațiilor de stradă în sprijinul unui guvern „democratic” și a campaniilor de presă împotriva forțelor „reacționare”. Această intervenție era necesară în condițiile în care comuniștii nu aveau acces la instituțiile de control al presei, mai mult, cenzura românească acționa în sensul restricționării informațiilor privind activitatea F. N. D. pentru a micșora astfel efectul propagandei comuniste. În plus, cenzorii sovietici și-au păstrat și exercitat dreptul de control *a posteriori* asupra publicațiilor și după 6 martie 1945, fiind chiar înființat în cadrul Direcției Presei un serviciu special care să asigure expedierea ziarelor către Legația Sovietică. Dorința expresă a acesteia era de a avea ziarele înainte de a ieși pe piață, ceea ce-i dădea posibilitatea de a interveni pentru oprirea difuzării lor. Un curier special al Direcției Presei asigura în fiecare zi colectarea ziarelor de la fiecare tipografie, adunând și

²⁵ Idem, Fond M. P.N. Presă Internă, dosar nr. 1016, f. 184, Raport din 3-4 martie 1945 prin care aflăm că Dangulov „comunicase ca cenzura să oprească tot în legătură cu criza de guvern până la darea comunicatului oficial – dispozițiunea a fost executată”; ibidem, f. 193, Normativ din 6-7 martie 1945.

²⁶ Ibidem, dosar nr. 1001, f. 190, Raport al cenzurii din 6 martie 1945.

repartizând separat exemplarele pentru Legația sovietică și pentru diferite Comandamente aliate²⁷.

În vara anului 1945, după Conferința de la Potsdam, s-au luat unele măsuri formale de reorganizare a Comisiilor Aliate de Control din România și Bulgaria, în vederea depășirii dificultăților intervenite în discuțiile privind organizarea păcii în Europa și pregătirea tratatelor cu țările inamice²⁸. Deși reprezentanții anglo-americani în România solicitau încă din martie 1945 intervenția guvernelor lor pentru a impune sovieticilor o reprezentare reală egală în cadrul C. Al. C., acestea au întârziat decizia până după Conferința de la Potsdam. Reorganizarea modului de lucru al comisiilor aliate vizau, în principiu, împărțirea răspunderilor și luarea deciziilor prin consens. C. V. R. Schuyler nota, în jurnalul său, încă de la 20 iunie 1945: „Singura soluție acceptabilă, posibilă ar fi înființarea unei Comisii tripartite pentru Armistițiul, care ar putea asigura la rândul ei instaurarea unui guvern cu adevărat reprezentativ. Mă îndoiesc foarte mult că vom reuși vreodată să forțăm Rusia să accepte o Comisie cu adevărat tripartită în România”²⁹.

În pofida promisiunilor, sovieticii au folosit aceeași mișcare strategică de asigurare a majorității în luarea deciziilor și de câștigare a consimțământului celorlalți reprezentanți, păstrând în continuare rolul executiv. Sovieticii promiteau ameliorarea activității comisiilor din Bulgaria, Ungaria și România, și revizuirea procedurilor, deși principiul luării deciziilor rămânea cel al „proponerilor consimțite”³⁰. Schuyler credea că această decizie nu fusese decât una strategică, de salvare a aparențelor în pragul Conferinței de la Potsdam. Modul de lucru al C. Al. C. în România nu s-a schimbat cu nimic. A continuat exercitarea cenzurii și a controlului consilierilor sovietici asupra presei, deși practica cenzurii era lăsată pe seama instituțiilor naționale. În schimb, S. A. Dangulov a fost înlocuit la conducerea Biroului Cenzurii după numirea în funcția de consilier la Ambasada sovietică, deschisă odată cu reluarea relațiilor diplomatice româno-sovietice la 6 august 1945, de către maiorul Levy.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 598, f. 211, față și verso, Referat al Direcției Presei din 26 mai 1945.

²⁸ Despre situația internațională din 1945 vezi pe larg: P.D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România, 1938-1947* (traducere Gh. Onișoru), Iași, 1995; Th. Blauton, *Ce știa Truman despre România*, București, 1997; E. W. Hazzard, *Cold War Crucible. U. S. Foreign Policy and the Conflict in Romania. 1943-1953*, New York, 1996; W. Loth, *Împărțirea lumii. Istoria războiului rece (1941-1955)*, București, 1997; Fl. Constantiniu, *Doi ori doi fac șaisprezece. A început Războiul Rece în România?*, București, 1997; Gh. Buzatu, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, 2003; B. Barbu, *Vin Americanii! Prezența simbolică a S.U.A. în România. Războiul Rece*, București, 2006.

²⁹ C. V. R. Schuyler, *op. cit.*, p.139-140.

³⁰ Textul Tratatului de la Postdam, publicat în *Drapelul*, nr. 186, 7 august 1945, p.3; P.D. Quinlan, *op. cit.*, p.127-153.

O altă modificare în structura biroului cenzurii sovietice s-a efectuat în ianuarie 1946, după Acordul de la Moscova, când pentru câteva luni, gen. col. I. Z. Susaikov a exercitat personal conducerea acestuia. Din aprilie 1946, șeful biroului cenzurii de pe lângă C. Al. C. a fost numit maiorul A. S. Cebanenco. Activitatea acestui organ extern de cenzură a continuat fără piedici, controlând și cenzurând atât presa română, cât mai ales corespondența ziariștilor străini în România, și chiar declarațiile reprezentanților oficiali anglo-americani. Rolul acestora în cadrul C. Al. C. a rămas până la final unul pur decorativ, sovieticii luând orice decizie. Despre modul de lucru al sovieticilor în cadrul C. Al. C., Schuyler nota în iulie 1946: „Ședințele Comisiei Aliate de Control se transformă în simple farse. Rușii nu ne spun nimic, ne resping protestele și argumentele fără a face vreun efort real de a înțelege măcar care este punctul nostru de vedere și zilnic pierdem din prestigiu atât în fața rușilor, cât și a guvernului român”³¹. În 1946, s-a vehiculat chiar ideea desființării C. Al. C., deși momentul nu era prielnic. Chiar în mijlocul Conferinței de Pace de la Paris, guvernul american nu era dispus să facă modificări în *statu quo*-ul din spațiul balcanic, cu atât mai mult cu cât acestea îi puteau avantaja pe sovietici. Desființarea C. Al. C. în pragul alegerilor „libere” din România și plecarea observatorilor americani și britanici ar fi asigurat libertate de mișcare comuniștilor în alegeri. Abia după semnarea Tratatului de Pace s-a luat decizia desființării Comisiei Aliate, până atunci mare parte a misiunilor politice și militare britanice și americane fiind retrase din România.

Ratificarea Tratatului, în septembrie 1947, a avut drept urmare ieșirea României de sub regimul Convenției de Armistițiu și sfârșitul misiunii Comisiei Aliate de Control. După doi ani de dominație totală asupra societății românești, membrii sovietici ai C. Al. C., în frunte cu general colonelul I. Z. Susaikov, au plecat la 1 octombrie 1947. După plecarea lor, pe baricadele sovietizării României a rămas ambasadorul U.R.S.S. la București, Serghei Kavtaradze³² și consilierii sovietici. Centrul de comandă și de control va deveni, din 1948, Biroul Informativ (Cominform), mutat la București.

Sediul inițial al Cominform și al redacției săptămânalului „Pentru Pace Trainică. Pentru Democrație Populară” a fost stabilit la Belgrad, această

³¹ C. V. R. Schuyler, *op. cit.*, p.345.

³² Serghei Kavtaradze, unul dintre principalii pionieri ai sovietizării României. Născut în Georgia, ca și prietenul său din copilărie, Stalin. În timpul studiilor la Drept a aderat la gruparea bolșevică (1903). Acuzat de trokism, a fost scos din conducerea Partidului Comunist, reprimat în 1940 și numit adjunctul comisarului pentru Afaceri Străine (1943-1945). Următoarea funcție a fost aceea de ambasador în România, post ocupat până în 1952.

hotărâre fiind, în același timp, o concesiune față de Tito, care a avut, se pare, ideea organizării acestei instituții, dar și o mișcare strategică³³. Dat fiind că Iugoslavia nu se afla sub controlul Armatei Roșii, Stalin a urmărit să-l țină sub observație pe Tito, odată cu membrii redacției fiind trimisă la Belgrad și o armată întregă de consilieri sovietici, cu scopul de a supraveghea activitatea partidului și a liderului comunist iugoslav. Cu toate acestea, nu au putut fi evitate tensiunile dintre liderul sovietic și cel iugoslav, fapt care a dus la excluderea lui Tito și a partidului său din Cominform și a reprezentanților iugoslavi din comitetul de direcție al jurnalului. În iunie 1948, după cea de a doua Conferință organizată la București, s-a decis ca administrația Biroului Informativ și redacția jurnalului să fie mutate la București, aici rămânând cartierul general până în 1956. Legătura dintre Redacția jurnalului și Comitetele Centrale ale partidelor membre era menținută printr-un responsabil, de obicei un membru al Biroului Politic al acestora. Acesta menținea contactul permanent cu Redactorul-șef și se ocupa de controlul materialelor, alegerea autorilor și transmiterea temelor la București³⁴. Documentele arată că, în februarie 1949, responsabilul din partea C. C. al P. M. R. era Al. Moghioros³⁵.

Exista în structura Cominform și un mecanism de control al presei din țările membre. Astfel, Comitetele Centrale ale partidelor comuniste și muncitorești trebuiau să trimită de patru ori pe lună rapoarte informative Secretariatului Biroului Informativ, cu informații privind activitatea acestor partide, comunicate de presă, scurte biografii ale liderilor, informații despre difuzarea ziarului și date privind activitatea presei naționale. Acest organism era unul de control al activității structurilor de presă ale partidului și statului din țările membre. Prin decizia C. C. al P. M. R. din decembrie 1948 a fost numit și un tovarăș responsabil pentru răspândirea ziarului și pentru controlul difuzării, Radu Mănescu, șeful sectorului de presă al Secției de Propagandă și Agitație a C. C. al P. M. R.³⁶. Acesta coordona și controla activitatea responsabililor de presă din cadrul organizațiilor județene, regionale sau din instituții, care, în urma deciziei C. C., au primit și sarcina specială de a contribui la creșterea tirajului editat și difuzat al jurnalului Cominform. Acesta trimitea și rapoartele Secretariatului, colecțiile ziarelor naționale care erau analizate și discutate în întâlnirile membrilor Biroului

³³ Comunicat asupra consfătuirii informative a reprezentanților unor partide comuniste, în *Pentru Pace trainică. Pentru Democrație Populară!*, nr. 1, 10 noiembrie 1947, p.1.

³⁴ A. Jitari, *Cominformul și activitatea lui în România* (teză de doctorat, ms.), Iași, 2002, p.106.

³⁵ ANIC, Fond C. C. al P.C. R., Propagandă și Agitație, dosar nr. 8/1949, f.14.

³⁶ Idem, Cancelarie, dosar nr. 157/1949, f. 1-3, Decizie a C. C. al P.C.R. pentru difuzarea și popularizarea ziarului *Pentru Pace trainică, pentru democrație populară!*

Informativ. Din această perspectivă putem afirma că redacția ziarului Cominform a funcționat ca un centru de studii și documentare, ca un centru de control și coordonare a activității presei din țările socialiste, în special în privința respectării liniei politice de politică externă impusă de Moscova. Același organism asigura controlul mijloacelor de informare din țările membre. Erau transmise instrucțiuni privind orientarea politică și ideologică a presei din statele aflate sub influență sovietică³⁷.

În concluzie, atât Biroul de cenzură de pe lângă Legația/Ambasada Sovietică, cât și Cominform au acționat ca centre de control externe, care coordonau activitatea instituțiilor de control naționale, organizate în perioada postbelică în toate statele intrate în sfera de influență sovietică. Cenzura sovietică s-a manifestat prin: impunerea agrementului sovietic asupra autorizațiilor de apariție și impunerea unor măsuri suplimentare de cenzură preventivă și control *a posteriori*, prin decizii de suspendare sau suprimare a ziarelor care ar fi adus atacuri la adresa Uniunii Sovietice sau a Națiunilor Unite, prin controlul informațiilor și al corespondenței, prin autorizarea intrării ziariștilor străini în țară etc. Toate acestea probează intenția autorităților sovietice de a impune un control strict asupra presei românești, ca principal mijloc de informare și de propagandă. Întreruperea fluxului de informații prin cenzurarea excesivă și oprirea publicării oricărui material privind crizele politice din spațiul românesc și „rezolvarea” lor aveau rolul de a ușura impunerea și menținerea la putere a unui guvern prosovietic nelegitim.

Institutional actors of the media control and the censorship system: censorship office of the Soviet legation in Bucharest (1944-1947)

Abstract

Between 1944 and 1947 there were both internal and external institutions to assure the control and censorship of the press. On the one hand, domestic institutional actors of the control system were: the Press Department of the Ministry of Propaganda / Ministry of Information and Press Service of the Military censorship. On the other hand, an external control apparatus was established, with the role of applying the terms of the Armistice Convention: the Soviet press office attached to the Soviet Legation in Bucharest and its representative within the territory. They acted on behalf of the Allied Control Commission (Soviet) that worked exclusively under the Soviet supervision in line with the agreements as for the partition of the spheres of influence between the great powers.

In order to understand the evolution of the censorship system in Communist Romania, it is important to describe the organization and actions of this important institutional actor of the system during the 41 months of transition to the “people’s

³⁷ A. Jitari, *op. cit.*, p.107.

democracy”, 1944-1947. The Soviet censorship manifested through: further measures of preventive censorship and post control; decisions to suspend or suppress newspapers which would have brought attacks on the Soviet Union or United Nations; the control of information and correspondence; entry permits for foreign journalists etc. All these aspects prove the Soviet authorities’ intention to impose a tight control over the Romanian press as main means of information and propaganda. Interrupting the flow of information through excessive censorship and stopping the publication of any material on the political crisis in the Romanian space were meant to facilitate the imposition of the Soviet-backed and illegitimate government and ultimately the Soviet line of internal governance.

UN INVENTAR AL MUZEULUI „CUZA-VODĂ” AFLAT LA ARHIVELE NAȚIONALE IAȘI (1949)

Aurica ICHIM¹

Palatul „Cuza-Vodă” din Iași, situat pe fosta uliță Sârbească – astăzi strada Lăpușneanu – are o bogată istorie, care merită a fi redescoperită. Construită în perioada 1806-1811, clădirea a avut ca proprietari personalități care, prin activitatea lor, au scris cele mai frumoase pagini din istoria românilor. Dintre aceștia amintim doar pe Mihalache Cantacuzino-Pașcanu și pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Palatul a servit drept Cartier regal și reședință pentru regele Ferdinand (1917-1918). De asemenea, am putea aminti faptul că tot în acest spațiu au activat instituții de cultură, care aveau ca domeniu de activitate propagarea ideilor de unitate națională. Credem că acestea au fost și argumentele folosite de Nicolae Iorga, în demersurile sale către instituțiile statului, pentru ca acest palat să capete destinația pe care o merita, aceea de lăcaș cultural.

Astfel aflăm că „prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 479, din 9 martie 1938, Ministerul de Finanțe a cedat Ministerului Cultelor și Artelor imobilul din Iași, str. Lăpușneanu nr. 37, compus din trei corpuri de clădire, pe un teren în suprafață de 2476 m.p., pentru a se da în folosința *Ligii Culturale pentru Unitatea Tuturor Românilor*, spre a-l întrebuința pentru muzeu național, bibliotecă, librărie și orice altă întrebuințare de propagandă culturală, în condițiile ce se vor stabili de acest minister”². În urma acestei adrese, Nicolae Iorga, în calitatea sa de președinte al *Ligii Culturale pentru Unitatea Tuturor Românilor*, a semnat un contract cu Ministerul Cultelor și Artelor pe o durată de 10 ani.

Din presa vremii aflăm că „măine, duminică 31 iulie 1938, orele 11 a.m., în Iașul istoric de totdeauna, se deschide maiestuos – prin inaugurare

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul Unirii, IAȘI.

² Arhiva Institutului Patrimoniului Național, București, Ds. Nr. 2048 fila 60 Adresa nr. 12229 din 30 martie 1938 către Domnul Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice din partea Ministerului Cultelor și Artelor semnată de ministrul Victor Iamandi.

– marea și monumentală Librărie a Ligii Culturale! Marele *Apostol al neamului* (N. Iorga - n.n.), poate să se bucure și să se mândrească, prin opera sa. Discipolii lui, de asemenea, pot privi cu satisfacție, că nu degeaba l-au urmat. Ucenicii cei mici, albine muncitoare, care roiesc în jurul ideii și deci a rodului unei munci, ce nu a înțeles să se oprească o clipă, muncească cu dragoste și cu nădejde, în jurul Librăriei Ligii Culturale, care este una din primele înfăptuiri, ce se poate numi, Cetatea de granit a românismului și care poate fi un stimulent pentru toți cei care s-au îndoit, de capacitatea și calitățile românului! Voi toți, care desigur vă bucurați de înfăptuirea unui lăcaș, așa de frumos, pe terenul cultural și economic, veniți cu drag mare și mic și udați cu apa sufletului vostru, floarea cea frumoasă, ce nu trebuie să vestejească nici odată, ajutând-o prin concursul vostru de fiecare zi. Librăria și Tipografia Ligii Culturale, nu este a nimănu. Ea este a tuturor³.

Precizări suplimentare privind acest eveniment le aflăm tot din presă: „Într-un cadru impresionant, s-a făcut ieri dimineață inaugurarea librăriei *Ligii Culturale* din strada Lăpușeanu situată la parterul fostului palat domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza. Erau de față numeroase persoane din elita socială și intelectuală a Iașului. Slujba religioasă a fost oficiată de un sobor de trei preoți în frunte cu părintele I. Andriescu. După terminarea serviciului, Sf. Sa a ținut o scurtă cuvântare, arătând că această librărie este o operă de mare însemnătate culturală și națională, fiind de real folos pentru populația capitalei Moldovei. D. Alex. Brezeanu, conducătorul librăriei, a făcut un istoric al înființării și funcționării acestei instituții. Aduce mulțumiri d-lui general Schina, dd-torul delegat al Ligii Culturale; d-lui maior Vasiliu, ad-torul delegat al Ligii la Iași și care, cu priceperea ce o are, va conduce destinele acestui așezământ⁴”.

Mai târziu, într-o vizită pe care Iorga a făcut-o la Iași, pentru a vedea cum s-a instalat Liga Culturală, vizitând sălile de la etajul palatului, a decis ca aici să fie amenajat un muzeu. Acesta a susținut, în cadrul unei conferințe de la Teatrul Național *Vasile Alecsandri* din Iași, că „o casă evocatoare de atâtea amintiri prețioase nu putea să fie un birou sau un cămin oarecare. Ea trebuia să devină un lăcaș sub care să se strângă o parte din zestrea spirituală a țării. [...] Când ni s-a dat pentru Liga Culturală o parte din această clădire și pentru Comisia Monumentelor Istorice aceste minunate odăi de sus, când din nenorocire arhitecții noștri sunt total incapabili de a da zidiri atât de frumoase, așa de încăpătoare și armonioase și de bine potrivite între dânsese, atunci am luat hotărâre să așez aici un muzeu”.

³ Ziarul *Opinia*, Iași, An XXXIV, nr. 9400, 31 iulie 1938, p.3.

⁴ *Ibidem*.

Muzeul avea să prindă viață, acest însemnat eveniment având să fie relatat de o altă publicație ieșeană: „S-a deschis casa amintirilor sfinte ale Iașului”. Titulatura pe care o va purta această nouă instituție de cultură era muzeul „Cuza-Vodă”; deschiderea oficială a avut loc pe 16 octombrie 1938⁵.

Printre personalitățile care au participat la deschiderea muzeului amintim pe Nicolae Iorga - consilier regal, preotul Nae Popescu - secretar de stat, dr. Petru Țopac - sub-secretar de stat, Victor Brătuleanu - director general al Comisiei Monumentelor Istorice și un grup de eleve de la școala de misionare de la Vălenii de Munte, al cărei director era Nicolae Iorga.

Dintre oficialitățile locale putem enumera pe generalul Mihai Negruzzi - rezident regal, general Constantin Ionescu - primarul municipiului Iași, colonel Sava Caracaș - prefectul județului Iași, Caton Militeanu - ajutor de primar, Prof. Alexandru Băleanu - Directorul Arhivelor Statului, Av. Ion Gall - ajutor de primar, printre ei fiind și Rudolf Suțu, cunoscut publicist, cel care urma să fie directorul viitorului muzeu.

Muzeul s-a deschis prin oficierea unui serviciu religios oficiat de P.P.S.S. Ion Andriescu, preotul Cezar Vuzea (de la biserica Metocul Maicilor, din imediata vecinătate a Muzeului), împreună cu corul școlii de misionare de la Vălenii de Munte.

În afară de oficialitățile amintite, la deschiderea muzeului au mai participat: prof. C. Dragomirescu - decanul Facultății de Drept; profesorii: Șt. Gr. Berechet, I. Iordan, Gh. Zane, Al. Băleanu, Gh. Ungureanu, A. Scriban, Th. Bădăraș, V. Petrovanu, N. Lupu, V. Marinescu; preoții Gh. Nicula și Emil Vasilovschi (de la biserica „Toma Cozma”), preotul-profesor Cicerone Iordăchescu, Dr. Gh. Plăcinteanu, Prof. Dr. Gr. T. Popa; cadre militare, precum maiorul F. Ionescu-Holodăi. Primul director al muzeului a fost Rudolf Suțu, cel care a și amenajat primele trei săli, salonul mare de la etaj și cele două încăperi situate în stânga și dreapta acestuia.

Despre patrimoniul acestui muzeu, Nicolae Iorga menționa: „soarta a făcut că materialul îl aveam la îndemână. Aici, pe lângă câteva lucrări de umplură care se vor duce, se găsesc din pictura nouă românească, elemente în adevăr vrednice de a fi prețuite și admirate și unele copii de pe tablourile străine, care sunt fără îndoială din cele mai bune făcute la noi”⁶.

Din studiile făcute se cunoaște că la deschidere în cadrul muzeului *Cuza-Vodă* erau expuse 109 tablouri distribuite astfel: în sala mare 35 buc., 37 în camera din dreapta și 37 în camera din stânga⁷, acestea fiind aduse de la Comisiunea Monumentelor Istorice din București, sub egida căruia s-a

⁵ Ziarul *Chemarea*, 15 octombrie 1938, p.1.

⁶ *Gazeta României*, 17 octombrie 1938, p.3.

⁷ Arhiva Institutului Patrimoniului Național, Ds. Nr. 2049, fila 27.

înființat și a funcționat. În anii care au urmat Rudolf Suțu a dus o muncă susținută pentru îmbogățirea patrimoniului, făcând des apel, prin intermediul presei, către toți cei care dețineau în colecțiile lor proprii obiecte ce făceau referire la istoria noastră. Așa cum s-a putut observa, dacă la deschiderea muzeului avea doar 109 tablouri, atunci când acesta, din cauza vicisitudinilor vremii, avea să-și înceteze activitatea, patrimoniul era destul de bogat și mobila toate sălile din „catul” de sus.

*

Un inventar al muzeului *Cuza-Vodă*, din 1949, după ce acesta și-a întrerupt activitatea, se află la Arhivele Naționale Iași. În februarie 1949, Arhivele Statului - Direcția Regională Iași, înainta o adresă către Consiliul Cultural din Ministerul Informațiilor și Artelor, document semnat de directorul Gh. Ungureanu și arhivistul șef Constantin Turcu.

Prin aceasta, se arăta că:

„la această instituție se găsesc în bună păstrare o parte din obiectele și tablourile salvate de noi în iunie 1944, din Muzeul „Cuza Vodă” Iași. Muzeul nu a mai funcționat de atunci, iar cele câteva obiecte rămase acolo – printre care și un tron de lemn sculptat, al lui Petru Rareș – au fost îngrămădite într-o cameră mai bună și păzită de paznicul aceluia muzeu care, de la data de 15 februarie a.c., nu va mai avea această atribuție.

Cu prilejul inventarierii patrimoniului acestei instituții, în conformitate cu noile ordine, nu am trecut și aceste obiecte și tablouri, și nici din partea muzeului nu a venit nimeni să le inventarieze, în conformitate cu noile dispoziții relative la inventarierea patrimoniului public. Dealtfel, nu știm ce se vor face obiectele care mai sunt la fostul muzeu, dacă paznicul de până acum nu va mai fi, după 15 februarie.

Suntem de părere că până la înființarea unui muzeu al Iașilor, toate aceste obiecte și tablouri vechi să fie păstrate la instituția noastră, mai ales întrucât avem în ființă, la noi, un mic muzeu și totodată să ni se trimită formele pentru alcătuirea inventarului, conform noilor dispoziții din partea Ministerului Informațiilor și Artelor”.

Comitetul Provizoriu al Comunei Urbane Iași Secțiunea Culturală, prin semnătura consilierului Constantin Sârbu, își dădea acordul, la 9 februarie 1949, ca Arhivele Statului din Iași (cu sediul în incinta Mănăstirii Golia) să preia patrimoniul Muzeului „Cuza Vodă”, care avea să rămână în păstrare „până când vor fi întrunite toate condițiile pentru înființarea unui Muzeu unic la Iași, sau până când Serviciul Cultural va hotărî în alt fel”.

O primă categorie este reprezentată din 21 de arme de foc și arme albe despre care se arată că se aflau la Arhivele Statului. Acestea li se adaugă un număr aproape egal, 22 de arme de foc și arme albe arătate ca aflându-se, în acel moment la Muzeul Cuza Vodă. De un interes deosebit sunt cele 10 obiecte provenind chiar din familia lui Cuza Vodă: 1. Tac biliard a lui Cuza-Vodă; 2. Condeiu-baston al lui Cuza-Vodă; 3. Chisea de dulceață a lui Cuza-Vodă, din cristal de Bacara, marca țării; 4. Pahare cristal de Bacara

de la chiseaua lui Cuza, din care 2 stricate – 5 buc.; 5. Farfuria de pahare cristal bune, mici – 4 buc.; 6. Basorelief Cuza Vodă; 7. Tronul lui Cuza Vodă; 8. Mașina de tors a doamnei Elena Cuza; 9. Rochia domniței Cuza pe manechin de sârmă; 10. Steagul lui Cuza Vodă.

Tot la Arhive erau depozitate și un număr de 113 tablouri, care făceau parte tot din colecțiile Muzeului „Cuza-Vodă”. Inventarul se încheie cu 52 de obiecte diverse din inventarul aceluiași Muzeu, la care se adaugă și 7 icoane și gravuri. O parte dintre obiecte menționate în listele amintite mai sus pot fi regăsite în patrimoniul muzeelor ieșene: Muzeul de Artă, Muzeul de Istorie a Moldovei Iași, Muzeul Unirii. Identificarea lor presupune un proces de durată și care nu se va încheia niciodată integral. Prezentarea acestui inventar va contribui la o mai bună cunoaștere a istoriei Muzeului „Cuza-Vodă” și a evoluției a acestuia din punct de vedere al creșterii colecțiilor.

ANEXA

Comitetul Provizoriu al Comunei Urbane Iași
Secțiunea Culturală
Inventarul Muzeului „Cuza Vodă” din Iași (1949)

La Arhivele Statului

1. Pat pușcă cremene, lipsă țeava
2. Pistol cremene
3. Pistol cu petițe – 2
4. Revolver vechi – 2
5. Pistol pentru rachetă
6. Pistol vechi de duel
7. Sabie medievală cu teacă
8. Lamă sabie fără mâner
9. Lamă sabie turcească cu mâner de argint aurit cu flori brumate
10. Vârf lance ruginit
11. Săgeți fier – 9
12. Secure (fragment) ruginită
13. Scări de șea din fier sec. XIV – 2
14. Vârf suliță fier
15. Focos de obuz (șrampnee)
16. Obuze – 3
17. Pistol cremene cu diferite gravuri

18. Parte din armura de zale a unui luptător medieval
19. Hanger turcesc cu teacă și mâner din lemn
20. Ploscă praf pușcă din corn de cerb, cu capac aluminiu
21. Fragment sabie cavaler sec. XIII

Aflate la [Muzeul] Cuza-Vodă

1. Postament lemn pentru arme
2. Brand bun
3. Tun mic stricat 100%
4. Mitralieră stricată
5. Cască „Konieg”
6. Cască fier
7. Cască postav
8. Mașină „Feurer Kurbethich”
9. Ciocan fier primitiv – 4
10. Săbii fier cu toc – 4
11. Săbii fier cu mâner lemn, fără toc – 7
12. Baionete fier – 7
13. Sabie fier mâner simplu
14. Sabie mâner lemn rupt vârful
15. Spadă mâner lemn bună – 8
16. Spadă fără mâner
17. Armă de vânătoare – 2
18. Percutoare de mitralieră legate prin mâner plus 2 segmente de țevă blocate de percutoare
19. Arme tip vechi – 12
20. Scut roman fără îmbrăcămintă
21. Tobe fier deteriorate – 2
22. Lănci – 6

Obiectele lui Cuza-Vodă și a familiei

1. Tac biliard a lui Cuza-Vodă
2. Condeiul-baston al lui Cuza-Vodă
3. Chisea de dulceață a lui Cuza-Vodă, din cristal de Bacara, marca țării
4. Pahare cristal de Bacara de la chiseaua lui Cuza, din care 2 stricate – 5
5. Farfurii de pahare cristal bune, mici – 4
6. Basorelief Cuza Vodă
7. Tronul lui Cuza Vodă

8. Mașina de tors a doamnei Elena Cuza
9. Rochia domniței Cuza pe manechin de sârmă
10. Steagul lui Cuza Vodă

Tablouri la Arhivele Statului

1. Tabloul lui *Cuza Vodă*, 1,50/0,80 m, încadrat
2. *Cap de bărbat*, de Capidan, 0,40/0,35 m, încadrat
3. *Natură statică*, de Pop Dionisiu, 0,60/0,44 m, încadrat
4. *Femei citind*, pictură carton, 0,60/0,44 m
5. *Botezul la catolici*, de Polli F., încadrat
6. *Nimfe la izvor*, de A. Izzil (?), 1,35/0,97m, încadrat
7. *Prinie în fața judecătii* (areopag), de D. Serafim, 1,22/0,80 m
8. *Spate femei* de Biju, carton 0,55/0,45 m
9. *Peisage*, autor necunoscut, 0,55/0,44 m, neîncadrat
10. *Fata cu pisica* de Fux (?) Elisabeta, 0,88/0,70 m, încadrat
11. *Peisage* de ing. Iordănescu, 0,89/0,70, deteriorat, încadrat
12. *Peisage*, acuarelă, autor necunoscut, 0,50/0,40 m
13. *Peisage cu bărci*, de Barbu, 0,70/0,50 m, încadrat
14. *Cap de femei*, de Virg. Condoiu, 0,70/0,50 m, încadrat
15. *Trandafiri*, de Bacaloglu, 0,45/0,35 m
16. *Cap de femei*, de H. Crețulescu, 0,60/0,50 m, neîncadrat
17. *Cap călugăr*, de H. Crețulescu, 0,40/0,50 m, înrămat
18. *Autoportret*, H. Crețulescu, 0,50/0,40 m, încadrat
19. *La câmp*, de Aburel Paul
20. *Natură statică*, de Soare, 0,37/0,35 m, încadrat
21. *Interior și nud*, de I. Tiniu, 0,86/0,66 m, încadrat
22. *Interior*, de P. Troleanu, 1,00/0,75 m, încadrat
23. *Vestală*, autor necunoscut, 1,00/0,80 m, încadrat
24. *Portretul lui Pousin*, copie de Al. Sinulescu, 0,90/0,70 m, încadrat
25. *Nud*, de N. Grimani, 1,10/0,95 m, încadrat
26. *Trandafiri*, de Ananescu, 1,00/0,70 m
27. *Moartea lui Abel*, copie de Lecca, 1,35/1,00 m, încadrat
28. *Cap de bărbat*, de Stella Suhănescu-Șoiman, 0,64/0,45 m, încadrat
29. *Interior*, autor necunoscut, 0,50/0,52 m, încadrat
30. *Ruine*, de Ionescu Doru, 1,00/0,75 m
31. *Flori*, de P. Șerbănescu, 0,57/0,78 m
32. *Carol I*, autor indescifrabil, 0,78/ 0,54 m, încadrat
33. *Alexandru Ioan I Cuza*, copie de Stahi, 0,75/ 0,60m, încadrat

34. *Portret de bărbat*, autor necunoscut, 0,90/0,65m, încadrat
35. *Interior de biserică*, de B. Viorescu, 0,60/0,50 m, încadrat
36. *Natură moartă*, de Șerbănescu Șoiman 0,70/0,50 m, încadrat
37. *Interior de pădure*, de Filoti Atanasiu, 0,34/0,34 m, încadrat
38. *Cap bătrână*, de I. Mihăilescu, 0,38/ 0,50 m
39. *Flori* (oval), de Iordănescu, 0,63/0,53 m, încadrat
40. *Geamie*, de Sîrbu, 0,54/0,66 m, încadrat
41. *Natură moartă*, de Brăiescu, 0,67/0,52 m, încadrat
42. *La baie*, de Sion Teodorescu, 0,60/0,50 m, carton, fără ramă
43. *Peisage urban*, de I. Bocan, 0,73/0,65 m, încadrat
44. *Semi-nud*, de Adela Ioan, pastel, deteriorat, 0,95/0,68 m, încadrat
45. *Magdalena în rugăciune*, autor necunoscut (școala italiană), 0,60/1,10 m încadrat
46. *Scenă biblică*, copie de C. Lecca, 1,35/1,00 m, încadrat
47. *Visare*, de I. Tincu, 0,45/0,30 m, încadrat
48. *Flori de măr*, de Denise, 0,55/0,35 m, încadrat
49. *Cap de fată*, de Brăiescu, 0,55/0,45 m, încadrat
50. *Balcic*, de P. Panaite, 0,50/0,40 m, încadrat
51. *Natură moartă*, de Alexandrescu Titus, 0,70/0,55 m, încadrat
52. *Portret femeie*, de I. Nițescu, 0,70/0,55 m, încadrat
53. *Femeia în roș*, de Ionescu 0,80/0,70 m, încadrat
54. *Peisage*, acuarelă de Becu, 0,55/0,39 m, încadrat
55. *Garoafe*, de Isachi, 0,69/0,49 m, încadrat
56. *Flori*, de Șerbănescu, 0,56/0,39 m, încadrat
57. *Casă de periferie*, de A. Popp-Luderman, 0,50/0,36 m, încadrat
58. *Peisage*, de Iscovescu, 0,20/0,15 m, încadrat
59. *Peisage*, de C. Anicescu, 0,41/0,33 m, încadrat
60. *Bujori*, de Manea Maria, 0,55/0,45 m, încadrat
61. *Bujori*, de Lucia Demetriade, 0,60/0,56 m, încadrat
62. *În oraș*, de Becu, 0,42/0,20 m, încadrat
63. *Flori*, de G. Nechita, 0,60/0,50 m, încadrat
64. *Autoportret*, Livaditi, 0,38/0,30 m, neînărmat
65. *Cap de nebun*, de Aurelian, 0,63/0,41 m, încadrat
66. *Maternitate*, de I. Tincu, 0,60/0,44 m, încadrat
67. *Natură moartă*, de Săulescu 0,73/0,50 m, încadrat
68. *Crizanteme*, de Vera Veslovschi, 0,70/0,53 m, încadrat
69. *Portret de copil*, de Burada, 0,70/0,53 m, încadrat
70. *Peisage*, de Mihail, 0,75/0,60 m, încadrat
71. *Nud*, de N. Grimani, 0,80/0,35 m, încadrat

72. *Moș Gheorghe*, de Cr. Manea, 50/0,35 m, fără ramă
73. *Peisage*, de Iacobescu, 0,70/0,50 m, încadrat
74. *Pe malul mării*, de Panait, 0,70/0,40 m, încadrat
75. *Pe gânduri*, de Smid, 0,65/0,50 m, fără ramă
76. *Hrist*, de C. Lecca, 0,68/0,58 m, încadrat
77. *Peisage*, de Cocea, 0,65/0,50 m, încadrat
78. *Barcă*, de Soare, 0,55/0,46 m, încadrat
79. *Portret de femeie*, de Bulgăraș, 0,68/0,57 m, încadrat
80. *Semi-nud*, de Pascali, 0,40/0,50 m, încadrat
81. *Portret bărbat*, de Serafim, 0,82/0,60 m, încadrat
82. *Peisage iarnă*, de I. Steurer, 0,90/0,63 m, încadrat
83. *Nud femeie*, autor necunoscut, 1,65/0,98 m, fără ramă
84. *Compozitor*, autor necunoscut, 0,23/0,18 m, încadrat
85. *Portret*, de Burada, 0,97/0,70 m, încadrat
86. *Grădină publică în Paris*, de N. Vermond, 0,33/0,24 m, încadrat
87. *Profil*, de I. Tincu, 0,40/0,30 m, încadrat
88. *Interior de căruciumă*, copie de Obedeanu, 0,35/0,25 m, încadrat
89. *Balcic*, de Teodorescu.Romanați, 0,30/0,35 m, încadrat
90. *Ionas și Chitu*, copie de Isoveanu, 0,45/0,30 m
91. *Cap femeie*, autor necunoscut, 0,28/0,20 m, încadrat
92. *Crizanteme*, de Tincu, 0,68/0,50 m, încadrat
93. *Balcic*, de G. Nichita, 0,68/0,48 m, încadrat
94. *Flori*, de Brăiescu, 0,70/0,60 m, încadrat
95. *Flori*, de Eugenia Filoti, 0,61/0,51 m, încadrat
96. *Peisage*, de Burada, 0,54/0,36 m, încadrat
97. *Peisage*, de Burada, 0,45/0,33 m, încadrat
98. *Muncitor*, de A. Chmid, 0,48/0,32 m, încadrat
99. *Aleksandri*, de C.D. Stahi, 0,75/0,60 m, încadrat
100. *Vite la adăpat*, de Gh. Catargi, 0,18/0,15 m, încadrat
101. *Flori*, de M. Bacaloglu, 0,54/0,44 m, încadrat
102. *M. Kogălniceanu*, de C. D. Stahi, 0,75/0,60 m, încadrat
103. *C. Negri*, de C. D. Stahi, 0,75/0,60 m, încadrat
104. *Pe gânduri*, de Pascali, 0,60/0,40 m, încadrat
105. *Flori albe*, de Brăescu, 0,53/0,56 m, încadrat
106. *Peisage*, autor necunoscut, 0,45/0,30 m, încadrat
107. *Peisage*, de Atanasiu Pompiliu, 0,67/0,48 m, încadrat
108. *Vânzător de ziare*, de Marinescu, 0,64/0,30 m, încadrat
109. *Turn de Biserică*, de Becu, 0,41/0,27 m, încadrat

110. Peisage case, de Ghenea, 0,50/0,35 m, încadrat
 111. *Flori*, de Gh. Popovici, 0,82/0,65 m, încadrat
 112. *Flori*, de E. Filotti Atanasiu, 0,37/0,35 m, încadrat
 113. *Madona cu Pruncul*, cromolitografie, autor necunoscut, 0,83/0,55 m, încadrat

Diferite obiecte

1. Toc cu ramă lemn, pieptene lemn a mitropolitului Miclescu 1790-1863
2. *Porto-vizite* piele înflorat mărgel, din 1843
3. Pungă de bani ață, împletită înflorată, cu mărgel cu două inele metalice 1830-1850
4. Linguri de lemn 1800-1830 pentru sarmale
5. Talger lemn găsit în com. Hilișău-Dorohoi sec. XVIII
6. Pungă de bani sec. XIX înflorituri mărgel
7. Furculiță os inscripție nemțește sec. XVIII
8. Linguriță argint sec. XIX
9. Furculiță lemn sec. XVIII, sculptată
10. Cot fier, 1844
11. Lăcăți sec. XVIII, stricate
12. Scară șea sec. XVIII
13. Ciubuc ceramică cu coadă lemn
14. Tablă inscripție 1848, din 19 iulie, în care se descrie epidemia holerei la Iași
15. Ghiulele piatră rotundă
16. Vârf steag de alamă sculptat din timpul cruciaților
17. Vultur bronz pentru steag cu stema Moldovei și Munteniei
18. Toc înflorit cu mărgel pentru pieptene, din sec. XVIII
19. Țesătură în chelim, sec. XVIII
20. Fluier trișcă cu două rînduri de găuri
21. Greutate de cîntărit cu stema Moldovei, 1864
22. Farfurie ceramică, sec. XVIII
23. Căniță apă din ceramică, sec. XVIII
24. Țipar din lemn pt. prescure vechi
25. Sfeșnice bronz aurit, cu patru locuri fiecare, prima jumătate sec. XIX
26. Ciocan argint masiv care a servit lui Grigore Ghica Vodă, la 1851, la punerea pietrei fundamentale a clădirii azi cazarma 13 Iași, cu coada din lemn
27. Mistrie argint masiv, coadă lemn, servind pentru același scop
28. Călimară alamă cu trei picioare și capac / în formă de cană / sec. XIX prima jumătate
29. Cană ceramică înflorată – veche românească, gura stricată
30. Fragment dintr-o cană ceramică înflorată – artă românească
31. Vas pentru apă ceramică veche nesmălțuit

32. Cană lut formă primitivă de la săpăturile din Cucuteni
33. Anforă din pământ ars din era preistorică
34. Căniță artă românească ceramică smălțuită înflorată
35. Cutie din lemn de brad fără fund – românească
36. Sigiliu din lemn înăuntru cu ceară roșie cu stema țării din timpul lui Carol I
37. Căniță mică ceramică veche
38. Scrumuieră ceramică veche
39. Călimară lemn, 1864
40. Nisiparniță, 1864
41. Lampă antică ceramică din epoca romană
42. Ciocan, sec. X
43. Cutie din carton cu cruciuliță din argint și una broșă stricată
44. Cană din ceramică veche cu gâtul rupt
45. Cruce mică din lemn
46. Ploscă veche din lemn legată cu curele din piele
47. Candelă din sticlă suport din bronz pentru masă
48. Vitrină rotundă cu șase picioare stricată 80%
49. Două busturi din bronz (fată și băiat)
50. Un talger turnat din fontă cu scenă biblică găsită la Iași la săpatul unui canal pentru apă
51. Două candelabre stricate
52. Draperii din metal – 11 buc.
53. Una coroană metal de la o serbare jubiliară sec. XIX

Icoane și gravuri

1. Icoană lemn Trei Ierarhi
2. Sf. Nicolae – din lemn
3. Îmbrăcăminte icoană lucrată din sidef
4. Diferite clișee gravate în lemn de Stahi și Costin
5. Icoană mică Maica Domnului, din lemn, îmbrăcată cu argint aurit, stricată
6. Icoană – Sf. Nicolae, din lemn
7. Icoană din lemn îmbrăcată cu argint aurit reprez(entând pe) Sf. Nicolae

An inventory of the "Cuza-vodă" museum in the national archives of Iași (1949)⁸

Abstract

The paper describes the last inventory of the "Cuza Vodă" Museum in Iași, which operated between 1938 and 1944 in the building which currently hosts the Museum of the Union, on Lăpușneanu Street. The lists of items contribute to the recreation of the history of this old museum and the identification of the itinerary taken by numerous exhibits which currently belong to the patrimony of the History Museum, the Museum of the Union and the Art Museum in Iași, and which were kept, for a certain period, in the custody of the States Archives.

⁸ Rezumat tradus de Coralia Coștaș.

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE ROMÂNIEI ÎN ANII '50 AI SECOLULUI AL XX-LEA. CADRUL GENERAL, PRINCIPALELE EVENIMENTE, RELAȚII BILATERALE ȘI ACCESUL ÎN ORGANIZAȚIILE INTERNAȚIONALE

*Paul NISTOR*¹

România postbelică s-a născut și a evoluat într-o strictă dependență față de Uniunea Sovietică, iar acest detaliu a fost o caracteristică majoră pentru câteva decenii de istorie națională. Extinzându-și sfera de influență până spre Viena și Praga, controlând militar aceste teritorii, Moscova și-a impus regimuri fidele în mai multe țări din spațiul Europei de Est. Nevoia de securitate a U.R.S.S. s-a îmbinat în mod armonios cu justificările ideologice și cu proiectul revoluțiilor proletare extinse treptat, de la stat la stat. În marea sferă a lagărului socialist, în anii '50, multe state dețineau o suveranitate formală iar, în practică, ideea „coordonării” cu Moscova pe mai multe domenii aducea atât subordonarea în fața unui factor extern, cât și uniformizarea unei regiuni întinse între Baltica, Marea Neagră și Dunăre².

Republica Populară Română s-a aliniat și ea politicilor dictate de la Kremlin, plasându-se, precum o mică rotiță, în angrenajul mondial de putere al Uniunii Sovietice. În cea mai mare parte a anilor '50 ai secolului al XX-lea, inițiativele și deciziile de politică externă au fost cedate aproape în totalitate către Moscova, Bucureștiul acceptând coordonarea, sugestiile și directivele venite dinspre strategii sovietici de relații internaționale. În schimb, elita comunistă românească primea stabilitate, protecție în fața propriei societăți și securitate externă. Punând semnul de egalitate între propriile vulnerabilități și cele ale țării, conducerea P.M.R. a agitat permanent pericolul inamicilor externi, pregătiți să declanșeze un nou război mondial din rațiuni economice, militariste și imperialiste.

¹ Academia Română - Filiala Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

² Petre Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, București, 2000, p.10-15.

Pe acest fond, o ruptură majoră s-a produs în politica externă românească, tradițional orientată spre puterile occidentale. Timp de un secol, de la crearea statului român modern și până la Războiul Rece, dezvoltarea economică și securitatea națională au depins, în special, de alianța cu puterile vestice, iar amenințările externe veneau în special din estul, sudul sau centrul Europei. După 1945, tradiția alianțelor apusene a fost înlăturată și România a optat pentru un model estic de dezvoltare. Comerțul, legăturile culturale, preferințele politice și fluxurile economice au fost reorientate brutal către vecinii din regiunea est-europeană, cu care până atunci fuseseră doar relații superficiale.

În cadrul mării teme propuse spre cercetare constatăm diferențieri de nuanță, pe anumite etape cronologice. Din acest motiv, **suntem tentați să împărțim perioada în trei etape distincte, care, chiar dacă comportă destule asemănări, lasă loc și unor deosebiri de substanță. Aceste etape ar fi următoarele: 1950-1953, 1953-1956, 1957-1960.**

Prima perioadă coincide cu controlul total al Moscovei asupra politicii externe românești, cu lipsa oricărei inițiative interne și cu subordonarea absolută a oficiilor diplomatice ale R.P.R. în fața diplomaților sovietici din străinătate. În plus, aceștia sunt anii în care se desăvârșește izolarea internațională a României, Bucureștiul renunță la legăturile cu statele occidentale și, datorită discursului belicos de politică externă, R.P.R. este ținută în afara multor organizații internaționale.

A doua etapă, 1953-1956, declanșată de moartea lui Stalin, include anii incertitudinii, când conducerea comunistă de la București nu știa la ce să se aștepte din partea conducerii colective „reformatoare” de la Moscova. Datorită acestei situații, Gheorghiu-Dej și implicit România, vor continua politica fidelității absolute în fața U.R.S.S., fără a încerca inițiative personalizate pe scena internațională, care puteau, eventual, să irite hegemonul. Pe acest fundal, însă, Bucureștiul a profitat de primul mic dezgheț al Războiului Rece, deblocând relațiile cu unele state capitaliste, intrând în negocieri punctuale cu acestea și încercând să rezolve unele din problemele bilaterale existente (în special financiare – provenite din politica naționalizării industriei și umane – efecte ale diferitelor procese politice intentate „spionilor” occidentali în era lui Stalin). Destinderea între marile puteri a adus și rezolvarea unor probleme aflate în blocaj, iar pentru România, cel mai mare succes, de departe, a fost primirea în O.N.U. (1955). Acest lucru însemna recunoașterea mondială a noului regim, asigurarea unei anume securități externe, precum și obținerea unei legitimități a P.M.R. în ochii societății românești³.

³ Gheorghe Ciobanu, *Relațiile internaționale ale României între anii 1948-1964*, Iași, 2000, p.98-100.

A treia etapă de politică externă avută în vedere, cea cuprinsă între 1957-1960, se caracterizează prin detașarea treptată față de Moscova și deschiderea României către lume⁴. Incidentele din Ungaria din 1956, amenințarea cu reformarea regimului deșist – unul dintre cele mai dure din Europa de Est și care doar mimase adoptarea unei conduceri colective și renunțarea la cultul personalității, creșterea ostilității personale dintre Dej și Hrușciiov, precum și disfuncționalitățile și micile neînțelegeri din C.A.E.R., privind direcțiile și tacticile de dezvoltare în lagărul socialist, toate acestea i-au determinat pe liderii P.M.R. să ia în calcul construirea unor alternative de politică externă. Efectul imediat a fost nu doar acela al intensificării relațiilor cu rivalii ideologici din Vest, ci și strângerea legăturilor cu China, văzută ca un posibil protector pentru viitor, și tatonarea unor direcții absolut noi pentru diplomația românească: statele arabe din Orientul Mijlociu și alte state din Asia, în special cele care își câștigaseră proaspăt independența în urma fenomenului decolonizării.

În acest cadru general, România comunistă a dus o politică prudentă la începutul anilor '50. Tăierea legăturilor cu Vestul, depopularea legațiilor și ambasadelor din țările capitaliste considerate inamice și întoarcerea strategiilor diplomatice către interiorul lagărului socialist au zdruncinat din temelii **organizarea și filosofia Ministerului Afacerilor Externe**. În plus, înlocuirea personalului diplomatic, făcută dureros de rapid, în doar câțiva ani, sub atenta supraveghere a Anei Pauker, a adus în poziții importante oameni care nu aveau o pregătire de specialitate. Vechii profesioniști, considerați după 1947 oameni cu personalitate și cu inițiative periculoase, dar și inamici ai noului regim comunist, au fost scoși din slujbă sau forțați să rămână în țările în care își exercitau funcțiile. În locul lor au fost aduse cadre de nădejde ale partidului, cu origine sănătoasă și cu fidelitate maximă față de conducerea comunistă⁵. Lipsa lor de profesionalism era însă crasă, mulți dintre aceștia necunoscând limbi străine, neavând studii universitare și nici experiență într-un aparat de stat, cu o asemenea anvergură. În plus, minima educație și cultură de care dispuneau nu le permiteau să înțeleagă cu adevărat o societate străină și nici să dezvolte abilități de comunicare la nivelul mediului diplomatic extern.

Epurarea diplomaților considerați indezirabili de către regim, începea de îndată ce Ana Pauker obținea șefia externelor și se intensifica atunci când ministrul aducea alături și un secretar M.A.E. – Ana Toma, la fel de

⁴ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politică externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, 2007, p.101-103.

⁵ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, 2008, p.35-39.

intransigentă⁶. În anii următori, mecanismul de supraveghere al celor care intrau în M.A.E. se perfecționează, fiind înființată (1950) – Secția Cadrelor de Partid din Exterior, atașată C.C. al P.C.R. Secția a fost condusă în anii '50 de femei de legendă – Melita Apostol și Ghizela Vass – care nu au fost cu nimic mai prejos în duritate decât colegii lor din înalta nomenclatură comunistă.

Evoluția aparatului M.A.E. cunoaștea un drum sinuos, de la epurarea și funcționarea cu un număr foarte restrâns de personal (în unele ambasade/legații – rămăseseră 3-5 oameni), la refarcerea sistemului diplomatic prin „școlirea” la locul de muncă a tovarășilor cu entuziasm ideologic. Totuși, datorită acestei infuzii puternice de oameni lipsiți de profesionalism și educație, s-a ajuns nu doar la ineficiență în strângerea de date utile și în relaționarea cu politicienii din alte state ci și la cazuri de imoralitate, „fricțiuni, mahalagism și pălăvrăgeli” (după cum consemna un referat din 1953)⁷.

Problemele cu cadrele au fost dublate de problemele financiare. Salariile diplomaților s-au tot redus la sfârșitul anilor '40 și la începutul anilor '50, iar din acest motiv unii membri ai oficiilor diplomatice au cerut rechemarea în țară deoarece nu puteau supraviețui în state capitaliste dezvoltate cu banii puțini pe care îi primeau⁸. De asemenea, guvernul nu oferea decât sume simbolice pentru întreținerea clădirilor ambasadelor și legațiilor, pentru activități de propagandă sau pentru relaționarea cu reprezentanți ai societăților din alte state. Către finalul anilor '50 aceste probleme s-au mai ameliorat și diplomația românească a ieșit din haosul care o caracteriza la începutul regimului comunist.

În anii '50 ai secolului al XX-lea, România avea o succesiune de cinci miniștri de externe, cu toții oameni devotați de partid, din care unii nu au avut un final fericit. Practic, dramele lor personale reflectă și nuanțele sumbre în care evolua întreaga societate în acel moment. Cu toții, înainte de a ajunge pe această funcție, au deținut posturi importante, slujind cu obediență puterea comunistă și participând activ la instalarea ei și la eliminarea competitorilor (Simion Bughici – fost ministru al României la Moscova, Grigore Preoteasa - fost redactor-șef al „României Libere” și director „Agerpres”, Avram Bunaciu – fost ministru al Justiției). Cei cinci miniștri de externe ai perioadei au fost: Ana Pauker (1947-1952), Simion

⁶ Ion Calafeteanu, *Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945, în 6 martie 1945. Începuturile comunistării României*, București, 1995, p.165-167.

⁷ *Apud* Cezar Stanciu, *op. cit.*, 2008, p.38.

⁸ Paul Nistor, *Diplomația - profesie și dramă individuală. Personalul Legației României la Washington la începutul Războiului Rece*, în Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Măță (eds.), *Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale*, Iași, 2007, p.296-297.

Bughici (1952-1955), Grigore Preoteasa (1955-1957), Ion Gheorghe Maurer (1957-1958), Avram Bunaciu (1958-1961). Dintre aceștia doar Ana Pauker și, pentru foarte scurt timp, Grigore Preoteasa au făcut parte din conducerea la vârf al P.M.R. – Biroul Politic. În rest, deciziile ministrului de externe erau luate împreună cu cei mai importanți lideri de partid, care hotărau și marea strategie de politică externă a României. Putem afirma că acea perioadă a fost caracterizată de o totală centralizare a politicii externe românești deoarece miniștrii plenipotențiar, ambasadorii, alte ranguri diplomatice, precum și ministrul însuși, au pierdut din autonomia pe care o aveau aceste funcții în perioada 1866–1940, subordonându-se total forului de conducere al partidului de guvernământ.

Înainte de a identifica și analiza trăsăturile politicii externe românești în direcția statelor aliate și a celor considerate inamici ideologici, încercăm să facem **o scurtă prezentare a discursului și a conceptelor utilizate de români în relațiile internaționale**. Vom spune, din capul locului, că aceste amănunte de finețe nu aparțineau Bucureștiului ci erau copiate în totalitate după comportamentul Moscovei în arena internațională. Doctrina P.M.R. de politică externă era identică cu cea sovietică și mergea pe o linie clasică, marxist-leninistă, îmbunătățită cu filosofia de moment a unor oameni precum Stalin-Jdanov-Molotov-Vîșinski⁹. Conform viziunii blocului estic, lagărul capitalist încă era dominat de contradicții fundamentale, cu efecte distructive atât pentru statele occidentale, cât și pentru sistemul internațional. Insistând pe maximizarea profitului, capitaliștii încercau externalizarea tuturor tensiunilor proprii, politică ce favoriza declanșarea unui nou război global. Pe fondul încercărilor de dominație economică mondială, Vestul - condus de S.U.A., se înarma intens și promova un militarism agresiv, chiar dacă acesta ar fi dus la un joc de putere iresponsabil pe scena globală¹⁰. Din acest motiv, sarcina principală a statelor comuniste devenea lupta pentru pace. Conceptul, în toată derularea lui fastuoasă, ascundea în mod ipocrit atât programele de înarmare ale Estului, cât și dorința U.R.S.S. de a impune noi regimuri comuniste atât în Europa, cât și pe alte continente.

Împărțirea ideologică a lumii în două lagăre excludea buna conviețuire între state cu sisteme politice și economice diferite și transfera lupta de clasă la nivel internațional, ca ciocnire între blocuri. Pe acest fundal, să spunem totuși că ideologia a fost dublată de un anumit realism în relațiile internaționale, venit chiar și din partea Moscovei, care, în primul rând, miza

⁹ Gheorghe Ciobanu, *op. cit.*, p.26-29.

¹⁰ Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, Iași, 2000, p.163.

pe asigurarea securității sale internaționale, lăsând în plan secund ideea revoluției proletare mondiale.

După moartea lui Stalin, conducerea colectivă de la Moscova a mai diluat fermitatea ideologică de opinii în abordarea raporturilor globale, acceptând coexistența între capitalism și comunism și dându-și acordul pentru deblocarea unor probleme grave, care amenințau pacea mondială (Coreea, Indochina). Totuși discursul de politică externă a rămas aproape același în anii '50, cu mici formule ale destinderii la mijlocul deceniului, când „spiritul de la Geneva” părea să anuleze prin entuziasm și bună credință tensiunile Războiului Rece.

Românii au practicat în politica externă un limbaj rudimentar și exploziv, acuzând statele occidentale de spionaj, militarism, crime contra umanității, conspirație generalizată la adresa libertății popoarelor și intenții reale în direcția declanșării celui de-al treilea război mondial. Dacă în propaganda internă invectivele la adresa Vestului nu aveau nici o limită, aproape același lucru îl întâlnim și în discursurile cu trimitere la situația internațională, în comunicatele de presă despre crizele mondiale sau în relațiile cu O.N.U.¹¹. În mod paradoxal, România a dat dovadă, de multe ori, de un exces de zel, care o plasa pe o scară a furiei anticapitaliste chiar înaintea U.R.S.S. În acest context, Bucureștiul a trimis numeroase scrisori către Secretariatul General al Națiunilor Unite și către Adunarea Generală a O.N.U. în care îi acuza pe americani și britanici, în special, de cele mai sângeroase comploturi la adresa libertății popoarelor. Ocaziile nu lipseau, acestea fiind exploatate cu prilejul oricărei crize între cele două blocuri: Grecia, Coreea, Indochina, situația din Suez. Este de la sine înțeles, în situația dată, de ce România a rămas un stat izolat în arena internațională, iar accesul la O.N.U. i-a fost blocat timp de un deceniu.

De fapt, această problemă, a admiterii Republicii Populare Române în O.N.U., s-a derulat ca un lung coșmar pentru conducerea de la București. Incapabilă de a se atașa comunității internaționale recunoscute oficial, România va suferi din acest motiv de un deficit de securitate externă. Sentimentul venea și pe fondul unor temeri permanente pe care noua clasă politică comunistă le resimțea, datorită activității emigrației române „burgheze” și datorită promisiunilor constante (dar fără acoperire în practică) ale Occidentului, în direcția eliberării națiunilor est-europene. În viziunea regimului Dej, o admitere în O.N.U. ar fi adus măcar trei avantaje: legitimitatea în fața românilor, obținerea securității în plan internațional, creșterea credibilității României în relațiile internaționale. Însă,

¹¹ Gheorghe Ciobanu, *op. cit.*, p.29-33.

din 1945 până în 1955, România a trebuit să treacă printr-o adevărată saga a umilințelor, până a se vedea membră a Națiunilor Unite.

Inceputurile relațiilor Bucureștiului cu organizația mondială au fost dintre cele mai frumoase, dar și dintre cele mai naive. Ministrul de externe Gh. Tătărescu a crezut că era suficientă semnarea Tratatului de Pace și reactivarea unora dintre legăturile privilegiate cu țările „latine” ale Europei și Americilor, pentru ca statul român să fie primit în noua comunitate ce își propunea menținerea păcii în lume¹². De aceea, declarațiile românești de dragoste la adresa O.N.U. au durat peste doi ani, până la prima respingere a candidaturii, în toamna lui 1947. S-a văzut apoi că cele 9 luni de participare la războiul contra Germaniei nu cântăreau la fel de greu precum o conduită obedientă față de Moscova. Au urmat apoi și alte respingeri în 1949 și 1952, care au înrăit Bucureștiul în special contra Statelor Unite, văzute ca eminență cenușie a Occidentului.

Menținerea României în izolare și blocarea accesului în instituția mondială nu au fost singurele nemulțumiri provocate de Vest conducerii R.P.R. Începând cu 1948, România a fost umilită pe mai multe teme, la tribuna O.N.U., iar cazul ei și al altor state comuniste a fost preluat chiar de Curtea de Justiție de la Haga. Statul român era acuzat pe mai multe paliere: nerespectarea Tratatului de Pace de la Paris, practicarea muncii forțate, încălcarea drepturilor omului, încălcarea drepturilor unor minorități, deportări forțate¹³. Argumentele și dovezile aduse de S.U.A. (în fapt, dosare voluminoase cu mărturii ale celor ce reușiseră să evadeze din lagărul comunist) au contribuit pe deplin la culpabilizarea internațională a României. Furia liderilor P.M.R. a fost atât de mare încât au contraatacat cu comunicate și discursuri furibunde, cu acuze nefondate și chiar cu cărți „colorate” diplomatice pe care le-au aruncat către comunitatea internațională.

După moartea lui Stalin, însă, situația internațională s-a mai destins și statelor estice li s-au deschis mici piste de colaborare cu diferite organisme secundare din sistemul Națiunilor Unite. Astfel, îi găsim pe români invitați la lucrările Organizației Internaționale a Muncii, ale Comisiei Economice a O.N.U. pentru Europa sau ale U.N.E.S.C.O. De altfel, o mare victorie internațională a diplomației lui Dej a constituit-o votul pentru acceptarea în Organizația pentru Știință și Cultură a Națiunilor Unite – U.N.E.S.C.O. (1954), chiar înainte ca țara să devină membră a O.N.U. În plus, destule personaje cu rang secund din angrenajul instituției mondiale au vizitat

¹² Paul Nistor, *România și ONU la începutul Războiului Rece*, în Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (eds.), *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, Iași, 2005, p.192-195.

¹³ Ionuț Nistor, Paul Nistor (coord.), *Relații Internaționale. Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Iași, 2009, p.177-178.

România până în 1955, realizându-se astfel, pas cu pas, o normalizare treptată a raporturilor Bucureștiului cu Națiunile Unite.

În final, nu eforturile românești, ci dezghețul internațional dintre superputeri a adus creșterea spectaculoasă a numărului de state cuprins în instituția cu sediul la New York. Datorită diplomației la vârf și a multiplelor semnale de bunăvoință dintre cele două blocuri, în 1955, un grup important de state comuniste europene a fost inclus în O.N.U.¹⁴. Bucureștiul își vedea visul cu ochii, locul câștigat în cadrul Națiunilor Unite fiind echivalent, pentru liderii P.M.R., cu securitatea externă a regimului și cu dobândirea unui prestigiu crescut pentru R.P.R. Primele acțiuni românești din interiorul instituției globale au fost însă unele de sprijinire a inițiativelor sovietice și de contrare a propunerilor venite din spațiul lumii libere. Așadar, intrarea micilor state comuniste în O.N.U. nu a făcut altceva decât să sporească, măcar pentru moment, puterea Uniunii Sovietice în arena internațională. Pe aceeași cale a crescut și influența exercitată de blocul estic înspre țările arabe, asiatice și africane, comuniștii devenind o voce puternică în sprijinul decolonizării¹⁵.

Privit din alt unghi, însă, momentul decembrie 1955 capătă o cu totul altă importanță. Accederea în O.N.U. a oferit României un minim sentiment de stabilitate și a permis liderilor P.M.R. să îndrăznească mai curajos către o politică de detașare față de U.R.S.S. Ieșind din spațiul strict regional, deschizându-și contacte către lume, diplomația Bucureștiului și-a permis să vadă alte orizonturi după 1955, iar experiența dobândită la O.N.U. a ajutat-o să facă primii pași în direcții absolut noi, care vor fi utile politic și mai ales economic.

Deși un stat mic, cu probleme economice majore și cu suveranitatea afectată în mod real de tutela Moscovei, Republica Populară Română părea să fie interesată de toate detaliile care făceau parte din dinamica relațiilor internaționale. Acest lucru se observa nu doar din ambiția lărgirii relațiilor diplomatice de la 35 de state 1950, la 67 în 1965, ci și din frecvențele comunicate și declarații emise de guvernul român. Comentariile Bucureștiului apăreau destul de des, indiferent de temă, în chestiuni care păreau importante pentru pacea și securitatea mondială. Tonul utilizat era mai mereu unul agresiv, cu acuze contra principalelor puteri ale Occidentului, iar cuvintele dintre cele mai dure. Oferim câteva astfel de exemple: notă de protest adresată O.N.U., împotriva intervenției S.U.A. în Coreea (1950); Declarația cu privire la asigurarea securității colective în

¹⁴ Paul Nistor, *Admiterea României în ONU (1955). Efect al dinamicii sistemului internațional de state*, în P.Nistor (coord.), *Relații Internaționale. Lumea de ieri. Lumea de mâine*, Iași, 2007, p.139-155.

¹⁵ Idem, *Prima participare românească la ONU-1956*, în *AIIX*, XLV, 2008, p.229-242.

Europa (1954), în care se atrăgea atenția asupra refacerii „focarului agresiv al imperialismului german”; Declarația privind războiul anglo-franco-israelian contra Egiptului (1950); Declarație de condamnare a acțiunilor Marii Britanii în Orientul Mijlociu și Apropiat (1958); Declarație cu privire la problema păcii și securității în Balcani (1959)¹⁶. Acestea sunt doar unele din multiplele exemple în care România comunistă ținea să-și precizeze opinia în arena internațională. E adevărat, nu știm dacă această atitudine interesa pe cineva sau dacă era băgată în seamă realmente (producând altceva decât un mic nivel de enervare), în spațiul occidental.

În schimb, toate aceste ieșiri în față, aveau menirea de a sprijini, dubla și consolida luările de poziții ale Moscovei. Pentru a crea iluzia unei comunități solidare de state și opinii, sateliții Uniunii Sovietice aveau un astfel de joc, mai mult hilar decât serios, pe scena mondială. În rest, pentru a avea iluzia nonizolării și a participării firești la relațiile sistemului internațional de state, R.P.R. semna tot felul de convenții (emanate din întregul Națiunilor Unite) și participa la evenimente de mână a doua (Ratificarea convenției europene de radiodifuziune (1950), Ratificarea Convenției de la Geneva privind protecția victimelor de război (1954), aderarea la convențiile internaționale privind protejarea vieții omenești pe mare (1954), participări la lucrări ale Organizației Internaționale a Muncii și la conferințe privind folosirea energiei atomice în scopuri pașnice).

Raporturile cu U.R.S.S. au constituit, de fapt, baza de plecare a întregului comportament extern al României comuniste în anii '50. Moscova oferea doctrina care explica activitățile internaționale ale României, sugera direcțiile de acțiune, propunea proiecte și chestiuni de interes. Românii aveau o marjă de mișcare extrem de limitată pe scena globală în anii '50, iar inițiativele proprii se desfășurau în domenii minore sau ca dezvoltare suplimentară a liniilor trasate de P.C.U.S. Raporturile Bucureștiului cu Moscova au fost reglate la două paliere: de partid și de stat. Relațiile P.M.R. și P.C.U.S. erau destul de strânse, iar partidele comuniste est-europene erau controlate și dominate cu mână de fier de liderii bolșevici sau de secția de Politică Externă a C.C. al P.C.U.S. Până la moartea lui Stalin, românii mergeau în „pelerinaj” ciclic la Moscova, acolo unde li se ofereau nu doar indicații politice, ci se și decideau raporturile de forță între liderii P.M.R.¹⁷ După 1953 se poate vorbi de vizite reciproce între conducerea celor două state. În plus, în toți anii '50, Cominformul și consfăturile gigant ale partidelor comuniste și muncitorești reglau diferitele derapaje politice din lagărul socialist sau trasau strategii îndrăznețe, pentru întreaga lume.

¹⁶ Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe românești*, București, 2003, p.366-378.

¹⁷ Stephen Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, Iași, 1998, p.141-143.

Relațiile între state au funcționat într-un cadru juridic strict, constituit prin articolele Tratatului de prietenie și asistență mutuală din 1948. În anii următori, mai multe acorduri (tehnice, comerciale, economice, de frontieră, etc.) au completat un sistem în care România se subordona absolut voinței Moscovei¹⁸. În plus, până la totala desființare a sovromurilor, proiectele economice comune nu au fost nicidecum pe picior de egalitate, ci echivalau cu epuizarea micului vecin de către „fratele mai mare”. La nivelul blocului comunist, România era prinsă în organisme precum C.A.E.R. (1949) sau Organizația Tratatului de la Varșovia (1955), care aveau pretenția de a supraveghea, coordona și conduce o parte din politicile naționale, economice și de securitate. Integrarea politică, economică, militară și ideologică a fost cheia captivității României în anii '50, iar apartenența la o lume care prin tradiție fusese străină românilor a adus stabilitate doar liderilor P.M.R.¹⁹ În plus, prin ambasadorii, specialiștii, armata și agenții sovietici infiltrați în posturile de conducere din România, U.R.S.S. se informa, oferea ghidaje și chiar decidea în destule probleme de organizare și activitate curentă a statului român.

Istoriografia s-a ocupat cu predilecție de relațiile româno-sovietice pe linie de partid, zonă în care încadrăm și legăturile dintre liderii de la Moscova și București. De asemenea, au fost radiografiate pozițiile R.P.R. în cadrul C.A.E.R. și a Pactului de la Varșovia. În schimb, sunt puține abordări ale raporturilor bilaterale propriu-zise, ale viziunilor provenite dinspre ambasade și sunt vag analizate acțiunile reciproce desfășurate de R.P.R. sau U.R.S.S. pe cale oficială, în teritoriul celuilalt stat. Se vede că detaliile care au fost mai atractive, considerate mai spectaculoase la căderea comunismului, au stat în centrul cercetărilor din ultimii douăzeci de ani. Lucrările apărute până acum abundă în detalii despre lupta internă a facțiunilor P.C.R. și intervențiile Moscovei pentru echilibrarea sau tranșarea disputei. De asemenea, au fost descifrate îndeajuns de bine relațiile personale ale elitei comuniste românești (Dej, Pauker, Bodnăraș, Petru Groza, Gheorghe Apostol, etc) cu stăpânii de la Kremlin, atât în epoca Stalin cât și în perioada de convulsii și de obținere a leadership-ului de către Hrușciiov. Apoi, s-au făcut investigații solide în ceea ce privește utilizarea românilor de către Moscova în timpul crizelor interne ale blocului comunist (Iugoslavia 1948-

¹⁸ Cezar Stanciu, *op. cit.*, 2008, p.71-73.

¹⁹ Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949-1965*, București, 2007, p.189-191; Dennis Deletant, Mihail Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact: 1955-1989. Selected documents*, București, 2004, p.57-60.

1953, Ungaria – 1956)²⁰ sau despre inițiativele riscante ale Bucureștiului prin încălcarea pozițiilor oficiale sovietice (discuțiile din C.A.E.R., disputa sino-sovietică²¹).

Rămân însă în suspensie, spuneam, o bună parte din relațiile bilaterale și acele detalii trebuie scoase la lumină, explicate și analizate prin investigarea documentelor diplomatice de la Moscova și București. Practic, trebuie cercetată partea nespectaculoasă a legăturilor româno-sovietice, în curgerea lor firească. Indiferent dacă vor fi studiate acțiuni culturale, politice, economice, religioase, de propagandă, este foarte probabil ca documentele diplomatice să aducă noi și decisive contribuții la detaliile alcătuirii mecanismului prin care sovieticii dominau un mic stat socialist.

Apoi, odată ce s-a încheiat recuperarea factuală, ar fi binevenită o reinterpretare și o revizuire a documentelor considerate surse primare în analiza relațiilor dintre România și Uniunea Sovietică. În acest sens, există câteva piste de interes: poziția oficială dar și cea umană, intimă, a lui Dej față de sovietici (atât cât se poate deduce din memoriile existente și din informările diplomaților occidentali), gradul de aliniere al României la politica externă sovietică și stabilirea procentului în care acea atitudine internațională folosea cu adevărat și Bucureștiului, conștientizarea și menținerea fracturilor istorice tradiționale româno-sovietice pe deasupra „frăției” ideologice, modul de colaborare (subordonare) al oficiilor diplomatice românești din occident față de cele sovietice, descifrarea mai clară a contextului și a motivațiilor care au dus la detașarea treptată a R.P.R. de Uniunea Sovietică, spre finalul anilor '50.

Tot aici ar intra și o investigație serioasă a acelor surse memorialistice care încearcă să-l scoată pe Dej drept un fel de erou antisovietic²². Această ipoteză e construită din nuanțe foarte fine, cu un contur de realpolitik chiar, deoarece se arată pe alocuri un lider care nu-i suporta pe ruși, dar care trebuia să țină cont de puterea copleșitoare a Uniunii Sovietice (conexe la această temă ar fi și motivațiile interioare ale P.M.R. cu referire la începuturile derusificării societății românești – etape, mecanisme, acțiuni). Nu în ultimul rând, e de analizat acea identitate de opinii sau, din contră, divergența româno-sovietică în câteva din problemele internaționale: chestiunea germană, extinderea Organizației Tratatului de la Varșovia, criza Berlinului, situația Balcanilor, etc.

²⁰ Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-îngoslan (1948-1950)*, București, 2007; Alexandru Purcăruș, *În vâltoarea Războiului Rece. Revoluția maghiară din 1956*, Târgoviște, 2009.

²¹ Mihai Croitor, *România în conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Cluj-Napoca, 2009.

²² Silviu Brucan, *Generația irosită*, București, 2007, p.77-82; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, București, 2008, p.261, 265, 272.

În rest, istoria relațiilor româno-sovietice în anii '50 ai secolului al XX-lea este istoria unor permanente proiecte de asigurare a securității noilor regimuri comuniste din Europa de Est – care se dovedeau fragile și în fața propriilor societăți, dar și în fața emigrației politice „burgheze”, coalizată cu puterile occidentale. În acest context, România a acceptat o subordonare umilă înaintea Moscovei, cu unicul scop de preservare a pozițiilor puterii comuniste. În plus, convulsiile din blocul estic (revoltele muncitorești din Berlin și Polonia, revoluția maghiară, schisma iugoslavă) arătau că instaurarea comunismului, în ciuda a ceea ce susținea marxist-leninismul, putea fi reversibilă. Tocmai de aceea, obținerea stabilității și suveranității regimului de la București a fost avantajul principal rezultat din relațiile româno-sovietice. Abia după constituirea și rigidizarea lagărului socialist, o altă temă importantă – căile naționale spre comunism – a putut evolua mai liber decât în prima etapă, cea marcată de prezența lui Stalin. „Dezbaterile” interne, micile fraze strecurate în diferite declarații oficiale, discuțiile cu partenerii iugoslavi și sovietici și interesele naționale au condus P.M.R.-ul pe o cale diferită de Uniunea Sovietică. Liderii P.C.U.S. nu au fost încântați de evoluția gândirii românești, dar, treptat, au acceptat diferențele de viziune în construirea socialismului. Cu atât mai mult cu cât, cel puțin în România, o linie națională nu însemna încă și contestarea rolului hegemonic al U.R.S.S.²³ Pe durata unei decade de relații bilaterale, pe lângă micile tensiuni economice și politice, cele două probleme amintite mai sus – proiectele de securitate și discuțiile referitoare la modul de construire al socialismului – au fost firul roșu din legăturile Bucureștiului cu Moscova. Detaliile acestor chestiuni au contribuit, evolutiv, când la strângerea, când la răcirea relațiilor bilaterale, consfințind, în final, o viziune mai clară asupra locului pe care trebuia să-l aibă România în sistemul dominat de Uniunea Sovietică.

Regulile impuse de Moscova în lagărul socialist au influențat conexiunile României cu țările din Europa de Est. Forțate să reziste pe termen lung într-o autarhie comunistă, statele de dincoace de Cortina de Fier au trebuit să colaboreze. Au făcut-o, în primul rând, pentru a rezista economic, dar și pentru a-și oferi reciproc securitate, și o minimă legitimitate și recunoaștere la nivel continental. De dragul ideologiei, aceste țări s-au considerat prinse în relații „frățești”, iar destinul lor părea unul comun pe termen lung.

România a încheiat tratate de prietenie și asistență mutuală cu aceste state în anii 1948-1949²⁴. Textele respectau același tipic, alcătuit la Moscova, iar noii parteneri de drum socialist își ofereau sprijin contra unei eventuale

²³ Cezar Stanciu, *Frăția socialistă. Politica RPR față de țările lagărului socialist 1948-1964*, Târgoviște, 2009, p.162-165.

²⁴ *Ibidem*, p.24-25.

agresiuni germane, promiteau consultare reciprocă în afacerile externe și colaborare în alte domenii.

Cu tot acel destin comun, România nu a avut relații extraordinar de apropiate cu „surorile” socialiste, deși periodic se organizau manifestări culturale pentru promovarea imaginii Cehoslovaciei, Poloniei, Bulgariei, Ungariei, Germaniei Democratice în plan intern. Probabil în domeniul economic s-au simțit cele mai strânse legături, optându-se, de la bun început, pentru construirea unor întreprinderi mixte, pentru proiecte industriale de interes mai larg, regional și pentru schimburi economice la un nivel cu mult mai înalt decât cel antebelic. În special cu Cehoslovacia și Ungaria, România a avut proiecte industriale comune. În ceea ce privește schimbul de mărfuri, România a rămas o exportatoare de materii prime (alimente, gaz, petrol, lemn) și, la rândul ei, importa tehnologie din Cehoslovacia, R.D.G. și Polonia²⁵.

Între state și partide erau consultări destul de frecvente, la fel și în ceea ce privește vizitele unor delegații parlamentare, însă toate acestea se aflau la un nivel formal și nu putem spune că elita politică românească din acea perioadă era, cu adevărat, atașată de comuniștii vecini. Mai mult, cu maghiarii și iugoslavii au existat dispute pe față, iar relațiile cu liderii din Cehoslovacia sau Polonia au trecut prin perioade de răceală evidentă. Doar din când în când, și pe probleme punctuale, existau colaborări strânse (în problema Dunării, în sprijinul oferit la început R.D.G. pentru a căpăta legitimitate internațională, în chestiuni de securitate și în interiorul Organizației Tratatului de la Varșovia²⁶).

Datorită crizelor din interiorul blocului comunist, Dej s-a implicat activ în criticarea schismei iugoslave și în înfrângerea revoluției din Ungaria, construindu-și în regiune o alură de lider întru totul fidel sovieticilor. Aceasta nu a scutit România de tensiunile de tip naționalist cu Ungaria. Mici înțepături între liderii de la București și Budapesta, precum și diferite forme de propagandă maghiară în Ardeal, au demonstrat că frăția ideologică nu înăbușise total veleitățile naționaliste²⁷. La fel, în planul economic, disputele din interiorul C.A.E.R. au arătat că se păstrau diferite formule ale interesului național, pe deasupra camaraderiei proletare. Statele mai dezvoltate încercau să prelungească o dominație tehnologică și industrială pe seama țărilor mai înapoiate, iar România a provocat tensiuni când a obiectat contra menținerii unei asemenea situații²⁸.

²⁵ Liviu Țăranu, *op. cit.*, p.62-63.

²⁶ Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, București, 2008, p.111-116.

²⁷ Cezar Stanciu, *op. cit.*, 2008, p.147-150.

²⁸ Liviu Țăranu, *op.cit.*, p.93-96.

În mare, însă, putem vorbi de o uniformizare a comportamentului extern al est-europenilor, prinși în capcanele sovietice de tip Cominform, C.A.E.R. și Pactul de la Varșovia. Eforturile de tip cultural și ideologic, care trebuiau să arate solidaritatea de grup, erau însă adeseori acoperite de tumultul discuțiilor referitoare la căile naționale spre socialism. Deși cu un discurs unitar pe scena globală, țările comuniste mai mici au rămas cantonate în situații individualizate și au trebuit să facă față unor vulnerabilități specific autohtone, care dădeau o notă localistă. În mare parte, din anii '50, România lui Dej a fost o promotoare fidelă a celui mai dur model de regim sovietic și nu a privit cu înțelegere tendințele iugoslave, maghiare sau poloneze de creare a unor forme solitare de comunism, diferite de cel propagat de Moscova.

În contextul cadrului rigid fixat țărilor socialiste de Stalin, interesul Bucureștiului pentru statele capitaliste a fost deosebit de mic, iar relațiile cu ele tindeau spre zero. Primul impuls – nevoia de securitate și tentativele desperade de stabilizare a noilor regimuri prin forță și teroare, a impus și o izolare de lumea civilizată, care avea reguli mult mai decente de conduită. Izolarea s-a tradus în diminuarea relațiilor diplomatice și culturale (lupta contra cosmopolitismului), ridicarea Cortinei de Fier și negarea totală a modelelor occidentale. La rândul lor, statele vestice au adoptat restricții economice severe față de blocul comunist și fluxurile comerciale au înghețat la un nivel insignifiant²⁹. În plus, loviturile date permanent intereselor occidentale în Est au nemulțumit profund capitalele lumii libere. De la brutalele procese ale spionilor și până la hărțuirea diplomaților occidentali, trecând prin închiderea institutelor culturale străine și prin naționalizarea entităților economice cu capital apusean, România comunistă a experimentat mai toate formele de asalt contra reprezentanților Vestului³⁰.

Astfel prinde contur prima etapă a Războiului Rece, când tensiunile între blocuri apar frecvent (criza iraniană, crizele Berlinului, Criza Suezului) și când conflictele calde izbucnesc la confluența celor două spații de securitate (Coreea, China). Pe acest fundal, diplomația Bucureștiului se manifestă, ani buni, într-un mod vulgar și incriminator, acuzând pe americani, britanici și pe câteva guverne apusene de imperialism, militarism, crime contra umanității. R.P.R. are declarații „spontane” în acest sens, scrisori trimise către O.N.U., note de protest înaintate direct către capitalele lumii libere³¹. La rândul lor, occidentalii acuzau România comunistă de

²⁹ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane 1940-1990*, Iași, 2002, p.132-144.

³⁰ *Procesul spionilor...*

³¹ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngredire a comunismului*, București, 2006, p.200, 211, 228.

încălcarea tratatului de pace și de batjocorirea drepturilor omului, nerespectarea demnității minorităților naționale și o teroare prelungită asupra opoziției politice. Pe scurt, între România și Vest se instalase o atmosferă de suspiciune, în care atacurile diplomatice, culturale și economice erau practicate cu mari satisfacții. Paradoxal, de multe ori, R.P.R. s-a dovedit mai zeloasă în acțiunile antioccidentale decât însăși Uniunea Sovietică. Gesturile pot fi explicate atât prin dorința intensă de a arăta fidelitate față de Moscova, cât și din intenția de a regla propriile conturi cu state precum Anglia, Franța, S.U.A. – considerate conspiratoare, împreună cu emigrația română de acolo, contra firavului regim comunist de la București.

Să observăm însă toate detaliile strategiei comuniste pentru Apus. R.P.R. nu refuza, *in corpore*, toate legăturile cu societățile vestice, ci încerca să se racordeze la grupurile sindicale, partidele de extremă stânga, intelectualii și universitarii utopici care mai puteau crede fața „umanistă” a blocului sovietic. Pe aceste filiere, diplomația românească, alături de diplomațiile „surorii”, a dus un proces de infiltrare consecventă în societățile occidentale, încercând să transfere unor grupuri țintă idealuri revoluționare și un spirit de revoltă anticapitalistă, dublate de ideologia de fațadă a „luptei pentru pace”³². Acționând în mijlocul unor democrații tolerante, reprezentanții Bucureștiului declanșau chiar campanii reale de propagandă (deși firave, datorită lipsurilor financiare), exercitate atât asupra muncitorimii vestice și a intelectualilor de stânga, cât și asupra românilor plecați de mai mult timp în Apus.

O parte din această stare de lucruri tinde să se schimbe începând cu mijlocul deceniului șase, după ce moartea lui Stalin a permis anumite libertăți țărilor comuniste și după ce regimurile estice nu mai aveau sentimentul insecurității cronice. Deschiderile către Occident vor fi, în primul rând, culturale și economice, România căutând diversificarea relațiilor sale externe, mai ales după ce Gheorghiu-Dej a început să simtă o presiune suplimentară din partea U.R.S.S.-ului lui Hrușciiov. Dacă Franței i s-au permis angajamente culturale în România, către țările anglo-saxone ofertele au fost spre o colaborare economică, acestea mergând de la domeniile agronomiei sau industriei chimice/farmaceutice, până spre construcții de nave și furnizare de utilaje³³. În mod invariabil, însă, primele contacte serioase spre statele capitaliste începeau cu negocierea unor acorduri financiare (probabil dorite de vestici). România accepta să plătească pentru bunurile străine naționalizate, dar Bucureștiul a uzat de tot felul de tehnici pentru a coborî drastic sumele pe care urma să le returneze. Aceste

³² Idem, *Propaganda României comuniste în America, la începutul Războiului Rece(1950)*, în *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*, S.N., IX/2010, p.154-173.

³³ Cezar Stanciu, *op. cit.*, 2008, p.183, 195, 212, 244.

negocieri durau ani de zile, cu fiecare țară în parte, și chiar dacă, în final, România plătea câteva milioane de dolari, apăreau și avantaje reale: deblocarea unor conturi românești din Vest, aducerea de tehnologii pentru echiparea industriei românești, declanșarea unor afaceri de viitor. Apoi, ușor-ușor, către finalul anilor '50 și începutul anilor '60, cu Franța în avangardă, s-au semnat și acorduri de colaborare cu statele occidentale în domenii precum cultura, educația sau știința.

Evoluția relațiilor dintre România și Occident a urmat îndeaproape nu doar interesele de stat, ci și semnalele trimise de la Moscova. Atât timp cât Jdanov decretase o falie adâncă între cele două lagăre, izolarea, înarmarea și denunțarea dușmanului imperialist au fost cuvintele de ordine. Apoi, noul curs al lui Malenkov, primele semne ale relaxării internaționale și acceptul dat de Hrușciiov pentru coabitarea comunismului cu capitalismul, au fost înțelese și de români. Confruntarea era înlocuită cu o minimă colaborare, pentru a nu periclita securitatea mondială. În plus, Dej și oamenii săi învățaseră deja, după un deceniu de dominație sovietică, că nu e profitabil pentru țară să depindă de o singură sursă de dezvoltare economică. Deschiderea către Occident, încă firavă în anii '50, însemna însă foarte mult, atât la nivel simbolic, cât și la nivelul unor bune experiențe, din care românii puteau învăța.

The international relations of Romania in the 1950s. General background, main events, bilateral relations and the access to the international organizations

Abstract

The People's Republic of Romania aligned to the policies dictated by Kremlin after the post-war period, becoming a small wheel in the global gear of the Soviet Union. Throughout the 1950s, the initiatives and decisions of foreign policy were almost entirely transferred to Moscow, Bucharest accepting the coordination, suggestions and directives that came from Soviet strategists in international relations. In exchange, the Romanian communist elite received stability, protection from their own society and security against external threats. By placing the equality sign between their own vulnerabilities and those of the country, leaders of the PMR had permanently stirred the threat of foreign enemies, ready to trigger a world war for economic, militarist and imperialist reasons. On this background, a major split occurred in the Romanian foreign policy, traditionally directed towards Western powers. After 1945, the tradition of Western alliance was discarded and Romania chose the Eastern model of progress. The trade, cultural bonds, political preferences and economic flows were brutally redirected to the Eastern European neighbors with whom, until then, they had only been in superficial relationships.

DE LA „PROIECTUL DACIC” LA ANEXAREA BASARABIEI. O FILĂ DIN POLITICA ȚARISMULUI DE „ELIBERARE” A CREȘTINILOR DE SUB IMPERIUL OTOMAN, REFLECTATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA RUSĂ CONTEMPORANĂ

Ion EREMLA¹

Problema pusă în discuție ține de prezentarea pozițiilor istoriografiei ruse contemporane, adică de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut încoace, cu privire la problema politicii externe promovate de Rusia țaristă în Europa de Sud-Est, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Ar fi de remarcat că, de fapt, primele încercări de a prezenta o altă viziune, diferită de cea tradițională, sovietică, asupra misiunii „eliberatoare” a Rusiei țariste în Balcani au fost făcute în anul 1989, când E. V. Anisimov, cunoscut istoric din Sankt-Petersburg, publica un studiu consacrat examinării genezei conștiinței imperiale în Rusia și recidivelor acesteia în timpul stalinismului². Ulterior, autorul a revenit asupra acestui subiect, cu un studiu modificat³. În continuare, vom încerca să examinăm istoriografia rusă contemporană prin prisma unor postulate teoretice prezentate și argumentate de E. V. Anisimov, pe care le vom prezenta succint.

1. Referindu-se la modelul rusesc al gândirii imperiale și la stereotipurile sale, E. Anisimov indică principiul *influence legitime*, prin care, potrivit autorului, încă din secolul al XIX-lea, se înțelegea ca un drept legitim, „inalienabil”, al Rusiei, reieșind din propriile concepții despre securitate, să întreprindă cuceriri preventive, anticipate, condiționate nu de necesități economice sau valorificarea unor noi pământuri, ci de ideea asigurării securității țării la hotarele îndepărtate (*на дальних подступах*). În

¹ Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, CHIȘINĂU.

² E. Анисимов, *Имперское сознание в России и его рецидивы при сталинизме*, în *Страницы истории*, июль-декабрь, 1989.

³ Idem, *Исторические корни имперского мышления в России* (<http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>).

acest stereotip se include și ideea creării unei „bariere” în jurul Rusiei, a unui „lagăr” de colonii și semicolonii⁴.

2. Următorul stereotip – „dreptul primei ocupări”, este dreptul „vechimii” (*исконности*), înțeles și utilizat de către țarism drept argument pentru cucerirea tuturor pământurilor pe care se presupune că au locuit cândva, sau mai locuiesc și astăzi, slavii. Dacă examinăm literatura rusă contemporană, observăm străduința cu care autorii caută să demonstreze că teritoriile est-carpătice s-ar fi aflat un timp în componența Cnezatelor Kievean și Halici-Volânian. E. Anisimov indică destul de clar că în istoriografia rusă, problema „autohtonismului” nu se înțelege ca o problemă științifică, iar faptul că slavii înșiși au venit pe teritoriile unde locuiau alte popoare, a fost ignorat în conștiința imperială, după cum este ignorat și astăzi. Această situație se manifestă la cel mai înalt grad și în spațiul est-carpatic, atunci când se afirmă că slavii au sosit aici pe pământuri pustii și că în momentul trecerii volohilor la est de Carpați, abia în secolele XII-XIII, ei au găsit aici rămășițele slavilor, declarați „autohtoni”.

3. Un loc important în conștiința imperială, potrivit lui E. Anisimov, l-a ocupat și *ideea biruinței ortodoxiei* asupra turcilor și eliberarea centrului ortodoxiei, Constantinopolul. De la această idee, conchide E. Anisimov, urma calea directă spre conceptul strategic de cucerire a strâmtorilor, care „nouă”, adică Imperiului Rus, subliniază autorul, „ne trebuie”. De parcă altora nu le „trebuie” strâmtorile Bosfor și Dardanele, ele „trebuie” numai Rusiei.

4. Conform lui E. Anisimov, o importanță deosebită în conștiința imperială este acordată ideii *intrării benevole* în componența Imperiului Rus, atât a popoarelor slave, cât și a celor neslave. Intrarea benevolă în supușenia Rusiei este apreciată ca un act veșnic și neschimbat și, odată intrat în această supușenie, poporul respectiv nu mai are dreptul să iasă din ea. Orice încercare a popoarelor de manifestare a neloialității, de ieșire din Imperiul Rus, era tratată drept un act de trădare, conducătorii acestor mișcări fiind declarați „naționaliști burgheji”, fapt urmat de represiuni, deportări etc.

Unele dintre aceste stereotipuri sunt evidențiate și de un alt specialist din Rusia contemporană, O. N. Isaeva. Autoarea prezintă ca pe o situație binecunoscută faptul că, în secolul al XVIII-lea, direcția balcanică a politicii externe rusești a fost prioritară. Tradițional, subliniază autoarea, Balcanii erau priviți de Rusia ca zonă a intereselor ei vitale, ce ține de asigurarea propriei securități și de susținerea prestigiului de mare putere. Această regiune, menționează O. N. Isaeva, era scopul final al mișcării imperiului spre „marea caldă”. Toate războaiele (cu excepția războiului ruso-japonez din 1904-1905),

⁴ *Ibidem*.

atenționează autoarea, pe care le-a purtat Rusia pe parcursul celui de al doilea și a ultimului secol al existenței sale ca Imperiu, au fost legate de stabilirea controlului asupra Balcanilor, inclusiv asupra strâmtorilor, care deschideau ieșirea spre Marea Mediterană. Paralel cu aceasta, este subliniat și faptul că, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Ministerul Afacerilor Externe declara permanent că Rusia nu are pretenții teritoriale în Balcani. Dar, concluziona O. N. Isaeva, Balcanii au și rămas un scop irealizabil pentru Rusia imperială, jucând, în cele din urmă, un rol fatal în soarta ei istorică. Balcanii au devenit o capcană pentru Imperiul Rus, capcană din care el nu a mai putut să iasă⁵. Rusia, continuă O. N. Isaeva, urmărea să controleze strâmtorile Bosfor și Dardanele, să-și stabilească dominația politică în Balcani, prin sistemul de protectorate și zone de influență. Pretențiile Rusiei de a deține un loc de frunte în acești regiune se argumentau prin comunitatea religioasă și etnică comună cu cea a majorității popoarelor din Balcani, popoare care se aflau sub dominația Imperiului Otoman. Această comunitate, consideră autoarea, a contribuit la transformarea ideii imperiale tradiționale de protectorat suprem, în „misie eliberatoare a țarismului” a creștinilor ortodocși din Balcani. Dar, subliniază O. N. Isaeva, pretenția potrivit căreia dominația spirituală și politică a Rusiei în Balcani era naturală și de la sine înțeleasă, nu a fost niciodată acceptată de Patriarhia din Constantinopol, în componența căreia erau mulți greci și români⁶.

În sfârșit, autoarea mai atenționează asupra unui aspect foarte important, care, de regulă, este ignorat de istoriografia rusă: popoarele balcanice acceptau cu plăcere ajutorul din partea Rusiei pentru a se elibera de sub jugul otoman, însă nu erau înclinate să intre în sfera de influență a politicii rusești⁷. Așadar, în pofida chemărilor de ajutor sosite din centrele religioase și laice ale Balcanilor, din principalul centru ortodox, Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, popoarele balcanice și Biserica Ortodoxă nu acceptau instaurarea stăpânirii politice a Rusiei în această regiune.

Războiul ruso-turc din anii 1868-1877 și tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, din 1877, au deschis calea rapturilor teritoriale ale Țării Moldovei, practicate până atunci doar de Imperiul Otoman – iar pentru țările creștine, doar de Casa de Austria –, rapțiuri mascate prin nevinovatul termen de „eliberare”. Apreciate, în linii mari, privilegiile obținute de Țara Moldovei, prin articolul 16 al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, nu pot fi comparate nici pe departe cu pierderea Bucovinei, pierdere care a fost o grea lovitură pentru Moldova, dar care a și întărit temerile Rusiei țariste că întreg

⁵ O. Н. Исаева, *Балканская ловушка для Российской империи*, în *Славянский сборник: Межвуз. сб. науч. тр.*, Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2008, Вып. 7, с. 68.

⁶ *Ibidem*, с. 69.

⁷ *Ibidem*, с. 70.

spațiul extracarpatic, în anumite condiții, ar putea fi încorporat de Austria. Din această cauză, direcția sud-vestică a politicii externe rusești a devenit prioritară, în deceniile următoare.

Istoriografia rusă relatează cu satisfacție despre *anexarea* (s. n.) Bucovinei de către Austria, evitând însă asumarea responsabilității Rusiei pentru acest act, responsabilitate care reieșea din conținutul tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi din 1774, conform căruia Rusia era protectoare a Principatelor Române și deci, obligată să le apere integritatea teritorială și să nu permită un asemenea act.

Sporirea interesului Rusiei față de Imperiul Otoman, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este demonstrată și de mobilizarea forțelor armate în această perioadă de timp. Despre aceasta ne vorbesc și cifrele referitoare la numărul soldaților concentrați pe cele trei direcții, considerate prioritare de Rusia: apuseană – împotriva Poloniei și Prusiei – fiind concentrate trupe cu un număr de 75.516 soldați; nord-vestică – împotriva Suediei – cu 40.663 soldați; sud-vestică – împotriva Imperiului Otoman – fiind mobilizată o armată care includea un număr de 105.980 de soldați⁸.

Istoricii din Rusia contemporană subliniază interesul deosebit al țarismului pentru Balcani. R. P. Grișina acceptă opinia O. Isaieva, opinie prezentată mai sus, care consideră că, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Balcanii au devenit zona intereselor directe ale Rusiei, care însă declara permanent că Rusia nu are pretenții teritoriale în Balcani⁹. O atenție deosebită acordă istoriografia rusă contemporană problemei „proiectului grecesc”. În mai 1781, ca rezultat al schimbului de scrisori dintre Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea, a fost semnat tratatul de alianță între Rusia și Austria. Către vara anului 1782, negocierile ruso-austriece aveau deja o istorie mai îndelungată, fiind precedate de o serie de documente, dar și de tratatul de alianță semnalat¹⁰. Relațiile amicale dintre cei doi suverani continuă și pe 10/21 septembrie 1782. Ecaterina a II-a a expediat lui Iosif al II-lea o scrisoare în care se propunea *formarea* Daciei din Moldova, Basarabia și Valahia și, de asemenea, *refacerea* (sunt termeni utilizați de istorici – n. n.) Imperiului Bizantin în Balcani, document intrat în istorie drept „proiectul grecesc”.

⁸ Б. В. Носов, *Политика правительства Екатерины II в отношении Речи Посполитой и военные планы России в 1762-1763*, în *Славяноведение*, 4, 2003, с. 43.

⁹ Р. П. Гришина, *Заметки об изданиях, посвященных 130-летию русско-турецкой войны 1877-1878 годов и Освобождению Болгарии*, în *Славяноведение*, 3, 2010, с. 7-8.

¹⁰ Ф. Маргенс, *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами, Т. II, Трактаты с Австрией*, Издательство: Типография Министерства Путей Сообщения, Санкт-Петербург, 1875, с.97-116.

Este semnificativ faptul că scrisoarea din 10/21 septembrie 1782, în care Ecaterina a II-a îi împărtășea lui Iosif al II-lea planul de dezmembrare a Imperiului Otoman, nu a fost publicată în limba rusă¹¹, până în prezent; istoricii ruși care abordează această problemă fac trimitere fie la unele reproduceri ale actului din publicațiile occidentale, fie la actul păstrat în arhivă, din care se citează anumite fragmente, cele care sunt convenabile. Scrisoarea amintită a fost prezentată mai pe larg în legătură cu comentariile lui F. Martens la *Tratatul comercial* dintre Rusia și Austria din 1 noiembrie 1785. Conform acestuia, Ecaterina a II-a propunea să *restabilească* (s. n.) – prin acest termen reda F. Martens sensul propunerii Ecaterinei – statul independent cunoscut în vechime cu numele „Dacia”, alcătuit din provinciile Moldova, Valahia și Basarabia. Suntem atenți la termenii utilizați: într-un caz, istoricii contemporani scriu despre *formarea*, în altul, istoricul secolului al XIX-lea utilizează termenul *restabilirea* Daciei. Potrivit planului, noul stat urma să fie întotdeauna independent față de Austria și Rusia și nu putea fi alipit la nici unul dintre acestea. Hotarele acestui stat urmau să fie Nistrul și Marea Neagră, dinspre Rusia, Dunărea și Oltul, dinspre Austria, dar, în general, se prevedea că fixarea hotarului dintre Austria și Turcia va depinde de achizițiile pe care va dori să le facă împăratul Iosif al II-lea. Achizițiile teritoriale ale părților urmau să fie egale. În cazul în care se va reuși ocuparea Constantinopolului și izgonirea turcilor din Europa, împăratul nu va refuza să contribuie la *restabilirea* (s. n.) vechii monarhii grecești și după căderea conducerii barbare (adică a turcilor – n. n.), care domină acum acolo, cu condiția nestrămutată a Ecaterinei a II-a de a menține monarhia restabilită în deplină independență de Rusia și de a ridica la tronul ei pe Constantin, nepotul mai mic al împărătesei, care se va obliga să nu aibă niciodată pretenții la tronul Rusiei, deoarece aceste două coroane nu pot și nu trebuie să fie unite niciodată sub un singur sceptru¹². Iosif al II-

¹¹ O ziornă a documentului este publicată în *Русская старина*, т. 76, nr. 10, dar istoricii nu preferă să citeze din această publicație.

¹² A se vedea și interpretarea lui Andrei Zorin: „Историческая уникальность греческого проекта Екатерины, по крайней мере в том виде, как он изложен в письме к Иосифу II и был воспринят русской публикой того времени, в другом. Императрица как раз не собиралась ни присоединять Константинополь к Российской державе, ни переносить туда столицу. Она хотела сделать из него центр новой Греческой империи, престол которой должен был достаться Константину лишь при твердом условии, что и он сам, и его потомки навсегда и при любых обстоятельствах отказываются от притязаний на российскую корону. Таким образом две соседние державы под скипетрами «Звезды Севера» и «Звезды Востока», Александра и Константина, должны были быть соединены (воспользуемся глубоко анахронической, но точно схватывающей суть дела терминологией) своего рода узлами братской дружбы, причем Россия, разумеется, должна была исполнять в этом союзе (вновь идущий к случаю анахронизм) роль старшего брата.” (Андрей Зорин,

lea răspundea la propunerile Ecaterinei a II-a cu o scrisoare datată 13 noiembrie 1782, amintită de F. Martens în legătură cu convenția secretă din 23 decembrie 1794/3 ianuarie 1795¹³. Împăratul austriac indica teritoriile pe care dorea să le anexeze la posesiunile sale, printre care Hotinul și o mică regiune din preajma acestuia, o parte din Valahia, mărginită de Olt (Oltenia), precum și unele teritorii din dreapta Dunării. Conform investigațiilor întreprinse de O. I. Eliseeva, acest proiect a suferit, ulterior, ușoare modificări; în anumite variante se prevedea ca o parte din Moldova să fie cedată Austriei. Într-o depeșă adresată Ecaterinei a II-a, înainte de 4 ianuarie 1783, G. A. Potemkin era de acord ca Austriei să-i fie cedat Hotinul și teritoriul Moldovei de până la Siret, iar Rusia să ia în stăpânire Crimeea, propunere acceptată de țarină la data indicată¹⁴.

*

Care este atitudinea istoricilor ruși după 1989 față de aceste documente ale suveranilor Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea? V. N. Vinogradov apreciază „proiectul grecesc” al Ecaterinei a II-a, expus în scrisoarea acesteia către împăratul Iosif al II-lea din 10/21 septembrie 1782, în sensul că „niciodată, chiar și în momentul alcătuirii lui, nu a fost un program politic real, dar iată deja al doilea secol se prezintă ca chintesența cursului politic al autocrației în chestiunile sud-estice”¹⁵. Într-un alt studiu, autorul afirmă că „proiectul grecesc” al Ecaterinei a II-a prevedea „formarea statului Dac” („român” – preciza autorul în paranteze) și a Imperiului Grecesc. Dar acest proiect nu a avut o valoare practică, fiindcă nu corespundea situației reale. În opinia autorului, documentul este interesant doar ca o etapă în elaborarea strategiei balcanice a Rusiei¹⁶. În anul 2001, V. Vinogradov publica un articol consacrat diplomației Ecaterinei a II-a. În cadrul acestuia, își exprima dezacordul cu opinia lui E. V. Anisimov, care consideră că în Petersburg nimănui nu-i trecea prin cap ca Crimeea să fie independentă; nu acceptă nici opinia istoriografiei sovietice care, potrivit lui

Русская ода конца 1760-х – начала 1770-х годов, Вольтер и «греческий проект» Екатерины II, (<http://novruslit.ru/library/?p=66>) .

¹³ Ф. Мартенс, *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*, Т. II, *Трактаты с Австрией*, Издательство: Типография Министерства Путей Сообщения, Санкт-Петербург, 1875, с.244.

¹⁴ О. И. Елисева, *Геополитические проекты Г. А. Потемкина*, Москва, РАН Ин-т рос. Истории, 2000 (http://militera.lib.ru/research/eliseeva_oi/index.html).

¹⁵ В. Н. Виноградов, *Россия и Балканы в трудах Барбары и Чарльза Евлавиной*, în *Советское славяноведение*, 3, 1989, с. 28.

¹⁶ Idem, *Южные славяне: от статуса турецкой раи к возрождению государственности*, în *Славяноведение*, 5, 2004, с. 4.

V. Vinogradov, aprecia „proiectul grecesc” drept „simbolul expansionismului agresiv al autocrației” în Balcani, dar nici opinia istoriografiei occidentale, care îl consideră, până astăzi, ca etalon al „patimii neînfrânate rusești spre cuceriri”¹⁷. Așadar, după V. Vinogradov, niciunul dintre istorici nu a apreciat corect politica țarismului rus, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Balcani, opinie ce include și evaluarea „proiectului grecesc”.

Negarea de către V. Vinogradov a existenței „proiectului grecesc” ca un plan de acțiune a celor doi împărați, se face din perspectiva că acest schimb de scrisori dintre Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea, nu a avut „consecințe reale”. Numai că, în istorie, sunt cunoscute puține tratate sau planuri politice care să nu fi avut consecințe reale, deși au existat în mod real. Putem nega existența protectoratului rusesc asupra Moldovei în virtutea faptului că Rusia, în mod real, nu și-a onorat obligațiile și a permis Austriei anexarea Bucovinei la 1774-1775? Evident, în acest caz concret, protectoratul rusesc nu a avut „careva consecințe reale” pentru integritatea teritorială a Moldovei, dar existența lui nu poate fi negată. În același timp, V. Vinogradov crede totuși că, „nu putem considera proiectul (grecesc – n. n.) un simplu avânt al fanteziei, el semnifică o etapă în elaborarea direcției geostrategice a Rusiei în Balcani”¹⁸.

Această poziție evazivă de apreciere a politicii externe promovată de țarism în Crimeea și în Balcani este foarte șubredă. După cum bine se cunoaște, pretențiile Rusiei asupra Crimeii și Balcanilor¹⁹ sunt mult anterioare celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Încă din timpul negocierilor purtate de Ioan Belevici, solul lui Constantin Cantemir la Moscova în iarna anilor 1690-1691, guvernul rus s-a pronunțat împotriva stabilirii hotarului dintre Rusia și Hanatul Crimeii²⁰, atitudine care este un semnal destul de evident al politicii țarismului în privința acestei provincii.

¹⁷ Idem, *Дипломатия Екатерины Великой*, în *Новая и новейшая история*, 4, 2001 (<http://vivovoco.rsl.ru/vv/papers/history/vinocat.htm>).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ A se vedea studiul O. I. Eliseeva care demonstrează că ideea cuceririi Constantinopolului a fost expusă de Petru I înainte de campaniile împotriva Azovului din 1695-1696, idee reluată și repetată de mareșalul B. N. Minih, A. I. Osterman, Ecaterina a II-a (O. I. Елисева, *op. cit.*).

²⁰ *Посольские книги по связям Молдовы с Россией, 1684 г., 1690-1691 гг.*, Кишинев, Universitas, 1993, c. 93; Pretențiile Rusiei asupra Crimeii au fost anunțate și ulterior, în timpul negocierilor de pace de la Karlowitz (1698-1699) și, mult mai insistent, în timpul războiului din 1768-1774. Dacă nu s-a reușit realizarea acestui deziderat, nu înseamnă că aceasta nu a fost o politică reală a țarismului.

Conform explicațiilor lui V. Vinogradov, Rusia a fost *nevoită* (termenul acesta este foarte des utilizat în istoriografia sovietică, dar și rusă, pentru a explica acțiunile externe ale Rusiei țariste – n. n.), aproape silită de situație să *anexeze* (s. n.) – acesta este termenul utilizat de autor –, Crimeea. Ecaterina a II-a și Consiliul Suprem, doreau stabilirea *dominației politice* a Rusiei în Crimeea, însă *fără o stăpânire directă* (s. n.). Dar, subliniază autorul, deoarece cheltuielile necesare pentru menținerea în Crimeea a unui regim favorabil Petersburgului erau foarte mari, Ecaterina a II-a a ascultat de sfatul adepților anexării acesteia, a lui G. A. Potemkin și A. A. Bezborodko, și soarta Crimeii a fost hotărâtă²¹. Iată cum este prezentată situația: fără ca să dorească, Rusia a fost nevoită să anexeze teritoriul Crimeii. Evident, asemenea interpretări nu explică, nici pe departe, adevăratul sens al politicii externe promovate de țarism²². Cu privire la „proiectul grecesc”, V. Vinogradov formulează două „postulate” – așa cum el însuși le definește –, adică două adevăruri fundamentale, care apar evident și care nici nu au nevoie să fie demonstrate, anume, recrearea în Europa de Sud-Est a statalității popoarelor creștine și refuzul Rusiei de expansiune teritorială în această regiune²³.

Spre deosebire de V. Vinogradov, O. E. Eliseeva făcea o cu totul altă apreciere asupra istoriografiei sovietice referitoare la „proiectul grecesc”. În opinia ei, istoriografia sovietică considera de datoria sa nu să cerceteze problema „proiectului grecesc”, ci să nege existența oricăror planuri de cucerire din partea țarismului. În realitate, concluziona autoarea nominalizată, „proiectul grecesc” încununa direcția politicii externe rusești spre sud, trasată încă de Petru I, care orienta țara spre realizarea sarcinii mărețe de a-i alunga pe turci din Europa²⁴.

Un alt autor din Rusia, I. S. Dostean, remarca că „proiectul grecesc” al Ecaterinei a II-a prezenta, în sine, *prima etapă în perspectiva rezolvării „problemei orientale”* (s. n.), ceea ce însemna crearea unui imens stat grec pe locul Imperiului Otoman, un fel de renaștere a Imperiului Bizantin, care se

²¹ В. Н. Виноградов, *op. cit.*.

²² A se vedea opinia mult mai nuanțată exprimată de O. I. Eliseeva: [„Черновой вариант документа, который готовили Потемкин и Безбородко, показывает, что любые упоминания о Крыме были исключены по настоянию светлейшего князя. «Россия отрицается для себя от всякого приобретения кроме: 1) города Очакова с его уездом; 2) островов в архипелаге...», — писал Безбородко. «И так достанется, для того и должно о Крыме ни слова не говорить, — отвечал Григорий Александрович, — а резон для чего изволите усмотреть в особой записке. Сказать просто: границы России — Черное море. Островов не упоминать, а сказать один или два»] (O. I. Eliseeva, *op. cit.*). Excluderea amintirii Crimeii la negocierile preconizate, nu însemna că Rusia nu-și dorea anexarea acesteia.

²³ В. Н. Виноградов, *op. cit.*.

²⁴ O. I. Eliseeva, *op. cit.*

lega de ideea mesianică „Moscova – a treia Romă”. Această perspectivă, subliniază autoarea, s-a menținut în rândurile unei părți a elitei politice rusești și la începutul secolului al XIX-lea²⁵.

Nadejda Korșunova apreciază „proiectul grecesc” ca pe *un plan bine gândit al diplomației ruse* (s. n.), plan care a ținut cont de faptul că la începutul anilor '80 ai secolului al XVIII-lea s-au format premisele cele mai favorabile pentru promovarea unei politici externe active în „problema orientală”. Autoarea înțelege perfect lozincile demagogice ale Ecaterinei a II-a privitoare la eliberarea creștinilor de sub jugul otoman, dar subliniază faptul că, prin crearea acelor state independente – Dacia și Imperiul Grecesc –, Rusia rezolva o problemă de mare importanță pentru ea, anume crearea unui stat-tampon în sudul Rusiei și ieșirea la Marea Mediterană. Categoric, N. Korșunova nu împărtășește opinia acelor istorici care consideră că „proiectul grecesc” este o mistificare din partea diplomației ruse, în scopul de a abate atenția opiniei publice și a politicianilor de la adevăratele planuri ale Ecaterinei a II-a – anexarea Crimeii²⁶.

O examinare detaliată a „proiectului grecesc”, cu utilizarea unor documente arhivistice inedite, a fost întreprinsă de P. V. Stegnii. Autorul prezintă mai întâi tratatul secret dintre Austria și Rusia din mai 1781, tratat care, în opinia sa, avea și orientare antiotomană; apoi conținutul scrisorii Ecaterinei a II-a din 10 septembrie 1782 și răspunsul lui Iosif al II-lea din 13 noiembrie același an. În opinia lui P. V. Stegnii, mai mulți autori contemporani²⁷ au demonstrat că „proiectul grecesc” nu mai poate fi tratat ca o simplă combinație diplomatică, menită să abată atenția opiniei publice de la anexarea Crimeii, ci *este o reflecție reală a viziunii Rusiei asupra politicii orientale* (s. n.). Referindu-se la sursele „proiectului grecesc”, autorul remarcă

²⁵ И. С. Достян, *Политика России по отношению к балканским народам в аспекте влияния идеологического и человеческого факторов(первая треть XIX века)*, în *Славяноведение*, 3, 2005, c. 65.

²⁶ Надежда Коршунова, *Восточный вектор геополитики Екатерины II: Греческий проект* (http://www.lib.csu.ru/vch/10/2003_01/006.pdf). Opinia dată, că proiectul grecesc ar fi o mistificare a diplomației ruse, a fost împărtășită de O. P. Markova (O. П. Маркова, *О происхождении так называемого греческого проекта (80-е годы XVIII в.)*, în *История СССР*, 1958, nr. 4 - <http://rudocs.exdat.com/docs/index-329127.html>), apoi de mai mulți istorici sovietici și ruși contemporani. Totuși, încă în 1962 apărea studiul semnat de A. M. Stanislavskaja, care supunea unei critici argumentate opinia O. P. Markova și demonstra că „proiectul grecesc” a fost o realitate politică, care reflecta o anumită tendință a unei părți a elitei politice rusești din acel timp (A. М. Станиславская, *Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья*, Москва, Академия Наук СССР, 1962).

²⁷ Citează studiul monografic foarte documentat, inclusiv cu surse de arhivă inedite: O. И.Елисева, *op. cit.*. A se vedea îndeosebi *Introducerea*, p.3-91, *Capitolul I*, p.91-110 și *Capitolul II*, p.111-138.

coincidența momentelor esențiale din scrisoarea contelui austriac Mozen din 17 ianuarie 1772 și din scrisoarea Ecaterinei a II-a din 10 septembrie 1782. Cele mai importante concluzii ale autorului ar fi următoarele: scrisoarea Ecaterinei a II-a către Iosif al II-lea *reflectă intențiile ei reale* (s. n.) în privința creării Imperiului Grecesc și a Daciei, pe care *formal le vedea independente* (s. n.), dar *de facto*, sub *protectoratul rusesc* (s. n.); Ecaterina a II-a avut permanent în vedere acest proiect, iar ulterior, în funcție de situație, el a fost adaptat. Spre exemplu, Constantin urma să creeze o dinastie independentă nu în Constantinopol, ci în Dacia; alături de Ecaterina a II-a, împăratul Iosif al II-lea și cancelarul Kaunitz, pot fi considerați, în aceeași măsură, autori ai „proiectului grecesc”²⁸.

În teza de doctorat al lui A. A. Devterov este supusă criticii concepția promovată în istoriografia sovietică de către O. P. Markova, care a pus la îndoială, în mod neargumentat, existența planurilor de cucerire a Rusiei în Balcani. Autorul nominalizat consideră că ideile politicii rusești față de Grecia și-au găsit reflectarea în „proiectul grecesc” al Ecaterinei a II-a. Proiectul este apreciat drept „*document istoric*” (s. n.), care atestă interesul sporit al Imperiului Rus față de problema greacă. El mai consideră că ideile geopolitice rusești asupra Europei de Sud-Est și-au găsit reflectare în „proiectul grecesc” al Ecaterinei a II-a. Potrivit autorului, proiectul se prezintă ca un *plan real de soluționare cardinală a problemei grecești* (s. n.), dar situația internațională existentă în acel moment nu a permis realizarea lui practică. Mai mult chiar, A. A. Devterov consideră că ideile „proiectului grecesc” au influențat politica externă a Rusiei și ulterior, cel puțin în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea²⁹.

Alexei Kriucikov examinează „proiectul grecesc” și evidențiază două direcții în literatura istorică cu privire la acest plan. Prima direcție vedea proiectul „îngust”, ca pe un program politic concret, îndreptat spre dezmembrarea Imperiului Otoman și împărțirea lui între Rusia și Austria. A

²⁸ П. В. Стегний, *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*, Москва, Международные отношения, 2002, с. 177-192; Idem, *Еще раз о греческом проекте Екатерины II. Новые документы из АВПРИ МИА России*, în *Новая и новейшая история*, nr. 4, 2002, с. 101-118.

²⁹ А. А. Девтеров, *Греческий вопрос в политике Российской империи во второй половине XVIII-первой трети XIX вв.*, Дис. канд. ист. наук, Майкоп, 2003. În rândul adepților existenței reale a „proiectului grecesc” se numără și V. E. Vozgrin *Возгрин, Исторические судьбы крымских татар. Часть 11, XI. Крым во второй турецкой войне и после нее. «Греческий проект»* (http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mDH1QBajvnUJ:tavrika.wz.cz/books/vozgrin_ists/html/part11.htm+%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82&cd=57&hl=mo&ct=clnk&gl=md&client=firefox-a).

doua direcție, care se evidențiază în istoriografie este că el nu a fost un document real. Autorul consideră că materialele de arhivă descoperite și valorificate în ultimul timp de către specialiști, atestă că proiectul nu a fost format ca o înțelegere: „Nici Rusia, nici Austria, scrie el, probabil nu priveau acest plan drept un program politic care trebuia realizat”³⁰. Dar, după cum s-a relatat mai sus, autorii care pun în circuitul științific noi materiale inedite, formulează alte concluzii decât acelea la care a ajuns A. Kriucikov și anume că, chiar dacă „proiectul grecesc” nu a existat „de facto” ca un tratat, conform normelor în vigoare de atunci, nici pe departe nu înseamnă că el nu a fost o realitate a opțiunilor politice externe ale Rusiei și Austriei.

Evident, în lumina concluziilor lui A. Kriucikov apare întrebarea: ce trebuiau să facă părțile implicate în acest proiect? Or, în acest caz, reiese că Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea se jucau de-a programele politice, virtual, cum am zice astăzi, care nu trebuiau realizate practic, așa, ca să-și petreacă mai util și mai vesel timpul. Autorul crede că, în realitate, Rusia urmărea obținerea Crimeii și deci, „proiectul grecesc” a fost doar o manevră politică în scopul de a masca acest plan al Rusiei. Odată obținută ieșirea la Marea Neagră, se definitivau *hotarele naturale* (s. n.), – exemplu tipic de gândire imperială –, ale statului Rus, cu ieșirile respective la mare, și spre sud, și spre nord³¹. Prezentând și niște strofe din poeziile lui G. R. Derjavin (1743-1816), care făceau referire la situația dezastruoasă a Greciei, îndemnau la răscoală împotriva mohamedanilor, subliniau că Rusia a pus mâna pe Tauria, Kaukaz și Hersones, amenință Constantinopolul și, drept consecință, Mahomed va pleca din Europa și va reface Constantinopolul, autorul concluzionează că „*proiectul grecesc*” ar fi fost un semn, un cod al discursului cultural și politic al Rusiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și nu un plan concret de acțiune politică (s. n.)³².

Existența reală a proiectului grecesc este acceptată de A. B. Kamenski, care, formulând întrebarea dacă a existat într-adevăr acest proiect, răspunde că într-o înțelegere oficială proiectul nu a fost perfectat, dar corespondența Ecaterinei a II-a cu Iosif al II-lea nu a fost doar prietenească și nici pur și simplu diplomatică. Ideea refacerii Imperiului Grecesc, sublinia autorul, era

³⁰ Алексей Крючков, «Греческий проект» как знаковый код культурного и политического дискурсов России второй половине XVIII века, с.141 (<http://megaling.ulif.org.ua/attachments/article/35/Krjuchkov.pdf>).

³¹ Idem, «Греческий проект» как знаковый код культурного и политического дискурсов России второй половине XVIII века, с.142 (<http://megaling.ulif.org.ua/attachments/article/35/Krjuchkov.pdf>).

³² Idem, «Греческий проект» как знаковый код культурного и политического дискурсов России второй половине XVIII века, с.148 (<http://megaling.ulif.org.ua/attachments/article/35/Krjuchkov.pdf>).

prezentă în cercurile politice rusești încă din anii '70 a secolului al XVIII-lea și nu sunt motive să se creadă că Austria ar fi încercat să împiedice transpunerea în practică a planurilor Rusiei³³.

Într-o *Istorie a Rusiei*, sub redacția lui I. Ia. Froianov, se concluzionează că până în prezent savanții nu s-au edificat pe deplin asupra a ceea ce a fost „proiectul grecesc”: a fost acesta un program politic extern real sau a fost doar rodul reflecțiilor teoreticienilor de la Curtea imperială țaristă? Autorii volumului sunt înclinați să acorde credit acelor istorici care consideră că un asemenea proiect politic nu a existat în realitate³⁴.

O. I. Eliseeva, autoare pe care am amintit-o și mai sus, examinând un alt document inedit, proiectul rusesc din ianuarie 1788 intitulat *Despre Polonia*, sublinia că în pofida faptului că la această dată G. Potemkin scria Ecaterinei a II-a că gândurile regelui polon referitoare la anexarea Basarabiei și a Moldovei până la râul Siret și un port la Marea Neagră urmează a fi scoase din capul polonilor, ulterior, în scrisoarea din 7 octombrie 1790, pentru a induce în eroare Polonia, el o ruga chiar pe țarină să le promită polonezilor Moldova. Într-o altă depeșă a lui G. Potemkin, din 23 iulie 1791, care se referea la Prusia, acesta scria că, pentru ca Polonia să nu se alieze cu Prusia împotriva Rusiei, să i se promită Moldova, dar cu condiția respectării confesiunii ortodoxe pentru populația locală. În legătură cu această situație, cercetătoarea acestor surse documentare, O. I. Eliseeva observa că, într-un caz, Rusia propunea Poloniei Moldova drept recompensă pentru participarea la războiul contra Imperiului Otoman, iar în alt caz, Poloniei i se propunea Moldova pentru ca să renunțe la alianța cu Prusia împotriva Rusiei. Această politică a Rusiei a dat rezultatele scontate destul de repede și, ulterior, Polonia a fost neutralizată, iar puțin mai târziu, prin împărțirile din 1792 și 1795, ea a încetat să mai existe ca stat³⁵.

Așadar, vechea intenție a Poloniei de a avea ieșire la Marea Neagră, fixată documentar încă în tratatul de la Lublau (martie 1412), nu ieșise încă din capul guvernanților poloni și Rusia, cunoscând foarte bine aceste intenții, prin asemenea propuneri-momeli, își realiza constant politica de anexiuni și hegemonie politică în Europa.

Ulterior, odată cu încheierea războiului ruso-turc din anii 1787-1791, a fost semnată pacea de la Iași (decembrie 1791/ianuarie 1792), a cărei esență, în aprecierea lui V. N. Vinogradov, consta în „confirmarea și aprobarea

³³ А. Б. Каменский, *Под сенью Екатерины ... Вторая половина XVIII века*, Изд-во: СПб: Лениздат, 1992.

³⁴ *История России от древнейших времен до начала XX в.* Под ред. И.Я. Фроянова, (http://www.hrono.ru/libris/lib_f/froyan08.php) .

³⁵ О. И. Елисева, *op. cit.*

a aceea ce a fost atins și cucerit anterior”, proces „care a devenit ireversibil”. Astfel, concluzionează autorul, pacea de la Iași atestă că „nici Poarta Otomană, nici aliații ei occidentali nu au reușit să clatine temeliiile politicii balcanice ale Rusiei” (s. n.)³⁶. V. N. Vinogradov evită să aprecieze, care a fost totuși esența acestei „politici balcanice a Rusiei”, dar încorporarea teritoriului dintre Bug și Nistru la Imperiul Rus vorbește de la sine: este politica anexărilor teritoriale, proces care, conform autorului citat, din acest timp, „a devenit ireversibil”. Conform lui V. N. Vinogradov, în 1791 Rusia a semnat la Iași o pace victorioasă cu Turcia³⁷. Într-un alt studiu, V. N. Vinogradov menționează că Austria, după semnarea păcii separate cu Turcia, în timpul războiului din 1787-1791, s-a situat, ca și Anglia și Franța, pe poziția *susținerii integrității teritoriale a Imperiului Otoman*. În acest context, subliniază autorul, Rusia a rămas iarăși *singură în calitate de apărătoare a slavilor de sud împotriva turcilor*³⁸.

Deci, din toate acestea, dacă urmărim întru totul logica autorului, ar trebui să înțelegem că *în acele cazuri când Rusia promova politica de menținere a integrității teritoriale a Imperiului Otoman, ea nu mai avea această calitate* (s. n.), de apărător al popoarelor creștine. Rusia dobânda această calitate numai în cazul în care se pronunța împotriva menținerii integrității teritoriale a Imperiului Otoman. Cu alte cuvinte, politica de apărător al creștinilor nu corespundea nicidecum politicii de menținere a integrității teritoriale a Imperiului Otoman: în esența lor, ambele nu erau decât declarații demagogice.

V. Vinogradov acordă credibilitate deplină scrisorii Ecaterinei a II-a din 13 noiembrie 1793, în care ea declara că nu intenționează să lărgească teritoriul Imperiului Rus. După aceasta urmează o altă frază a lui V. Vinogradov, frază care trebuie neapărat citată: „Deci nu cuceriri de dragul cuceririlor, ci ca urmare a intereselor de stat, reîntoarcerea pământurilor de care (Rusia – n. n.) a fost privată anterior”³⁹. Fraza se înscrie perfect în unul din stereotipurile imperiale formulate de E. Anisimov. Referindu-se la condițiile de rivalitate dintre Austria, Anglia și Rusia în Balcani, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, V. N. Vinogradov consideră că a fost găsită soluția:

³⁶ В. Н. Виноградов, *op. cit.*

³⁷ Idem, *О «крымском синдроме», британском морском могуществе и угрозе австрийского нападения с фланга: от Екатерины II до Александра II*, în *Славяноведение*, 2, 1998, с. 20.

³⁸ Idem, *Южные славяне: от статуса турецкой раи к возрождению государственности*, în *Славяноведение*, 5, 2004, с. 5.

³⁹ Idem, *Балканская политика императорской России. Работа выполнена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда (проект 01—01—00256a)* (<http://his.1september.ru/article.php?ID=200202102>).

refuzul părților la anexări teritoriale și formarea în regiune a unor formațiuni statale autonome în sistemul Imperiului Otoman⁴⁰.

R. P. Grișina prezintă opinia istoricului bulgar Hr. Glușkov exprimată în anul 2009, conform căreia Rusia avea o viziune pașnică asupra Balcanilor și că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, proiectele rusești nu prevedeau anexări teritoriale în peninsulă. Diplomația rusă, în aprecierea istoricului bulgar, demonstra realism și nu planifica lărgirea hotarelor în teritoriile Europei de Sud-Est, ea dorea doar „instaurarea influenței politice”. Autoarea din Rusia, R. P. Grișina nu este, categoric, de acord cu această interpretare a istoricului bulgar, afirmațiile ei sunt atât de importante, încât merită citarea integrală: „Dar eu subliniez, – scrie R. P. Grișina –, că extinderea propriilor hotare de către o mare putere s-a considerat întotdeauna, și în relațiile internaționale, și în conștiința socială, o importantă realizare militară, o mare valoare”⁴¹. Afirmația caracterizează destul de limpede opinia autoarei privind politica balcanică a Rusiei țariste, care nu mai are nevoie de comentarii suplimentare.

În anul 1798, între Rusia și Turcia a fost semnat un tratat de alianță. În acest timp, țarul și „tinerii prieteni” ai săi considerau că este mai convenabilă menținerea integrității stăpânilor otomane, cu condiția ca Poarta să ia măsurile necesare pentru îmbunătățirea situației supușilor creștini. Dar această politică nu a dat rezultatele scontate, considera I. S. Dostean⁴². Fără îndoială, Poarta era la curent cu politica externă promovată de Rusia și Austria. De aceea, nu întâmplător, în tratatul semnat cu Anglia pe 5 ianuarie 1799 a fost introdusă clauza conform căreia ambele părți se obligau să nu negocieze și să nu încheie tratate cu statele care pot să „atingă integritatea stăpânilor” Angliei și Imperiului Otoman. Conform unei alte autoare, Z. V. Zelenina, acest tratat trebuie interpretat în sensul că el a pus bazele politicii Angliei de menținere a *status quo*-ului Imperiului Otoman⁴³.

Secolul al XIX-lea a reținut în mod deosebit atenția istoriografiei rusești de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut. Recent, pe 3 martie 2012, a fost plasat pe internet un studiu semnat de Stanislav Tarasov. Autorul prezintă *Memoriul* lui F. V. Rostopcin (1763-1826), favoritul țarului, consilier

⁴⁰ Idem, О «крымском синдроме», британском морском могуществе и угрозе австрийского нападения с фланга: от Екатерины II до Александра II, în *Славяноведение*, 2, 1998, с. 20.

⁴¹ Р. П. Гришина, Заметки об изданиях, посвященных 130-летию русско-турецкой войны 1877-1878 годов и Освобождению Болгарии, în *Славяноведение*, 3, 2010, с. 7.

⁴² И. С. Достян, Политика России по отношению к балканским народам в аспекте влияния идеологического и человеческого факторов (первая треть XIX века), în *Славяноведение*, 3, 2005, с. 64.

⁴³ Н. В. Зеленина, Формирование принципа *status quo* в политике Великобритании на Балканах (1790-1809), în *Советское славяноведение*, 1, 1987, с. 35.

de taină și membru al Colegiului Afacerilor Externe, din 30 septembrie 1800, adresat împăratului Pavel I, un *Memoriu* care a fost confirmat de acesta pe 2 octombrie același an. Conform planului de anexări teritoriale pe seama Imperiului Otoman, se prevedea ca Austria să primească Bosnia, Serbia și Valahia, iar Rusia – Moldova, Bulgaria și Rumelia. În Grecia urma să fie formată o republică sub protectoratul Rusiei, Austriei, Franței și Prusiei, dar autorul *Memoriului* exprima speranța că „cu timpul, grecii singuri vor veni sub sceptrul rusesc”⁴⁴.

Unii autori semnaleză pretențiile teritoriale sau de dominație politică, destul de mari ale Rusiei. N. V. Zelenina, relatând despre negocierile ruso-englize din 1804, subliniază că părțile intenționau ca, în cazul în care Poarta se va atașa de politica Franței, Anglia și Rusia să împartă Imperiul Otoman și să formeze două republici – greacă și slavonă – și chiar Constantinopolul să fie ocupat de către Rusia. Totuși, subliniază N. V. Zelenina, chiar autorii planurilor, considerau acest ultim pas „nepolitic și dăunător scopului principal”⁴⁵.

În anul 2005 a fost publicat studiul semnat de R. R. Raspopovici, doctor în istorie de la Institutul de Istorie din Muntenegru și Iu. E. Băcikov, consul general al Rusiei în Muntenegru, text consacrat activității consulatului rus din Kotor în anii 1804-1806. Autorii apreciază că, în acest timp, scopul prioritar al politicii imperiale rusești era lărgirea influenței în Balcani și în bazinul mediteranean și că în mod real „se examinau variantele creării aici a unor noi state slave prietene Rusiei”⁴⁶, aceasta făcând parte din politica imperială țaristă. În același timp, monarhia austriacă urmărea să cucerească partea de Apus a Peninsulei Balcanice, iar după o altă variantă, să mențină

⁴⁴ Станислав Тарасов, *Бессарабия 1825 год. Император Александр Первый и заговорщики* (<http://www.regnum.ru/news/polit/1505620.htm>). Опубликовано 20:17 03.03.2012; A se vedea și planul lui A. Ciartorâiski din 1804 conform căruia Austriei i se putea da Croația, o parte din Bosnia și Valahia, Belgradul, Raguză și altele, iar Rusia urma să primească Moldova, Kotorul, Korfu, Bosforul și Dardanele (Г. В. Вернадский, *Александр I и славянская проблема в первую половину его царствования*, în *Славянский сборник: Межвуз. сб. науч. тр.*, Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2008, Вып. 7, с. 148). (http://www.sgu.ru/files/nodes/42747/09_KotchukovSA.pdf). Cu alte cuvinte, sub lozinca eliberării, imperiile au căutat să anexeze teritoriile creștinilor aflate sub suzeranitate sau dominație otomană.

⁴⁵ Planurile ruso-englize au rămas fără consecințe. Н. В. Зеленина, *Формирование принципа status quo в политике Великобритании на Балканах (1790-1809)*, în *Советское славяноведение*, 1, 1987, с. 39.

⁴⁶ Р. Р. Распоповичь, Ю. Е. Бычков, *Российское консульство в Которе. 1804-1806*, în *Славяноведение*, 3, 2005, с. 3.

integritatea teritorială a Imperiului Otoman până când Austria va fi gata să înceapă singură operațiile militare⁴⁷.

Problema începutului războiului ruso-turc din anii 1806-1812, în contextul luptei sârbilor și a muntenegrenilor pentru independența națională, a fost examinată de V. P. Graciov. Sursele documentare invocate de V. P. Graciov atestă că, l-a cumpăna anilor 1805-1806, Petersburgul avea deja un plan de ocupare militară a Principatelor Române⁴⁸. După aprecierea lui V. P. Graciov, spre luna martie 1806, politica externă a lui Alexandru I urmărea apărarea posesiunilor sale și a posesiunilor acelor state care vor solicita sprijinul țarului sau a căror existență este considerată necesară pentru securitatea Rusiei⁴⁹. Este destul de evident că ultima parte a acestui program politic este una tipic imperială; planul prevedea agresiunea împotriva oricărui stat a cărui existență era considerată de Alexandru I ca fiind necesară pentru asigurarea securității Rusiei. Referindu-se la cauzele introducerii trupelor rusești în Moldova și Țara Românească, V. P. Graciov concluziona că principala cauză a acestui act a fost apropierea Porții de Franța și refuzul ei de a menține relații de alianță cu Rusia⁵⁰.

Problema începutului războiului ruso-turc, în anul 1806, este abordată de istoricul moscovit Oleg Airapetov, în studiul său din anul 2012, publicat în revista *Подуна*⁵¹ (Patria). Acesta scrie că războiul a fost provocat de Napoleon, iar Rusia a fost „nevoită” să intre în el. Petersburgul a aflat „cu mirare” – scrie destul de sincer acest autor – despre hotărârea turcilor de a închide strâmtoarele pentru corăbiile militare și comerciale rusești, deoarece acest drept al Rusiei, de a trece nestingherit prin strâmtoare, era necesar, conform tratatului de alianță ruso-turc, pentru apărarea stăpânirilor sultanului (s. n.). Desigur, în această situație este absolut legitimă întrebarea: cum intenționa Rusia să apere „stăpânirile sultanului”, dacă, potrivit informației invocate de același autor, Petersburgul îi propusese deja lui Napoleon stabilirea hotarului Rusiei la Dunăre? De asemenea, este interesant și cum ar trebui apreciate planurile de cucerire a Constantinopolului de către trupele de desant rusești și engleze, pe care O. R. Airapetov le prezintă cu lux de amănunte într-un

⁴⁷ *Ibidem*, c. 4.

⁴⁸ В. П. Грачёв, *Сербы и черногорцы в борьбе за национальную независимость и Россия (1805-1807)*, Исл. РАН, Москва, 2003, c. 86
(http://starling.rinet.ru/~minlos/2Inslav/Vylozheno/2003_Serby_i_chernogorcy_v_bor%27be_zh_na_nacionalnuju_nezavisimost%27_i_Rossija_%281805-1807%29.pdf).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, c.187.

⁵¹ Revista *Подуна* apare din anul 1989, se consideră continuatoarea tradițiilor revistei *Подуна*, înființată în anul 1879 în Imperiul Rus. Fondatorii revistei sunt Administrația Președintelui și Guvernul Federației Ruse.

studiu publicat în 2009; aceste planuri intră tot sub paravanul necesității apărării „stăpânirilor sultanului”⁵²? Referindu-se la *Rescriptul* țarului dat generalului I. I. Mihelson, privitor la trecerea Nistrului și a ocupării Moldovei și a Țării Românești, autorul scrie că „*formal, Alexandru I avea dreptul la asemenea acțiun?*” (s. n.). Acest drept este argumentat de Oleg Airapetov prin citarea ultimului punct din articolul 16 al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), punct prin care Rusia primea dreptul de *protecție* (*покровительство*) asupra Țărilor Române: „Miniștrii Curtii Imperiale ai Rusiei care își au reședința la Sublima Poartă să *poată vorbi* (*могли говорить*)” (s. n.) în favoarea acestor două principate”. Interesant, dar de ce O. Airapetov, odată ce se referă la acest tratat, nu întreprinde o examinare comparativă și nu explică, pentru ca cititorul să înțeleagă, de ce Rusia nu a utilizat acest drept al ei, să „*poată vorbi*” atunci când, la 1774-1775, Austria a ocupat Bucovina? Aceasta pentru a înțelege esența proceselor, de ce Austria „anexa”, iar Rusia țaristă „elibera”.

Așadar, Rusia primise dreptul să „*poată vorbi*” în folosul Principatelor Române, adică de a interveni pe cale diplomatică și nu de a introduce trupe militare și a le ocupa. Concluzia autorului este mai mult decât stranie, dar corespunde întru totul acelei mentalități descrise de către V. Anisimov. „În realitate, continuă O. Airapetov, evitând primejdia restabilirii controlului militar otoman asupra Principatelor și inevitabilul în acest caz, a masacrului, armata rusă nu a putut evita nedoritul război pentru Rusia”⁵³. Despre care „restabilire a controlului militar otoman” este vorba? Și cum să evite Rusia războiul, dacă ea singură l-a început, prin ocuparea militară a Țărilor Române? Autorul prezintă ocuparea militară a Țărilor Române ca o simplă demonstrație de forță⁵⁴, care ar fi trebuit să garanteze pacea, dar acest lucru, crede Oleg Airapetov, nu s-a reușit din cauza insuficienței forțelor militare rusești. Frapează și concluzia finală, scrisă în cei mai aleși termeni din istoriografia sovietică: „Alipirea Basarabiei la Rusia a creat condițiile pentru dezvoltarea liberă și progresivă a acestui teritoriu, ale cărui hotare au fost conturate întotdeauna de râurile Nistru și Prut”⁵⁵. Autorul greșește amarnic,

⁵² O. P. Айрапетов, *К вопросу о проекте захвата Босфора (Из истории внешней политики и стратегии России 1806-1812)*, c. 137-165 (http://zapadrus.ru/attachments/223_Etudes%20Balkaniques.%20Bosfor.pdf).

⁵³ Idem, *Бухарестский мир 1812 года*. Часть 1. журнал "Родина" – 2012, nr. 1 (<http://wg-lj.livejournal.com/1142147.html>).

⁵⁴ Într-un alt studiu se apreciază că la 1806 Rusia a început „operațiile militare” (Idem, *К вопросу о проекте захвата Босфора (Из истории внешней политики и стратегии России 1806-1812)*, c.137-165 http://zapadrus.ru/attachments/223_Etudes%20Balkaniques.%20Bosfor.pdf).

⁵⁵ Idem, *Бухарестский мир 1812 года*. Часть 1. журнал "Родина", 2012, nr. 1 (<http://wg-lj.livejournal.com/1142147.html>).

deoarece Basarabia a fost „conturată” în aceste hotare, de către Rusia, abia la 1813, după anexarea acestui teritoriu prin pacea de la București; anterior, Basarabia includea un teritoriu mult mai mic.

Alt moment, atins doar tangențial de istoriografia rusă contemporană, este *armistițiul de la Slobozia*. V. P. Graciov apreciază acțiunea de ratificare a armistițiului de către generalul K. I. Meiendorff drept „ratificare grăbită”, care a dus la o „scandaloasă istorie” și la „mânia lui Alexandru I”⁵⁶. Așadar, în loc să respecte armistițiul și să-și retragă trupele militare din Principatele Române, țarul, invocând un motiv formal, „s-a mâniat” și a hotărât să țină trupele aici, până va reuși să le „elibereze de sub jugul turcilor”. După cum se știe, acest lucru i-a reușit doar în privința unei părți a Moldovei, cuprinsă între râurile Prut și Nistru.

În anul 1991, I. S. Dostean publica un articol în care își propunea să răspundă la întrebarea dacă aprecierile lui K. Marx și F. Engels referitoare la politica balcanică a Rusiei sunt corecte. Autoarea repetă binecunoscuta teză a istoriografiei sovietice, care legitima cuceririle Rusiei țariste, a cărei esență constă în următoarele: în pofida scopurilor agresive, politica Rusiei în chestiunea orientală, în mod obiectiv, avea importanță pozitivă pentru popoarele din Sud-Estul Europei, deoarece contribuia la eliberarea lor de sub jugul străin, stimula acest proces⁵⁷. Autoarea confirmă, încă o dată, faptul că utilizarea citatelor din operele lui K. Marx și F. Engels în istoriografia sovietică, era practică de istorici pentru a „argumenta” că ei urmează metodologia marxistă, iar critica „clasicilor” era interzisă, după cum subliniază autoarea⁵⁸. Ar fi totuși de subliniat aici că istoricii sovietici, utilizau doar acele citate din operele lui Marx și Engels care nu se refereau la politica agresivă a țarismului; acele pasaje din opera „clasicilor” care criticau politica țărilor ruși, erau trecute sub tăcere. La 1991, beneficiind de schimbările democratice din Rusia, autoarea își permite să-l „critice” pe marele clasic, afirmând că Alexandru I nu a săvârșit acele „păcate” și nu a

⁵⁶ В. П. Грачев, *Сербский вопрос на переговоры 1812 года между Россией и Турцией о заключении Бухарестского мира*, în *Славяноведение*, 1, 2001, с. 15. Detalii interesante despre negocierile de la Slobozia a se vedea: Г. Л. Кессельбренер, *Хроника одной дипломатической карьеры (Дипломат-востоковед С. А. Лашкарев и его время)*, Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, Москва, 1988, с. 238-248. „Mânia” țarului s-a datorat faptului că armistițiul de la Slobozia a fost ratificat de generalul K. I. Meiendorff care, „formal, nu a avut dreptul” de a ratifica documentul respectiv. K. I. Meiendorff a ratificat armistițiul după moartea pe 19 august a generalului I. I. Mihelson. Acesta, consideră G. L. Kesselbrenner, fără îndoială, ar fi ratificat armistițiul semnat de S. L. Lașkariov (*Кессельбренер Г.Л. Хроника одной дипломатической карьеры*, с. 247).

⁵⁷ И. С. Достян, *Политика царизма в Восточном вопросе: верны ли оценки К.Маркса и Ф. Энгельса*, în *Советское славяноведение*, 2, 1991, с. 7.

⁵⁸ *Ibidem*.

promovat acea „politică duplicitară” în Balcani, pe care i le reproșează Marx⁵⁹.

Cu alte cuvinte, este continuată aceeași linie a istoriografiei sovietice, de apărare a politicii expansioniste a Rusiei, iar K. Marx este criticat pentru faptul că nu a reușit – în opinia I. S. Dostean – să aprecieze corect și obiectiv politica balcanică a Rusiei țariste. Autoarea apreciază că viziunea lui K. Marx și F. Engels în problema Orientală „nu poate servi drept cheie pentru înțelegerea caracterului, scopurilor și rezultatelor politicii rusești în chestiunea Orientală”⁶⁰. Referindu-se la Alexandru I, I. S. Dostean scrie că, în condițiile date, când în Balcani se ciocneau interesele marilor puteri, țarul nu renunța la planurile expansioniste în această regiune, planuri demonstrate de negocierile din anii 1807-1808 cu Napoleon, referitoare la dezmembrarea Imperiului Otoman. Cu toate că în cursul negocierilor s-a discutat și problema transmiterii Constantinopolului și a strâmtorilor către Rusia, menționează autoarea, sarcina diplomației ruse era de a obține acordul împăratului francez pentru alipirea Moldovei și Valahiei, scop atins doar parțial prin dobândirea Basarabiei⁶¹. Cu alte cuvinte, I. S. Dostean, în pofida celor afirmate mai sus, merge sigur pe urmele „clasicilor”.

Așadar, mai voalat, apar niște „planuri expansioniste” ale Imperiului Rus, numai că Napoleon trebuia să accepte nu „anexarea”, ci „alipirea” Țărilor Române, accept care, după cum bine se știe, a fost primit, dar, aproape regretă autoarea, acest scop a fost atins doar parțial – dobândirea doar a Basarabiei.

În anul 2005, I. S. Dostean publica un nou studiu consacrat politicii Rusiei țariste. În esență, acest nou material prezintă un rezumat al principalelor idei expuse în monografia publicată în anul 1972⁶² și se rezumă la ideea că în cercurile apropiate de Alexandru I s-a conturat clar opinia creării în Europa de sud-est a unor mici state, mai mult sau mai puțin dependente de Poartă, aflate însă în sfera de influență politică a Rusiei. Ulterior, aceste autonomii politice, în anumite condiții externe, puteau deveni total independente⁶³. Potrivit autoarei, trecerea la această viziune s-a

⁵⁹ *Ibidem*, c. 9.

⁶⁰ *Ibidem*, c. 15.

⁶¹ *Ibidem*, c. 8.

⁶² Eadem, *Россия и балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей первой трети XIX в.*, Москва, Наука, 1972, c. 52-62, 94-95, 314-319.

⁶³ Această opinie este împărtășită în ultimul timp și de alți istorici din Rusia și Bulgaria. Spre exemplu R. P. Grișina prezintă opinia T. Stoilova (Bulgaria) și O. Usaeva (Rusia) care consideră că Rusia promova interesele sale geopolitice în Balcani pe calea dominației politice, prin sistemul de protectorate și sfere de influență, respingând ideea cuceririi

datorat faptului că în Rusia se înțelegea că interesele diferitelor grupe etnice din Balcani se ciocnesc deseori, că mișcarea de eliberare națională se dezvoltă separat. Cât privește dobândirile teritoriale, guvernul lui Alexandru I nu se străduia să obțină nimic în Balcani; excepția o constituiau Principatele Dunărene, care nu au putut să fie încorporate la Rusia în urma războiului din anii 1787-1791. Și, pentru ca tabloul să fie complet, Napoleon este acuzat pentru faptul că la semnarea tratatului de alianță cu Rusia, a reușit să-l atragă pe Alexandru I în negocierile privitoare la împărțirea Imperiului Otoman⁶⁴.

Spre deosebire de I. Dostean, un alt autor, Stanislav Tarasov apreciază că în timpul negocierilor cu Napoleon, Alexandru I pretindea în primul rând Principatele Dunărene, dar înainta pretenții și în privința Bulgariei și Rumeliei, a ieșirii la Marea Egee, privitoare la țărmurile Arhipelagului, la o parte din insule, la strămtori și Constantinopol, cedând însă alte teritorii și partenerilor săi⁶⁵.

*

Foarte interesant prezintă unii autori ruși tratatul de pace de la București. Spre exemplu, într-un manual de *Istoria Rusiei*, publicat în 1998, se afirmă că prin prevederile tratatului de pace, la Rusia au trecut Basarabia și un teritoriu semnificativ din Caucaz, de pe țărmul Mării Negre, cu orașul Suhum. Moldova și Valahia, subliniază autorii, rămase în limitele Imperiului Otoman, au primit o oarecare autonomie⁶⁶. Cu alte cuvinte, teritoriul dintre Nistru și Prut anexat la Rusia în 1812, numit, din 1813, Basarabia, este prezentat ca o unitate teritorială distinctă față de Moldova.

Tratatul de pace de la București, din mai 1812, s-a aflat și în atenția lui V. P. Graciov, care îl aprecia drept „neconvenabil pentru Rusia și pentru sârbi”; Rusia l-a încheiat *de nevoie*, primejdia din partea lui Napoleon, totuși, consideră autorul, *nu este cazul să formulăm careva pretenții guvernului rus* (s. n.)⁶⁷. Autorul nominalizat nu face nici o apreciere dacă tratatul respectiv era

Constantinopolului (P. П. Гришина, *Заметки об изданиях, посвященных 130-летию русско-турецкой войны 1877-1878 годов и Освобождению Болгарии*, în *Славяноведение*, 3, 2010, с. 7-8).

⁶⁴ И. С. Достян, *Политика России по отношению к балканским народам в аспекте влияния идеологического и человеческого факторов (первая треть XIX века)*, în *Славяноведение*, 3, 2005, с. 65.

⁶⁵ Станислав Тарасов, *Бессарабия 1825 год. Император Александр Первый и заговорщики* (<http://www.regnum.ru/news/polit/1505620.htm>).

⁶⁶ А. С. Орлов и др., *История России, Учебник*, Москва, Проспект, 1998 (<http://uchebnikfree.com/page/istrussia/ist/ist-1--idz-ax239--nf-24.html>).

⁶⁷ В. П. Грачев, *Сербский вопрос на переговоры 1812 года между Россией и Турцией о заключении Бухарестского мира*, în *Славяноведение*, 1, 2001, с. 15.

convenabil Țării Moldovei, aflată sub suzeranitatea Porții, de la care a fost rupt teritoriul dintre Prut și Nistru. Este evidențiată doar cerința categorică a țarului de a stabili hotarul pe râul Siret, iar atunci când nu s-a reușit, M. Kutuzov s-a folosit de permisiunea tainică a țarului Alexandru I de a accepta stabilirea hotarului pe râul Prut⁶⁸.

În 2004, la Moscova a fost susținută o teză de doctorat de către E. V. Belova. În autoreferatul tezei, publicat, se scrie despre: „Alipirea Basarabiei la Rusia în 1812, valorificarea pământurilor basarabene, iar ulterior împărțirea Basarabiei după Tratatul de la Paris (1856) etc...”⁶⁹. Aparent, nimic ieșit din comun, totuși fraza dată nu exprimă o realitate istorică, ci o interpretare subiectivă. Obiectiv, fraza de mai sus ar trebui rescrisă în felul următor: „Împărțirea Moldovei în anul 1812 și anexarea regiunii dintre Nistru și Prut de către Imperiul Rus, care a fost numită din 1813 *Basarabia*, iar în 1856 o parte a Basarabiei a fost retrocedată Principatului Moldovei ...”.

V. Vinogradov, într-o recenzie la un studiu monografic semnat de E. P. Kudreavțeva, prezintă aprecierea de către aceasta a politicii lui Alexandru I după semnarea păcii de la București și scrie că împăratul considera că trebuie valorificat tratatul de pace semnat și să fie scos din el tot avantajul posibil⁷⁰.

În rândul cercetătorilor istoriei Basarabiei s-au implicat și fețele bisericești din Rusia. În cazul de față este vorba de doctorul în teologie, egumenul Irinei (Țafunea), care a publicat un studiu consacrat activității mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Cu toate că autorul știe că numitul mitropolit este „român după naționalitate”, cunoștințele egumenului în materie de istorie a Moldovei sunt destul de modeste, în pofida faptului că

⁶⁸ *Ibidem*, c. 8-13.

⁶⁹ Елена Владимировна Белова, *Внутренняя политика российского правительства по заселению юга Российской империи: По материалам Новороссии и Бессарабии 1751-1871 годы*, Автореферат, Москва, 2004 (<http://www.disscat.com/content/vnutrennyaya-politika-rossiiskogo-pravitelstva-po-zaseleniyu-yuga-rossiiskoi-imperii-po-mate>).

În același an, a fost publicată și monografia respectivă cu un titlu modificat: E. V. Belova, *Миграционная политика на Юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию (1751-1871 гг.)*, Москва, РГОУПИС, 2004). Autoarea face niște afirmații mai mult decât stranii. Spre exemplu: „Chiar de la începutul războiului (1806-1812 – n. n.) general-gubernatorul regiunii Novorossia și Basarabiei, E. O. Rișelie, a îmbinat obligațiile sale civile și militare” (c. 87). Evident, apare paradoxal faptul că deja la începutul războiului din 1806-1812 numitul E. O. Rișelie era gubernator al Basarabiei ???!!! Se cunoaște foarte bine că în anii 1805-1814 E. O. Rișelie era general-gubernatorul regiunii Novorossia, alcătuită din trei gubernii: Herson, Ecaterinoslav și Tauria. Basarabia a fost inclusă în gubernia Novorossia abia din anul 1822.

⁷⁰ В. Н. Виноградов, recenzie la Е. П. Кудрявцева, *Русские на Босфоре: российское посольство в Константинополе в первой половине XIX века*. М., Наука, 2010, în *Славяноведение*, 3, 2011, c. 100.

face unele referiri la documente din Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia (este vorba de epistolele domnitorului Gheorghe Ștefan către țarul Alexei Mihailovici din 1654 și 1656 – n. n.). Trebuie arătat că aceste documente sunt publicate și cunoscute demult specialiștilor. Autorul nu a trecut cu vederea nici „tratatul” din 13 aprilie 1713 (de fapt, 1711 – n. n.). Curios, dar egumenul Irinei consideră că a mai fost încheiat încă un tratat, care se referea direct la soarta lui Dimitrie Cantemir, în cazul în care trupele ruse vor suferi înfrângere⁷¹ – este și aceasta o „noutate” istoriografică. Toate aceste documente sunt înțelese de autor în sensul eronat, precum că domniile Moldovei intenționau să „alipească” țara la Rusia, de unde urmează regretul: „Dar, până la alipirea Basarabiei au mai trecut încă 100 de ani ... (1711-1810)”⁷². Această alipire este explicată prin fraza: „Domnul a auzit rugăciunile poporului moldovenesc” și „anume Rusiei trebuie să mulțumească locuitorii” (moldoveni, români, slavi – n. n.) „pentru independența lor” (obținută în rezultatul războiului din 1877-1878 – n. n.)⁷³. Pentru acest autor, „în anul 1806, Turcia, cu susținerea lui Napoleon, a declanșat (deja al cincilea) războiul împotriva Rusiei. Împăratul Alexandru I a introdus trupele în Moldova și Valahia; au fost ocupate Iașii, Hotinul, Benderul, Akkermanul, Chilia”⁷⁴. Așadar, evenimentele sunt prezentate exact invers. Or, se cunoaște destul de bine faptul că otomanii au declarat război Rusiei abia la sfârșitul lunii decembrie 1806, după ce aceasta ocupase Moldova și Țara Românească. Cu referire la lucrarea *Basarabia și basarabenii*, publicată la Chișinău în 1991 (p. 63), autorul scrie că „după aprecierea istoricilor români”, Prutul a devenit „râul blestemat”, care a împărțit „poporul moldovenesc” în două părți și subliniază că „toți credeau că va veni timpul și poporul din nou se va reuni”⁷⁵, menționând și faptul că mii de locuitori plecau din Basarabia peste Prut⁷⁶.

*

În concluzie la cele spuse mai sus, se poate afirma că în evoluția istoriografiei ruse contemporane privitoare la politica balcanică a Imperiului Rus în general și politica față de Principatele Române, în special, promovată

⁷¹ Игумен Иринеи (Тафуня), Кандидат богословия, Митрополит Гавриил (Бэнулеску-Бодони) и основанная им Кишиневско-Хотинская епархия, с. 5-6

⁷² *Ibidem*, с. 4.

⁷³ *Ibidem*, с. 11.

⁷⁴ *Ibidem*, с. 8.

⁷⁵ *Ibidem*, с. 80.

⁷⁶ *Ibidem*, с. 82-83.

la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, se pot evidenția două direcții:

Prima direcție este, de fapt, continuarea celor mai bune tradiții ale istoriografiei sovietice, care se încadrează perfect în acele stereotipuri imperiale la care indică istoricul rus E. Anisimov. Toate aprecierile privind consecințele imediate sau ulterioare ale politicii țarismului se fac prin prisma intereselor Rusiei și nicidecum a popoarelor care au constituit obiectul acestor acțiuni. Adepții acestei direcții mențin, când mai deschis, când mai voalat, mitul unui rol deosebit al Rusiei în „eliberarea” popoarelor aflate sub dominația directă sau suzeranitatea (de fapt, pentru a da o pondere cât mai mare aportului Rusiei, termenul suzeranitate este evitat de istoricii ruși, atunci când se referă la Principatele Române – n. n.) Imperiului Otoman, de aceea acțiunile Rusiei sunt inspirate nu atât de tendințele ei „eliberatoare”, cât de interesele națiunilor ortodoxe asuprite, care au solicitat ajutor și chiar, se afirmă despre asigurarea securității și integrității teritoriale a Imperiului Otoman. În același timp, se observă că examinarea critică și obiectivă a surselor istorice, de obicei, se reduce la clișee propagandistice, menite să apere „interesul de stat” al Rusiei țariste. Promotorii acestei direcții acceptă declarațiile demagogice ale țarilor din segmentul cronologic examinat aici, în sensul că, dacă Ecaterina a II-a sau Alexandru I au declarat că nu urmăresc scopul de a dobândi noi teritorii, aceste declarații sunt prezentate drept argumente pentru aprecierea politicii externe a Rusiei țariste. Acești istorici sunt hotărâți să condamne orice afirmație care ar putea fi dăunătoare Rusiei. Ei urmează strict vechiul scenariu, sovietic de până la 1917, scenariu menit să argumenteze legitimitatea cuceririlor Imperiului Rus, considerând drept „naturală” evoluția acestuia în istorie.

A doua direcție încearcă să prezinte mai obiectiv politica externă a Imperiului Rus. Istoricii adepți ai acestei direcții, pun în circuitul științific noi surse de arhivă și nu caută, – sau caută într-o măsură mult mai mică, aproape nesensibilă –, să mușamalizeze tendințele expansioniste ale Imperiului Rus. Ei subliniază caracterul duplicitar al politicii țarismului: direcția balcanică devine zona nemijlocită a intereselor Rusiei, deși Curtea de la Petersburg făcea permanent declarații demagogice că nu are pretenții teritoriale în Balcani.

From the "Dacian project" to the attachment of Bessarabia. A page of the tsarist policy of "liberation" of the Christians oppressed by the ottoman empire as reflected in the contemporary Russian historiography⁷⁷

Abstract

The article is dedicated to the examination of the Russian historiography of after 1989, which researches the external policy promoted by the Russian Empire in the Southeast of Europe in the second half of the 18th century – the start of the 19th century. It is pointed out that Russian authors pay special attention to the so-called "Greek project", elaborated by the Russian diplomacy and presented in a letter of Catherine II to Emperor Joseph II, project which was accepted by the Court of Vienna. It is noticed the fact that until now no common denominator has been reached regarding the respective matter as the above project reflects the real policy of tsarist Russia in the Balkans or it was only a political maneuver of tsarist regime, maneuver meant to mark the intention hereof of occupying Crimea. Still, the identification and inclusion in the scientific circuit of unpublished materials demonstrates that this was a precise action plan Russia had for the Balkans, plan which later one suffered certain modifications but did not deviate from the political line of Russia in the southwestern direction. As a consequence of this policy, Russia manages to obtain only the territory between the Dniester and the Prut. Examining the Russian historiography it was possible to identify two directions in its evolution: one precisely complying with the Soviet historiography concepts and another one, attempting to get rid of the same.

⁷⁷ Rezumat tradus de Coralia Costaş.

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Bogdan Petru Niculică, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea Arheologică Română*, Editura Universității din Suceava, 2009, 183 pagini și Anexe

Lucrarea reprezintă o inițiativă laudabilă într-un domeniu care capătă din ce în ce mai multă importanță în istoriografia românească. În paginile cărții, autorul surprinde fundamentarea științei arheologice în fosta provincie imperială Bucovina, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în condițiile în care ideologia romantică, națională și legislația specifică au impulsionat activitatea personalităților culturale, a oficialităților sau a simplilor cetățeni. Lucrarea, prefațată de dr. Dumitru Boghian, conține Introducere, trei capitole în care se prezintă principalele etape ale preocupărilor arheologice bucovinene, concluzii, abrevieri, bibliografie și un sumar în limba engleză, alături de un util indice și anexe (ilustrație).

În *Introducere*, Bogdan Petru Niculică face o scurtă dar utilă trecere în revistă a istoriei culturale a Bucovinei imperiale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scoțând în evidență ralierea personalităților culturale bucovinene la viața culturală a Imperiului și dovedește o bună cunoaștere a celor ce se întâmplau în acea perioadă în Regat. Etapa de început, marcată de amatorism, caracteristică de altfel și altor spații cultural-geografice, inclusiv celui românesc, este reprezentată de informații scurte despre descoperirile arheologice bucovinene, cuprinse în paginile unor periodice din Viena sau Cernăuți. Această activitate de pionierat, după cum o caracterizează autorul, se datorează atât intelectualității germane – precum Josef Szombathy sau arhitectul Karl A. Romstorfer – dar și celei românești, reprezentată de preoțime sau funcționari, care conștientizează importanța cunoașterii trecutului, a arheologiei, pentru spiritul național. Un câștig în planul cercetării arheologice l-a constituit trecerea de la etapa colecției și colecționarilor la cea a societăților, între care societatea Arheologică Română din Bucovina, cu al său corifeu Dionisie Olinescu, „s-a străduit, să aducă activitatea arheologică din Bucovina la un nivel asemănător celui din Regat, cel puțin, dacă nu chiar la standardele altor provincii istorice din componența monarhiei Austro-Ungare”.

În primul capitol, *Începuturile arheologiei din Bucovina. Cercetări, societăți, muzee*, autorul surprinde evoluția cercetărilor arheologice incipiente din Bucovina, care au fost subsumate celor două mari tendințe cultural-ideologice, cea din Regatul României și cea a politicii culturale a Imperiului Austro-Ungar. În acest context spiritual și instituțional, Bogdan Niculică prezintă progresele realizate în fundamentarea științei arheologice atât din Vechiul Regat, cât și din Transilvania. În Bucovina, primele inițiative de cunoaștere și ocrotire a patrimoniului arheologic și numismatic aparțin autorităților centrale, încă din 1828, urmate de înființarea unei Comisii în 1856. În acest context sunt și primele inițiative, aparținând foștilor revoluționari pașoptiști (Aron Pumnul, Eudoxiu Hurmuzachi), de înființare a unui muzeu național al Bucovinei. Astfel de preocupări, susținute și de politica imperială, au dus la înființarea societăților ce aveau ca obiect colectarea și studierea descoperirilor arheologice din Bucovina, precum Societatea

Muzeului Siret (1870), al cărei organizator, ofițerul Josef von Gutter, în același timp conservator pentru Bucovina al Comisiei Centrale din Viena, împreună cu membrii societății, au strâns și expus o bogată colecție de „antichități și monede” din zona orașului Siret. Pe această linie, a societăților care militau pentru un muzeu național în Bucovina și pentru dezvoltarea arheologiei, se înscrie și înființarea Societății Arheologice Române, de către Dionisie Olinescu, căreia autorul lucrării îi dedică următoarele capitole. Tot din această perioadă, a ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, datează și primele cercetări și scrieri despre vestigiile preistorice și medievale de la Șipeniț, Grănicești, Horodnicu de Jos, Hliboca, Siret Rădăuți, Volovăț, Baia, Preutești-Cetățuie, datorate lui Josef Szombathy și Karl A. Romstorfer.

Evoluția preocupărilor arheologice în Bucovina, vizibilă în istoriografie dar și în planul îmbogățirii colecțiilor, a avut o continuare firească în înființarea Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți, în 1893, iar în 1899 a Muzeului orașenesc Suceava. Acesta din urmă s-a realizat în contextul cercetărilor arheologice desfășurate de Karl A. Romstorfer la Cetatea Sucevei, astfel încât materialele descoperite să fie păstrate la Suceava. Impresionantă este solidaritatea personalităților marcante ale vieții culturale bucovinene, germani și români deopotrivă, care au reușit să transforme o inițiativă culturală într-o realitate instituțională, iar paginile cărții scrise de Bogdan Petru Nicolici reușesc să surprindă acest efort civic al înaintașilor.

Cel de al doilea capitol prezintă activitatea Societății Arheologice Române inițiată de Dionisie Olinescu. Înființată în iunie 1886 la Cernăuți, Societatea s-a bucurat de o susținere deosebită în viața culturală bucovineană, în scurtă vreme ajungând să dețină o bogată colecție, provenită mai ales din donații. Nu mai puțin importante au fost contribuțiile istoriografice ale membrilor săi, cu precădere ale lui Dionisie Olinescu, ce a realizat, în 1894, *Charta arheologică a Bucovinei*, o lucrare de tip repertoriu. În anul 1893, în condițiile transferului pieselor din colecția societății către nou înființatul Muzeu al Țării Bucovinei din Cernăuți și a plecării celor doi corifei, Dionisie Olinescu în Regat, iar preotul C. Morariu la Pătrăuți, Societatea arheologică Română din Cernăuți și-a încheiat activitatea.

Textul integral al lucrării-repertoriu *Charta arheologică a Bucovinei*, publicată de Dionisie Olinescu în *Buletinul Societății Geografice Române*, face obiectul următorului capitol, autorul volumului de față oferind astfel un *restitutio* în plan istoriografic, util tuturor celor care studiază spațiul arheologic bucovinean.

Cartea semnată de Bogdan Petru Nicolici reprezintă o contribuție utilă pentru cercetarea istoriografică a arheologiei românești, un imbold pentru îmbogățirea cercetărilor în acest domeniu, în care se dovedesc deopotrivă importante valorile adăpostite de muzee, dar și istoria în sine a muzeelor.

Tamalia-Elena MARIN

Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 348 p.

Absolventă a U. L. I. M. Chișinău, cu specialitatea Drept internațional, precum și a Facultății de Istorie și Etnopedagogie din cadrul Universității Pedagogice „Ion Creangă” Chișinău, autoarea a efectuat mai multe stagii profesionale în Franța, Germania, Polonia, România, Rusia, Ucraina și Ungaria. În prezent este membră a

Catedrei de Relații Internaționale și Politologie din cadrul U. L. I. M. Chișinău. Această succintă „carte de vizită” se nădăjduiește că este convingătoare pentru seriozitatea amplului studiu prezentat în rândurile de față. La aceasta mai trebuie adăugat faptul că recenzenții lucrării au fost dr. hab. în istorie Demir Dragnev, membru corespondent al A. Ș. M. și dr. hab. Alexei Agachi, personalități istoriografice basarabene binecunoscute în spațiul românesc și nu numai.

Semnatarul *Prefeței*, prof. univ. dr. hab. Demir Dragnev, consideră: „Această apreciere a activității Zemstvei, denigrată în istoriografia sovietică, este astăzi reabilitată prin lucrarea istoricului Ludmila Coadă, care prezintă real și obiectiv faptele.” (p. 15). Lucrarea a fost proiectată să îndeplinească nu mai puțin de nouă obiective printre care: condițiile istorice ce au condus la ideea autodeteminării; conținutul juridic al noțiunii de Zemstvă – important pentru cei mai puțin familiarizați cu structurile din Imperiul țarist; domeniile de activitate ale instituției de autogovernare în cauză; eforturile depuse de reprezentanții Zemstvei privitoare la punerea în drepturi a limbii naționale.

Întreaga activitate este structurată în patru capitole după cum urmează: I Cadrul juridic al instituțiilor de Zemstvă; II Domenii de activitate ale zemstvei basarabene; III Bugetul zemstvei basarabene; IV Componenta zemstvei basarabene, toate fiind defalcate în 2-4 subcapitole.

Concluziile întregului demers sunt redată în *Încheiere*. În cei circa 50 de ani a funcționării sale Zemstva „a respectat întru totul dispozițiile legislației țariste”. Sectorul „medico-sanitar” a constituit un domeniu prioritar, iar învățământul a fost sprijinit consistent abia în a doua parte a funcționării acestei instituții. Oricum, fiind „centrul vieții publice”, această organizație obștească merită a fi studiată din multiple puncte de vedere și poate oferi – în opinia semnatarului acestor rânduri – un element de analiză paralelă cu alte instituții ce au activat în alte structuri statale.

Deși „Guvernul României nu poartă răspundere pentru conținutul lucrării”, acesta a sprijinit financiar, prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe – Departamentul pentru Relații cu România de Pretutindeni al României, apariția acestui volum.

Costică ASĂVOAIE

Episcop Macarie Drăgoi, *Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916): convergențe și divergențe*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 465 p.

În toamna anului trecut, la prestigioasa Editură „Presa Universitară Clujeană”, a văzut lumina tiparului un prețios volum de istorie ecleziastică, intitulat *Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916): convergențe și divergențe*, ce constituie o reușită încercare de aprofundare, documentară și interpretativă, a raporturilor existente între Biserica Ortodoxă și cea Greco-Catolică în răstimpul scurs între instaurarea regimului dualist austro-ungar (1867) și trecerea la cele veșnice a penultimului arhipăstor ardelean de dinaintea Marii Uniri, vrednicul de pomenire mitropolit Ioan Mețianu (1916). La nivel de ansamblu, perioada în discuție a fost una de atentă colaborare între cele două Biserici; ierarhii celor două confesiuni românești, în pofida asperităților și a divergențelor de opinie și de doctrină, au știut să folosească dialogul în relațiile bisericești și în eforturile politice reclamate de interesul național. Firește, nu au lipsit nici

tensiunile, specifice unei lumi predominant sătești, fărâmițată din punct de vedere confesional, dar acestea au trecut în plan secund.

Lăudabila și inedita inițiativă de a reuni în paginile unei singure cărți surse istoriografice disparate privitoare la această lume de convergențe și de divergențe confesionale aparține neostenitului ierarh al românilor din îndepărtatul nord al Europei, Preasfințitul Macarie Drăgoi, cel care, cu migală, cu competență și cu trudă de cronicar, a îndepărtat colbul uitării de pe file de arhivă îngălbenite de vreme și de vremuri, lăsând astfel moștenire posterității o amplă și detaliată frescă a climatului ecleziastic existent în Transilvania sfârșitului epocii moderne, o perioadă complexă și bogată în evenimente pe plan național-politic, social și cultural-bisericesc. În plus, modul de prezentare al întâlnirii celor două paliere ale vieții spirituale românești intracarpatică este unul mai puțin întâlnit în istoriografia bisericească, autorul insistând pe trecutul comun al celor două Biserici ardelenice, iar nu pe abordări disparate, un trecut aflat, deopotrivă, sub semnul întâlnirii pașnice, dar și conflictuale, așa cum apare el bine reliefat în documentele care au stat la baza întocmirii acestei minuțioase analize.

Lucrarea, beneficiind de o ținută grafică de excepție, este structurată în patru mari capitole, încadrate de temeinice note introductive și conclusive; girul științific l-au conferit, pe de o parte cei doi referenți, ambii profesori universitari de prestigiu și cercetători avizați ai trecutului românesc, anume Nicolae Edroiu (membru corespondent al Academiei Române) și Ioan Bolovan, iar pe de altă parte, istoricul bisericesc Alexandru Moraru, coordonatorul științific al acestei lucrări, la origine teză de doctorat a autorului, susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în anul 2008. Astfel, în studiul introductiv este prezentată intenția autorului, anume aceea de cercetare a unei etape istorice de mari provocări pentru națiunea română transilvăneană. Apoi este expusă, în mod detaliat, istoriografia temei, cu trimitere la operele autorilor – vechi și noi, deopotrivă – care s-au apucat în cercetările lor asupra perioadei în discuție: Ioan Lupaș, Augustin Bunea, Zenovie Pâclișanu, Mircea Păcurariu, Simion Retegan, Nicolae Boșșan, Ion Cârja, Valeria Soroștineanu, Marius Eppel etc.

În prima parte a volumului, intitulată *Biserica și națiune: ortodocși și uniți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, se analizează raportul dintre Biserică, națiune și societate, cu accentuarea rolului pe care titularii celor două Mitropolii ardelenice, dimpreună cu episcopii lor sufragani, l-au avut în susținerea mișcării naționale românești din anii dualismului austro-ungar; este vorba de „perechile” de mitropoliți: Andrei Șaguna (1848-1873) și Alexandru Sterca-Șuluțiu (1850-1867), Miron Romanul (1874-1898) și Ioan Vancea (1869-1892), respectiv Ioan Meșianu (1899-1916) și Victor Mihályi de Apșa (1895-1918). Ideea că Biserica a știut să-i coalezze pe credincioșii ei și să-i mobilizeze nu numai în vederea păstrării și consolidării spiritualității creștine, ci și în direcția apărării drepturilor și a idealurilor naționale, străbate, ca atare, precum un fir roșu, întregul volum.

Partea secundă a cărții, intitulată *Biserica românească și existența școlilor confesionale*, a fost dedicată prezentării învățământului confesional românesc din anii 1867-1916, cu accentuarea aceleiași realități specifice perioadei, anume că ierarhia ortodoxă și cea unită și-au dat mâna într-un uriaș efort comun de susținere a școlilor românești din satele în care nici „greco-orientali” singuri și nici „greco-catolici” nu ar fi avut posibilități financiare suficiente pentru a întreține, pe cont propriu, unități de învățământ distincte. Acolo unde nevoia de solidaritate în vederea susținerii unor școli mixte, singurele în măsură să facă față atât efortului financiar care se impunea în unele localități retrase, cât

și legislației austro-ungare antiromânești, nu a fost înțeleasă, documentele relevă, în mod diferit, felurite tensiuni.

În partea a treia sunt analizate o serie de *Aspecte privitoare la relațiile interconfesionale* existente între cele două Biserici, în încercarea de accentuare a dimensiunii demografice și legislative a biconfesionalismului românesc. În cadrul acestui demers, autorul întreprinde cinci studii de caz minuțioase, în scopul reliefării problemelor comune cu care se confruntau la acea dată, în plan confesional, obștile satești din zone diferite ale Transilvaniei; este vorba de parohiile și filiile Apahida (jud. Cluj), Rogoz (Țara Lăpușului, azi jud. Maramureș), Gothatea (jud. Hunedoara), Săcel și Dragomirești (jud. Maramureș), Stârciu și Pria (jud. Sălaj). Concluzia care se desprinde din analiza făcută este aceea că trecerea de la Greco-Catolicism la Ortodoxie și viceversa au fost generate, de cele mai multe ori, fie de nemulțumirile unor preoți-parohi în ceea ce privește raporturile cu forurile de conducere proprii, fie de dificultățile materiale cu care se confruntau credincioșii; prea puțin contau aspectele de ordin teologic sau administrativ-canonic, de vreme ce în ambele „Biserici românești” rânduiala se desfășura după aceleași norme liturgice de sorginte răsăriteană. Căsătoriile mixte, convertirile individuale, precum și cazurile de imixtiuni sunt tratate separat, pe baza altor exemple punctuale.

În fine, ultima parte a cărții, intitulată *Biserica românească și societatea transilvăneană*, prezintă o gamă variată de aspecte privitoare la instituirea preoților (cu ilustrarea episodului conflictual dramatic din satul nășăudean Feldru), la starea materială și la statutul social al preoțimii românești de ambele confesiuni, respectiv la rolul aceluiași cler ardelean în societatea și în viața culturală a Ardealului de dinaintea Marii Uniri, ca susținător al școlilor confesionale și al feluritelor asociații culturale și filantropice înființate în aceeași perioadă. Cei formați în instituțiile de învățământ patronate de cele două Biserici și-au adus contribuția la temeluirea României Mari.

În partea de concluzii se insistă asupra importanței cercetării trecutului celor două Biserici românești, trecut care ne demonstrează că, „separându-se între ei, în «greco-orientali» și «greco-catolici», românii ardeleni și-au periclitat însăși unitatea de credință și de simțire strămoșească”. La final, în anexe, sunt publicate 23 de documente multe dintre acestea au stat la baza întocmirii celor cinci studii de caz menționate, studii atât de necesare în încercarea de radiografiere a hărții confesionale românești a Transilvaniei de la cumpăna secolelor XIX-XX. Documentația, în bună parte inedită, este completată de un temeinic aparat bibliografic, structurat după toate rigorile științifice. Prețiosul indice de nume și de locuri înlesnește, de asemenea, cercetarea problematicii abordate. La final se găsește un rezumat – substanțial ca extensiune – tradus în limba engleză.

Prin acest volum, istoriografia românească s-a îmbogățit cu o nouă și cuprinzătoare monografie, încununare a unei prodigioase, migăloase și echidistante activități de cercetare documentară. Într-adevăr, în analiza propusă, autorul demonstrează un spirit critic constructiv și un echilibru desăvârșit în tratarea problemelor interconfesionale sensibile, dând dovadă, pretutindeni unde adevărul istoric o impune, de multă fermitate, fără a cădea așadar, niciun moment, într-un „eclezialism” îngust, deopotrivă păgubitor atât în plan spiritual, cât și național. Prin urmare, lucrarea de față deschide larg perspectiva altor analize viitoare de acest fel, constituind un neprețuit îndreptar pus la dispoziția tuturor aceluia care se apleacă cu drag asupra buchisirii și înțelegerii întortocheatelor tainite ale trecutului.

Florin DOBREI

***Pagini din trecutul muzeografiei gălățene. Acte, documente, corespondență și note*, editor Costin Croitoru, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2009, XXXVIII + 277 pagini.**

Lucrarea este constituită pe două mari secțiuni. Prima dintre ele înglobează articole al căror subiect este prezentarea modalității de înființare a muzeului gălățean și a cercetării arheologice din această zonă. Cea de a doua parte a lucrării (capitolele I-IV) este dedicată prezentării documentelor care au stat la baza acestei întreprinderi istoriografice.

Cele două contribuții, ale dr. Ioan Opreș – *Preocupări muzeale din Galați* – și cea a editorului acestui volum, Costin Croitoru – *Considerații privind preocupări muzeale și arheologice la Galați* – ne introduc în universul eforturilor de pionierat al colecționarilor care, prin entuziasm și tenacitate, au contribuit la înființarea primelor muzee.

Ioan Opreș ne vorbește despre universul preocupărilor personalităților culturii gălățene, care și-au propus, la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, înființarea unui muzeu și salvarea casei domnitorului Al. I. Cuza, fost pârcălab de Covurlui. Prin eforturile lui V. A. Urechia, în urma înființării Bibliotecii, în anul 1890, s-a reușit și alcătuirea în cadrul acestei instituții a unei colecții ce reunea exponate din domeniile paleontologiei, arheologiei, etnografiei și artei. Pe această linie se înscrie și inițiativa institutorilor Ecaterina și Paul Pașa care, între anii 1913-1921 a avut succes să înființeze un muzeu școlar, recunoscut în anul 1921 în rândul instituțiilor culturale ale orașului. „Muzeul Pașa” și-a format și îmbogățit colecțiile printr-un efort comunitar deosebit, documentele anexate de editor ilustrând o largă participare a intelectualității gălățene, prin subscripții și donații. Această întreprindere colecționară, romantică, a stat la baza înființării, după al doilea Război Mondial, a Muzeului Regional Galați. În contribuția sa, dr. Ioan Opreș scoate în evidență și avaturile prin care a trecut Casa Cuza, până a deveni monument istoric și apoi, sediul actualului muzeu gălățean, într-un interval de timp îndelungat, între anii 1922-1953.

În intervenția sa, Costin Croitoru ia în discuție fondurile documentare care au stat la baza acestui volum și care dau dimensiunea preocupărilor pentru constituirea unui muzeu în orașul de la Dunăre.

Fondul Urechia conține documente care ilustrează eforturile istoricului și omului politic V. A. Urechia, ce au dus la înființarea Bibliotecii Publice „Urechia”, în 1890. Cu această ocazie, prin eforturile inițiatorului său, aici a fost organizat și un punct muzeistic, în a cărei componență, eterogenă, se aflau pinacoteca, piese de arheologie, numismatică, etnografie, heraldică, documente. Autorul urmărește, prin intermediul acestui fond documentar, soarta pieselor colecției trecută – prin transferuri, vicisitudinile războiului, evacuării și reorganizărilor cultural-politice de după război – în patrimoniul Muzeului „Al. I. Cuza”, devenit apoi Muzeul Regional Galați.

Fondul Pașa este alcătuit din documente ale Școlii de băieți nr. 6 și corespondența lui Paul Pașa privitoare la înființarea, în cadrul școlii, a unei colecții mixte, ce a fost înființată între 1913-1936. Tot din acest fond fac parte și documentele „Asociației Cuza Vodă”, înființată în 1937, pentru a se răscumpăra casa fostului domnitor și a se organiza aici un muzeu. Inițiativa existase și în anii anteriori, dar numai prin activitatea asociației s-a reușit răscumpărarea Casei Cuza prin subscripție publică, în 1938. Cu această ocazie, Ecaterina și Paul Pașa cedază colecția muzeului școlar către Asociație. Un an mai târziu se va deschide Muzeul „Palatul Cuza”, în casa care odinioară aparținuse domnitorului, având la bază colecția Pașa, careia i se vor adăuga colecțiile de la Biblioteca „V. A. Urechia” și alte donații.

Al doilea fond de documente se referă la activitatea Rezidenței Regale, între 1939-1942, prin care au fost strânse materiale arheologice din nordul Dobrogei, paralel cu preocupări pentru identificarea și inventarierea unor situri arheologice din județul Covurlui. Tot aici sunt prezentate și documentele care atestă îmbogățirea colecțiilor muzeului în urma programului de cercetare arheologică a Dobrogei, ca urmare a inițiativei lui Constantin C. Giurescu, rezident regal al ținutului Dunărea de Jos, ori evacuarea bunurilor muzeale în condițiile declanșării celui de al doilea Război Mondial.

Ultimul fond documentar provine din anii 1948-1955 și ilustrează căile de alcătuire a patrimoniului Muzeului „Cuza Vodă”, prin transfer de la alte instituții (Biblioteca V. A. Urechia, Primărie, Asociația „Cuza Vodă”, alte muzee – precum Muzeul de Antichități Iași, Muzeul Raional Tulcea) ori donații diverse, de la persoane și instituții.

În următoarele capitole ale lucrării sunt publicate principalele fonduri de documente: Documente privind Muzeul „Pașa” (1913-1936); Documente privind transferul colecției „Pașa” și activitatea Rezidenței Regale de strângere a materialelor arheologice (1939-1942); Documente privind constituirea și activitatea muzeului „Cuza Vodă” (1948-1955); Informații privind unele piese arheologice (1958-1959). Parcurgerea acestora demonstrează un susținut efort cultural, dar și civic, al celor care au participat la citorirea și dezvoltarea așezământului muzeal gălățean. O ilustrație cuprinzătoare precum și indici utili încheie această lucrare.

Lucrarea editată de Cosmin Croitoru se constituie într-o nouă contribuție la istoria muzeologiei românești, dar trebuie privită și ca un omagiu binemeritat adus intelectualilor vremii, animați nu numai de curiozitate științifică, dar și de idealuri culturale puse în slujba comunității.

Tamalia-Elena MARIN

Monumentul XIII. Lucrările Simpozionului național „Monumentul – Tradiție și viitor”, Ediția a XIII-a, Iași, 2011 (coord.: M. Ciubotaru, A. Ichim și S. Iftimi), Editura „Doxologia”, Iași, 2012, Partea 1, 470 p. + il.; Partea a 2-a, 414 p. + il.

Volumul „Monumentul XIII” a încununat o performanță indiscutabilă: lucrările Simpozionului Național „Monumentul – Tradiție și viitor”, ediția a XIII-a, desfășurat la Iași, între 12 și 16 octombrie 2011. Lecturarea materialelor înmănunchiate în paginile celor două părți, care însumează aproape 900 de pagini scoate în evidență o înaltă ținută științifică a volumului, îngrijit și coordonat cu devotament și profesionalism de Mircea Ciubotaru, Aurica Ichim și Sorin Iftimi. Echipa de lucru a realizat, în adevăr, o muncă titanică: de a cuprinde o multitudine de materiale prezentate în cadrul Simpozionului într-un volum complex, cu o dimensiune enciclopedică, axate în jurul celor mai importante probleme legate de istoricul, prezentul și viitorul monumentelor ca parte integrantă a patrimoniului cultural național.

O reușită incontestabilă pe care ținem să o subliniem în mod special este prestața poligrafică, designul cărții, imaginea fiind amplificată prin calitatea înaltă a fotografiilor color și a releveele anexate, aspecte care întregesc armonios lectura. Asocierea echilibrată a dimensiunii științifice a textelor și a celei estetice a suportului

plastic prezintă o modalitate net superioară celei de anexare a blocului ilustrativ la finele volumului.

Prezentul volum posedă, de asemenea, o deosebită pondere instructiv-educativă. Poate fi catalogat, cu certitudine, drept un suport didactic pentru instituțiile de învățământ în special, cu profil istoric, tehnic și artistic, precum și pentru specialiștii din domeniul arhitecturii, restaurării, construcției. Este o lucrare care te poartă prin labirintul cunoașterii, deschizând cititorului, cu discreție evenimente, fapte, modalități de lucru și procedee etc.

Diversitatea subiectelor abordate, puse în discuție și detaliat analizate satisface cerințele celui mai exigent critic sau specialist. Nu există domeniu, care să nu fie dezbătut în paginile volumului de față: cercetările gravitează între monumentele laice și de cult, de la simple case la cele mai impozante palate sau ansambluri monastice. Descoperi soluții și repere teoretico-practice, cuprinse între copertile volumului, cu tangență nemijlocită la fortificații, studii de caz privind restaurarea unor obiective laice sau ecleziastice, comori ale artei textile, conservarea/restaurarea picturilor bisericești sau semnificația unei cădelnițe.

Volumul prefațat de ÎPS Teofan, Mitropolitul Moldovei și a Bucovinei, este structurat în șase părți impresionante. Prima, „Monumente fortificate”, cuprinde patru studii complexe, care au reliefat aspecte ce țin de cetăți și fortificații evoluate în timp și în spațiu. Astfel, istoricul cercetării așezării preistorice de pe Dealul Cetățuiei de la Cucuteni este completat de reprezentările grafice și fotografiile monumentului, realizate pe parcursul a mai bine de un secol (*M.-C. Văleanu, L. Calancea*); se continuă discuțiile privind legislația imperială bizantină cu privire la biserici și reședințe episcopale (*I. Iașcu*), o lucrare cu o semnificație deosebită și care ar putea deveni cu timpul o monografie desăvârșită privind impactul legislației și al regimurilor politice asupra construcțiilor și arhitecturii laice și de cult. Compartimentul axat pe fortificații continuă cu istoricul cetății Enisala din Dobrogea până în Evul Mediu (*C. Scurtu*) și sistemul de fortificații defensive ale Bucureștiului de la finele secolului al XIX-lea (*M. Mihăilescu*).

Următoarea secțiune, „Palate, conace și case de patrimoniu”, a integrat 12 studii axate pe cele mai diverse subiecte privind patrimoniul arhitectural al țării. Cu lux de amănunte și informații exhaustive se discută despre evoluția cronologică, utilizarea în diverse timpuri a edificiilor princiare, impactul factorului natural și nu în ultimul rând, cel antropic, mai ales indiferența și indolența oamenilor față de unele monumente cu valoare istorică, arhitecturală și artistică. Astfel, se restabilește pas cu pas istoricul Palatului Cotroceni (*Ș. Ciobotari*), inclusiv perioada când în saloanele regale s-au stabilit pionierii, regimul postbelic necruțând nici palate și conace, nici oameni, nici lăcașe ale Domnului, situație atestată pe întreg teritoriu al României, dar și în stânga Prutului. La fel, nepăsarea și refuzul factorilor de decizie de a se implica în salvarea/protejarea monumentelor de arhitectură a cauzat distrugerii dezastruoase ale Castelului Stânca Roznovanu în anul 1941, subiect pus în discuție de *I. Ciurva*.

E lăudabil faptul că în temeiul dosarului de clasare ca monument istoric și a restaurării dintre anii 1959 și 1972, *S. Iftimi* și *A. Ichim* discută pe marginea conservării și restaurării Palatului de la Ruginoasa, un veritabil monument luat atât în ansamblu, cât și pe fiecare component în parte, autorii reliefând detaliat fiecare aspect legat de construcție, detalii arhitecturale, stil artistic, modificările operate în timpul restaurării, păstrarea elementelor decorative etc.

Istoricul conacului boierilor Rosetti, ridicat în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost dezvoltat detaliat de *N. D. Ion*, care ne poartă, de altfel, și prin toate sălile și

dependințele acestei construcții monumentale, descrie parcul, conacul, așa-numita „Universitate de la Căiuți”, subliniind rolul și locul acestui monument, care necesită restaurare urgentă și transformare într-un centru cultural sau muzeu dedicat familiei Rosetti. Următorul studiu, consacrat conacelor, este semnat de R. Beldiman, și vizează conacul Catargi-Zarifopol care a întruchipat în sine valoarea monumentului de arhitectură și a unui centru cu o deosebită contribuție culturală, fiind loc de reuniune pentru întreaga intelectualitate ieșeană. Discutând despre istoricul edificiului, comanditarii principali și proprietarii săi, autoarea ne conduce în tainele arhitecturii conacului, plasat la loc de cinste între reședințele în stil neoclasic ridicate în Moldova.

Asupra generozității primelor doamne ale statului, doamna Elena Cuza și principesa Elisabeta, axate pe poziția simbolică de ocrotitoare și mamă a orfanilor, ne relatează R. Caramela, reliefând subiectul cu privire la clădirea azilului „Elena Doamna”, actele caritabile ale donatorilor și susținătorilor acestui azil, soluția arhitecturală a edificiului și extinderea ulterioară, ridicarea capelei sub „augustul patronaj” al principesei Elisabeta. Cu regret, constată autoarea, că și azilul a avut de suferit enorm de pe urma politicii comuniste, care a dus la pierderea irecuperabilă a patrimoniului instituției (costume populare, tablouri semnate de Th. Aman, P. Alexandrescu, bust realizat de K. Storck, bibliotecă impresionantă ș.a.).

Deopotrivă cu date istorice privind „Casa Juvara” din Bârlad, autoarea A. Juvara vine cu descrierea detaliată și evaluarea imobilului conform celor patru criterii: a vechimii, a valorii arhitecturale, artistice și urbanistice, a frecvenței, rarității și unicității și cel al valorii memorial simbolice, autoarea insistând asupra încadrării obiectivului pe Lista Monumentelor Istorice.

Simbioză de stiluri și culturi ale popoarelor din Bucovina, fosta reședință a Mitropoliților Bucovinei, este analizată de I. Luceac, care vine să ne confirme prin analiza istorică, arhitecturală și artistică valoarea acestui edificiu inclus în lista Patrimoniului Mondial UNESCO (actualmente, aici este amplasată Universitatea Națională „Iuri Fedkovič”). În opinia autorului, „Prin aspectul său exterior și interior, acest edificiu arhitectural a fost și rămâne unul dintre cele mai elegante și originale monumente de arhitectură din sud-estul Europei” (p. 235), realizat conform proiectului renumitului arhitect ceh Josef Hlavka în stilul mauro-bizantin, după modelul palatului califilor mauri din Granada (Spania), utilizând motive naționale în coloristica acoperișului, cu pictura interioară executată de celebri pictori români Epaminonda Bucevschi (despre care, de altfel, cercetătorii din Chișinău cunosc doar câteva date biografice).

Așa cum afirmă autorii, M. Ciubotaru și A. Ichim, „după un secol de uitare și decenii de paragină” (p. 247), casa lui Iacob Negruzzi din Iași astăzi reintră în vizorul cercetătorilor, specialiștilor și ieșenilor interesați de istoria și cultura orașului lor. Actualmente imobilul este clasat ca monument de arhitectură pe Lista Monumentelor Istorice din județul Iași. Acest fapt îi oferă o anume protecție pentru conservarea elementelor constructive și arhitecturale, rămânând a fi una din casele cu o deosebită semnificație pentru istoria culturală a Iașilor.

O trecere în revistă și analiză detaliată a proiectelor de sistematizare a Pieței Palatului Regal din Bucureștiul anului 1941 vine să ne facă A. Spânu, care reproduce și interpretează procese verbale selectate din Arhivele Naționale Istorice centrale, soluțiile prezentate, reieșind din avantajele lor, latura economică și alte considerațiuni. Un studiu asupra castelului familiei Daniel de Vârghiș, din partea de nord-vest a actualului județ Covasna, a fost realizat de S. István. Explorând stemele heraldice familiale, plăcile comemorative montate în peretele castelului, cu variate cartușe ornamentate, inscripțiile

stemelor, autorul ne dezvăluie cine a fost autorul stemelor, ne descrie stemele de pe frontispiciul criptei familiei Daniel, construită la finele secolului al XIX-lea, alte steme plasate pe sobe de teracotă, în ancadrame, în biserica de la Tălișoara, regretând faptul că deși s-au efectuat cercetări arheologice și artistice, reabilitarea întregii clădiri este în acest moment sistată din cauza recesiunii economice.

Continuând cercetările sale axate pe spațiile cimitirului, *T.-R. Tiron* analizează ansamblul funerar al Ghiculeștilor, subliniind faptul că necropolele de familie „aprofundează genealogia și heraldica marilor neamuri ale țării” (p. 281). Cert este că înmormântarea la Colentina era un lucru de cinste și mare semnificație pentru membrii familiei, autorul reamintind numele celor care se odihnesc aici, subliniind tipurilor monumentelor funerare analizate sub aspectul formei și sub aspect artistic.

Cea de a treia secțiune, „Monumente religioase”, include șase studii fundamentale axate pe problemele construcției și restaurării edificiilor de cult. Astfel, asupra lucrărilor de restaurare a Bisericii Sf. Gheorghe, a Vechii Mitropolii din Iași s-au aplecat *N. N. Pușcașu* și *V. M. Pușcașu*, subliniind faptul că edificiul a devenit un „model de inspirație plastic-arhitectonică pentru o serie de edificii ecleziastice” (p. 309). Se aduc informații complete privind săpăturile arheologice efectuate aici pe parcursul anilor, prezența pietrelor de mormânt cu descrierea lor și a textului comemorativ, limitele incintei, descrierea detaliată a tuturor compartimentelor bisericii, impactul cutremurului din 1802 și a incendiului din 1827 ș.a. Impresionează volumul informațional bine structurat, exemplificat și prezentat foarte detaliat, fiind un veritabil ghid al efectuării de săpături arheologice și prezentarea raportului final în domeniu, a restaurării integrale a unui edificiu de cult.

Ctitoria boierilor Mărgineni din ultimul pătrar al secolului al XV-lea, mănăstirea Mărgineni-Prahova a fost detaliat descrisă în studiul semnat de *M. Lazăr*, care a reliefat istoricul ctitoriei mănăstirii și evoluția sa timp de secole, zestrea mobilă și imobilă a mănăstirii, înșirând liste ale inventarului liturgic prețios, cărților și a țeșăturilor, mobilă și veselă etc., fiind un izvor inestimabil pentru specialiștii interesați de istoria și arta orfevrăriei.

Studiul semnat de *T. Sinigalia* vizează istoricul și evoluția cronologică a capelei Palatului Știrbey din Buftea, actualmente obiectul unui amplu proiect de restaurare. Autoarea și-a axat cercetarea evidențind cele mai importante aspecte cu referință la descrierea edificiilor de cult. În paginile articolului găsim valoroase informații despre ctitorii capelei. Deși menționând că „Informațiile despre capelă sunt sumare și lacunare” (p. 392), autoarea a realizat o descriere exhaustivă a capelei din punctul de vedere al construcției și arhitecturii, a picturii murale interesante din punctul de vedere al suprafețelor pictate, al iconografiei și al stilului.

O altă ctitorie ecleziastică, biserica Sf. Nicolae de la Gura Idrici (astăzi în județul Vaslui), este atribuită boierilor Iamandi (*M. Popa, D. Rotaru*), autorii aducând informații prețioase privind familia ctitorilor, activitatea social-economică, politică și spiritual-religioasă, menționând cărțile de cult și inscripțiile marginale, preoții care au slujit aici, descriind arhitectura complexă a edificiului și monumentele funerare în incinta bisericii. Ea reprezintă o importantă „mărturie de arhitectură religioasă din eparhia Hușilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea” (p. 440), necesitând restaurare și valorificarea respectivă.

Originile bisericii Sf. Petru și Pavel de la Moara de Vânt, Iași, ale cărei contraforturi sunt congruente catedralelor gotice, a devenit subiect de cercetare pentru *S. Vacaru* și *pr. C. Ciobanu*. Istoricul bisericii este interpretat în conexiune cu cimitirul

amenajat la marginea pădurii Ciric, unde au fost îngropați soldații regimentelor țariste (1828–1829), ulterior devenit cimitir al spitalului „Sfântul Spiridon”. De menționat, că autorii studiului au încercat să repare unele erori atestate în studiile anterioare cu referință la anul fondării bisericii și istoricul său, considerat de premergători ante 1820, autorii studiului specificând cu certitudine că anul sfințirii bisericii este 1856.

Această secțiune se încheie cu un studiu consacrat bisericii românești din baza militară Kandahar din Afghanistan (*M. Tănase*), ridicată în 2005, purtând hramul Sf. Marele Mucenic Gheorghe.

Cea de a patra secțiune, „Tehnici și tehnologii de restaurare”, include 10 studii privind domeniile care se află în Republica Moldova, în mare parte, în stadiul embrionar de dezvoltare, restauratorii noștri ducând lipsa unei literaturi aprofundate de specialitate, a tehnologiilor performante și a utilajului necesar. În paginile acesteia, foarte interesante și valoroase, descoperim, pe lângă latura istorico-artistică, informații cu o pondere deosebită despre metodele și procedeele de conservare, de fiecare dată exemplificate prin cazuri aparte, adică prin prezentarea unui raport multiaspectual despre restaurarea unui anume obiectiv. Se oferă informații privind istoricul construcției, amplasamentul și contextul construit, etapele premergătoare unor intervenții de reabilitare/restaurare, accentul principal fiind plasat pe intervențiile structurale, decorațiile interioare, plastica exterioară, toate exemplificate prin ilustrații și relevee. Combinarea tuturor acestor aspecte și coroborarea datelor istorice, artistice, arhitecturale și tehnice permite conturarea unui tablou amplu al edificiului în restaurare. Astfel, vorbim despre reabilitarea „Casei Balș” din Iași, actualmente Universitatea de Artă „George Enescu” (*I.-D. Vișan, M. Popiniuc, F. Bălăuța*), aceeași echipă studiind și restaurând „Casa Culiianu”, un alt monument istoric din Iași, cunoscut și sub numele de „Casa cu pridvor de lemn”.

De asemenea, cercetătorii *A. Mihalache, D. Vasilescu* și *G. Cutas* au abordat problema consolidării-reabilitării și restaurării Pavilionului A din cadrul ansamblului Spitalului „Sf. Spiridon”, monument istoric din Iași. Autorii ne familiarizează cu tehnicile de lucru, dar și cu o terminologie profesionistă, care este foarte folositoare specialiștilor noștri. O altă reabilitare, a fostei Clinici de Chirurgie a Spitalului de Urgențe Iași, este prezentată de *O. Sasu* și *C. Firtea*, care ne descriu etapele de execuție, rezultatele sondajelor de parament, metodele de investigație utilizate și rezultatele lor, factorii care au influențat decizia de intervenție și măsurile de consolidare în caz de risc seismic. Același subiect de consolidare/reabilitare și modernizare este continuat de *A. Pușoru*, care a descris detaliat procedeele exemplificând prin clădirea corpului C al Colegiului Național din Iași. Istoricul și starea de conservare a Mănăstirii Suzana din județul Prahova, subiect de cercetare pentru *A. Cuțui*, sunt completate de informații cu privire la evoluția mănăstirii de la fondare, soluțiile arhitectural-stilistice, pictura interioară și iconostasul bisericii mănăstirești.

Valoroasă prin arhitectură și amplasare, biserica Sfânta Ecaterina este una din bisericile importante ale Bucureștiului (*A. Cazacliu*), autorul punctând asupra problemelor de ordin istoric, arhitectural, anexând soluții de consolidare (proiectate și în curs de execuție), cu exemplificarea situației edificiului după măsurile de consolidare operate. Un alt proiect de restaurare/consolidare a capelei Leagănelui Sf. Ecaterina, de asemenea din București, a fost prezentat de *R. Nemțeanu*, care cu lux de amănunte ne introduce în atmosfera ridicării acestei capele, discutând pe marginea dimensiunii arhitecturale a edificiului, a picturii interioare păstrate (atribuite unui elev al lui Gh. Tattarescu, Gh. Ioanid), care urmează să fie restaurată și integrată într-o nouă pictură.

La fel de interesant se prezintă și proiectul de conservare/restaurare a bisericii Adormirea Maicii Domnului din satul Pătrășcani, comuna Gura Văii (*C. Ciobănașu*), o cititorie a vel banului Ștefan Ruset, ridicată, potrivit pisaniei, „pe la anul 1750” (p. 145). Soluțiile de consolidare propuse sunt apropiate de materialele existente în elementele de construcție ale clădirii. Despre comportamentul atipic la acțiuni seismice discută *I. Lazăr* și *S. Nour*, care au analizat situația catedralei Sf. Nicolae și Alexandru din Sulina. Ei evaluează comportamentul acesteia în timp și degradările din cauza seismelor (1940, 1977, 1986, 1990) datorate modului de alcătuire a structurii de rezistență, de unde apariția fisurilor, oxidarea oțelului și fracturile.

O altă vastă secțiune a volumului „Monumentul XIII” este dedicată patrimoniului. Ea cuprinde 12 articole care vizează cele mai diverse aspecte legate de calitatea unui monument cu valoare istorică și artistică. Aici descoperim patrimoniul cultural moldav în colecțiile Muzeului Al. Saint-Georges fondat în 1908 (*I. Opriș*), fascinația bisericii Sf. Sofia din Trapezunt și reperatele spirituale bizantine, de altfel, una din cele mai importante monumente arhitecturale bizantine (*V. M. Demciuc*). Despre tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași vine să discute *I.-A. Stoleriu*, analizând istoricul bisericii, discutând despre sursele de inspirație a tabloului votiv, cum ar fi vestimentația de tip occidental. În opinia autorului, acesta a ridicat „numeroase întrebări și nelămuriri” (p. 218), iar răspunsurile sunt așteptate de mai mulți specialiști în domeniu.

În aceeași perioadă a domniei ștefaniene ne readuce *G. Herea*, care vine cu un mesaj amplu care vizează tezaurul simbolic bizantin, și în mod predilect, cel al Mariei Asanina Paleologhina. Autorul analizează motivele decorative, interferențele culturale, particularitățile și asemănări ale unor motive reprezentate, mai ales cele geometrice simbolice cu o deosebită încărcătură, descriind Acoperământul de Mormânt al Mariei de Mangop și miniatura votivă din Tetraevanghelul dăruit Humorului în 1473.

În continuarea șirului cronologic al evenimentelor, *A. Stoleriu* vine cu un material interesant care conturează spațiul și timpul sacru în pictura bisericească din Moldova secolelor XV–XVI, exemplificând prin definiții și explicații ale spațiului sacru, spațiucal, spațiu-popas, analizând pictura bisericească a acestor vremuri sub aspect istoric, artistic, filosofic, teologic, prin „raportarea omului la lumile sacralului și ale profanului” (p. 249).

Revenind cu subiectul de cercetare la Iași, toată atenția cititorului se îndreaptă spre intervențiile de recuperare și restaurare a picturii murale din biserica Sf. Sava (*C.-C. Solomonea*). Clasat în lista monumentelor istorice, edificiul solicită o restaurare profesionistă, destinată a proteja valențele picturii originale, realizată în tehnica *a secco* și datată în anii '40 ai secolului al XIX-lea. Studiind starea de degradare a picturii, autoarea vine cu soluții concrete și propuneri pentru conservarea/restaurarea picturii originale, subliniind zonele cu intervenții necesare și recomandări care ar conserva pictura după finalizarea lucrărilor de restaurare.

Tot în contextul conservării/restaurării picturilor murale vine și studiul semnat de *B.-G. Maxim* și *D. Maxim*, care prezintă, deopotrivă cu istoricul bisericii Sfântul Ioan Botezătorul din Râmnicu-Vâlcea, descrierea iconografică a pronaosului, a turlei, a naosului-navă, a catapetesmei și a tindei, completate, de fiecare dată, cu informații valoroase privind starea de conservare a picturilor și măsurile de intervenție specifice pentru fiecare caz în parte.

Despre comorile artei textile conservate la mănăstirile Golia și Trei Ierarhi din Iași discută în cercetarea lor *C. Marian* și *S. Horeică*, care vin să clasifice piesele liturgice,

programele iconografice ale epitrahilelor, tehnica de lucru a broderiei medievale, materiile prime de lucru, măiestria brodezelor moldovenești.

O deosebită semnificație are cercetarea întreprinsă de S. *Iftimi*, care s-a referit la reconstituirea istoriei părții centrale a Pieții Beilicului din Iași și, implicit, a monumentului lui Grigore III Ghica. Plecând de la analiza documentelor cartografice (planul elaborat de ing. Iosif Rasec (1843), completat de planul topografic al orașului Iași (1844) și planul din anul 1847), autorul descrie locul Beilicului în istoria Iașului. Amenajarea primelor spații – piețe civice, ca simbol al modernismului, are loc la Iași după prevederile Regulamentului Organic din 1832, piața urmând să păstreze memoria domnitorului Grigore III Ghica (1764–1767; 1774–1777). Prima schiță a proiectului monumentului a fost desenată de colonelul Al. Asachi (1875). Bustul executat de K. Storck (1876), distrus în timpul celui de al doilea război mondial și înlocuit în 1973 cu cel lucrat de Lucreția Filioreanu-Dumitrașcu.

O altă epopee legată de înălțarea unui monument, de data aceasta dedicat lui Miron Costin, la Iași, în 1888, este descrisă detaliat de R. *Moțoc*. Ridicarea statuii este datorată perseverenței lui V. A. Urechia (fondatorul Academiei Române, care a descoperit și lucrările scrise de Miron Costin și piatra tombală a cronicarului).

Urmând subiectul monumentelor, C. *Scăveanu* a reușit să prezinte toate avatarurile mesajului propagandistic al unor mărci poștale care aveau reprezentate unele monumente, subliniind cu această ocazie impactul regimului comunist, cel mai mult având de suferit seria celor 25 de timbre cu reprezentarea unor cetăți și mănăstiri din Basarabia și Bucovina, editate de Poșta Română în 1941, realizate de către arhitectul V. C. Stephanescu și desenatorul I. Baltag.

Un alt monument, Palatul Cuza-Vodă din Iași (numit de N. Iorga *Palatul Cuza*), cu un destin deosebit, este descris cu profesionalism de A. *Ichim*. Anexând corespondența care vizează nemijlocit destinul Palatului, documentele păstrate la Institutul Național al Patrimoniului din București, autoarea scoate din anonimat informații cu privire la înființarea și activitatea muzeului *Cuza-Vodă*, precum și la manifestările legate de inaugurarea festivă a muzeului, numit de N. Iorga o „măreață podoabă” (p. 354). Sălile muzeului cuprindeau numeroase obiecte laice și liturgice.

Încheie volumul o secțiune dedicată regretatului profesor și arhitect Alexandru Cișmigiu, un „mare deschizător de drumuri în domeniul restaurării monumentelor istorice” (L. *Dogariu*).

Rezumând cele prezentate anterior, dorim să subliniem încă o dată ținuta înaltă a întregului volum coordonat de M. Ciubotaru, A. Ichim și S. Iftimi, să felicităm autorii care și-au adus contribuția prin cercetările lor la apariția acestuia. Apreciem că volumul reprezintă o lucrare impresionantă, multiaspectuală și interdisciplinară, indispensabilă specialiștilor din întreg spațiu românesc, iar o eventuală prezentare în una din limbile de circulație europeană sau a rezumatelor articolelor, ar extinde substanțial aria de interes științific manifestat pentru volumul de față. Sugerăm prezentarea listei autorilor cu afilierea și datele de contact, inclusiv ale simpozionului „Monumentul – Tradiție și Viitor”, fapt care ar permite inițierea unor discuții cu specialiștii, autori ai textelor, consultații și eventual apariția unor noi subiecte de cercetare și dezbateri în domeniu.

Felicitări echipei de coordonatori și autorilor!

Liliana CONDRATICOVA